

KKTC BAşBAKANLIK

DOğU AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ

**KUZEY KIBRIS TÜRK CUMHURİYETİ'NDE
İSTİKRARLI VE SÜRDÜRÜLEBİLİR
EKONOMİK BÜYÜME**

SEKTÖR TEMELLİ ANALİZ VE POLİTİKA ÖNERİLERİ

**KUZEY KIBRIS TÜRÖ KUMHURİYETİ'NDE
İSTİKRARLI VE SÜRDÜRÜLEBİLİR
EKONOMİK BÜYÜME**

SEKTÖR TEMELLİ ANALİZ VE POLİTİKA ÖNERİLERİ

Gazimağusa, 2015

İşbu çalışma, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Başbakanlığı ile Doğu Akdeniz Üniversitesi arasında imzalanan “Ekonominin Geliştirilmesine Yönelik Projelerin Yürütülmesine İlişkin Protokol” çerçevesinde hazırlanmıştır. Rapor, Mustafa Besim koordinatörlüğünde aşağıda ismi geçen uzmanların hazırladıkları dokümanlar temel alınarak Kamil Sertoğlu ile birlikte yazılmıştır.

- Mustafa Besim; Doğu Akdeniz Üniversitesi, İşletme ve Ekonomi Fakültesi
- Kamil Sertoğlu; Doğu Akdeniz Üniversitesi, İşletme ve Ekonomi Fakültesi
- Cem Tanova; Doğu Akdeniz Üniversitesi, İşletme ve Ekonomi Fakültesi İşle
- Sami Fethi; Doğu Akdeniz Üniversitesi İşletme ve Ekonomi Fakültesi
- Sevin Uğural; Doğu Akdeniz Üniversitesi İşletme ve Ekonomi Fakültesi
- İsmail Sıla; Girne Amerikan Üniversitesi, İşletme ve Ekonomi Fakültesi
- Tufan Ekici; Orta Doğu Teknik Üniversitesi (KKTC Kampüsü), İktisat Programı
- Nezahat Küçük; British University of Nicosia, İşletme ve Ekonomi Fakültesi

Çalışmada Derviş Kırıkkaleli, Girne Amerikan Üniversitesi ve Mehmet Candemir, Doğu Akdeniz Üniversitesi, asistan olarak görev almışlardır.

Yukarıda adı geçenlerin mümkün olan azami ölçülerde bilimsel yöntem ve teknikler kullanarak oluşturduğu bu raporda öne sürdükleri fikir ve görüşler tamamen kendilerine aittir ve çalıştıkları kurumları bağlamamaktadır.

ÖNSÖZ

Günümüz dünyasında ülkelerin toplumlarına refahı sağlayıp sosyal devlet anlayışını oluşturabilmeleri için güçlü ekonomilere sahip olma ihtiyaçları vardır. Küreselleşme ile artan rekabet koşulları da ülkeleri her zamankinden daha rekabetçi olmaya zorlamaktadır. Bu koşullar da ülkeleri sınırlı kaynaklarının olduğunca etkin ve verimli alanlara kullanmaya zorlamaktadır. Küresel düzlemde yaşanan bu gelişmelere paralel bir şekilde detaylı çalışmalar yaparak güncel ve gerçekçi politikalar geliştirmeye çalışılmak ülke yöneticilerinin öncelikli ilgi alanı olmalıdır. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde de benzer çalışmaların yapılması ve ekonomik gelişim için detaylı politikaların geliştirilmesi hazırlanacak olan ekonomik programların başarısı için büyük önem arz etmektedir.

Bu bağlamda, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Başbakanlığı ile Doğu Akdeniz Üniversitesi işbirliği içerisinde; KKTC ekonomisinin önemli gelir kaynaklarını oluşturan altı sektör belirlenerek, sektör temelli bir çalışma yapılarak durum tespit ve politika önerileri geliştirilmiştir.

Çalışma iki ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde KKTC ekonomisinde genel ekonomik yaklaşımın ne olması gerektiği ortaya konulurken, ikinci bölümde belirlenen altı sektör ile ilgili detaylı çalışmalar yapılmıştır. Her aşamada mümkün olduğunca, devlet kurum ve kuruluşları, özel sektör temsilcileri ve diğer ilgili paydaşlarla görüşülmeye önem gösterilmiştir.

Çalışmanın **Birinci Bölümünde** makroekonomik değerlendirme yapılarak **durum tespit** ve KKTC için gerekli görülen **ekonomik vizyon** ortaya konularak **politika önerileri** geliştirilmiştir. Bunun devamında **mikroekonomik yaklaşımın** nasıl oluşturulması gerektiği konusunda da önerilerde bulunulmuştur.

İkinci Bölümde belirlenen altı sektörle ilgili ayrı ayrı durum tespit analizi birincil (mülakat ve anket) ve ikincil veriler kullanarak yapılmıştır. Durum tespitinde elde edilen bulgulara da dayanarak **ikinci kısımda spesifik olarak her sektör için ayrı ayrı politika önerileri geliştirilmeye çalışılmıştır.**

Yapılan bu çalışmanın; gerek içerdiği durum tespit analizleri, gerekse geliştirilen politika önerileriyle hazırlanacak ekonomik programlar için önemli bir girdi olacağı düşünülmektedir.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	2
İÇİNDEKİLER	3
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	5
TABLolar LİSTESİ	7
YÖNETİCİ ÖZETİ.....	8
BÖLÜM I: EKONOMİDE GENEL YAKLAŞIM	15
1. <i>Ekonomide Genel Yaklaşım Giriş</i>	16
2. <i>Makroekonomik Değerlendirme ve Durum Tespit</i>	16
3. <i>Kalkınma: İstihdam ve Refah için Mikroekonomik Politika İhtiyacı</i>	35
BÖLÜM II: SEKTÖR TEMELLİ DURUM TESPİT VE POLİTİKA ÖNERİLERİ.....	53
YÜKSEKÖĞRENİM	54
DURUM TESPİT VE POLİTİKA ÖNERİLERİ	54
1. <i>Yükseköğrenim Çalışma Kapsamı</i>	57
2. <i>Yükseköğrenimin genel değerlendirmesi:</i>	58
3. <i>KKTC’nde Öğrenci Harcamaları</i>	70
4. <i>Yüksek Öğretim Stratejisi Nasıl Oluşmalı? Strateji ve Politika Önerileri</i>	74
5. <i>Eylem Planı Önerileri</i>	76
TURİZM SEKTÖRÜ	84
DURUM TESPİT VE POLİTİKA ÖNERİLERİ	84
1. <i>Turizm Sektörü Çalışma Kapsamı</i>	87
2. <i>Sektörün genel değerlendirmesi:</i>	87
3. <i>Verilerle Genel Değerlendirme</i>	114
4. <i>KKTC Turizm Potansiyeli</i>	118
5. <i>KKTC Turizm Sektöründe Yaşanan Sorunların Giderilmesine Yönelik Politika Önerileri</i>	120
TİCARET SEKTÖRÜ.....	123
DURUM TESPİT VE POLİTİKA ÖNERİLERİ	123
1. <i>Ticaret Sektörü Çalışma Kapsamı</i>	125
2. <i>Toptan ve Perakende Ticaret Sektörünün Genel Değerlendirmesi</i>	125

3	<i>Dış Ticaret</i>	132
4	<i>Toplam Faktör Verimliliği (Tfp) Analizi</i>	139
5	<i>Politika Önerileri</i>	142
TARIM SEKTÖRÜ		147
DURUM TESPİTİ VE POLİTİKA ÖNERİLERİ		147
1	<i>Tarım Sektörü Çalışma Kapsamı</i>	149
2	<i>Tarım Sektörü Genel Makroekonomik Değerlendirme</i>	150
3.	<i>Sektörel SWOT Analizi</i>	153
4.	<i>Tarım Sektöründe Temel Sorunlar</i>	155
5.	<i>Tarım Sektöründe Başlıca Alt Sektörler</i>	158
6.	<i>Süt Sektörü</i>	158
7.	<i>Süt Sektörüne Sağlanan Destekler</i>	164
8.	<i>Tarım Sektörü Politika Önerileri</i>	165
İMALAT SANAYİ		172
DURUM TESPİT VE POLİTİKA ÖNERİLERİ		172
1	<i>İmalat Sanayii Çalışma kapsamı</i>	175
2	<i>İmalat sanayi durum tespit yöntemleri</i>	175
3	<i>KKTC İmalat Sanayinde Durum Tespiti İçin Kullanılan Metodoloji ve Veriler</i>	177
4	<i>KKTC İmalat Sanayinde Durum Tespiti: Analiz</i>	178
5	<i>Veri Kullanılarak Yapılan Analizler</i>	184
6	<i>KKTC Sanayi Sektöründe Yaşanan Sorunların Giderilmesine Yönelik Politika Önerileri</i>	187
İNŞAAT SEKTÖRÜ		196
DURUM TESPİT VE POLİTİKA ÖNERİLERİ		196
1.	<i>İnşaat Sektörünün Genel Değerlendirmesi</i>	198
2.	<i>İnşaat Sektörü Durum Tespiti ve Analizler</i>	201
3.	<i>Sektörel verimlilik ölçümü amacıyla geliştirilen yaklaşım ve metotlar</i>	204
4.	<i>İnşaat Sektörünün Gelişimine Yönelik Politika Önerileri</i>	208
EKLER		211

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1. GSYİH Büyüme Oranı (1978-2014, %)	17
Şekil 2. Sektörel Büyüme (1978-2010, %)	17
Şekil 3. Kamu, Özel ve Toplam Yatırımların Gelişimi (1977-2013, GSYİH %)	19
Şekil 4. Büyüme, İstihdam ve İşsizlik (2005-2014, %)	20
Şekil 5. KKTC'de Kur, Enflasyon ve Faiz değişimleri (%)	22
Şekil 6. Bütçe Gelir, Gider ve Dengesi (1999-2013, GSYİH %)	23
Şekil 7. KKTC Borç Stoku (2002-2013, GSYİH %)	24
Şekil 8. Güçlü ve Zayıf Yönler	37
Şekil 9. Tehdit ve Fırsatlar	38
Şekil 10. KKTC'nde Öğrenim Gören Öğrenci Sayısındaki Artış	59
Şekil 11. KKTC Uyruklu Öğrenci Sayısındaki Değişim	60
Şekil 12. Türkiye Cumhuriyetinden Gelen Öğrenci Sayıları	61
Şekil 13. 3. Ülkelerden Gelen Öğrenci Sayıları	63
Şekil 14. Ülkemize En Fazla Öğrenci Gönderen 3. Ülkeler	63
Şekil 15. Öğrencilerin Konaklama Durumu	65
Şekil 16. Ankete Katılan Öğrencilerin Üniversitesi ve Gelir Düzeyi	65
Şekil 17. TC Uyruklu Öğrencilerin harcamam dağılımı	70
Şekil 18. 3. Ülke öğrencilerin harcama dağılımı	71
Şekil 19. Sektörün GSYİH'deki Payı (%)	89
Şekil 20. GSYİH ve GSYİH'de Turizm Sektörü Katma Değeri Büyüme Oranları (%)	89
Şekil 21. Yıllara göre net turizm gelirleri (Milyon USD)	90
Şekil 22. Ziyaretçi Başına Turizm Geliri (\$)	90
Şekil 23. Dış Ticaret Açığını Karşılama Oranı (%)	91
Şekil 24. Sabit Sermaye Yatırımları (TL)	91
Şekil 25. Sabit Sermaye Yatırımlarında Turizm Sektörünün Payı (%)	92
Şekil 26. Ziyaretçi Sayısı (Bin)	92
Şekil 27. Uyruklara Göre Ziyaretçi Sayısı (%)	93
Şekil 28. Uyruklara Göre Ulaşım Tercihleri	94
Şekil 29. Turistik Tesis ve Yatak Sayısı	94
Şekil 30. Tesis ve Yatak Sayılarının Bölgelere Göre Dağılımı (2013)	95
Şekil 31. Turistik Konaklama Tesislerinde Konaklayan Ziyaretçi Sayısı	96
Şekil 32. Turistik Tesislerde Konaklayan Ziyaretçilerin Oransal Olarak Dağılımı	97
Şekil 33. Aylara ve Uyruklara Göre Konaklama Oranları (2013)	97
Şekil 34. Aylara ve Bölgelere Göre Konaklama Oranları (2013)	98
Şekil 35. Sınıflara Göre Konaklama Tercihleri	98
Şekil 36. Turistik Tesislerde Konaklayan Kişi Sayısı ve Toplam Geceleme	99
Şekil 37 Turistik Tesislerde Konaklayanların Ortalama Kalış Süresi (Kişi Başı Geceleme)	100
Şekil 38. Yıllara Göre Doluluk Oranı (%)	101
Şekil 39. 2013 Yılı Aylara Göre Geceleme ve Doluluk Oranı (%)	102
Şekil 40. 2013 Yılı KKTC ve Bazı Seçilmiş Ülkeler İçin Aylara Göre Doluluk Oranı (%)	103
Şekil 41. 2013 Yılı Geceleme ve Doluluk Oranının Bölgesel Dağılımı	103
Şekil 42 Turizm Sektöründe İstihdam Edilen Personel Sayısı	104
Şekil 43. Toplam İstihdam ve Turizm Sektörü İstihdam Edilen Personel Sayısı	105
Şekil 44. İstihdamın Toplamda ve Sektörde Yıllara Göre Değişim Oranları	106

Şekil 45. Turizm Sektörü İstihdam Edilen Personel Sayısı (KKTC Başbakan Yardımcılığı Ekonomi Turizm Kültür ve Spor Bakanlığı Verilerine Göre)	106
Şekil 46 Personel Başına Düşen Turist Sayısı ve Toplam Personel Sayısı	107
Şekil 47. 2013 Yılı Personel Sayısının Tesislere Göre Dağılımı.....	107
Şekil 48. Seyahat Acenteleri Grup Dağılımı (2008-2013).	108
Şekil 49. KKTC Kamu Bütçesi ve Turizm Bütçesi Ödeneği	110
Şekil 50. Bildirimi Yapılan Nakdi Krediler ve Gayri Nakdi Krediler (TL)	112
Şekil 51. Bildirimi Yapılan Krediler İçerisinde Turizm Sektörünün Payı (%)	113
Şekil 52. Turizm Plasmanlarının Toplam Plasmanlar İçerisindeki Payı ve Sektörün Reel Büyüme Oranı	113
Şekil 53. 2004, 2008 ve 2012 Yıllarının Radar Şekil ile Değerlendirilmesi.....	115
Şekil 54. Otelcilik ve Lokantacılık Sektörü Toplam Faktör Verimliliği.....	115
Şekil 55. Ticaret Sektörünün Yıllara Göre GSYİH Oranı	126
Şekil 56. GSMH ve Ticaret Sektöründeki Büyüme Oranları.....	127
Şekil 57. Sektörel İstihdam ve GSYİH Büyüme Oranları (2005-2012)	129
Şekil 58. Ticaret Sektöründe Sabit Sermaye Yatırımları Değişimi ve Toplam yatırımlara Oranı	
Şekil 4: Ticaret Sektöründe Sabit Sermaye Yatırımları Değişimi ve Toplam yatırımlara Oranı	132
Şekil 59. Ülkelere Göre İthalat Oranları	133
Şekil 60. Ülkelere Göre İhracat Oranları	134
Şekil 61. Kıbrıslı Türklerin Güney'de Kredi Kartı Kullanımı (En yüksek beş grup)	137
Şekil 62. Kıbrıslı Rumların Kuzey'de Kredi Kartı Kullanımı (En yüksek beş grup)	138
Şekil 63. Verimliliğin Yıllara göre Değişimi	139
Şekil 64. Ticaret sektörü Katma Değeri Sermaye Yatırım Oranları (1977-2010).....	140
Şekil 65. Tarım Sektörü ve İstihdam (2004-2013, %)	150
Şekil 66. Tarımsal Üretim Değeri (1977 Fiyatları)	151
Şekil 67. Tarımsal Üretim İhracattan Aldıkları Pay (İşlenmiş Tarımsal Ürünler dahil) (%)	151
Şekil 68. Sabit Sermaye Yatırımlarında Tarım Sektörünün Payı (%).....	153
Şekil 69. Tarım Sektöründe Sabit Sermaye Yatırımları (1977 Fiyatları)	153
Şekil 70. KKTC Tarımında Başlıca Alt Sektörler: (2010)	158
Şekil 71. İnek Sütü Üretim Dağılımı (Litre)	160
Şekil 72. Açık Süt Üretici Profili (2014 Yılı)	161
Şekil 73. Soğuk Zincir Üretici Profili (2014 Yılı).....	162
Şekil 74. Küçükbaş Süt Üretimi (2004-2014, lt.).....	163
Şekil 75. İmalat Sanayinin GSYİH'deki Payı ve Gelişimi	180
Şekil 76. GSYİH ve İmalat Sanayii Büyüme (%).....	180
Şekil 77. İmalat Sanayi ve İhracattaki Gelişim (2002-2013, %)	181
Şekil 78. Toplam ve İmalat sanayi İhracatı Gelişimi	183
Şekil 79. İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%).....	184
Şekil 80. Toplam Faktör Verimliliği ve Çalışan Baş Üretim Artışı.....	185
Şekil 81. İnşaat Sektörü ve Ekonomik Büyüme İlişkisi.....	202
Şekil 82. İnşaat Sektörü İstihdam Oranları.....	203
Şekil 83. İnşaat Sektöründeki Yatırımlar (Türk Lirası)	204
Şekil 84. İnşaat Sektörü Toplam Faktör Verimliliği: 1977-2010	207

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1. Beş Sektörün GSYİH Payları (1977-2013, %)	18
Tablo 2. Genel Denge Harcama Artışları (1990-2013, %).....	19
Tablo 3. KKTC Bankacılık Sektörü (2004-2014)	25
Tablo 4. KKTC Ödemeler Dengesi (Milyon ABD\$)	26
Tablo 5. KKTC Özelinde Yatırım Ortamının Önündeki Başlıca Sorunlar	39
Tablo 6. Ülkemizde faaliyet izni olan üniversiteler	58
Tablo 7. ÖSYM ile Lisans Programlarına Yerleşen Öğrenci Sayıları.....	61
Tablo 8. Sağlık Bakanlığında Öğrenciler İçin Alınan Sigorta Belgesi Sayısı.....	64
Tablo 9. 3. Türkiye ve Diğer Ülke Öğrencilerinin Kendi Ülkesinde Başarı Düzeyi	66
Tablo 10. Yurtdışında Eğitim Alma Sebepleri	66
Tablo 11. Keşfedici Faktör Analizi	67
Tablo 12. Yabancı Öğrencilerin Toplam Harcamaları (TL, 2014).....	72
Tablo 13. Ankete Katılan Öğrencilerin Burs Durumu	73
Tablo 14. Tesislerin Sınıflara ve Bölgelere göre Dağılımı (2013).....	95
Tablo 15. 2013 yılı KKTC ve Bazı Seçilmiş Ülkelerde Geceleme Sayıları ve Kişi Başı Gecelemeler	100
Tablo 16. KKTC ve Seçilmiş Ülkelerde 2012-2013 Yılları Doluluk oranı (%).....	101
Tablo 17. 2013 yılı Bazı Seçilmiş Ülkelerde Turizm Sektörünün İstihdamdaki Payı	105
Tablo 18. Seyahat Acenteleri Bölgesel Dağılımı (2008-2013).....	108
Tablo 19. TC Dışındaki Herhangi Bir Ülkeden Getirilen Turist Sayısı Başına Teşvik	108
Tablo 20. Özel İlgi Grupları İçin Turist Başına Verilen Teşvikler	109
Tablo 21. Kapalı Gruplar İçin Turist Başına Verilen Teşvikler.....	109
Tablo 22. TC ve TC Harici Ülkeler İçin Turist Başına Verilen Teşvikler	109
Tablo 23. Turist Başına Düşen Bütçe Harcamaları ve Kamu Bütçesinde Turizm Sektörü Payı	110
Tablo 24. Turizm Sektöründe Mevcut Durumda Artılar ve Eksiler	118
Tablo 25. 2012 Yılları için Toptan ve Perakende Ticaret'teki İstihdam Oranları.....	128
Tablo 26. 2008'deki Hane Halkı Tüketim Miktarları.....	130
Tablo 27. Yıllara Göre TPT Sektöründe Çalışanların Durumu.....	131
Tablo 28. Radar şekil gösterimi	141
Tablo 29. KKTC Ekonomisinin Sektörel Gelişimi (1977-2010, %)	152
Tablo 30. GZTF (SWOT) Analizi.....	154
Tablo 31. KKTC'de Süt Üretimi (1990-2014, Litre)	159
Tablo 32. Süt Sektöründe Sağlanan Fiyat Desteği.....	164
Tablo 33. Süt Ürünlerinde Sağlanan İhracat Desteği (2014).....	165
Tablo 34. Mevcut Desteklerle 2015 Yılı Bakanlık Bütçesi İçin Gerekli Finansman (TL)	166
Tablo 35. Mevcut Desteklerle 2015 Yılı Bakanlık Bütçesi İçin Gerekli Finansman (TL)	167
Tablo 36. Narenciye Sektörü – Temel Göstergeler	170
Tablo 37. KKTC Ekonomisi ve İmalat Sanayi Ekonomik Büyüklükleri	179
Tablo 38. KKTC İmalat Sanayiinde İstihdam	181
Tablo 39. KKTC genelinde ve İmalat Sanayiinde Sabit Sermaye Yatırımları.....	182
Tablo 40. İhracat ve Karşılama Oranları	183
Tablo 41. Toplam Faktör Verimliliği	185
Tablo 42. Zarflama Analizi Sonuçları	186
Tablo 43. Malmquist Endeksi Sonuçları	187
Tablo 44. İnşaat Sektörünün Ana Girdilerindeki İthalat Miktarları.....	201

YÖNETİCİ ÖZETİ

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) kısa ekonomik geçmişinde, uluslararası camia ile yeterli etkileşim ve işbirliğinden uzak kalması nedeniyle zaman içerisinde kendine özgü ekonomik politikalar ve kurumsal yapılanma ile halkının ekonomik ve sosyal yaşamını geliştirmeye ve refah düzeyini artırmaya çalışmıştır.

Tipik küçük ada ekonomisi özellikleri taşıyan KKTC ekonomisi; küçük ölçekli iç pazar, kısıtlı doğal ve beşeri kaynaklar, ağırlıklı olarak hizmet üretimine dayalı mikro ekonomik bir yapıya sahiptir. Devlet Planlama Örgütü (DPÖ) 2014 yılı tahmini milli gelir rakamlarına göre 8 milyar 651 milyon Türk Lirası (TL) değerinde gayri safi yurtiçi hasıla (GSYİH) hesaplarken, kişi başı gelirden yaklaşık olarak 15.000 ABD dolarına yakın bir seviyededir. Resmi istatistiklere göre değerlendirildiği zaman KKTC, yüksek gelirli gelişmekte olan ekonomiler seviyesinde durmaktadır. KKTC diğer benzer küçük ekonomilerde olduğu gibi ekonomik gelişimini dış pazarlara erişimle, dış talebi artırarak sağlamaya çalışmaktadır. Ancak, devam eden Kıbrıs sorunu dış pazarlara erişimi zorlaştırdığı gibi, ülkedeki yatırım ikliminin iyileşmesine de engel olmaktadır. Çözumsuz duran Kıbrıs sorunu iş yapabilirliği zorlaştırmakta ve ekonomik kalkınmanın önünde bir belirsizlik olarak durmaya devam etmektedir. Bunun yanında ürün (mal ve hizmet) piyasasındaki aksaklıklar, finansman maliyeti, işgücü piyasasındaki sorunlar, kamu kesiminin ekonomiye yük olması ve cari bütçenin büyüklüğü nedeniyle yatırım bütçesinin yetersiz kalması gibi yapısal iç sorunlar nedeniyle esnek ve rekabet edebilirliği yüksek bir ekonomi yaratılmasında zorluklar yaşanmaktadır.

Mikro ölçekli KKTC ekonomisi sürekli olarak bünyesinin kaldırabileceğinin çok üzerinde yaşadığı şiddetli dalgalanmalarla genel ekonomik yapıya ve dolayısıyla işletmelere ve hane halklarına ağır darbeler vurmakta, öngörülebilirliği ortadan kaldırmaktadır. Ekonomide makro anlamda gözlemlenen bu gelişmeler aslında temelde büyümenin kaynağı olan sektörlerden kaynaklanmaktadır. Süregelen bu durum işletmelerin gerekli fiziki ve beşeri yatırımlardan kaçınmasına ve ekonomik gelişim için elzem olan güçlü işletme yapılarının oluşturulmasını da engellemektedir. Ayrıca ekonomide istenilen istihdam imkânlarını da yaratmadığından işsizlik özellikle gençler arasında ciddi bir sorun haline almıştır.

Gelinen aşamada belirtilen sorunlara çözüm bulma ve ekonomide istikrarlı ve sürdürülebilir bir büyümeyi sağlamak için, Kıbrıs sorununu veri olarak kabul ederek, içte KKTC ekonomisinde sektör temelli yapısal politikalar geliştirme ihtiyacı bulunmaktadır. Bu çalışma bahse konu ihtiyaca yönelik olarak hazırlanmıştır. Çalışmada KKTC ekonomisinin gelir kaynaklarını önemli ölçüde sağlayan altı (6) değişik sektör derinlemesine incelenerek olabildiğince sektör spesifik politikalar geliştirilmeyle çalışılmıştır.

Çalışmanın sektör temelli kısmına çerçeve oluşturmak ve toplamda çalışmanın bir bütünlük içerisinde olmasını sağlamak adına ilk olarak KKTC ekonomisi genel olarak değerlendirilmiş, ardından makroekonomik tespitler yapılarak sorunlar özetlenmiştir. Belirlenen sorunlara yönelik öncelikle vizyon ve sonrasında da makroekonomik politika önerileri geliştirilmiştir.

KKTC'nin ana makroekonomik sorunlarının ekonomi yönetim sorunu, ekonomik vizyon ve hedef yoksunluğu, düşük fiziki yatırım oranları, yatırımların üretimi artıracak ve verimli alanlara yönlendirilememesi, düşük ulusal tasarruf oranı, bütçe açıkları ve mali bağımlılık, kayıtdışı ekonomi sorunu, işgücü yapısı ve işsizlik, yasal altyapının yetersiz kalması, proje geliştirme ve kamu proje yönetim yetersizliği, rekabet gücünün düşüklüğü, yargı sisteminin yavaş çalışması nedeniyle ekonomiye çözüm ve adalet sağlamada yetersiz kalması, kamu hizmet kalitesinin düşüklüğü, ürün piyasalarındaki aksaklıklar, dış satımda pazarlara yeterli erişimin olmaması ve buna bağlı olarak düşük kapasite kullanımı sorunu, kamu yetkilerinin etkin kullanılmamasına dayalı otorite ve yaptırım sorunu, finansman maliyetlerinin yüksekliği olarak özetlenmiştir.

Ekonomide istikrarı sağlamak adına makroekonomik politikalar büyük önem arz etmektedir. Ekonomi politikaları geliştirilirken esasen bireylerin refahı baz alınarak geliştirilmelidir. Bu bağlamda geliştirilecek olan politikaların belli kesim ve grupların çıkarına olacak şekilde değil de, toplumun geneline yönelik refahı artırıcı olmasına özellikle dikkate edilmelidir. Bunun yanında ülkedeki sınırlı kaynaklar israf edilmeden, verimlilik ve etkinlik esas alınarak uygun alanlara yönlendirilerek kullanılmalıdırlar.

Ülkenin kısıtlı iç pazar yapısı dikkate alınarak ekonomik gelişim için genel yaklaşımın dış pazar odaklı, katma değeri yüksek mal ve hizmetlerin geliştirilmesine yönelik olmalıdır. Bu nedenle özel sektörün yenilikçi ve ürün geliştirebilen bir yapıya dönüştürülmesi gerekmektedir. Özel sektörün üretim kapasitesinin gelişmesi istihdam imkânlarını artıracak gibi, ekonomiden sızıntıları da azaltabilecektir. Kıbrıs sorunu nedeniyle uygulanacak destek politikalarının oluşan dezavantajlı durumları dikkate alarak, ortaya çıkan sorun kaynaklı ilave maliyet ve diğer yükleri giderecek şekilde planlanıp uygulanmalıdır. Ancak bu şekilde işletmelerin rekabet edebilirliği artırılarak dış pazarlara erişim artırılabilir. Bu esaslar dikkate alındığında ekonomik vizyonu:

“Ekonomide kapsayıcı büyüme sağlayarak yerel istihdam yaratan, çevreyi koruyup geliştirerek kalkınan, topluma refah artışı sağlayacak, sosyal devlet olgusunu destekleyecek, kendine yeten, değişime ayak uydurabilen yenilikçi ve rekabetçi bir ekonomi oluşturma” hedefini taşımalıdır.

Belirlenen bu vizyona ulaşabilmenin yolu ekonomideki pastayı büyütmekten geçmektedir. Bu nedenle başta toplam talebi artırmak gerekmektedir ki bu da ancak özel sektörün dış pazar odaklı bir yapıya geçişi ile mümkün olabilecektir. Dış pazarlara yönelik mal ve hizmet geliştirme esaslı çalışacak işletmelerin de üretim kapasitelerini artırmaları gerekecektir. Bu

bağlamda işletmelerin rekabet gücünü artıracak, onları verimli kılacak ve üretim kapasitelerini geliştirecek dış pazar odaklı politikalar üzerinde durulmalıdır.

Diğer yandan Devletin yapacağı fiziki ve yasal düzenlemeler de iş yapabilirliği kolaylaştıracak, ekonomide adaleti sağlayacak, tüketici hakları-sağlığı, rekabeti, çevreyi koruyacak ve geliştirecek yönde olmalıdırlar. Bu bağlamda KKTC ekonomisini canlandırıp harekete geçirmek için **öncü sektörler** olarak *Yükseköğrenim, Turizm ve inşaat-konut-* sektörlerinin seçilmesi yerinde olacaktır. Bunun yanında orta vadede üniversiteler avantajını da kullanarak *bilişim sektörünün* oluşturulması doğru planlama ve yatırımlar ile hedeflenmelidir. Belirtilen öncü sektörlerdeki gelişimin ekonomiye etkileşimini artırmak ve sızıntıları azaltmak için **destekleyici (tamamlayıcı) sektörler** olarak da *sanayi ve tarım sektörü öngörülmelidir.*

Hükümetlerin öncü sektörleri belirlemede ve onları güçlendirme bağlamında uygulanacak ekonomi politikaları tutarlı ve net olmalıdır. Belirlenen ekonomik vizyon ve sektörlerle ilgili öngörülere dayalı olarak ekonomide yeni bir yönetim anlayışıyla ekonomik yönetim, kapsayıcı politikalar geliştirebilecek ve gerekli koordinasyonu sağlayacak şekilde yapılandırılması gerekecektir. Bu bağlamda çalışma, makroekonomik istikrar için, mali disiplinin sağlanması, finansman maliyeti düşürücü, yapılaşan işsizliğin minimize edilmesi, kamu yönetiminde etkinlik, fiziki ve yasal altyapıların iyileştirilmesi ve dış ticaret rejimi ile ilgili politika önerilerinde bulunmuştur.

KKTC ekonomisinin gelişimi ve kalkınmayı sağlamak için makroekonomik politikalar ile mikroekonomik politikaların bir bütünlük içerisinde düşünülmesi gerekmektedir. Bu bağlamda mikro ekonomik reform ve politikalar esasen işletmeler üzerine yoğunlaştırılmalıdır. Bunun yanında yatırım ortamının iyileştirilmesi ve iş yapabilirliğin iyileştirilmesi, ürün (mal ve hizmet) geliştirme ve uzmanlaşma politikaları, işletme stratejilerini geliştirecek rekabet edebilirliği geliştirici politikalar, piyasalarda rekabet koşullarını sağlamaya yönelik düzenlemeler ve tedbirler üzerinde durulmalıdır.

Çalışmada işletmelerin rekabet edebilirliğinin düşük olduğu ve bunu geliştirmek için bir taraftan toplam kalite yönetimlerinin iyileştirmesi diğer taraftan da bilgi, iletişim ve teknoloji kullanımının artırılmasının gerekliliği ortaya çıkmıştır.

Ülkemiz için yükseköğrenim bir başarı öyküsü olarak görülmektedir. Kısa bir süre içerisinde hem öğrenci hem de üniversite sayısı süratli bir artış göstermiştir. Bununla birlikte hem öğrenci kalitesi hem de kurum kalitesi olarak büyük bir çeşitlilik oluşmuştur. Daha fazla öğrenci getirme hedefi doğrultusunda üniversiteler kendi güçlü ve zayıf yönlerini dikkate alarak birbirinden farklı hedef ve stratejiler oluşturmuştur. Ancak ülkemizdeki çeşitli yükseköğrenim kurumları ile ilgili algılar ülkenin tüm kurumları ile ilgili algıları etkilemektedir. Her bir yükseköğrenim kurumunun imajı, diğerlerini de doğrudan etkilemektedir.

Diğer sektörlerden farklı olarak yükseköğretimde öğrencinin mezuniyeti sonrasında da eğitim kurumunun devamlılığı çok önemlidir. Yani kurum ile öğrenci arasında sadece bir hizmet alış veriş söz konusu değildir. Öğrencinin diplomasını taşıdığı kurum ile ilişkisi yaşam boyu sürmektedir. Kurumun itibarı bu açıdan çok önemlidir. Dolayısıyla yükseköğretim konusunda sürdürülebilirlik ve uzun vadeli hedefler gereklidir. Kurumlar tarafından belirlenecek hedefler sürdürülebilir olmalıdır ve kısa dönemli kazançlar için uzun dönemli sürdürülebilirliği tehlikeye atmamalıdır. Yükseköğretim kurumlarının ve ülkedeki yükseköğretim imajının zarar görmesi durumunda yeniden inşası çok zordur.

Ülkemiz için çevresel, toplumsal, etkileri de dikkate alarak gerçekçi ve sürdürülebilir yükseköğretim hedefleri belirlenmelidir. Toplumdan, meslek yaşamından, ilgili işletmeler ve kurumlardan soyutlanmış bir yükseköğretim düşünülemez. Kontrolsüz bir şekilde öğrenci sayılarının artmasının oluşturabileceği toplumsal sorunlara dikkat edilmelidir.

Çalışma kapsamında gerçekleştirilen anket bulgularına göre öğrencilerin ülkemize geliş sebepleri mecburiyet ve tercih olarak iki temel gruba ayrılabilir. Türkiye’den gelen öğrencilerin genellikle istedikleri programa Türkiye’de yerleşemedikleri için ülkemizde bulunduğu, oysa 3. ülkelerden gelen öğrencilerin genellikle ülkemizin sunduğu yaşam koşullarını tercih ettikleri görülmektedir. Öğrenci harcamaları ile ilgili anket bulguları TC uyruklu öğrencilerin ortalama yıllık 30 bin Türk Lirası harcamaya yaptıkları, 3. ülke uyruklu öğrencilerin ise 25 bin Türk Lirası harcamaya yaptıklarını ortaya koymaktadır. Bu da 2014 rakamlarıyla yabancı öğrencilerin ülkemiz ekonomisine doğrudan 1,7 milyar Türk Lirası, GSYİH’nın %20’si kadar harcamaya yaptıklarını göstermektedir. Anketin diğer bir bulgusu da öğrencilerin üniversite harcı olarak ödemekte oldukları miktarların üniversitelerin ilan ettiği harçların da çok altında olduğunu ortaya koymaktadır. Üniversiteler öğrenci talebini yüksek tutabilmek ve sağlıklı bir nakit akışı sağlayabilmek için daha düşük harçlar ve başarıya dayanmayan burs imkânları kullanmaktadırlar. Üniversitelerimizin resmi harçlarının zaten Türkiye ve diğer ülkelerde faaliyet gösteren ücretli üniversite harçlarının çok altında olduğu da dikkate alındığında daha kaliteli üniversite algısının oluşması harçların da yükseltilmesini sağlayabilecektir.

Üniversitelerimizin artan talep karşısında kısa dönemli gelir yaratma hedefi yerine daha seçici davranıp kalite imajını güçlendirmeleri hem daha yüksek harçlarla öğrenci çekebilmelerini hem de uzun vadede öğrenci talebinde oluşacak yükselip alçalmalardan daha az etkilenmelerini sağlayacaktır.

Turizm sektörü ülke ekonomisinin lokomotifleri olan hizmet sektörünün temel aktörlerinden bir tanesidir. Ülke turizm sektörü incelendiği zaman mevcut potansiyelini yeterince kullanmadığı görülmektedir. Sektörün potansiyelini artıracak şekilde sürdürülebilir gelişimin sağlanması için öncelikle orta ve uzun dönemli stratejiler ve buna bağlı olarak atılması gereken adımların belirlenmesi gerekmektedir. Aynı şekilde; son dönemlerde kullanılan ve sektöre görece bir ivme kazandıran teşvik sistemi gözden geçirilerek geliştirilmeli, tanıtıma ayrılan fonlar artırılarak istikrarlı kılınmalı, yarım kalmış ve Kalkınma

Bankası kaynaklı sorunlu otellerin yeni bir programlı yaklaşım çerçevesinde turizme kazandırılmalı, 3-4 yıldızlı otellere kalite ve standart artırıcı yatırım teşvikleri sağlanmalı ve özellikle teşvik sağlanan tesislerde uygun yerli ürünlerin kullanımı yasal zorunluluk haline getirilmelidir. Tüm bunların ötesinde ülke turizminin sürdürülebilir gelişimi için hayati öneme sahip Alternatif turizm için bir 'strateji belgesi' hazırlanıp ivedilikle hayata geçirilmelidir. Sektörün maliyet yapısı dikkate alınarak 'ucuz turist' konseptinden "markalaşmış alternatif turizm" konseptine geçilmesi sektörün uzun vadeli hedefi olmalıdır. Bu bağlamda kongre, sağlık, eko turizm vs. gibi alternatif turizm alanları içerisinde ülke için öncelikli olanlar ortaya çıkarılıp sektörün gelişimi için planlı adımlar atılmalıdır.

İthalata bağımlı ve milli gelirin yaklaşık üçte birini ithalata harcayan bir ekonomide Ticaret sektörü ekonomide önemli bir yer tutmaktadır. Ticaret sektöründe ağırlıklı olarak ithalat yapan ve bu ürünlerin toptan ticareti ile uğraşan işletmeler yer almaktadır. Sektörde kısıtlı sayıda firma da yurt içinde üretilen hafif sanayi ürünlerin yurtdışına satışı (ihracat) ile uğraşmaktadır. Ticaret sektörü dış bağlantıları nedeniyle dış pazarlardaki gelişmelere en açık sektörlerin başında gelmektedir. Bu nedenle bu sektöre yönelik uygulanacak politikaların Kıbrıs sorunu kaynaklı olumsuzlukları dikkate alır nitelikte olması gerekmektedir. Navlun, paketleme, kalite ve standart desteği gibi uygulamalar yanında ihraç ürünlerin ithal girdilerine de özel vergi ve fon uygulamalarına ihtiyaç bulunmaktadır. Dış ticaret yanında yurtiçi ticaret de özellikle 2003 yılında kapıların açılması sonrası farklı destek ve yönlendirmelere ihtiyaç duymaktadır. Güneye kayan ticareti Kuzey'de tutabilmek ve ilaveten Güneydeki tüketicilerin de Kuzey'de tüketim yapmasını cazip hale getirecek politikalara ihtiyaç bulunmaktadır.

Ticaret sektöründe verimlik ortalama %3,8 olarak hesaplanırken, son yıllarda sektöre yapılan yatırımlardaki gerileme ile kişi başı üretimde gerileme gözlemlenmiştir. Ticaret sektöründe verimliliği ve hizmet kalitesini artırmak amacıyla teknolojik ve lojistik yatırımların artırılması ve desteklenmesi gerekmektedir. Bunun yanında ticaret hizmetleri (satış sonrası dahil) standartlarının iyileştirilmesi için uluslararası hizmet kalite belge ve sistemlerin erişiminin özendirilmesi ve sonrasında gerekli denetimin yapılması gerekmektedir. Ticaret sektörünün diğer sektörlerle kümeleşmeye gitmesi yerel ve dış pazarlara daha etkin erişimi sağlayabilecektir. Finansman maliyetlerini azaltıcı ve fon akışını sağlamak için, Factoring, leasing, alacak sigorta sistemi gibi araçların oluşturulması ile işletme sermayesi güçlendirilebilecektir. Kullanılan yabancı paraların yarattığı kur riskini minimize etmek için ise opsiyon, ileri kontrat gibi türev piyasaları enstrümanlarının kullanılması için adımlar atılması gerekecektir. Ticari işlemlerin (ithalat ve ihracat aşamalarına) basitleştirilmesi ve elektronik ortamda işlem yapmaya imkân sağlayacak yapıların oluşturulması gümrüklerdeki zaman vergisini de azaltarak raf fiyatlarına olumlu etki yapabilecektir. Ayrıca, ülkedeki iflasların önlenmesi ve iflasların ekonomide yarattığı zincirleme etkisini asgariye indirmek için "Erken Uyarı Sistemlerinin" kurulması da gerekmektedir.

Tarım sektörü, ülke ekonomisinin küresel ticarete entegre olması durumunda rekabet edip kazanç sağlayacağı sınırlı sayıdaki sektörlerden bir tanesidir. Başta erkencilik olmak üzere pek çok görece avantaja sahip olmasına rağmen sektör gerek fiyat istikrarı, gerek tüketici refahı gerekse de üretici refahı anlamında çok yönlü yapısal sorunlara sahiptir. Ayrıca son yıllarda kontrolsüz büyüyen büyükbaş süt üretimi ve her geçen yıl sürdürülebilirlik ve rantabl işletme koşullarından uzaklaşan narenciye sektörü ve bunlara bağlı bütçesel sorunlar da karşımıza çıkmaktadır. Sorunların çözümünde ise piyasada pahalılık yaratan fiyat destek sisteminden gelir destek sistemine geçiş ilk önemli adım olmalıdır. Buna bağlı olarak çığ süt üzerinden sağlanan fiyat desteğinin kaldırılarak kota sisteminin bütçesel olanakların çerçevesinde revizyonu da gerekmektedir. Aynı şekilde tüketici refahını olumsuz etkileyen tarımsal ürünlerdeki ithalat rejimi de yeniden kurgulanmalı ve öncelikli adım olarak beyaz etin ithalatı makul korumacılık tedbirleriyle serbest bırakılmalıdır. Ülkede üretim avantajına sahip olduğumuz bal, patates gibi pek çok ürünün işleme kapsamındaki yetersizlik nedeniyle hizmet sektörü bu ve pek çok ürünü ithal etmekte, bu durumun değişmesi için de ürün işleme ve tarımsal katma değer yaratma anlamında kapsamlı programlar geliştirilmelidir. Sektörün potansiyelini olumlu etkileyecek bir diğer unsur da müdahale kurumlarının işleyiş felsefelerinin yeniden kurgulanarak tek fiyat sistemi yerine özel işletme mantığıyla hareket eden esnek bir modele kavuşmaları olacaktır.

Sanayi sektörü de tarım sektörü gibi ülke ekonomisinin tamamlayıcı sektörlerinden bir tanesidir. Sanayi sektörünün durumuna bakıldığı zaman sektörün pek çok yapısal ve sistem kaynaklı sorun ile boğuştuğu görülmektedir. Mevcut sorunların başında ise, organize sanayi bölgelerinin altyapı sorunlarının giderilmesi, ihracattaki sorunlar, teknoloji yetersizliği, enerji maliyetlerinin yüksekliği vs. gibi konular gelmektedir. Söz konusu sorunların giderilmesi için de halen kullanılan devlet kaynaklı teşvik sisteminin yeniden kurgulanması, yakın geçmişte kullanılmaya başlanan faiz destek programlarının geliştirilmesi, programların yürütülmesinden sorumlu Ekonomi Bakanlığı-KOBİGEM Merkezi'nin yasallaştırılarak kapasitesinin artırılması, finansmandaki teminat sorunlarının giderilmesi, ortaklık ve kümeleme çalışmalarının teşviki vs. gibi adımlar yardımcı olacaktır.

İnşaat sektörü ekonomide çok sayıda alt sektörü tetiklediğinden ekonomik büyümeye önemli oranda katkı yapabilen sektörlerin başında gelmektedir. Özellikle 2002 sonrası dönemde ülkede yaşanan hızlı büyümenin lokomotifini inşaat sektörü olmuştur. Sektörün GSYİH'deki payı yüzde 7 dolaylarında, istihdam payı ise %8 civarındadır. Kıbrıs sorunundaki belirsizliğin ve özellikle mülkiyet rejimindeki belirsizliğin en fazla etkilediği sektör inşaat sektörüdür. Bu nedenle bu sektörde yaşanan mülkiyet bazlı belirsizliklerin giderilmesine yönelik politika uygulamaları sektörün gelişimi açısından hayati önem taşımaktadır. Ayrıca sektörde bir dönem yaşanan yabancı alımları ve bu kesimlerin yaşadığı ilave bürokratik sorunlar (tapu devri, alt yapı vd.) merkezi ve yerel yönetimler tarafından hızlı ve uzmanlaşmış birimler tarafından ele alınarak çözümlenmesi sektöre olan güveni ve ilgiyi artıracaktır.

Sektörde talebe yönelik destek ve uygulamalar yanında sektörün denetlenip düzenlenmesine yönelik uygulamalar da sürdürülebilir bir yapılaşma ve planlı şehirleşme adına önem taşıyan politikalardır. Ani ve hızlı gelişen çarpık kentleşme ve yapılaşma beraberinde sosyal ve çevresel sorunlar da getirmiş bu nedenle bu sorunlarla tekrar yüzleşmemek adına güncel imar planlarına, mevzuata ve etkin denetimlere ihtiyaç vardır. Bu alandaki yapıların oluşmasına yönelik olarak ilgili mevzuatın ivedi bir şekilde hazırlanarak yasallaşması veya mevcut olanların güncellenmesi gerekmektedir. Sektördeki imar izinlerinin ve emirnamelerin düzenlenip belirsizliklere ve güvensizliklere prim vermemesine dikkat edilmeli, yatırım ve imar bölgelerinin ülkesel fiziki plan çerçevesinde belirlenerek hangi yıllar boyunca ve ne kadar bir kapasiteye ulaşincaya kadar bölgelerin genişletilebileceğinin ilan edilmesi yoluyla piyasada öngörülebilirlik yaratılması gerekmektedir.

Ülkede müteahhitlik hizmetlerinin gelişimi için inşaat sektörünün büyük ölçekli taahhütlü işlerinin yerli firmalardan oluşacak konsorsiyumlar tarafından yapılması için gerekli mekanizmalarının yaratılması, bunun yanında ülkeye know-how ve yeni sabit sermaye sağlayacak yabancı yatırımcılarla ortaklıkların teşvik edilmesi de teşvik edilmelidir. Altyapı yatırımlarının planlanması ve projelendirilmesi için Kamu Yatırımlar Merkezi'nin oluşturulması sektörün ve toplamda ekonominin absorbe kapasitesini artıracaktır. Bunun yanında yap-sat sektöründe güvenilirliği artırmak için Devlet Oda işbirlikleri ile kontrol ve denetim mekanizması oluşturulması gerekmektedir.

BÖLÜM I: EKONOMİDE GENEL YAKLAŞIM

1. Ekonomide Genel Yaklaşım Giriş

Bu çalışmada Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) ekonomik yapısı içerisinde büyüme kaynaklarını oluşturan başlıca altı (6) sektörün detaylı bir şekilde incelenmesi ve durum tespit yapılması amaçlanmaktadır. Temel sorunların belirlenmesi yanında, kaynak kullanımı, verimlilik ve potansiyellerini de belirleme hedeflenmiştir. Yapılan tespitler ışığında olabildiğince spesifik gerekli politika önerilerini ülke ekonomik vizyonu ile da tutarlı olacak şekilde geliştirilmeye çalışılmıştır.

Çalışmanın sektör temelli kısmına çerçeve oluşturmak ve toplamda çalışmanın bir bütünlük içerisinde olmasını sağlamak adına ilk olarak KKTC ekonomisi genel olarak değerlendirilmiş makroekonomik tespitler yapılarak sorunlar özetlenmiştir. Belirlenen sorunlara yönelik öncelikle vizyon ve sonrasında da makroekonomik politika önerileri geliştirilmiştir.

Makroekonomik çerçevenin belirlenmesi sonrasında sektör temelli kısımda altı sektör detaylı incelenerek durum tespiti yapılmış ve politika önerileri geliştirilmiştir. Sektör temelli çalışmada ekonomideki ilgili paydaşlarla odak toplantıları, mülakatlar yapılmıştır. Bunun yanında yükseköğretimdeki yabancı öğrencilere ve işletmelere yönelik iki anket yürütülmüştür. Elde edilen birincil veriler ve var olan ikincil verilerle bilimsel teknik ve yöntemler de kullanılarak durum tespit ve politika önerileri geliştirilmiştir.

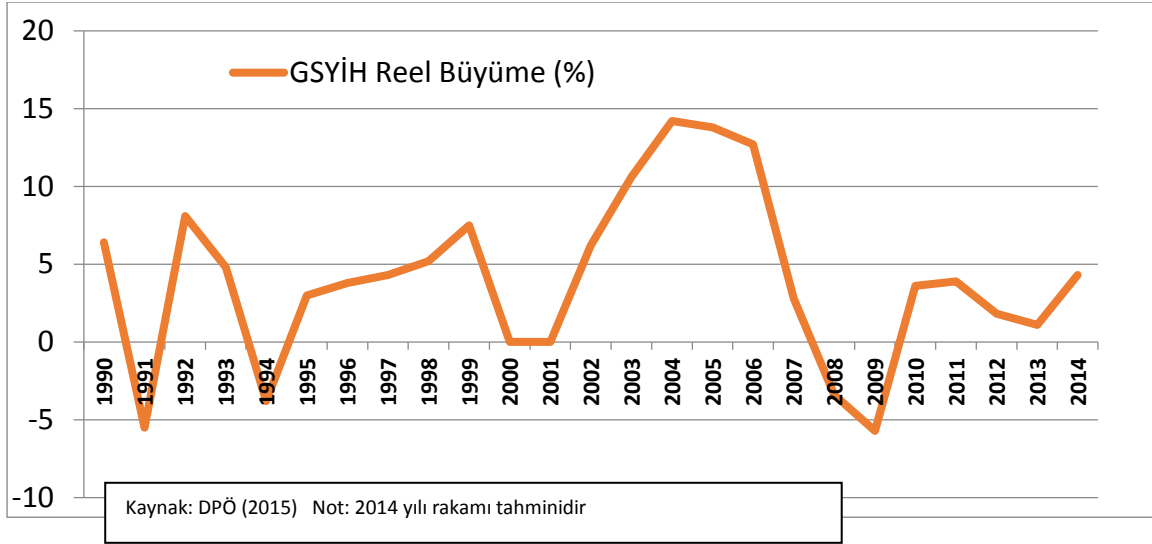
2. Makroekonomik Değerlendirme ve Durum Tespit

2.1 Makro Ekonomik Değerlendirme

KKTC tipik küçük ada ekonomisi özellikleri olan küçük ölçekli iç pazar, kısıtlı doğal ve beşeri kaynaklar, ağırlıklı olarak hizmet üretimine dayalı mikro ekonomik bir yapıya sahiptir. Devlet Planlama Örgütü (DPÖ) 2014 yılı tahmini milli gelir rakamlarıyla 8 milyar 651 milyon Türk Lirası (TL) değerinde gayri safi yurtiçi hasılat (GSYİH) gelir yaratırken, kişi başı geliri yaklaşık olarak 15.000 ABD dolarına yakın bir seviyededir. Resmi istatistiklerle değerlendirildiği zaman KKTC yüksek gelirli gelişmekte olan ekonomiler arasında yer almaktadır. KKTC diğer benzer mikroekonomilerde olduğu gibi ekonomik gelişimini dış pazarlara erişimle, dış talebi artırarak sağlamaya çalışmaktadır.

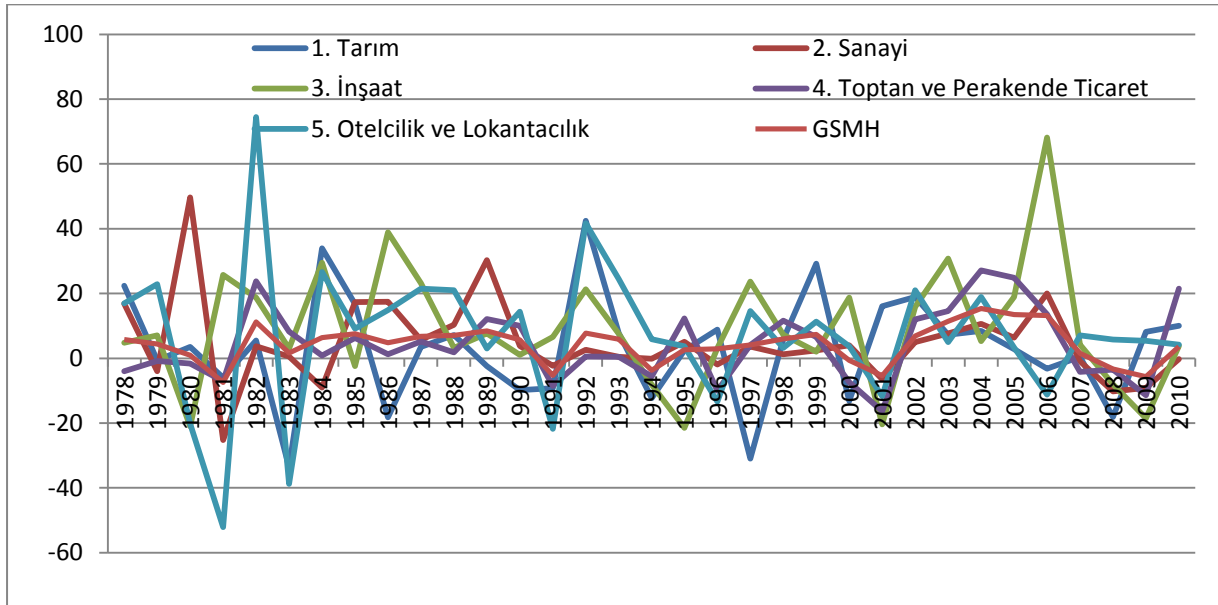
2.2 Ekonomik Büyüme

Aşağıdaki şekilden de görülebileceği gibi KKTC ekonomisi istikrarlı bir büyüme gösterememektedir. Her 6-7 yılda bir ekonomik küçülme (durgunluk) yaşamakta ve sonrasında da ortalama yüzde 3-5 arası bir büyüme dönemi gerçekleşmektedir. Ancak, 2002 yılı sonrasında kümülatif olarak yüzde 40'a yakın büyüyen KKTC ekonomisi, ekonomik kapasite olarak önemli bir gelişim göstermiştir.

Şekil 1. GSYİH Büyüme Oranı (1978-2014, %)

Mikro ölçekli KKTC ekonomisindeki derin dalgalanmalar işletmelere ve hane halklarına sürekli ağır darbeler vurmakta ve öngörülebilirliği azaltmaktadır. Ekonomide makro anlamda gözlemlenen bu gelişmeler aslında temelde büyümenin kaynağı olan sektörlerde baş göstermektedir. Aşağıdaki şekilden de takip edilebileceği üzere sektörlerde yaşanan dalgalanmalar GSMH dalgalanmalarına göre daha derin olmuştur. Bu durum işletmelerin gerekli fiziki ve beşeri yatırımlardan kaçınmasına ve ekonomik gelişim için elzem olan güçlü işletme yapılarının oluşturulmasını engellemiştir.

Şekil 2. Sektörel Büyüme (1978-2010, %)

KKTC'de son 36 yıldaki sektörel gelişim 5 başlık (tarım, sanayi, inşaat, hizmetler ve kamu hizmetleri) altında incelendiğinde, en dikkat çekici değişim tarım ve kamu yönetiminde ortaya çıkmaktadır. Tarım sektörünün GSYİH içerisindeki payı 1977'deki yüzde 16,7'lerden 2013'te yüzde 5,5'lere gerilemiştir. Bunun yanında özel sektör odaklı büyümeyi 1980'li

yıllarından beri benimsemeye çalışan KKTC’de istenilen gelişim sağlanamamıştır. Kamunun ekonomideki payı seksenli yıllarda yüzde 16,4 iken bu oran 2000’li yıllarda ortalama 20,9’a yükselmiştir. Bu oranlar göreceli olarak değerlendirildiği zaman aslında özel sektörün yeterince büyümediği ve kamu sektörünün 2000’li yıllarda da ekonomide önemli etkiye sahip olduğunu görülmektedir. Aynı dönemde sanayi sektörü de payını koruyamamış, yüzde 3’lük bir gerileme göstermiştir. KKTC’nin ekonomik yapısı nedeniyle sanayiye dayalı bir ekonomik model öngörmesi doğru olmayacaktır. Ancak sanayi sektörünün özellikle büyüyen turizm ve yükseköğrenim gibi diğer sektörlerle girdi sağlayacak, belli karşılaştırmalı üstünlüğe sahip yerel ürünler ile niş ürünlerin ihracatını geliştirecek bir yapıda piyasaya daha yüksek katma değer yaratabilecektir.

Bu durum ada ekonomilerinin gelişimi için gerekli olan dış pazarlara erişim ve dış talep ile büyüme yaklaşımının KKTC’de yeterli ölçüde gerçekleşmediğini ve ekonomik büyümede kamu harcamalarına bağlı kalmaya devam edildiğini göstermektedir. Aynı dönem içerisinde inşaat sektörünün GSMH paylarında da belirgin bir değişim yaşanmamıştır. Bunun yanında kamu dışı hizmet sektörleri GSYİH payında yalnızca 2000’li yıllardan sonra yüzde 2’lik bir pay artışı gözlemlenmiştir.

Tablo 1. Beş Sektörün GSYİH Payları (1977-2013, %)

	1977-1980	1981-1990	1991-2000	2001-2010	2011-2013
Tarım	16,7	14,0	8,8	7,1	5,5
Sanayi	11,0	11,1	12,0	10,0	8,5
İnşaat	5,0	6,1	5,1	5,7	5,3
Hizmetler (Kamu hariç)	44,5	45,1	45,6	47,3	47,4
Kamu Hizmetleri	17,2	16,4	20,6	20,9	18,8

Kaynak: DPÖ (2015)

2.3 Yatırımlar

Ekonominin büyüme kaynakları genel dengedeki harcama artışlarıyla değerlendirildiğinde ekonominin özellikle son dönemlerde neden istenilen ölçüde büyümediği net bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Öncelikle tüketim artışları GSYİH artışı ile karşılaştırıldığında, kamu tarafının 2009 yılına kadar tüketim artışı milli gelir artışı kadar veya üzerinde idi. Bu durum 2010-2013 yıllarında değişti ve kamu tüketimi GSYİH büyümesinin altında hatta 0,7 oranında ortalama küçüldü. Özel sektör tüketim artışı ise tam tersi gerçekleşerek, son dönemde GSYİH artışından daha yüksek bir artış sağladı (4,5).

Ülke ekonomilerinin gelişip büyümeleri için en temel gereklilik yatırımlardır. Bu bağlamda KKTC ekonomisi değerlendirildiğinde yatırımların istenilen seviyelerde olmadığı görülmektedir. 1990-1999 dönemlerinde özel sektör yatırımları ortalama yüzde 6,6 büyürken kamu daha yüksek oranlarda yüzde 11 oranında yatırımlarını artırmakta idi. 2000-

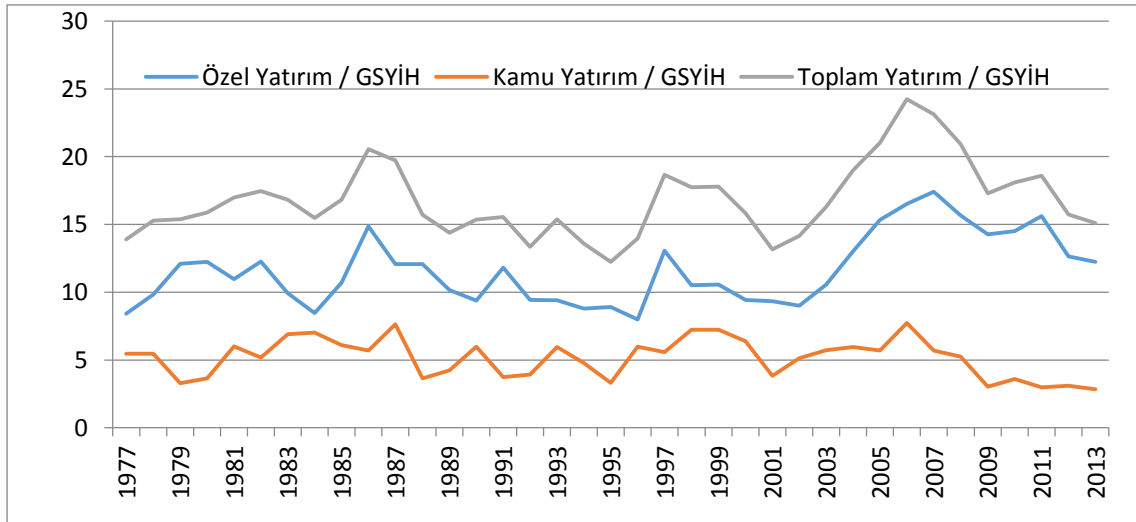
9 yıllarında özel sektör daha yüksek yüzde 7,9'luk bir oran yakalarken, kamu tarafında artış oldukça azalarak %0,6 seviyelerine gerilemiştir. Son 4 yılda özel sektör yatırımlarını ortalama %0,5 artırırken, kamu kesimi sabit fiyatlarla yatırımlarını ortalama %4,7 azalttı. Bu gerileme 2013 yılı rakamlarıyla kamu yatırımlarının milli gelir içerisindeki payının ancak yüzde 3,3'ü kadar olmuştur.

Tablo 2. Genel Denge Harcama Artışları (1990-2013, %)

Dönemler	GSYİH	Tüketim		Yatırım	
		Özel	Kamu	Özel	Kamu
1990-1999	3,3	3,0	5,5	6,6	11,0
2000-2009	5,2	4,1	5,2	7,9	0,6
2010-2013	2,6	4,5	-0,7	0,5	-4,7

Kaynak: DPÖ (2015)

Aşağıdaki Şekilden (3) de takip edilebileceği üzere KKTC kısa ekonomik geçmişinde toplam yatırımların GSYİH içerisindeki payı yalnızca 2005-2008 yılları arasında yüzde 20'leri aşmıştır. Son yıllarda özel sektör payı da gerileyerek %15 altına inmiştir. Şekil üzerinde en dikkat çekici gelişme kamu yatırımlarının tarihinin en düşük seviyelerine gerilemesidir (%3-3,5). Sonuç olarak bu durum özellikle yatırım ikliminin iyileştirilmesi, iş yapabilirliğin kolaylaştırılması ve temel kamu hizmetlerinin sunumu bağlamında önemli sorunlar yaratmış ve yaratacaktır. Nihayetinde yatırım yapmayan ekonominin büyümesi de sınırlı olacaktır.

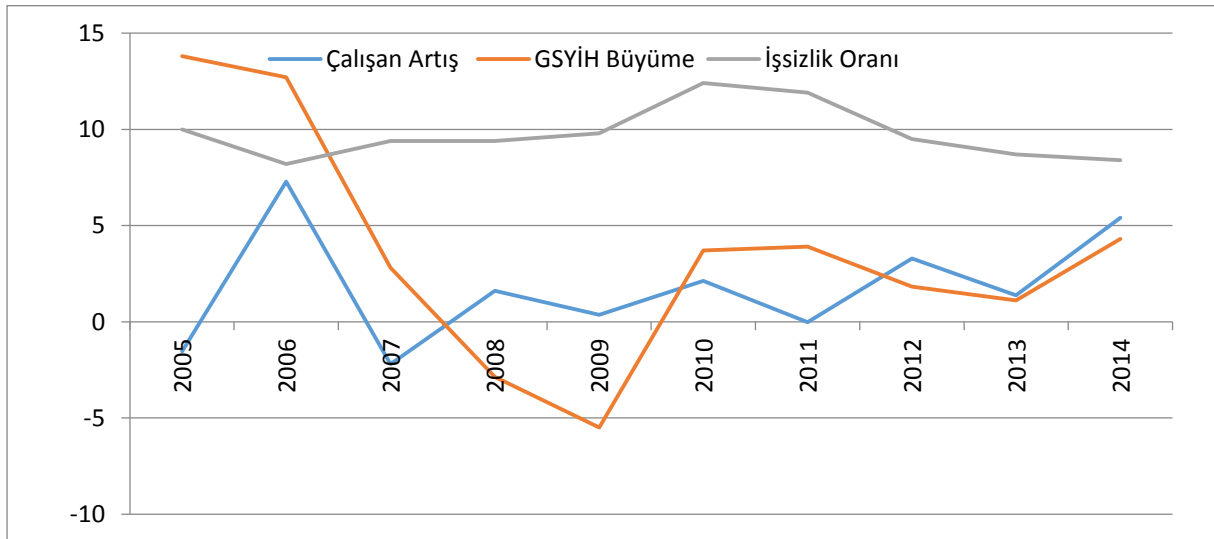
Şekil 3. Kamu, Özel ve Toplam Yatırımların Gelişimi (1977-2013, GSYİH %)

Kaynak: DPÖ (2015)

2.4 İstihdam

KKTC'de işgücü büyüklüğü DPÖ 2014 Hane Halkı İşgücü Anketine göre 113 bin 469 dur. Bu işgücünün yüzde 91,7'si çalışırken geriye kalan yaklaşık 9.320 kişi işsizdir. Ekonomilerin ne kadar istihdam dostu olduklarını görmek için büyüme sırasında istihdamın ne derece değiştiğine bakmak gerekmektedir. Bunun için 2005-2014 yılları arası değerlendirildiğinde, ekonomik büyümede olduğu gibi çalışan sayısındaki artışta istikrarsız bir şekilde geliştiği görülmektedir (Şekil 4). Özellikle ekonominin çift haneli büyüdüğü 2005-2006 yıllardan birinde istihdamın gerilemesi ve diğerinde de büyümenin çok altında artış göstermesi dikkat çekicidir. Yine 2011 yılında ekonomi yüzde 3,9 büyürken istihdamın hiç artmaması ya verimliliğin önemli derecede arttığını veya hane halkı işgücü anketinin kapsama sorunu taşıdığını ve kayıtdışı istihdam olduğunu göstermektedir. Bu bakımdan verilere ihtiyatlı bakılması gerekmektedir.

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı bünyesindeki Çalışma İzni Merkezi verilerine göre Ekim 2013- Eylül 2014 arasındaki 12 aylık dönemde 43,323 kişiye çalışma izni yenileme ve yeni çalışma izni verilme işlemi yapıldı. Ülkede bir taraftan 10 bine yakın işsiz diğer taraftan da 40 bini aşan kayıtlı yabancı işgücü olması, ülkedeki işgücü nitelik ve talepleri ile ekonominin işgücü ihtiyaçları arasında önemli bir uyumsuzluk olduğu ortaya koymaktadır. Sonuç olarak KKTC ekonomisi önemli oranda büyümeler kat etmesine rağmen, anket sonuçları ve çalışma izin verileri işsizliğin yapısal olduğu, ekonomik aktiviteler artsa bile emek piyasasına giren yeni işgücünü karşılayacak ve/veya büyümenin yerli işgücü için istihdam dostu olmadığını göstermektedir. Bu bağlamda yapılaşan bu işsizliğe yönelik spesifik istihdam politikaları geliştirilmesi gerekmektedir.

Şekil 4. Büyüme, İstihdam ve İşsizlik (2005-2014, %)

Kaynak: DPÖ (2015)

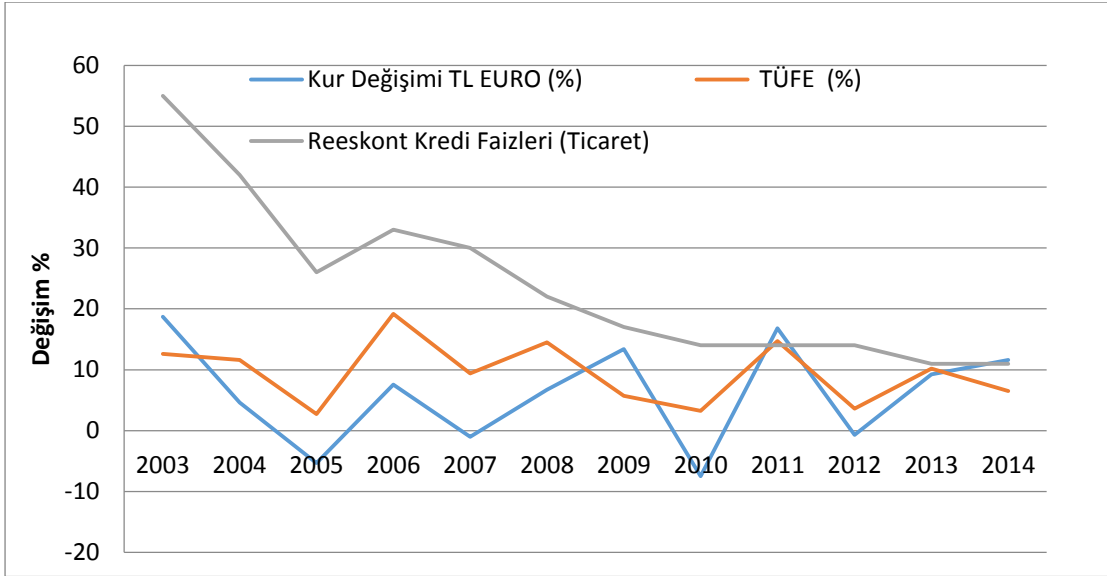
2.5 Enflasyon

Ülkelerin kalkınma ve gelişim süreçlerinde makroekonomik istikrar önemli bir faktördür. Bu bağlamda fiyat, faiz ve uluslararası ekonomik ilişkiler açısından döviz kuru büyük önem taşımaktadır. Bunun için politika belirleyiciler, geliştirdikleri politikalar ve kullandıkları değişik enstrümanlarla konu göstergelerin istikrarlı ve kontrol edilebilir seviyelerde olmasına çalışırlar. KKTC’de resmi para birimi olarak Türk Lirası (TL) kullanılması nedeniyle TC ekonomisindeki gelişmeler ve TL üzerinde yaratılan etkiler bire bir KKTC ekonomisini olumlu veya olumsuz yönde etkileyebilmektedir.

KKTC’deki yıllık fiyat artışları ki bu ülkede yalnızca tüketici fiyat endeksi (TÜFE) ölçümü yapılarak belirlenir, TL’den kaynaklanan fiyat artışları yanında, KKTC ekonomisinin kendi yapısal sorunlarından dolayı yarattığı ek maliyetler neticesinde de oluşmaktadır. KKTC Devleti kamu maliyesine kaynak yaratmak için kamu ürünlerine getirmekte olduğu fiyat artışları enflasyonun kaynaklarından birini oluşturmaktadır. Bunun yanında vergi politikaları çerçevesinde özel tüketim vergisi olarak tanımlanabilecek fon ve diğer tüketim vergilerindeki artışlar da enflasyon yaratabilmektedir.

İthalata dayalı KKTC ekonomisinde döviz kuru değişim oranları da enflasyona doğrudan etki etmektedir (Şekil 5). Bu da dövizin fiyat geçirgenliğinin yüksek olduğunu göstermektedir. Kurlardaki değişime karşı politikadan yoksun KKTC Merkez Bankası, ülkede istikrarı sağlamak adına önlem alamamaktadır.

Genel olarak KKTC’deki enflasyon, faiz ve kur son yıllarda önceki yıllara nispeten daha istikrarlı ve düşük seviyelerdedir. Yüzde on seviyelerinde değişen bu büyüklükler ~~olan bu~~, mikro ölçekli KKTC ekonomisi için yüksek kabul edilmelidir. Ülkede devam etmekte olan yapısal sorunlar yanında TL’deki dalgalanmalar fiyat artışlarında istikrasızlığın devam edeceğini işaret etmektedir. Bu bağlamda özellikle döviz kuru kaynaklı dalgalanmaların yarattığı dış şoklara karşı işletmelerin döviz riskini minimize etmek için finansal araçların (hedging, türev araçlar) geliştirilmesi gerekmektedir. Bunun yanında özellikle hane halklarının da döviz dalgalanmalarından mağdur olmamaları için gerekli yönlendirme ve döviz kredi kullanımında kısıtlayıcı tedbirlerin alınması gerekecektir.

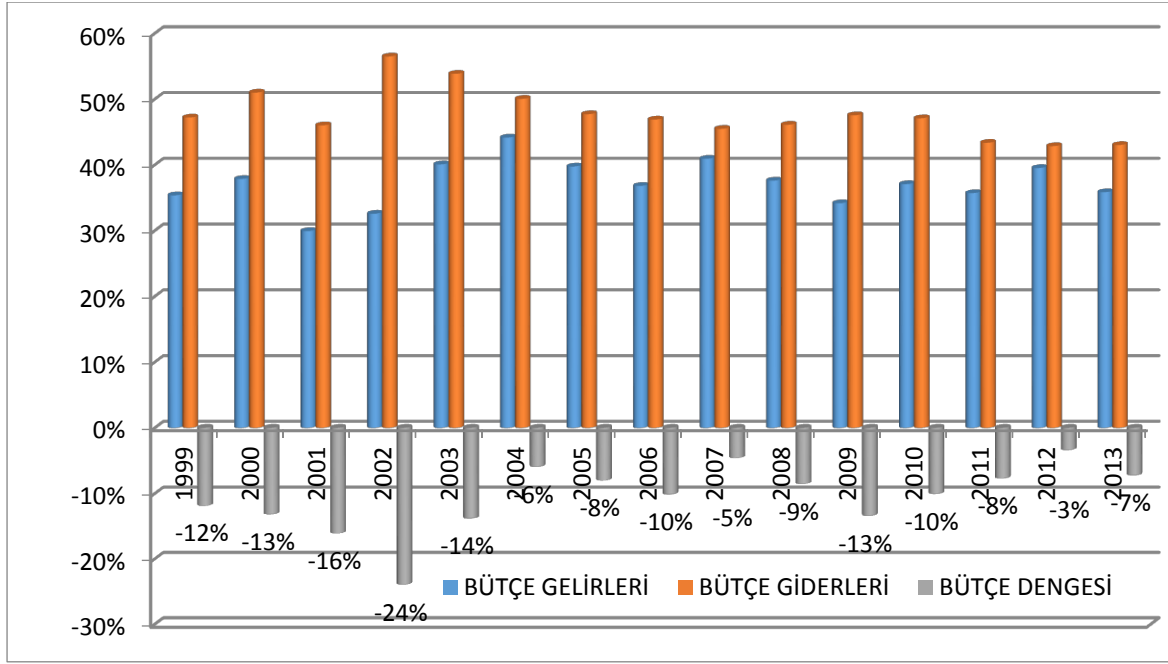

Şekil 5. KKTC'de Kur, Enflasyon ve Faiz değişimleri (%)

Kaynak: DPÖ (2015) ve KKTC Merkez Bankası (2015)

2.6 Kamu Maliyesi

Kamu maliyesi, her ülkede olduğu gibi KKTC'de de sosyo-ekonomik gelişim için önemli bir unsur olarak yer almaktadır. Para politikasından yoksun olması hasebiyle aslında kamu maliyesi KKTC için diğer ekonomilere göre daha da önem arz etmektedir. Özellikle siyasi nedenlerden dolayı dışa açılma ve uluslararası mal, hizmet ve finans piyasalarına erişim sorunu yaşayan KKTC'nin kamu güdümlü bir yapıda olması kamunun maliye politikalarını bir o kadar daha önemli hale getirmiştir.

Şekil 6. Bütçe Gelir, Gider ve Dengesi (1999-2013, GSYİH %)

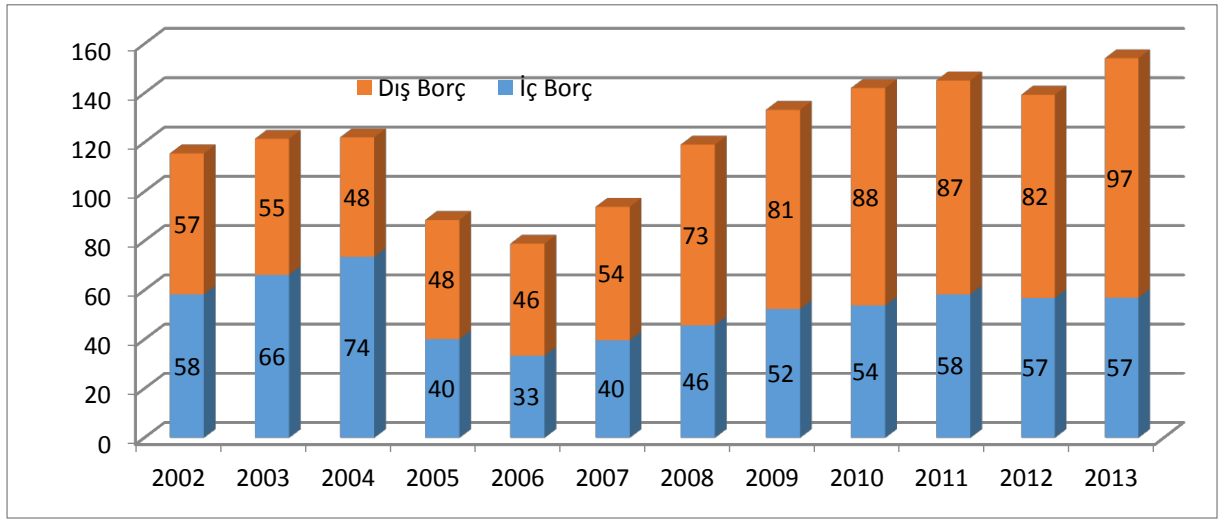
Kaynak: DPÖ (2014), Maliye Bakanlığı (2014)

Şekil 6'dan da görüleceği üzere, KKTC Devlet Bütçesi önemli açıklar vermektedir. Son yıllarda bütçe açıklarının oranı %10'un altına belirgin bir şekilde inmiş olsa da, yüksek olmaya ve ortalama %5 seviyelerinde devam etmektedir. Bu açıkların temelinde gelirler tarafındaki sorunlar yanında giderler tarafında yapılaşan personel ve transfer harcamaları da yer almaktadır. Maliyenin gelirler tarafını iyileştirmek ve özellikle dolaylı ile dolaysız vergi gelirlerindeki dengesizliği minimize etmek için vergi tabanının genişletilmesi ve vergi verme yükümlülüğünü artıracak yönde çalışmalar yürütmesi gerekmektedir. 2013 yılı Temmuz ayında resmi belge haline gelen "Kayıtdışı Ekonomi ile Mücadele Eylem Planı" uygulamaları bu yönde atılmış bir adım olarak kabul edilebilir. Eylem Planında öngörülen politikaların hayata geçirilmeye başlanması olumlu sonuçları da beraberinde getirmiştir. Bu yüzden ilgili planın fazla gecikmeden bütünlüklü bir şekilde hayata geçirilmesi, bir taraftan vergi tabana yayacağı gibi, ülkede vergi adaletini sağlayacak ve belli kesimler üzerinde yoğunlaşan vergi yükünün de hafiflemesine neden olabilecektir.

KKTC ekonomisinde mali disiplini sağlamak, kendi kendine yetebilen bir ekonomi yaratmak ve vergi gelirleri yoluyla sağlanan kaynakların katma değeri yüksek alanlara yönlendirebilmek için bütçenin gelirler tarafı yanında giderler tarafını da akılcı ve ekonomik yönetilmesi gerekecektir. Başta transfer harcamalarını azaltmak için sosyal güvenlik sisteminin verdiği açığı minimize edecek, yerel yönetimlere sağlanan katkının azaltılması yönünde politikalar geliştirilmesi gerekecektir. Temel harcamalar yanında aslında bütçe harcamalar tarafı da ekonominin büyümesine katkı koyacak şekilde şekillendirilmelidir. Özellikle son yıllarda yaşanan kamu yatırımlardaki gerileme, kamu tarafının ekonomik

büyümeye yeterince destek vermediğini göstermektedir. Bu bağlamda Maliyenin yatırım bütçesinin iyileştirilmesi için adımlar atılması gerekmektedir.

Yıllar itibariyle devam eden bütçe açıkları, Kamu borç stokunun da artmasına neden olmaktadır. Bütçe açıklarının önemli bir kısmı Türkiye Cumhuriyeti (TC) Devleti tarafından karşılanmaktadır. Kullanılan finansmanın geri ödemesinin olmaması, stokun kümülatif olarak artmasına neden olmaktadır. 2013 yılı sonu itibarıyla TC'ne olan borç GSYİH'nın yüzde 97'sine erişmiştir. Son yedi yılda iç borçlanma da artmış ve 2013 yılında GSYİH'nın yüzde 57'sine erişmiştir. Kamunun bu denli yüksek oranda iç borçlanma yapması ülkedeki finansman maliyetlerini artırmakta yatırımı olumsuz etkilemektedir. Toplam GSYİH'nın bir buçuk katı kadar borç stoku, ülke için önemli bir risk arz etmekte, ekonominin toplamda rekabet edebilirliğini olumsuz yönde etkilemektedir.

Şekil 7. KKTC Borç Stoku (2002-2013, GSYİH %)

Kaynak: DPÖ (2015)

2.7 Bankacılık ve Finans

Finans sektörü ekonomilerin kalkınma ve büyüme süreçlerinde piyasaya sağladıkları mali kaynaklar nedeniyle önemli rol oynamaktadır. İşletmelerin uygun maliyetlerle finansmana erişimi ülkedeki finans sektörünün gelişmişliğiyle doğrudan ilişkilidir.

Tablo 3. KKTC Bankacılık Sektörü (2004-2014)

	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Toplam Mevduatlar (Milyon TL)	3.229	3.633	4.681	4.937	5.563	6.505	7.067	8.403	9.284	11.324
GSYİH Oranı (%)	131	118	117	107	110	121	126	129	133	149
Toplam Krediler (Milyon TL)	1.173	1.570	2.321	2.735	3.431	3.976	4.618	5.868	6.778	8.379
GSYİH Oranı (%)	48	51	58	59	68	74	82	90	97	110
Kredi / Mevduat Oranı	36	43	50	55	62	61	65	70	73	74
Toplam Aktif (Milyon TL)	3.640	4.218	5.576	5.944	6.770	7.783	8.417	9.917	11.025	13.355
GSYİH Oranı (%)	148	137	140	129	133	144	150	152	159	176
Finans (Mali) Sektör (Milyon TL)	187	196	259	309	358	388	404	472	506	579
GSYİH Oranı (%)	7,6	6,4	6,5	6,7	7,0	7,2	7,2	7,3	7,3	7,6

Kaynak: DPÖ 2015, KKTC Merkez Bankası (2015) Not: 2014 GSYİH rakamı tahminidir.

Bu pay ile sektör tarım sektörünü geride bırakırken, ülkenin sürükleyici sektörü olarak da gündemde olan inşaat sektörünü yakalamıştır.

Özellikle 2000-2001 yıllarında gerçekleştirilen mali sektöre yönelik reformların hayata geçirilmesi sektörün sağlıklı ve istikrarlı bir şekilde gelişmesini sağlamıştır. 2014 yılı rakamlarıyla toplam aktif büyüklüğü 14 milyar TL aşan sektörde 12 milyar TL'ye yakın mevduat mevcuttur. Sektörün plasman kapasitesi son yıllarda önemli artışlar göstermiştir. 2005 yılında kredi mevduat oranı yüzde 42 iken 2014 yılında bu oran yüzde 70'i aşmıştır. Sektörün milli gelir içerisinde yarattığı katma değer bakımından değerlendirildiğinde GSYİH içerisindeki payının son yıllarda önemli gelişmeler göstererek yüzde 7'yi aştığı görülmektedir.

Bankacılık sektöründe olumlu gelişmeler olmasına rağmen, işletmeler açısından finansman araçlarının gelişmiş ve alternatiflerin olmayışı olumsuz karşılanmaktadır. Kıbrıs Türk Ticaret Odasının her yıl yayınladığı rekabet edebilirlik raporunda, finansmana erişim, iş yaparken karşılaşılan en problemliler arasında üst sıralarda yer almaya devam etmektedir. Bunun yanı sıra sektörde tahsili gecikmiş alacaklar (TGA) brüt kredilerin yüzde 6-7 aralığındadır. Yapısallaşan bu sorun, fonlama maliyetlerinin yüksek olmasına sebebiyet vermektedir. Bankacılık yasasının günün ihtiyaçlarına yönelik güncel olmayışı, ödünç para verme, finans kuruluşlarını düzenleyici yasaların olmayışı, sektörün gelişimini engellemekte, risk olgusunun yükselmesine neden olmaktadır.

2.8 Dış Ticaret

Küçük bir ada olan KKTC'de ekonomi büyük ölçüde dış pazarlara bağımlı durumdadır. Sınırlı olan üretim imkânlarından dolayı ihtiyaçların karşılanabilmesi için mal ithalatına ihtiyacı vardır. Bunun yanında sınırlı da olsa ürettiği malları ve daha fazla hizmetlerin satışı için ihracat yönünden dış pazarlara bağımlıdır. Hem coğrafik yakınlık hem de yılların getirdiği etnik, kültürel ilişkiler yanında politik koşullar Türkiye pazarını KKTC ekonomisi için vazgeçilmez kılmaktadır. Bunun yanında özellikle coğrafi olarak yakın olduğu Avrupa ile de

ticari bağları mevcuttur. KKTC ödemeler dengesi incelendiğinde ekonominin açıklık oranını gösteren mal ticaretinin toplam 1,8 milyar (ithalat + ihracat) ve hizmet işlemlerinin de 1,5 milyar ABD dolar olduğu görülmektedir (Tablo 4.). Mal ihracatının mal ithalatını karşılama oranı çok düşük (ortalama yüzde 7) olarak gerçekleşmekte ve bunun sonucunda dış ticaret dengesinde 1,5 milyar ABD dolarını aşan açık oluşturmaktadır. Hizmet ihracatı imkânına sahip KKTC'de mal ticaretinde oluşan açık büyük ölçüde turizm ve yükseköğrenim gibi hizmetlerin yabancılara sunumu yoluyla elde edilen gelirlerle finanse edilmektedir.

Tablo 4. KKTC Ödemeler Dengesi (Milyon ABD\$)

	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
1. Cari İşlemler										
1.1. Dış Ticaret										
Mal İhracat	62	68	68	84	84	71	96	153	122	121
Mal İthalat	853	1.256	1.376	1.539	1.681	1.326	1.604	1.700	1.705	1.699
Dış Ticaret Dengesi	-791	-1.187	1.308	-1.456	-1.597	-1.255	-1.508	-1.547	-1.583	-1.579
1.2. Görünmeyen İşlemler										
Turizm (Net)	288	329	303	381	384	391	406	459	572	613
Diğer Görünmeyenler (Net)	489	582	801	824	823	799	826	915	886	921
Görünmeyen İşlemler Dengesi	777	911	1.105	1.205	1.207	1.190	1.232	1.374	1.458	1.534
Cari İşlemler Dengesi	-14	-276	-204	-250	-390	-65	-276	-173	-125	-45
2. Sermaye Hareketleri										
2.1. TC Yardım ve Kredileri	175	217	218	209	337	425	364	268	226	261
2.2. Diğer Sermaye Hareketleri (Net)	79	66	173	126	73	70	75	58	120	-2
Sermaye Hareketleri Dengesi	255	283	391	335	411	495	439	327	346	260
Genel Denge	241	7	187	85	20	430	163	153	221	215
3. Rezerv Hareketleri	-322	-53	-433	-41	270	-172	-94	-47	-341	-220
4. Net Hata ve Noksan	81	46	246	-43	-290	-258	-68	-106	120	5

Ödemeler dengesinde dikkat çeken diğer bir kalem, TC yardım ve kredileridir. Özellikle bütçe cari açıklarını finanse etmek için verilen krediler ve altyapı yatırımların gerçekleşmesi için yapılan yardımların yer aldığı bu kalem, KKTC ekonomisine önemli sermaye girişi sağlamaktadır (Tablo 4).

KKTC ekonomisinin gelişimini ve büyümesini yeni piyasalara erişimde olduğu düşünülürse, küreselleşmenin yüksek olduğu bu çağda, başta işletmelerinin rekabet edebilirliğinin artırılması gerekecektir. Bu sayede bir tarafta mal ve hizmet ihracatı artırılabilir, diğer taraftan da hafif sanayinin güçlenmesi ile bir nebze de olsa bile ithal ikamesi olabilecek ve ekonomideki sızıntılar azaltılabilecektir.

2.9 Makroekonomik Durum Tespit Özeti

Yukarıda yapılan genel değerlendirmeler ile KKTC'nin zaman içerisinde belirli bir ekonomik başarıyı sağladığı, yalnız ekonominin sürdürülebilir olması için var olan yapısal sorunları çözme yolunda istenilen başarıyı sağlayamadığı ortaya çıkmaktadır. Devam eden Kıbrıs sorunu dış pazarlara erişimi zorladığı gibi, ülkedeki yatırım ikliminin iyileşmesine engel teşkil etmekte, iş yapabilirliği zorlamakta ve ekonomik kalkınmanın önünde bir kısıt olarak durmaya devam etmektedir. Bunun yanında ürün (mal ve hizmet) piyasasındaki aksaklıklar, maliyetli finansman, işgücü piyasasındaki sorunlar, kamusal yapının ekonomiye yük olması ve cari bütçenin büyüklüğü nedeniyle yatırım bütçesinin yetersiz kalması gibi yapısal sorunlar var olmaya devam etmekte, esnek ve rekabet edebilirliği yüksek bir ekonomi yaratılmasında zorluklar yaşanmaktadır. Ekonomik yönetimde kurumsallaşmanın eksikliği ve sektör temelli ekonomik vizyon ve kalkınma planlamasının yapılmayışı KKTC'de sürdürülebilir bir ekonomik büyüme yakalanmasını engellemiştir. Mali bağımlı, kamu güdümlü, zayıf ve kırılğan KKTC ekonomisi dış şokların da etkisiyle KKTC dalgalı bir büyüme süreci yaşamıştır.

Bu genel değerlendirmeler sonucunda KKTC'nin makroekonomik sorunları aşağı ana başlıklarla özetlenmiştir¹.

- **Ekonomi Yönetişim Sorunu:** KKTC ekonomi yönetiminde gerekli anlayış, politika ve yapıları bir bütünlük içerisinde geliştirememiştir. Bu konuda hükümetler net bir anlayış sergileyememiş, ekonomi yönetişimi için gerekli siyasi irade oluşmamıştır. Bundan dolayı ülkenin gereklerine yönelik uygulamaya konulabilecek ekonomik programlar geliştirilememiş veya geliştirilenler hayat bulmamıştır
- **Ekonomik Vizyon ve Hedef yoksunluğu:** Ekonomide yönetimi ile ilgili anlayış sorunu ekonomik vizyon ve stratejiler geliştirilmesine engel olmuştur. Vizyon eksikliği ekonomik paydaşların gelecek ile ilgili doğru kararlar vermesini zorlaştırmıştır. Günöbirlik politikalarla, belli çıkar gruplarının baskısıyla kolayca değışen ekonomik politikalar istikrarsızlığa, refahın dengeli gelişmemesine ve sosyal dokunun erozyona uğramasına neden olmaktadır.
- **Düşük fiziki yatırım oranı:** Yukarıda da belirtildiği üzere gerek özel, gerekse kamu tarafında yatırımlar düşük kalmıştır. Gelişmekte olan ekonomiler için milli gelirin en az yüzde yirmisi kadar yatırıma harcama yapılması gerekmektedir.
 - Kamu yatırımlarının yüzde 3,5'lara gerilemesi, enerji, iletişim, ulaşım gibi alanlara yatırım yapılmaması iş yapabilirliği ve büyümeyi büyük ölçüde olumsuz etkilemektedir.
 - Özel sektör yatırım oranı GSYİH'nın % 13-15 arasındadır. Özel sektörün yatırım yapmaması, teknoloji ve yenilikleri adapte etmemesi, rekabet edebilirliğini olumsuz etkilemektedir.

¹ Sorunların özeti KTTO'nın Rekabet Edebilirlik çalışmalarından da yararlanarak hazırlanmıştır.

- **Yatırımların üretimi artıracak ve verimli alanlara yönlendirilmemesi:** Şirketlerin üretim kapasitelerini artıracak makine ve teçhizat yatırımlarının yetersiz kalması katma verimliliğin düşük kalmasına ve katma değer yeterince artmamasına neden olmaktadır. Konut ve binalara yönelen yatırımın daha fazla makine ve teçhizata gitmesi gerekmektedir. Bu sayede teknolojiye ilerleme ve dolayısıyla verimlilikte artış sağlanabilir.
- **Düşük Ulusal Tasarruf Oranı:** Ülkenin kamu tarafında devam eden açıklardan dolayı ulusal tasarruf düşük kalmıştır. Bu durum yatırımlara kaynak sağlamada önemli bir sorun haline gelmektedir. Bunun için kamu tarafındaki açığın minimize edilmesi gerekmektedir.
- **Bütçe açıkları ve mali bağımlılık:** Yıllardan beridir süre gelen bütçe gelirleri ve giderleri yapısal sorunları kamu maliyesinin yüksek açıklar vermesine neden olmaktadır. Bu durum bir taraftan ulusal tasarrufu olumsuz etkilerken, diğer taraftan ekonomideki finansman maliyetlerinin artmasına neden olmaktadır. Bunun ötesinde vergi politikalarının rasyonel ve ekonomik olmayışı ekonomik aktiviteyi, yatırımı ve iş yapabilirliği olumsuz etkilemektedir. Verginin tabana yayılmış olamaması katı olan harcamaları karşılamakta zorlanmaktadır. Konu mali ülkenin şoklara karşı durmasını engellemiştir.
- **Yasal altyapının yetersiz kalması:** Mevzuattaki yetersizlik özel sektörün gelişimine önemli ölçüde etkilemektedir. İşletmelerin piyasaya giriş-çıkışlardaki mevzuat yetersizliği, standart ve akreditasyon konularında mevzuat yanında kapasite eksikliği ürünlerin dış pazarlara erişimini engellemektedir. Bunun yanında iç tüketimde standardın oluşturulamaması sağlıklı ürün tüketimini de engellemektedir.
- **Proje geliştirme ve Kamu Proje Yönetim yetersizliği:** KKTC özellikle altyapı yatırımlarının karşılanması için TC'den kayda değer mali destek almasına rağmen, gerekli projelerin geliştirilememesi ve kamu yatırımların etkin yönetilemediği için, ilgili yardım ve destekler kullanılamamaktadır. Kamunun yardımları absorbe (emme) kapasitesinin giderilememesi, yatırım iklimimin iyileşmesini engellemekte ve yaşam standartlarının ve hayat kalitesinin gelişmesini desteklememektedir.
- **Rekabet Gücü Düşük Ekonomi:** KKTC ekonomisi rekabet edebilirlik açısından çok düşük sıralarda yer almaktadır. Ülkedeki kişi başı gelir (15,000 ABD\$) dikkate alındığında ve bu rekabet edebilirlik (114. Sıra) ile karşılaştırıldığında, ülkenin kişi başı gelirinin suni ve bu gelirin bu ekonomi tarafından üretilmediğini göstermektedir. Bu durum sürdürülebilir değildir ve ülkenin hayat kalitesini artırma ve refahı sağlamak için üretim kapasitesini artıracak adımlar atması gerektiğini göstermektedir. Rekabet edebilirliğinin düşük olması, KKTC'nin komşu ülkelerle rekabet edemeyeceğini ve bunun orta ve uzun vadede sürdürülebilir bir ekonomik yapı oluşturmada sorun olacağını da işaret etmektedir.
- **Yargı Sisteminin ekonomiye adalet sağlamada yetersiz kalışı:** Ticari ve diğer ekonomik davaların mevzuat yetersizliğinden ve mahkemelerdeki fiziki ve insan kaynakları açısından yetersiz olmasından dolayı ekonomiye adalet sağlamakta zorlanmaktadır. Bu

durum ekonomide risk unsuru haline gelmiş ve finansman maliyetlerini artırdığı gibi ürün piyasasındaki fiyatların da yüksek olmasına neden olmaktadır.

- **Kayıtdışı ekonomi sorunu:** Ülkede kayıt sisteminin yeterli olmayışı, vergi politikalarının rasyonel olmaması, kamunun kaynakları etkin ve şeffaf bir şekilde kullanmayışı ülkede önemli ölçüde kayıt dışılığa neden olmaktadır. Bu gerçek kayıtlı-kayıtsız işletmeler arasında haksız rekabete neden olurken devletin vergi ve sosyal güvenlik prim kayıplarına uğramasına ve bundan dolayısıyla kayıtlı işletmeler üzerinde mali baskı uygulamasına neden olmaktadır.
- **Kamu hizmet kalitesinin artırılması:** Rekabet edebilirlik ile ilgili yapılan tüm çalışmalarda kamunun ekonomi önünde bir engel oluşu ve oluşturduğu bürokrasinin maliyetleri artırdığını ortaya çıkmaktadır. Bunun yanında vatandaşa verilen hizmetin tatmin edici ve yeterli olmadığı görülmektedir.
- **Ürün piyasalarındaki aksaklıklar:** Ticaret rejimindeki çarpıklıklar yanında değişik sektörler için uygulanan teşvik ve destek programlarındaki tutarsızlıklar, öngörülebilirliği ortadan kaldırmakta ve yatırım planlamasını geciktirmektedir. Piyasalarda üretim, dağıtım ve standartlarla ilgili denetimlerinin etkin ve güncel şartlarda yapılamaması piyasalarda aksak çalışan bir yapı ortaya çıkarmakta ve haksız rekabet ortamı yaratmaktadır. Bu durumun sonucu olarak ta etkin çalışan işletmeler yerine sistemi atlatılabilen işletmeler fayda elde etmekte ve tüketici refahına olumsuz etkiler doğurmaktadır.
- **Dışa açılım için açıklığın olmayışı (Ürün dışsatım) ve kapasite kullanımının düşük olması:** Ada ekonomilerinde gelişim ve kalkınma ancak uluslararası piyasalara erişim ve dış talebin artırılması ile sağlanabilir. Bu yönde net bir politika geliştirilmemiş etkin teşvik ve destek araçları kullanılamamıştır. Bunun yanında talebi artıracak ürün çeşitliliği ve standardın sağlanamaması dış piyasalara erişimi zorlaştırmıştır. Bu durum ekonomideki kapasite kullanımının düşük olmasına neden olmaktadır. Açıklığın düşük olması ekonomideki dönüşüm yönünde katalizör oynayan dış dinamiklerin etkisinin sınırlı kalmasına yol açmıştır.
- **Kamu gücünün etkin kullanma ve yaptırım sorunu:** Mevcut yasa ve tüzüklerde yer alan Devlet erkinin kullanması gereken yaptırımlar (ceza, yasaklama, kurallar) etkin kullanılmaması, haksız rekabet sonucu haksız kazançlara neden olduğu gibi piyasa, gerek kamu gerekse özel kuruluşların piyasada disiplinsiz davranmalarına neden olmaktadır.
- **Piyasalara erişim sorunu:** Adada siyasi sorun Kıbrıslı Türklerin Türkiye dışında doğrudan piyasalara erişimini engellemektedir. Doğrudan uçuş ve gemi hizmetlerinin olmadığı adada, dış satımlar görece daha pahalı olmakla birlikte dış alımlar daha maliyetli olabilmektedir. Ada ekonomilerinin gelişimi için ön koşul olan dış piyasalara erişimin iyileştirilmesi ve kolaylaştırılması ölçek sorununu aşabileceği gibi piyasaya derinlik kazandırarak rekabet koşullarını da iyileştirebilecektir.
- **Finansmana erişim zor ve pahalı:** Alternatif finansman araçlarının geliştirilmiş olmaması, işletmelerin gerekli mali tabloları oluşturmada yeterli kapasiteyi oluşturmamaları, kamunun sektörden yüksek oranda fon kullanması (kamu bankaları) ve

yargı sürecinin yavaş çalışması finans piyasalarına erişimi zorlaştırmakta ve maliyetli kılmaktadır.

- **İşgücü yapısı ve işsizlik:** Ülkede var olan eğitim kurumlarının ekonomideki eğilim ve gelişimleri karşılayacak nitelikte işgücü yetiştirmemesi önemli ölçüde yapısal işsizlik yaratarak emek veriminin düşük olmasına neden olmaktadır. Hükümetlerin istihdam politikası (vergi, sosyal güvenlik) kamu-özel ayrılığını yaratması emek piyasasında katmanların oluşması ve kayıtdışı istihdama neden olmaktadır.

Yukarıda yapılan genel değerlendirme ve sorasında özetlenen sorunlar, ülkedeki ekonomik istikrarın, dengeli büyümenin, yeterince istihdam yaratmanın ve nihayetinde refahın adil bir şekilde artması önünde engel olarak durmaktadır. Belirtilen sorunlara yönelik makroekonomik politikalar geliştirmek gerekmektedir. Çalışmanın bu bölümünde ekonomide makroekonomik politikaların neler olması yönünde genel hatlarıyla, fazla derinlemesine girmeden sıralanarak yeni bir anlayış ortaya konulmaya çalışılacaktır.

2.10 Ekonomik İstikrar için Makroekonomik Politika ve Reformlar

Ekonomi politikaları geliştirirken esasen bireylerin refahı esas alınarak geliştirilmelidir. Bu bağlamda geliştirilecek olan politikaların belli çıkar ve kesimleri memnun etmeye yönelik değil toplumun genelinde refahı artırıcı olmasına özellikle dikkate edilmelidir. Bunun yanında ülkedeki sınırlı kaynakların israf edilmemesi, verimlilik ve etkinlik esas alınarak yönlendirilmeli ve kullanılmalıdır.

Ülkenin ekonomik gelişimi için genel ekonomik yaklaşımın dış pazar odaklı, katma değeri yüksek mal ve hizmetlerin geliştirilmesiyle olabilecektir. Bunun için yenilikçi ve ürün geliştiren bir özel sektörün oluşturulması gerekecektir. Özel sektörün üretim kapasitesinin gelişmesi istihdam imkânlarını yaratacağı gibi sızıntıları da azaltabilecektir. Kıbrıs sorununun devam etmesi nedeniyle oluşan dezavantajlı durumları dikkate alarak, izolasyonlardan dolayı oluşan maliyet ve diğer yükleri minimize ederek işletmelerin rekabet edebilirliğini artırmaya çalışılmalıdır. Bu esaslar dikkate alındığında ekonomik vizyon:

“Ekonomide kapsayıcı büyüme sağlayarak yerel istihdam yaratan, çevreyi koruyan ve geliştirerek kalkınan, topluma refah artışı sağlayacak, sosyal devlet olgusunu destekleyecek, kendine yeten, değişime ayak uydurabilen yenilikçi ve rekabetçi bir ekonomi oluşturma” hedeflenmelidir.

Belirlenen bu vizyona ulaşmak adına ekonomideki pastayı büyütme gerekmektedir. Bunun için başta toplam talebi artırmak gerekmektedir. Bu da özel sektörün dış pazar odaklı ekonomik modeli ile olabilecektir. Dış pazarlara yönelik hizmet ve mal geliştirme esas alınmalıdır. Bunun yanında ülkenin üretim kapasitesini artırmak ancak özel sektördeki işletmelerin üretim kapasitelerini artırarak sağlanabilecektir. Bu bağlamda çalışmanın Mikroekonomik bölümünde de detaylı anlatıldığı gibi işletmelerin rekabet gücünü artıracak, onları verimli kılacak ve üretim kapasitelerini geliştirecek dış pazar odaklı politikalar üzerinde durulmalıdır.

Diğer taraftan Devlet işletmelerin iş yapabilirliğini kolaylaştıracak fiziki ve yasal düzenlemeleri tamamlamalıdır. Ekonomide adaletin sağlanması, tüketici hakları-sağlığı ve rekabetin korunması, çevrenin korunması ve geliştirilmesi ve diğer altyapı gereksinimleri Devletin üzerinde yoğunlaşması gereken alanlar olmalıdır.

KKTC ekonomik yapı itibarıyla hizmetler ağırlıklıdır. Tipik ada ekonomileri özelliklerine sahip olması nedeniyle de rekabet üstünlüğü doğal olarak bu alanlarda olacaktır. Yapılan çalışmalar da bunu göstermektedir. Bu bağlamda KKTC özelinde ekonomik aktiviteleri artırmak için **öncü sektörler**e yönelik politikalar:

- *Yükseköğrenim ve Turizm öncü sektörler olarak kabul edilmeli ve bu sektörlerde yüksek katma değer yaratmaya yönelik politikalar geliştirilmelidir.*
- *Konut-inşaat, ekonomide diğer ve alt sektöre yüksek etkileşimi olması nedeniyle çevresel ve sürdürülebilirlik olguları da dikkate alarak politikalar tasarlanmalıdır.*
- *Orta vadede öncü sektör olan yükseköğrenim ve turizmin türevleri olabilecek bilişim ve yat hizmetlerinin oluşumuna yönelik politikalar oluşturulmalıdır.*

Belirtilen öncü sektörlerdeki gelişimin ekonomiye etkileşimini artırmak ve sızıntıları azaltmak için **destekleyici sektörler**e de önem verilmelidir. Bu çerçevede:

- *Sanayi sektörü öncü sektörler için uygun şartlarda girdi sağlamak ve ülke avantaj ve üstünlüklerini de dikkate alarak niche ürünlerle dış pazarları erişimi sağlaması yönünde politikalar oluşturulmalıdır.*
- *Tarım sektörü öncü sektörlerin ihtiyaçlarını karşılayacak, erkencilik avantajını da kullanarak dış pazarlara erişimi artıracak yönde politikalar oluşturulmalıdır. Su projesinin tamamlanmasıyla yaratılacak girdi avantajını katma değeri yüksek tarım üretimine yönelik olması sağlanmalıdır.*

Bu bağlamda Hükümetlerin öncü sektörleri belirleme ve onları güçlendirme bağlamında ekonomik politikaları tutarlı ve net olmalıdır.

Buna göre ana sektörler hizmet ağırlıklı olacaktır. Bu bağlamda Yükseköğrenim ve Turizm öncü sektörler olacak şekilde, inşaat-konut ve üniversitelerden yararlanarak bilişim sektörleri üzerine yoğunlaşma gerekmektedir. Bunun yanında bu sektörleri besleyecek ve önemli girdiler sağlayacak sanayi ve tarım da tamamlayıcı sektör olabileceklerdir. İmalat ve tarım sanayi özellikle yerel ve niş ürünleri ile tarım ise erkencilik avantajıyla dış pazarları hedeflemelidir².

Belirlenen ekonomik vizyon ve sektörlerle ilgili öngörülere dayalı olarak aşağıdaki makroekonomik politikalar önerilmektedir.

- **Ekonomik Yönetişim:** Ekonomide belirlenen vizyona ulaşmak, geliştirilen politikaları etkin şekilde hayata geçirmek için ekonomide koordineli çalışacak, ilgili paydaşların

² Yukarıda belirtilen sektörlerin (bilişim hariç) tümü detaylı bir şekilde bir sonraki bölümde çalışılmıştır.

katılımcılığını sağlayacak bir yapıya ihtiyaç vardır. Bunun için Ekonomi, Maliye, çalışma Bakanlığı, İçişleri ve Tarım Bakanlığı yanında Merkez Bankasının da etkin katılımıyla bir yapı oluşturulmalıdır. Bu bağlamda hale hazırda kurulmuş olanların güçlendirilmesi ve yeni oluşumlara ihtiyaç vardır:

- Ekonomi Koordinasyon Kurulu, icraatın başı tarafından daha etkin şekilde çalışması ve politikaların geliştirilmesi için sekreteryanının güçlendirilmesi gerekmektedir. Bu kurul ülke ekonomisi için ana politikaları belirleyen olacaktır.
- Reel Sektör Danışma Kurulu, ilgili paydaşların katılımını sağlayarak öneri ve görüşlerin alınması ve de politikaların hayata geçirilmesine daha fazla katkı sağlaması için güçlendirilmelidir.
- Kamu Yatırım Merkezi, Kamu yatırımlarını belirleyecek, ilgili bakanlık veya kurumlarla çalışarak proje geliştirmek veya fizibilite çalışmaları yaparak ekonominin vizyonuna uygun projelerin hayata geçirilmesini sağlamak. Bu merkez ayrıca planlı kalkınma, bütçeleme, yatırımların programları arasındaki ilişkiyi kurarak ülkedeki yatırımların önceliklendirilmesini sağlamak olacaktır. Bu kurum sayesinde projeler objektif ve şeffaf bir şekilde değerlendirilecek. Geliştirilen kapasite sayesinde yurtdışından sağlanan yardım ve katkılar etkin kullanılacak ve bu kaynakları absorbe (emme) kapasitesi artacaktır.
- Yatırım ve Geliştirme Ajansı, ekonomide yatırım eğilimlerinin belirlendiği ve ana sektörlere yönelik yabancı yatırımları çekme çabasında olacaktır.
- Standartlar Denetim Merkezi, ülkedeki ithal ve yerli üretilen malların denetimini var olan devlet ve laboratuvarlarını koordine ederek yasallaşması planlanan ürün yasaının gereklerini yerine getirmek.
- Rekabet Kurulu, tekelleşme ve kartelleşmenin önlenmesi ve rekabetin korunup geliştirilmesi için oluşturulan Kurulun insan kaynakları ve yasal açıdan güçlendirilmesi gerekmektedir.
- Sayıştay. Denetimlerin zamanında yapılması ve ilgili kurumlara iletilmesi için güçlendirilmesi ve sonuçlarının hayata geçirilmesi için gerekli mekanizma ile cezaların hayata geçirilmesi gerekmektedir.

Yukarıda belirtilen kurul, merkez ve diğer kurumların etkin çalışması ile ekonomide yeni ve kapsayıcı bir ekonomi yönetimi anlayışı oluşabilecektir.

Belirlenen yeni anlayış ile ekonomide istikrar ve özel sektörün önünü açacak makroekonomik politikalarından bazıları aşağıda belirtilmiştir.

- Finans Sektörü: KKTC'deki fonlama maliyetlerini düşürmek, alternatif finansman araçları kullanmak ve toplamda finansmana erişimi daha düşük maliyetlerle sağlamak yanında sektörün güçlenmesini sağlamak için:
 - Borç ilişkilerinde kullanılacak kuralları düzenlemek için yasa yapılıması
 - Bankacılık yasaının ivedilikle güncellenmesi,
 - Ödünç para veren finans şirketleri ile ilgili yasanın hazırlanması,

- Alternatif finansman (Factoring, leasing) araçları hayata geçirilmesi için gerekli vergi düzenlemesine gidilmesi,
- İcra-iflas sisteminin yapılandırılması ve daha etkin kılması yanında ihtisas mahkemeleri oluşturulması gerekmektedir
- İşgücü Piyasası: Yukarıda belirtildiği üzere ekonomideki büyüme ile emek piyasasına giren yerel işgücünün niteliklerinde uyumsuzluk söz konusudur. İşsizliği düşürmek ve bunun yanında işgücüne katılım oranının artırmaya yönelik:
 - Yerel işgücünün emek piyasasına katılımını artırmak için ticaret ve sanayi sektörleri dâhil eğitim ve sertifika programlarıyla sektörlerin taleplerine yönelik işgücünün eğitilmesi gerekmektedir. Bu konuda üniversitelerle işbirliği yapılarak gerekli insan kaynağı sağlanabilecektir.
 - İşgücü piyasasında esneklik yaratılması ve kamu sektöründe verimliliğin sağlanması için çalışanların farklı görevler üstlenmesine olanak tanıyan ve iç esneklik olarak da bilinen fonksiyonel esneklik bir araç olarak kullanılmalı ve AB Lizbon Stratejisinde yer alan “güvenceli esneklik (flexicurity)” uygulanmalıdır.
 - Emek piyasasına yeni girenlere uygulamaya başlanan desteklere devam edilmelidir.
 - İşletmeler çalışma koşullarını iyileştirerek gerek sözleşme, çalışma saatleri gibi konularda çalışanın çalışma şartlarını iyileştirici tedbir alması gerekmektedir.
 - Çalışanların (Kamu ve özel) işbaşı eğitimlerini sağlayacak ve kendilerini geliştirmeye yönelik programların düzenlenmesi ve bunun Devlet tarafından bütçe ayrılarak desteklenmesi gerekmektedir.
 - Kamuda çalışma saatlerini gerçekçi, uygulanabilir ve özel sektörü destekleyecek şekilde düzenlenmelidir.
 - Yükseköğretimde verilen burslar gözden geçirilerek, yalnızca ekonominin ihtiyaç duyduğu alanlara verilmelidir.
 - İstihdam bürolarının özele açılara, çalışan arayanla iş arayanı daha hızlı buluşturma sağlanmalıdır.
 - Kamu çalışanlarının maaş, ücret ve diğer haklar ile ilgili görüşmelerde etkinlik ve verimlilik de dikkate alınmalıdır.
- Kamu yönetiminde etkinlik: Her Kamu birimlerinde misyona bağlı olarak kadrolar yeniden tanımlanmalı ve iş tanımları netleştirilmelidir. Bununla birlikte çalışanların niteliklerine göre buldukları birimlerde yapılan iş tanımlarına göre eşleştirmeye gidilerek durum tespit-ihtiyaç analizi yapılmalıdır. Gerekli işbaşı eğitim ve ayarlamalarla kamu yönetimindeki etkinlik artırılmalıdır.
- Kamu Maliyesi: Yardım ve kredilere bağımlı KKTC bütçesinde hedef mali disiplinle kendine yeten bir yapı oluşturmaktır. Bu sürecin iyi planlanması ve alınacak tedbirlerin ekonomiyi olumsuz etkilemeyecek şekilde oluşturulması gerekmektedir. Bunun yanında maliye yapısının gerek vergiler gerekse harcamaları ile ekonomik gelişimi destekler nitelikte olmalıdır. Bunun için:

- Kayıtdışı ekonomi ile mücadele eylem planının tüm eylemleriyle hayata bulması için çalışmaların aralıksız devam edilmesi gerekmektedir.
- Vergi idaresinde fiziki yenilenme yanında teknoloji kullanımını ile dairenin modernize edilmesi gerekmektedir. Gelirler tarafında hayata geçen vergi usul yasasına dayalı olarak teknoloji kullanımını ve adaptasyonunu hızla sağlanması gerekmektedir.
- Şirketlerin sermayelerinin güçlendirilmesi için dağıtılmayan karların vergilendirilmesine son verilmesi gerekmektedir.
- Gelir vergisi ve KDV oranlarında daha az oranlara gidilmelidir.
- Damga pulu fiziki uygulamasına kredi, alım-satım ve resmi belgeler dışında vazgeçilmelidir.
- Gümrükte uygulanan değişik fonlar bir başlık altında toplanarak özel tüketim vergisi olarak uygulanmalıdır.
- Bütçe harcamalar tarafında performans bütçe uygulamasına pilot olarak başlanması ve zaman içerisinde bütçe talebinin performansa dayalı olması sağlanmalıdır.
- Ekonomik transferlerin kontrol altına alınabilmesi için transfer yapılan kurum ve kuruluşlarda analizler yapılarak ekonomik akla uygun kullanılmaları sağlanmalıdır.
- Sosyal yardım ve burslar gözden geçirilerek ihtiyaç belirlenerek yeniden düzenlenmelidir.
- Sınırlı kaynakların Yapılan ekonomik transferlerle ilgili analizler yapılarak katkı sağlayacak gerek tarım gerekse diğer kamu kuruluşlarda belli bir
- Fiziki Altyapının iyileştirilmesi: Yapılan analizde de tespit edildiği üzere, kamu yatırımları ülke ihtiyaçlarını karşılamada ve yatırım iklimi sağlamada yetersiz kalmaktadır. Bunun için:
 - Ekonomi yönetimi için önerilen Kamu Yatırımları Merkezinin süratle oluşturulması
 - Ekonominin ihtiyaçlarına yönelik altyapı ihtiyaçları belirlenerek, ekonomik hedefler doğrultusunda önceliklendirilmesi gerekmektedir.
 - İlgili Merkez bakanlıklarla yakın çalışarak proje geliştirecek ve yatırımların hızlı bir şekilde hayata geçmesini sağlamak için çalışacaktır. Bu aşamada gerekirse dışardan da hizmet alarak projeler geliştirilmelidir.
 - Bu bağlamda gerekli insan kaynağının oluşturulması için eğitim, işbaşı eğitimleri düzenlenerek kamunun proje geliştirme ve yürütme kapasitesi artırılacaktır.
 - İlgili merkez geliştirilecek projelerde kamu-özel ortaklıkları (PPP) modellerine de başvurarak fiziki yapılanmanın hızlanmasını sağlayabileceklerdir.
- Hukuki altyapının iyileştirilmesi: Her alanda olduğu üzere ekonomi ile ilgili hukuki altyapıda eksiklik ve mevzuat yetersizliği söz konusudur. İlgili bakanlıkların günlük işlerle uğraşarak olmaları yasa hazırlıklarının istenilen hızda gitmemesine sebebiyet vermektedir. Bunun için Meclisin gerekli yasaları daha hızlı bir şekilde hazırlayabilecek bir yapının oluşturulması ve bu yapının gerektiğinde ilgili bakanlık veya kurumlarla

çalışmasının sağlanabilmesi için bir mekanizmanın oluşturulması gerekmektedir. Bu yapı özellikle AB mevzuatının daha hızlı uyumlaştırılması için de yerinde bir oluşum olacaktır.

- Dış ticaret rejimi: Ülkede toplumun alım gücünü ve refahını olumsuz etkileyen tarife, gümrük, yasak ve benzeri dış ticaret rejim araçlarının gözden geçirilerek, yerli üreticiye haksız rekabet yaratmayan, piyasada tüketen ve üretenlerin menfaatine fiyatların oluşumunu sağlayacak şekilde bir düzenlemeye gidilmesi gerekmektedir.

Yukarıda özetlenen makroekonomik politika önerileri ve benzerleri geliştirilecek politikalar ekonomide istikrarı sağlamak için gereklidir. Bunun ötesindeki politikaların daha spesifik ve sektörel üretimlerin artırılmasına yönelik olmalıdır. Bu bağlamda bir sonraki bölüm ekonomide büyümeyi sağlayan sektörlerde durum tespit yapılmış ve politika önerileri hazırlanmıştır

3. Kalkınma: İstihdam ve Refah için Mikroekonomik Politika İhtiyacı

KKTC ekonomisinin gelişimi ve kalkınmayı sağlayarak istihdam, gelir ve refah sağlayabilmeleri için makroekonomik politikalar ile mikroekonomik politikaların bir bütünlük içerisinde düşünülmesi gerekmektedir. Makroekonomik politikalar istikrarı sağlamak açısından oldukça önemlidir. Ancak makroekonomik istikrar kalkınma ve sürdürülebilir büyüme için yeterli olmayacaktır. Politika yapıcılarını Makroekonomik politikalarla bütçe disiplini sağlayacak, üretim altyapısını güçlendirecek, finans piyasasındaki sorunları aşacak, emek piyasasındaki yapılaşan sorunları giderse dahi, bu yolla sağlanacak makroekonomik istikrar KKTC ekonomisinde özel sektör yatırımlarının artacağını ve ekonominin büyüme sürecine gireceğini beklemek yanlış olacaktır. Hatta bütçe disiplini ile sağlanmaya çalışan makroekonomik istikrar, ekonominin küçülmesine ve işsizliğin artmasına yol açabilme riskine de sahiptir. Ekonomik büyüme mikro ekonomik politikaların doğrudan devreye konulması ve belirlenen ekonomik vizyonu destekler nitelikte olmalıdır. Bunun için işletmelerin üretim kapasitelerini ve rekabet edebilirliğini artıracak, sektörel gelişimini belirlenen vizyon yönünde yol almasını sağlamak için mikro temelli sektörel politikalara ihtiyaç vardır.

KKTC ekonomik yapı itibarıyla küçük, yerel kaynakları sınırlı ve büyümeyi sağlayabilmesi için dışa açık olması gerekmektedir. Sınırlı iç talebi ile istenilen gelişimin sağlanması mümkün değildir. Bunun için dış talebi artırıcı, yurt dışına hizmet ve mal satan bir yapı öngörülmelidir. Ekonomik vizyonda da belirtildiği üzere hizmetler sektörü ağırlıklı, turizm, yükseköğrenim vd. ve bunları tamamlayan ve destekler nitelikte sanayi ve tarım sektörü ekseninde bir yapı düşünülmelidir.

Bu bağlamda mikro ekonomik reform ve politikalar esasen işletmeler üzerine yoğunlaştırılmalıdır. Bunun yanında tüketici refahı (uygun fiyat ve kalitede ürün bulabilme) ve etkinliği teşvik etmek (firmaların verimli olmaları ve rekabet için) piyasalarda rekabet koşullarını oluşturuvcu önlemler alınmalıdır. Özetle:

- Ürün (mal ve hizmet) geliştirme ve uzmanlaşma politikaları,

- İşletme stratejilerini geliştirecek rekabet edebilirliğini artırıcı ve teşvik edecek politikalar,
- Piyasalarda rekabet koşullarını sağlamaya yönelik düzenlemeler ve tedbirler

Üzerinde durulmalıdır. Burada işletmelerin dış pazarlara yönelik ürün geliştirmesi ve bu ürünlere odaklanması ve ürün çeşitlendirmesine gitmelidir. Üretim kapasitelerindeki gelişmelerine, yeni piyasalara erişimleriyle birlikte bir kısmı yerli talebi karşılama durumuna da gelecektir.

Yukarıda bahsedilen ürün uzmanlaşma ve çeşitlendirmelerini yapabilmeleri için işletmelerin geliştirilmesine yönelik politikalara ihtiyaç vardır. Bunlar için KOBİ geliştirme politikaları, teşvik modelleri, yabancı yatırımcıları ülkeye çekebilecek etkin politikalar, pazarlama tekniklerindeki yeniliklere ihtiyaç olacaktır.

İşletmelerin belirlenen vizyona yönelik, hizmetler ağırlıklı ürün geliştirme ve uzmanlaşma sağlayabileceği potansiyelini göstermektedir. Bunun yanında mal bazında iki temel üstünlük / avantaj esas alınarak yoğunlaşma yapılmalıdır. Bunun için tarım ve sanayileşmiş tarım da erkencilik avantajından yararlanmaya çalışılırken, “niche” ürünlerle dış piyasalarda rekabet konusu olmayan, alım gücü yüksek, kalitesi ve katma değeri yüksek ürünler olmalıdır.

Bunun yanında yine vizyona bağlı olarak tarım ve sanayinin tamamlayıcı sektörleri olabilmeleri için turizm ve yükseköğrenimi doyurabilecek, ilgili sektörlerin talebini sağlayacak şekilde üretimlerini yapılandırmalı ve Devlet teşvik ve destekleri bu yönde olmalıdır.

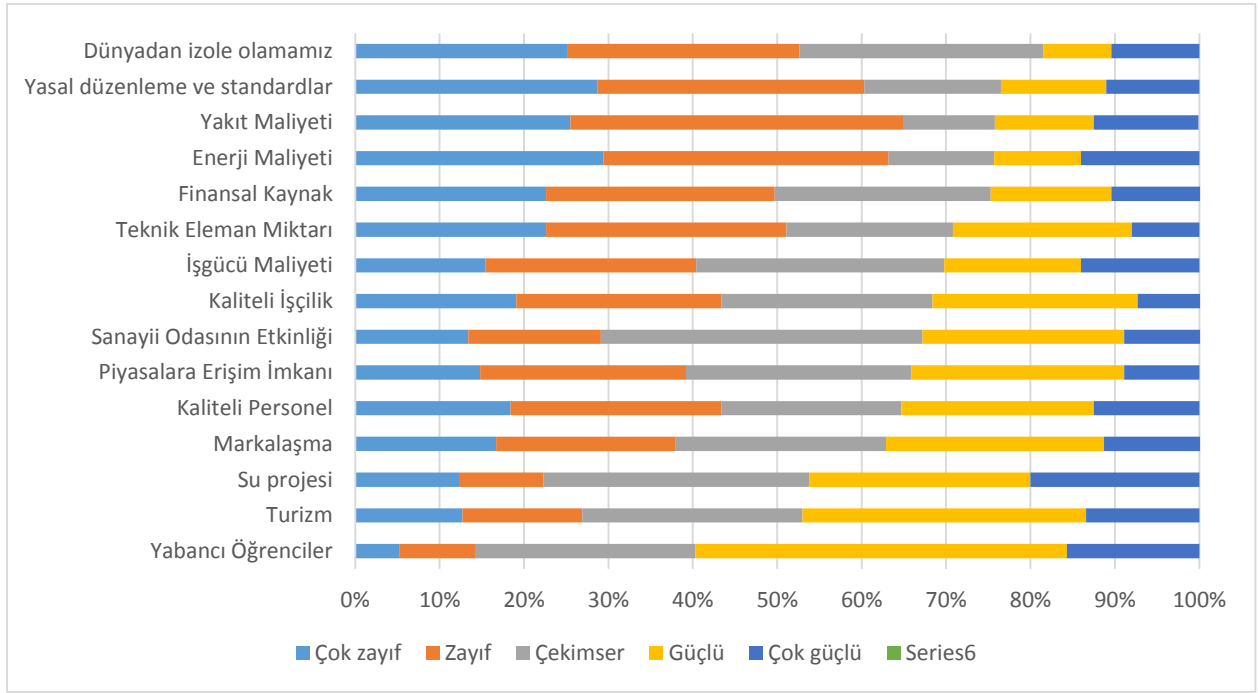
Gerek yerel gerekse küresel düzlemde yüksek büyüme oranlarının az olduğu bu yıllarda, gelirlerin de yüksek oranda artması olasılığı düşük olacaktır. Bundan dolayı, ülke mal ve hizmet piyasasında olabildiğince rekabet koşulunu sağlama ve bu sayede rekabetçi fiyat oluşumu sağlayarak dış etkenler hariç (döviz, enerji maliyetleri vd.) fiyat artışlarını minimize etmek doğru bir strateji olacaktır. Bu yaklaşım tüketici refahını olumlu etkileyebilecektir. Bunun sağlanması için piyasalarda rekabet koşulları yanında piyasaya giriş ve çıkışların etkin kontrolü ve denetimi tam yapılmalıdır.

Aynı hedefe ulaşmak için farklı stratejiler kullanılabilir. Kullanılacak olan stratejilerin belirlenmesinde rekabet avantajımızın olduğu yönlerimizin ön planda olması, stratejinin etkili olarak kullanılabilmesini sağlayacaktır. Ülkemiz işletmelerinin bazı konularda diğer ülkelerdeki rakiplerine oranla daha güçsüz olduğu aşikârdır. Dolayısıyla strateji belirlerken, başka ülkelerde kullanılan stratejileri taklit etmek ve güçlü olmadığımız alanlara da daha fazla kaynak aktararak bunları geliştirmek yerine hâlihazırda güçlü olduğumuz yönleri kullanabileceğimiz stratejileri seçmek daha verimli olacaktır. Bunun yanında çevremizde gelişmekte olan fırsat ve tehditler de hangi stratejilerin daha etkili olabileceğini belirleyecektir.

Strateji belirlenirken Güçlü Zayıf yönlerin belirlenmesi ve çevrede oluşabilecek Fırsat ve Tehditlerin incelenmesi gerekmektedir. Bu amaçla KTSO, KTTO gibi kurumların yönetim

kurulları ile toplantılar düzenlemiş ve onlardan ülkemizi güçlü kılan veya zayıflatan faktörleri belirlemeleri istenmiştir. Bunun yanında katılımcılar çevremizde bizlere fırsat ve tehdit oluşturabilecek gelişmeleri yorumlamıştır. Toplantılarda birçok faktör ortaya konulmuş ve bazı etkenlerin farklı katılımcılar tarafından güçlü bir yönümüz olarak algılanırken aynı etkenin diğer katılımcılar tarafından tehdit olarak görüldüğü ortaya çıkmıştır. Belirlenen etkenler listelenmiş ve anket yolu ile belirlenen örnekleme de iletilmiştir.

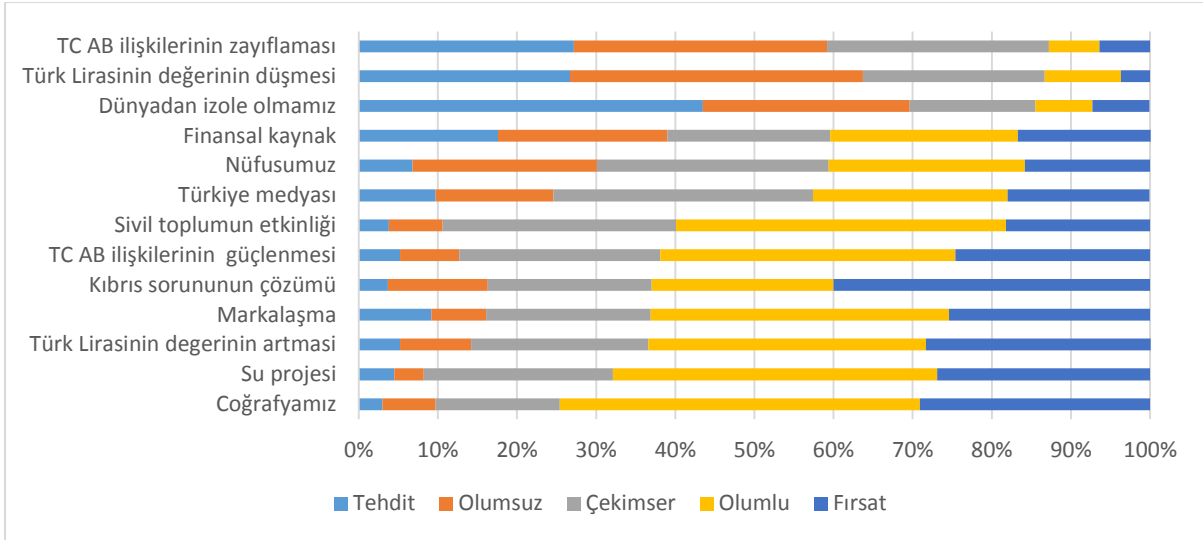
Anket sonuçlarına göre yabancı öğrenci girişleri, turist girişleri ve su projesi en güçlü yönler olarak algılanmaktadır. Diğer taraftan İzolasyonlar, yasal düzenleme ve standartlar ile enerji ve yakıt maliyeti en zayıf yönler olarak algılanmıştır.

Şekil 8. Güçlü ve Zayıf Yönler

Cevaplayan şirketler arasında en önemli fırsat ve olumlu dış etkenler coğrafyamız, su projesi ve Türk Lirasının değer kazanması durumları görülmektedir. Diğer yandan en önemli tehdit ve olumsuz dış etkenler olarak da TC AB ilişkilerinin zayıflaması, TL'nin değer kaybetmesi ve dünyadan izole olmamız görülmektedir.

Kullanmış olduğumuz yöntem aynı faktörlerin bazı katılımcılar tarafından tehdit olarak algılanırken bazı katılımcılar tarafından ise bir fırsat olarak görüldüğünü ortaya koymaktadır. Örneğin Kıbrıs sorununun çözümü katılımcıların %40'ı tarafından bir fırsat olarak, %23'ü tarafından da olumlu olarak algılanırken bu unsur katılımcıların %10'u tarafından olumsuz bir etken ve %3,7'lük bir grup tarafından ise bir tehdit olarak görülmektedir.

Şekil 9. Tehdit ve Fırsatlar

Yukarıda işletmeler açısından belirlenen güçlü ve zayıf unsurlar ile tehdit ve fırsatları da dikkate alarak önce üretim kapasitesinin artırımını sağlamak için yatırım ortamının ve iş yapabilirliğin iyileştirilmesi, sonrasında da işletmelerin gelişimini, teknoloji kullanımı ve kalite yönetimi ile ilgili durum tespit yapılarak önerilerde bulunmuştur. Özel sektördeki işletmelerin tümünü ilgilendiren bu genel değerlendirme sonrasında ise sektör temelli analizlere geçilerek, her sektör detaylı incelenerek politika önerileri verilecektir.

3.1. Özel Sektör Odaklı Büyüme İçin Yatırım Ortamının ve İş yapabilirliğin İyileştirilmesi

Yukarıda belirtildiği üzere KKTC ekonomisinde gelişim ancak özel sektörün büyümesi, yeni iş imkânları ve gelir kaynakları yaratması ile olacaktır. Bunun için de ülkede mevcut yatırım ortamının iyileştirilmesi kaçınılmaz bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Yatırım ortamının iyileştirilmesi önceki bölümlerde anlatıldığı gibi sığ olan iç piyasanın gelişmesinin sağlayacak yabancı yatırımcıları teşvik etme yanında aslında öncelikle yerli yatırımcıları da doğrudan ilgilendiren bir konudur. Makroekonomik değerlendirme kısmında da tespit edildiği üzere ülkemiz toplam yatırım miktarı yetersizdir. Kamu milli gelirin %3-4 kadarı yatırım yaparken özel sektör %13-15 arası yatırım yapmaktadır. Hâlbuki gelişmek te olan ekonomilerde ve KKTC için %5 oranı ve üzerinde büyüme yakalamak için milli gelirin %20 üzerinde yatırım gerekmektedir. Bir taraftan kamu gerekli altyapı yatırımlarını yaparken diğer taraftan da özel sektör üretim kapasitesini genişletmek, daha kaliteli ve rekabet edebilir ürünler üretebilmek için yatırımlar yapması gerekmektedir.

KKTC özelinde diğer bir gerçek, ülkenin tasarruf oranının düşük olması nedeniyle yatırım yapmak için yeterli kaynağın olmayışıdır. Bu bağlamda yabancı yatırımcı bu eksikliği de giderme kapasitesine de sahiptir. Ülkelerin sürdürülebilir büyüme modellerini yakalamaları için yenilikçi ve teknolojiyi etkin kullanan işletmelere sahip olmaları gerekmektedir. Bu bağlamda rekabet edebilirlik raporunda da yıllardan beridir tespit edildiği üzere, ülkemizde işletmeler teknoloji kullanımında, yenilikçi olmada yetersiz kalmışlardır. Bu sebepten dolayı

da yabancı yatırımcı KKTC için gereklidir. Yabancı yatırımcı sermaye yanında ülkeye teknoloji ve yeniliklerde getirebilecek ve bu adım yerli şirketlerinde rekabet edebilmeleri için kendilerini yenilemeye zorlayacaktır. Teknoloji kullanımı ve adaptasyonu ile ilgili bir sonraki bölümde gerekli analiz yapılmıştır.

Çeşitli ülkelerin yatırım ortamı ile ilgili farklı raporlarına bakıldığı zaman, pek çok ülke için geçerli olan “küresel ekonomik eğilim”, “finansmana erişim”, “yoğun rekabet ortamına bağlı riskler” vs. gibi konuların Kuzey Kıbrıs özelinde öncelikli sorunlar olmadıkları görülmektedir. Buna bağlı olarak Kuzey Kıbrıs özelindeki sorunlara bakıldığı zaman karşımıza küçük bir ada ekonomisinin klasik sorunlarının yanında nevi şahsına münhasır pek çok kemikleşmiş yapısal sorun da çıkmaktadır. Gerek yapısal gerek yasal olsun sorunların dayandığı pek çok noktada ise kamunun yasa yapıcı, uygulayıcı ve denetleyici işlevlerini tam olarak yerine getirmediği noktaları karşılaşılmaktadır.

Aşağıdaki tablo KTTO 2013-2014 Rekabet Edebilirlik çalışmasından alınmıştır. KKTC’de yatırım ortamının önündeki sorunlar 5 ana başlık altında özetlenmiştir.

Tablo 5. KKTC Özelinde Yatırım Ortamının Önündeki Başlıca Sorunlar

Ekonomik Faktörler	<ul style="list-style-type: none"> • Yatırım maliyetlerinin yüksek olması (ör: doğal kaynak) • Büyük yatırımlar için finansman kapasitesinin olmaması • Vasıfsız eleman eksikliği ve yüksek ücret verilse dahi üst düzey kalifiye eleman bulunamaması • İşgücü dâhilindeki kıt sayıda kalifiye eleman için özel sektörün devletle rekabet etmek zorunda kalması • Enerji maliyetlerinin yüksekliği
Siyasi Faktörler	<ul style="list-style-type: none"> • Siyaset kurumundaki istikrarsızlık • Politika istikrarsızlığı • Mevcut yasaların değişen siyasiler tarafından farklı yorumlanması
Yapısal Sorunlar	<ul style="list-style-type: none"> ⇒ Bürokrasi kaynaklı sorunlar ⇒ Zaman vergisi ⇒ Fiziki planlama eksikliği ⇒ Kamuda yeni yasaları çıkaracak ve uygulayacak kapasite olmaması ⇒ Bürokrasideki koordinasyon eksikliğine bağlı sorunlar
Yasal sorunlar	<ul style="list-style-type: none"> ⇒ Yasalardaki muğlaklık ⇒ Mevcut imar planlarının sık sık değişime uğraması ⇒ Fiziki alanların (sanayi bölgelerinin) eksikliği, düzensizliği ve yönetim karmaşası ⇒ ÇED raporu konusunda işlemlerin tekrar tekrar yapılması ve bu işlemlerin süresinin ve taleplerinin sınırsız olabilmesi ⇒ Mükerrer işlemler (örneğin aynı iş için aynı dairelerden tekrar tekrar her seferinde aynı onayların alınması gerekliliği)
Psikolojik Sorunlar	<ul style="list-style-type: none"> ⇒ Yerel medyanın yatırımları ele alış şekli ⇒ Yerel halkın girişimcilğe yatkın olmaması ⇒ Yerli halkın ve bürokrasinin yabancı yatırımcıya bakış açısı ⇒ Yerel işletmelerin yabancı ortaklığa gitme konusundaki isteksizliği

Kaynak: KTTO 2013-2014 Rekabet edebilirlik Raporu

Yukarıda belirlenen sorunlar ülkenin ihtiyacı olan yatırımların yapılması önünde önemli engeller olarak yer almaktadır. Bu sorunlar çok yönlü ve birden fazla paydaşı ilgilendiren ve sorumluluğunda olan sorunlardır. Bunun için bütün belirtilen sorunları dikkate alacak ülkenin yatırım planını, belirlenen ekonomik vizyonu ile örtüşecek şekilde hazırlanması gerekmektedir. Bunun için KKTC'nin yatırım strateji belgesine ihtiyaç vardır.

3.1.1. Özel Sektör Odaklı Yatırım Stratejisi

Belirlenen ekonomik vizyonla uyumlu hazırlanacak yatırım stratejisinde geliştirilecek politikaların ekonominin sürdürülebilir, geniş tabanlı, Kobileri içine alan ve ekonominin özel sektör öncülüğünde büyümesini sağlayacak bir yatırım ortamının yaratılması olmalıdır.

Bu sebeple yatırım ortamının 21inci yüzyıl şartlarına göre uyarlanarak girişimciliğin teşvik edilmesi ve Kuzey Kıbrıs ekonomisinin tüketim odaklı yapıdan üretim odaklı bir yapıya dönüştürülmesi hedeflenmelidir. Bu amaçla yukarıda tespit edilen sorunlara bağlı olarak geliştirilmesi gereken öncelikli politikalar, bu politikalara bağlı yapılması gereken yasal düzenlemeler ve kurumsal idari kapasitenin geliştirilmesi için atılması gerekli adımlardan bazıları şunlardır.

• Bütünlüklü Bir Devlet Politikası Oluşturulması

Yatırım ortamının iyileştirilmesi için öncelikle bu konunun bir devlet politikası olarak kabul görmesi gerekmektedir. Aksi takdirde farklı bakanlıkların farklı amaçlar doğrultusunda farklı zamanlarda atacakları mikro adımlar yatırım ortamının bütünsel olarak gelişimini sağlayamayacaktır. Dolayısıyla yatırım ortamının oluşturulması ve yerli-yabancı yatırımların geliştirilmesi hedefi ve ilgili programı kamuoyu ile paylaşarak konuya verilen önem gösterilmelidir. Böyle bir yaklaşım kamuoyunda yatırımcılar gözündeki algılamaları olumlu etkileyecektir. Söz konusu anlayışın devlet politikası olarak geliştirilebilmesi, ilan edilebilmesi ve takip edilebilmesi için ilgili vasıfları güçlü, yeterli bütçe ile desteklenen bir beşeri sermaye oluşturulmalıdır. Bununla ilgili gerekli mevzuat değişikliklerine gidilerek konuya ele alış şekli kurumsallaştırılmalıdır.

• Üst Kurul Oluşturulması

Bugünkü yapıda yatırımlarla ilgili kararlar çok çeşitli kurumlarda farklı amaçlar doğrultusunda ele alınmakta ve yetkiler pek çok kuruma dağılmış durumdadır. Yatırım ortamının iyileştirilmesine yönelik olarak yapılacakların koordinasyonunu ve sekretaryasını gerçekleştirecek bir üst kurul oluşturulması gerekmektedir. Kurulun ana amacı öncelikle yatırımları teşvik etme noktasında ülkenin performansındaki zayıflıkları ortaya çıkarıp çözüm önerilerini içeren eylem planlarını geliştirip hayata geçirme olacaktır. Bunun yanında

verilecek yatırım kararlarının ülke ekonomik vizyonu ile örtüşmesi olmalıdır. Bu kurulun etkinliğini artırma maksadıyla ilgili tüm bakanlıklar bakan veya müsteşar düzeyinde temsil edilmeli, ayrıca siyasi istikrarsızlığın yaratacağı olumsuzlukları minimize etmek adına, oluşacak üst kurulun ülkedeki ekonomik örgüt ve temsilcilerinin etkin ve yatırım gücüne sahip katılımıyla oluşturulması gerekmektedir. . Bunun için yukarıda önerilen Kamu Yatırımları Merkezi, Yatırım ve Geliştirme Ajansı (YAGA), Reel Sektör Danışma Kurulundan oluşturulmalıdır. Yatırımlarla ilgili tüm koşulların tek bir mekanizma altında tartışılması, çözüm önerilerinin geliştirilip ilgili kurumlara sorumluluk yüklenmesi ve ilgili süreçlerin takibini üstlenecek bu kurulun sekretaryasının da başbakanlık düzeyinde bir oluşuma verilmesi faydalı olacaktır. Bu amaçla kurulun yetkilerini belirleyen yasalar hazırlanmalı ve sekretaryayı üstlenecek kurumun teknik ve beşeri kapasitesi mutlak suretle güçlendirilmelidir

- **Sektörel Stratejik Planların Hazırlanması**

KKTC’de pek çok alanda alt sektörel stratejilerin olmamasına bağlı olarak bir karmaşa yaşanmaktadır. Bununla ilgili bu çalışmanın sonraki bölümlerinde belli sektörler detayına analiz edilmiş ve durum tespit yapılmıştır. Politika önerilerinin de geliştirildiği bu çalışma bulgularından da yararlanarak her sektör için strateji belgeleri oluşturulmalıdır. Bu sayede yatırımlara yön verilebilecektir. Bu noktadan hareketle ülke ekonomisinin lokomotifleri olan sektörler öncelikli olmak üzere sektörel stratejiler geliştirilmeli ve yatırımlara yön verilmelidir. Bu stratejiler resmi belge haline getirilerek siyaset kurumunu bağlayıcı bir çerçeveye kavuşturulmalıdır. Bu amaç doğrultusunda bakanlıklar strateji belirlemek amacıyla ilgili şura tüzükleri hazırlayarak şura çalışmaları yapmalıdır. Şura öncesi hazırlıkların yapılması için sivil toplumun katılımıyla çalışma gurupları kurulması da gerekmektedir. Şura sonuçlarına göre sektörün yol haritası belirlenmeli buna bağlı olarak bakanlıklara bağlı birimlerin görev tanımlarının günümüz koşullarına ve şurada ortaya çıkan hedeflere bağlı olarak yeniden tanımlanması gerekecektir.

- **Yatırım Süreçlerinin Sadeleştirilmesi Ve Zaman Vergisi**

Yatırım yapma amaçlı sunulan projelerin erken zamanda sonuçlandırılmasını sağlamak için gerekli koordinasyon sağlanarak sürecin sadeleştirilmesi ve mükerrer işlemlerin ortadan kaldırılması için gerekli adımların atılması gerekmektedir. Bu amaçla sunulan projeler için gereken işlem süresine kesin suretle yasal kısıtlamalar getirilmesi gerekmektedir. Ayrıca bu noktada var olan yasaların günümüz dünyasına göre güncelleştirilmesi ve ilgili kurumların beşeri sermayesinin yeni koşullar doğrultusunda yeniden yapılandırılması da gerekmektedir.

- **Yatırım Promosyonu ve Devlet Yardımları**

Yatırım teşvik ve destekleme programlarının ekonomi ihtiyaçlarına göre yeniden gözden geçirilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda ekonominin stratejik hedefleri doğrultusunda ülkede üretim maliyetlerini azaltacak, piyasaya daha rekabetçi mal ve hizmet sunacak, katma değeri yüksek alanlara teşvikler verilmelidir. Bunun yapılabilmesi için öncelikle yatırımlarla ilgili promosyonların vizyonunun yeniden kurgulanması gerekmektedir. Yeni vizyon ülkenin uluslararası yatırımı çekmek isteyebileceği yeni alanları da (bilişim teknolojileri, yenilenebilir enerji, organik tarım vd.) kapsayacak şekilde düşünülmelidir. Yeni vizyon oluşturulurken dünyadaki uygulamalar dikkate alınarak politikalar geliştirilmeli ve promosyonların hayata geçmesi için gerekli mevzuat değişikliğine gidilmelidir. Devlet yardımları ile ilgili düzenlemeler de ilgili AB mevzuatına ve rekabet yasalarına uyumlu hale getirilmelidir.

- **Yatırımlarla İlgili Algılamaların Değiştirilmesi**

KKTC’de doğrudan yabancı yatırımlarla ilgili gerek basında gerek bürokraside gerekse de vatandaş düzeyinde bir algı sorunu yaşanmaktadır. Bu psikolojinin değişmesi ve yatırımlarla ilgili algılamaların iyileştirilmesine yönelik eğitim, tanıtım programları düzenlenerek yatırımın yarattığı istihdam, yenilikçilik, yeni pazar fırsatları gibi olumlu yönleri kamuoyuna anlatılmalıdır. Benzer yasal ve zihinsel değişim bürokraside de yaşanmalıdır. İlgili bürokratların gerekli eğitimlerle desteklenerek yatırımları kamu yararını gözeterek şekilde inisiyatif almaları sağlanmalı böylece kamu yararına hizmet eden yatırımların süreçlerinin hızlandırılması sağlanmalıdır.

Yukarıdaki belirtilen anlayış ve politika önerileri çerçevesinde ülkenin kalkınması için bir öne koşul olan yatırım ikliminin iyileştirilmesi için ivedilikle yatırım strateji belgesinin hazırlanması gerekmektedir. Bu adım yabancı yatırımcıdan çok yerli yatırımcıların olumlu tepki göstermelerine ve harekete geçerek ülke üretim kapasitesinin artmasına önemli katkı olabilecektir.

İş Yapabilirliğin İyileştirilmesi

Rekabet edebilirlik çalışmalarında elde edilen sonuçlara ülkenin rekabet edebilirliği 140 ülke içerisinde ancak 114üncü sıradadır. Bu durum ekonomide yatırım ortamının yeterli olmadığı yanında iş yapabilirlikte de sorunlar olduğunu göstermektedir. Bunun için spesifik politika önerileri aşağıdaki gibi belirlenmiştir:

- Şirket kurma prosedürlerinin kolaylaştırılması gerekmektedir.
- Piyasalara giriş kadar çıkışların da kolaylaştırılması için iflas ve tasfiye işlemlerinin azaltılması ve hızlandırılması için düzenlemeye gidilmelidir.

- Dış ticaret rejiminde uygulanan izin ve lisanslama prosedürlerinin minimize edilmesi ve oluşan tarife dışı maliyetlerin minimize edilmesi gerekmektedir.
- Gümrükleme işlemlerinin bilgisayar sistemine geçilerek, gerekli işlemlerin elektronik ortamda yapılması sağlanmalıdır. Bu sayede Ada çapındaki tüm gümrüklerde yeknesaklık sağlanacaktır.
- Yapılan tespitlerde enerjinin pahalı bir girdi olduğu ve rekabet edebilirliği olumsuz etkilediği belirlenmiştir. Enerji maliyetlerini ucuzlatacak çalışmalar yapılmalı ve bu yönde adımlar atılmalıdır.
- Sübvansiyon sisteminin yeniden gözden geçirilerek piyasayı bozucu etkilerden kurtaracak ve kaynak israfına son verecek şekilde ekonomik olarak analiz yapılarak yeniden düzenlenmelidir.
- Fikri mülkiyet haklarının korunması için düzenleme yapılmalıdır.
- Vergi ve Tapu dairelerinde elektronik uygulamaya geçilmeli, tapu işlemleri hızlandırılmalıdır.
- Şehir planlama Dairesindeki işlemlerin hızlandırılması için Dairenin insan kaynakları açısından güçlendirilmesi gerekmektedir.
- YAGA tespitlerine göre şirketler Devlet Dairelerindeki 59 farklı işlem için yılda 163 saat harcamaktadırlar. Bu yükün hafifletilmesi için çalışma yapılması gerekmektedir.

3.2. KKTC'nde Toplam Kalite Yönetimi Uygulamaları ve Politika Önerileri³

İşletmelerin gerek yerel gerekse uluslararası piyasalarda rekabet edebilmeleri onların mevcut kaynaklarını ne derece doğru yönettikleri ve ne kadar kaliteli üretim yapabildikleri ile ilgilidir. Bu bağlamda proje çerçevesinde Toplam Kalite Yönetimi (TKY) konusunda bir çalışma yapılmıştır. Bu alt çalışmada KKTC'de şirketlerin TKY uygulamaları, ISO belgesi alma girişimleri, uygulamadaki engeller, TKY uygulamalarının iş sonuçları üzerindeki etkisini ölçme hedeflenmiştir. Bunun yanında KKTC şirketlerini TC şirketleriyle TKY bağlamında karşılaştırmak, KKTC'deki sektörler arası karşılaştırma yapmak ve son olarak da politika önerileri geliştirilmiştir.

Kuzey Kıbrıs için gerçekleştirilen çalışma Sıla (2007) çalışmasında geliştirdiği model kullanarak gerçekleştirilmiştir. Buna göre çalışma 7 başlık altında sırasıyla: liderlik, stratejik yönetim, müşteri ve pazar odaklılık, insan kaynakları odaklılık, bilgi ve analiz, süreç yönetimi ve tedarikçi yönetimi başlıkları altında değerlendirmeler yapmıştır. Bunun için dört değişik sektörden; sanayi, ticaret, turizm ve inşaat şirketlerinden oluşan toplam 132 anket yapılmıştır. Bulgular Türkiye'de 2012 de 157 farklı şirkete yapılan anket sonuçları ile de karşılaştırılmıştır. Elde edilen veriler, averaj, tek yönlü ANOVA, yapısal eşitlik modellemesi (structural equation modeling), ve çoklu grup analizi (multiple group analysis) gibi istatistiksel metotlar kullanarak incelenmiştir.

3.2.1. Çalışmanın Özet Bulguları

³ Bu bölümle ilgili detaylı çalışma EK 1'de sunulmuştur.

Yapılan araştırmada elde edilen verilerle yapılan çeşitli analizler sonucunda aşağıdaki zet sonuçlar elde edilmemiştir:

- Kuzey Kıbrıs'taki firmalarda, Türk firmalarına göre TKY uyulama ve ISO belgesi alma oranı çok düşüktür. Bu tespit özellikle işletmelerin gelişimi için önemli bir eksiklik olarak yorumlanmalıdır.

Tablo 6. Toplam Kalite Yönetimi Uygulamaları

	KKTC (N=132)	Türkiye (N=157)
İşletmenizde Toplam Kalite Yönetimi uygulandı mı?		
Evet	24%	44%
Hayır	76%	56%
İşletmeniz herhangi bir ISO belgesi aldı mı?		
Evet	23%	53%
Hayır	77%	47%

- Kuzey Kıbrıs'taki firmaların TKY uygulama nedenleri arasında ilk sırayı kaliteyi arttırmak yer alırken, bunu sırayla müşteri memnuniyeti, verimlilik, çalışma performansı ve saygınlığı arttırmak takip etmektedir.
- Kuzey Kıbrıs'taki firmaların, TKY uygulamasında karşılaştıkları engeller arasında kalifiyelikli personel eksikliği ilk sırada yer alırken, bunu yanında bürokrasi, devlet olarak tanınmamışlık, zaman yetersizliği, belge almak için gereken para ve zamanla ilgili sıkıntılar, bilinçsiz ve duyarsız müşteriler ve karşı karşıya oldukları kalite rekabeti izlemiştir. Bazı şirketlerin verdikleri yanıtlar, TKY uygulamak hakkında aslında pek de bilinçli olmadıklarını göstermektedir.

Bu tespitler ülkemizdeki şirketlerin TKY ile ilgili pek bilinçli olmadıkları ve aslında bu konuda adım atabilmeleri için yeterli insan kaynağı ve finansman olmadığını göstermektedir. Bu bağlamda mutlak surette reel sektörü destekleme politikaları içerisinde şirketlerin TKY gerçekleştirebilmeleri için destekler verilmeli, nitelikli personel yetiştirmeleri yönünde de teşvik edilmeleri gerekmektedir.

- Bu şirketlerin kalite belge veya dlleri alma nedenleri başında kaliteyi arttırmak, saygınlık ve değer oluşturmak ilk üç sırada yer almaktadır. Sonrasında müşteri isteği, ihaleler, tedarikçi isteği ve maliyet düşüşü gibi nedenler olmuştur.
- Yapılan alışma ayrıca TKY'nin 5 unsuru (liderlik, stratejik yönetim, bilgi ve analiz, insan kaynakları odaklılık, süreç yönetimi) KKTC ve TC şirketlerinde benzer seviyelerde uygulanmaktadır. Diğer 2 unsurdan müşteri ve pazar odaklılık Türk şirketlerinde daha etkilidir. Tedarikçi yönetimi ise KKTC şirketlerinde daha güçlüdür. Bunun sebebi, KKTC şirketlerinin tedarik zincirlerinin daha küçük ve çalıştıkları tedarikçilerin sayısının daha az olmasından dolayı olabilir.
- KKTC işletmelerinde TKY yönetimi ile müşteri memnuniyeti arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır. Bunun nedeni yukarıda da belirtildiği üzere KKTC'de TKY'nin önemli

unsurlarından biri olan müşteri ve pazar odaklılık, Kuzey Kıbrıs'taki şirketlerde daha düşük bir seviyede uygulanmaktadır. Müşteri memnuniyetinin zayıf olmasının en önemli nedenleri arasında bunun yer aldığını söyleyebiliriz. Örgütsel etkinlikle (maliyet, kalite, verimlilik, devir süresi, hata ve kusur sayısı, tedarikçi performansı) müşteri memnuniyeti arasındaki ilişkinin Türk şirketlerine göre daha zayıf olması da müşteri memnuniyetini negatif bir biçimde etkilemektedir.

- Çalışmada ayrıca TKY ve insan kaynakları arasında pozitif bir ilişki görülmemiştir. Bunun sebepleri arasında, şirketlerin TKY uygulamasında karşılaştıkları en büyük engel olarak saydıkları kalifiye personel eksikliği veya insan kaynakları yönetimine verdikleri önemin yetersizliği olabilir. Be sebeplerden dolayı, KKTC'deki şirketlerin, TKY uygulamalarıyla iş sonuçları arasındaki bağı daha iyi kurmaları ve bu uygulamaların iş sonuçları üzerindeki etkisini yakından takip etmeleri gerekmektedir.
- Sektörler arası tek değişkenli analizlerde TKY unsurlarının uygulamalarında ve verdiği iş sonuçları değerlendirildiğinde pek farklılıklar bulunmamıştır. Yalnız model bir bütün olarak test edildiğinde TKY'nin Ticaret ve Turizm şirketleri için daha anlamlı sonuçlar verdiği ortaya çıkmaktadır. Bunlar:
 - Liderlik ile müşteri ve pazar odaklılık her iki sektörde de aynı seviyede uygulanmaktadır.
 - Bilgi-analiz ve süreç yönetimi Ticaret şirketlerinde daha ileri seviyededir.
 - Stratejik yönetim, insan kaynakları odaklılık ve tedarikçi yönetimi, Turizm şirketlerinde daha etkili bir şekilde uygulanmaktadır.
 - Ticaret şirketlerinde, TKY unsurlarının müşteri memnuniyetine pozitif bir etkisi yoktur. Fakat Turizm şirketlerinde, THY'nin müşteri memnuniyetini arttırdığı görülmektedir.
 - İnsan kaynaklarıyla ilgili iş sonuçlarının örgütsel etkinlik üzerindeki etkisi Turizm şirketlerinde daha güçlüdür. Turizm şirketlerinin insan kaynaklarına daha odaklı olması bu sonucun elde edilmesinde etkili olmuştur.
 - Diğer model ilişkileri iki sektör arasında farklılıklar göstermemektedir.

3.2.2. TKY için Politika Önerileri

- KKTC işletmelerinde TKY uygulama ve ISO belgesi alma oranının çok düşük olması, ülkedeki firmalar arasında kalite farkındalığının artırılması için girişimlerde bulunulması gerektiğini göstermektedir. Bu bağlamda Devletin ilgili Odalar ile işbirliği içerisinde kalite yönetimleri konularında geniş çaplı ve devamlı bilgilendirme seminerleri ve etkinlikleri düzenlemesi gerekmektedir. Bu konuda Avrupa'daki Avrupa Kalite Yönetimi Vakfı (EFQM) kalite yönetim modeli ve/veya ABD'deki Malcolm Baldrige Ulusal Kalite Ödülü (MBNQA) modeli gibi modeller örnek olarak alınabilir ve uygulanması gerçekleştirilebilir. BU modellerden birinin uygulanması sayesinde şirketler arasında sürdürülebilir bir performans mükemmelliğinin gelişmesine ve dolayısıyla rekabet güçlerinin artmasına önemli katkılar sağlayacaktır.

- BU modellerin kullanılmasını teşvik etmek için ödüllendirme sistemleri de oluşturulabilir ve başarılı olanlar ödüllendirilebilir.
- TKY'nin uygulanmasında belirlenen engellerin de kararlılıkla üzerine gidilerek minimize edilmelidir. Bunların başında yer alan kaynak sağlama engelini aşmak için Devletin TKY için yapacakları harcamalar konusunda desteklenmeleri isabetli olacaktır.
- TKY'nin başarılı olması için bir işletmenin tüm çalışanlarının bunun benimsemesi ve uygulanması gerekir. Bunun için tüm çalışanlara eğitim verilmesi gerekecektir ki bu maliyet konusunda şirketler desteklenmelidir.
- Politika istikrarsızlığı, devletin sektöre bakış açısı ve bürokrasi TKY uygulamaları önündeki engeller arasındadır. Bu bağlamda Hükümet gerekli siyasi iradeyi ortaya koyarak bu konuda geliştireceği kapsamlı strateji belgesi ile nu konuda işletmelere bir vizyon belirleyerek var olan bürokratik engelleri de minimize etmesi ve gereken desteği vermesi gerekmektedir.
- Yapılan çalışmada şirketlerin başarılı olmasında en önemli faktörlerden biri de müşteri ve pazar odaklılık olduğu ortaya çıkmıştır. Yalnız Kuzey Kıbrıs'ta bu olanda yetersizlik söz konusudur. Bu eksikliğin farkındalığını yaratmak ve şirketleri bu eksikliğini gidermeleri yönünde gerekirse desteklenmelidir.
- Tespit edilen diğer bir eksiklik ise insan kaynakları konusudur. Müşteri ve insan kaynakları odaklı felsefeye sahip TKY, doğru uygulanması ile açıkların kapatılmasına faydalı olabilecektir.
- TKY uygulamalarının tüm iş sonuçları üzerindeki etkilerini güçlendirmek için diğer TKY unsurlarının da bir bütünün parçaları olarak birlikte, koordineli bir biçimde uygulanması ve bu etkilerin yakından takip edilip ölçülmesi gerekmektedir.
- Özellikle KKTC'deki Sanayi ve İnşaat şirketlerinin TKY ve is unsurları arasındaki bağı daha iyi kurmaları gerekmektedir. EFQM gibi bir modelin uygulanması, TKY'nin etkili bir biçimde hayata geçirilmesinde bir yol haritası görevi görebilecektir.

3.3. KKTC'nde İşletmelerinde Bilgi ve İletişim Teknolojileri ile E-Ticaret Kullanımı ve Politika Önerileri⁴

İşletmelerin daha etkin verimli ve toplamda rekabet edebilir olmaları için günümüz çağında bilgi ve iletişim teknolojilerini etkin kullanmaları gerekmektedir. İletişim Bilişim ve İletişim Teknolojileri (BİT) ve Elektronik ticaretin (E-ticaret) işletmeler tarafından benimsenmesinde etken olan birçok faktör mevcuttur. BİT, bilginin iletişimini, üretilmesini, bir yerden bir yere iletilmesini, depolanmasını ve yönetilmesini sağlayan teknoloji araç ve kaynakları olarak tanımlanabilir. E-ticaret mal, hizmet ve bilgilerin, bilgisayar ağları aracılığıyla (çoğunlukla İnternet ve İtranet üzerinden) satın alma, satış, transfer ve takas işlemlerinin yapılmasıdır. Dinamik küresel pazarlarda daha etkin bir biçimde rekabet edebilmek için, birçok firma, giderek artan bir hızla paydaşlarla olan işlemlerini örgütler arası sistemler kullanarak entegre

⁴ Bu konuyla ilgili detay çalışma ekte sunulmuştur.

etmek zorundadır. Bu sistemleri kullanmanın faydaları arasında maliyet ve stok seviyesini düşürmek ve müşterilerle daha yakın ilişkiler kurmak yer almaktadır.

Çalışmanın bu bölümünde ilk önce KTTO tarafında 2008-2013 yılları arasında KKTC’de bulunan işletmelerle yapılan anket verilerini kullanarak işletmelerin BİT ve E-Ticareti konusundaki durumun tespiti yapılacak, sonrasında da politika önerileri geliştirilecektir. Çalışmanın tüm detayı ekte sunulmuştur.

3.3.1. KKTC’de BİT ve E-Ticaret

BİT ve E-Ticaret kullanımında etken olabilecek faktörler teknoloji stratejisi, BİT altyapısı, risk yönetimi, kabiliyetler, tedarik zincir entegrasyonu, düzenleyici çevre, rekabetin yoğunluğu ve firmanın büyüklüğü gibi faktörler yer almaktadır. Aşağıdaki bölümlerde, KKTC firmalarının bu faktörlerin uygulanmasının rekabet edebilirliği ne derece etkilediği, 2008-2013 arasında bu firmalardan elde edilen veriler ışığında analiz edilmiştir.

• Teknoloji stratejisi

Firmaların radikal teknolojilere yaklaşımı birkaç şekilde olabilmektedir: teknolojiyi göz ardı ederek, yakın takibe alarak, diğer firmalarla teknolojiyi birlikte kullanabilmek amacıyla anlaşmalar yaparak, belli sınırlar içerisinde teknolojiyi deneye tabi tutarak veya teknolojiyi benimseyerek. Daha önceki araştırmalar, BİT’e daha proaktif bir şekilde yaklaşan firmaların işlem inovasyonlarını daha sistematik bir biçimde değerlendirdiklerini ve daha çok benimsediklerini göstermiştir. Bu firmalar, genellikle yeni teknolojilerin yarattığı fırsat ve tehditlerin analizini yaparak teknoloji kullanım stratejileri geliştirirler veya bu tehditleri savuşturmak için girişimlerde bulunurlar.

KKTC firmalarından 2008-2013 yılları arasında elde edilen verilere bakıldığı zaman, bu firmaların, yaygın olmamakla beraber daha çok lisans veya yabancı şirketleri taklit ederek teknolojiyi elde ettikleri veya adapte etmeye çalıştıkları görülmektedir. Teknolojiyi elde etmek için araştırma yapmak ve kendi yeni ürünlerini ve süreçlerini geliştirmek konusunda, son 6 yılın verilerine göre (EK-1) KKTC’nin ortalama olarak 140 ülke arasından 110. sırada yer aldığı görülmektedir. Son teknolojileri yaygın olarak kullanmada, yeni teknolojileri özümseme konusunda, ülke olarak Ar-Ge alanında özel sektör ile üniversiteler arası işbirliği konusunda çok gerilerde kalmıştır. Bu tespit KKTC üniversitelerdeki bilgi ve birikimlerin ekonomiye, sektörlere yansımadığını göstermektedir. Diğer bir etken ise İzolasyonlar nedeniyle ülkeye yapılan doğrudan yabancı yatırımın oldukça düşük düzeyde olması da yeni teknolojilerin benimsenmesinde engel teşkil etmektedir.

- **BİT altyapısı**

Bir firmanın teknolojiye rekabet edebilirliği, bilişim teknolojileri (BT) kullanımındaki düzeyi ve teknoloji kaynakları (örneğin BT altyapısı, İnternet becerileri, E-ticaret 'know how'ı, bilgi kalitesi, kaliteli bilgi ve iletişim teknolojileri danışmanlık servislerine erişim olanakları) E-ticaret kullanmasında etken olan önemli faktörler arasındadır.

KKTC'deki firmalar, ülkedeki BIT altyapısında büyük eksiklikler görmeseler de bu teknolojilerin çok yaygın ve erişilir olduğunu düşünmemektedirler. Örneğin, ülkede mevcut olan internet bant genişliği kapasitesi, işletmelerin faaliyetlerini gerçekleştirmesi veya yeni girişimlerde bulunmalarını yaygın olarak kısıtlamamakta hatta hiç kısıtlamamaktadır. Elde edilen veriler, okullarda İnternet erişiminin yaygınlığının orta seviyede (3.73 skorla 77. sırada) olduğunu, ülkede dijital içeriğe (metin ve görüntülü içerik, yazılım ürünleri) çeşitli platformlardan (kablolu İnternet, kablosuz İnternet, mobil ağ, uydu, vs.) erişilebilirliğin de 7 üzerinden ortalama 4.90 seviyesinde olduğunu göstermektedir. Sonuç olarak, teknolojiye rekabet edebilirliğin temel öğelerinden biri olan BIT altyapısı KKTC firmaları için yüksek bir düzeyde değildir.

- **Risk yönetimi**

Bir inovasyonun erken benimsenmesiyle bağlantılı risklerin azaltılması (uygulama riski, finansal risk ve işletme rizikosu gibi) bu inovasyonun benimsenmesini teşvik edebilir. İnovasyon ya bir süreliğine deneme sürecinden geçirilebilir ya da tedarikçi firma inovasyonun başlangıçta düşük bir maliyetle teknolojiyi benimseyen şirkete sağlayarak uygulama riskinin bir kısmını paylaşabilir

KKTC'deki firmalarda, BİT ve E-ticaret kullanımı alanında risk yönetiminin uygulanmaması bir yana, genel anlamda risk yönetiminin de yapılmadığı göze çarpmaktadır. Firmalar, KKTC'de yenilikçi fakat riskli projeleri olan girişimcilerin risk sermayesi bulmakta çok zorlandıkları belirtilmektedir. Uygun riskte sermaye bulabilme konusunda KKTC ülke olarak, 140 ülke arasında 130. sırada yer alabilmiştir. Ayrıca, aynı yerel işletmeler KKTC hükümetlerinin başlıca küresel risklere (Örneğin, finansal krizler, doğal afetler, iklim değişikliği, pandemikler) karşı kontrolünü, risklere hazırlıklı olmasını ve risklere karşı risk yönetimi etkinliğini (7 üzerinden 1.69) çok zayıf olarak değerlendirdiler.

- **Kabiliyetler**

Firmaların, operasyonlarını etkin bir şekilde yürütmeleri için çeşitli kabiliyetler edinmelerine ihtiyaçları vardır. Firmalar arasında E-ticaretin uygulanabilmesi için teknoloji geliştirme, dışsal ilişki yönetimi, müşterilere karşı duyarlılık, strateji geliştirme ile yeni ürün ve hizmet geliştirme gibi kabiliyetlerin geliştirilmesi önem arz eder. Bahse konu kabiliyetler, istikrarsız ve karmaşık iş çevrelerinde daha da önem kazanır.

KKTC'deki firmaların çeşitli içsel ve dışsal kabiliyetleriyle ilgili 2008-2013 yılları arasında elde edilen verilere baktığımız zaman, bu kabiliyetlerin pek de yeterli olmadığını görmekteyiz:

- Ülkedeki şirketlerin yenilik yapma kapasitesi oldukça düşük bir düzeydedir.
- Üretim süreçlerinin pek gelişmemiş (120. sıra) olması yanında teknoloji ve bilgi yoğunluklu üretim yerine, daha çok emek yoğun yöntemler veya eski nesil süreç teknolojileri kullanılmaktadırlar.
- Gelişmiş pazarlama araç ve teknikleri pek kullanılmamaktadırlar.
- Ülkedeki şirketlerin yeni iş modellerini, örgütsel yapılarını ya da tasarımlarını tanıtmak ve piyasalarda ürünlerini (mal ve hizmetler) farklılaştırmak için verilen lisanslar yetersiz seviyededir.
- Uluslararası dağıtım ve pazarlama yoğun olarak yerel firmalarca yapılmamakta ve yapılanlar da kendi denetimleri altında olmamaktadır.
- Ülkedeki yatırımcılar ve yönetim kurullarının kurumsal yönetimi, yatırımcılara hesap vermemektedirler.
- Ülkedeki şirketler gelişmiş tedarik zincirlerine sahip değiller (Örneğin, Tedarikçilerle stratejik anlaşmalar, risk yönetimi, ürün standartları, vs.).

• **Tedarik zinciri entegrasyonu**

Bir şirketle Tedarikçileri arasındaki karşılıklı bağımlılığın derecesi, E-ticaret teknolojilerinin benimsenmesi konusunda karar vermede etkili bir roldür. Tedarik zinciri ortaklarıyla (Tedarikçiler, müşteriler ve ilgili kurumlar) BT sistemleri ne kadar entegre edilmiş ise BİT ve E-ticaret teknolojilerinin benimsenmesi de o kadar kolay olur. Müşteri şirketlerle işbirliği, bilgi paylaşımı ve güçlü sistem ve prosedürler üzerine kurulmuş tedarik zinciri ilişkileri olması, şirketlerin daha başarılı E-ticaret teknolojileri benimsemesine olanak tanır.

KKTC'de, kümeler içindeki firmalar, tedarikçiler, ortaklar ve ilgili kurumlar arasındaki işbirliğinin çok düşük bir seviyede olduğu görülmektedir (140 ülke arasında 138. sırada). Bu da doğal olarak BİT ve E-ticaret teknolojilerinin gelişimini destekleyecek bir ortam yaratmamaktadır.

• **Düzenleyici Çevre**

Bilişim teknolojilerinin firmalar tarafından benimsenmesinde düzenleyici çevrenin önemli bir rolü bulunmaktadır. Düzenleyici çevreyle ilgili faktörler arasında hükümetin sağlayabileceği teknik destek, eğitim, yasal koruma ve finansman yer almaktadır.

2009-2013 dönemleri arasında ankete katılan KKTC firmaları ülkede BİT kullanımında hükümet teşvikinin başarısız olduğunu belirtmişlerdir (7 üzerinden 2.77). Ülkede toplam rekabet gücünün artırılması için BİT 'den yararlanma konusunda hükümetin net bir uygulama planı bulunmadığı (7 üzerinden 2.15), ve BİT kullanımı (Örneğin, E-ticaret, dijital

imzalar, tüketicinin korunması) ile ilgili mevzuatın oldukça yetersiz olduğu (7 üzerinden 2.08), bu firmaların verdiği yanıtlarda öne çıkmaktadır.

• **Rekabetin Yoğunluğu**

Durağan iş çevrelerinde değişim genellikle yavaş ve doğrusal olarak gerçekleşir. Dalgalı iş çevrelerinde ise bu değişim hızlı ve düzensizdir. Sonuç olarak, çalkantılı iş çevrelerindeki firmalar, piyasa güçleri ve rekabetçi güçlerle yarışabilmek için daha yenilikçi olmaya eğilimlidirler.

Ambargolar sebebiyle dış rekabetten uzak KKTC firmalarının durağan bir iş çevresinde faaliyet gösterdiği söylenebilir. Bu da zaten 2008-2013 arasında düzenlenen anketlere verdikleri yanıtlarda görülmektedir. Rekabetle ilgili tüm sorulara verdikleri cevaplar, ülkedeki rekabet yoğunluğunun düşük olduğunu düşündüklerini göstermektedir. Bu durumu destekler bazı bulgular aşağıdaki gibidir:

- Yerli pazarda rekabetin yoğunluğu çoğu sektörde kısıtlıdır (140 ülke arasında 111. sırada)
- Ürün/hizmet kalitesindeki standartlar, güvenlik ve diğer düzenlemelerin (çevresel düzenlemeler dışında) rekabeti bir miktar engellemektedir (7 üzerinden 2.90).
- Ülkede anti-tekel politikası rekabeti teşvik edici bir seviyede değildir (124. sıra).
- Kamu İktisadi Teşebbüslerinin özel şirketlerden daha fazla kayırılması özel şirketlerin rekabet gücünü olumsuz şekilde etkilemektedir (95. sıra).

Ülkedeki müşterilerin, tedarikçilerin ve endüstri yapısının özellikleriyle ilgili faktörler de rekabet çevresinde genel bir olumsuzluğa işaret etmektedir. Bunlarla ilgili bulgular ise şöyledir:

- Müşteriler satın alma kararlarını daha çok ayrıntılı bir performans özellik analizine dayandırmak yerine en düşük fiyata dayandırır (82. sıra).
- Yerli tedarikçilerin sayısı ve kalitesi yüksek değildir (131. sıra).
- Ülkedeki firma faaliyetleri rekabeti artıracak şekilde pek çok şirkete yayılmamıştır. Bu faaliyetler daha çok birkaç büyük işletme grubunun egemenliğindedir (130. sıra).
- Ülkede iyi gelişmiş ve derinleşmiş kümeler (Belirli bir alanda uzmanlaşmış firmalar, tedarikçiler, ilgili ürün ve hizmetlerin üreticileri ve firmaların coğrafi konsantrasyonları) pek yoktur (129. sıra).

• **İşletme Büyüklüğü**

Literatür, firma büyüklüğünün teknoloji özümleme üzerinde nasıl bir etkisinin olduğu konusunda hemfikir değildir. Aşağıdaki bölümde yapılan analizlerden de görüleceği gibi, KKTC'deki küçük ve nispeten daha büyük işletmeler arasında BİT ve E-ticaret kullanımında pek fark gözlemlenmemiştir.

3.3.2. BİT ve E-ticaret Kullanımında Rekabet Edebilirlik

Yukarıda tartışıldığı üzere, KKTC’de BİT ve E-ticaret teknolojilerinin benimsenmesi ve özümsemesi için uygun zemin oluşmamıştır. Firmaların son 6 yılda yapılan anketlere verdikleri yanıtlar, analiz edilen tüm faktörlerin, bu teknolojilerin gelişmesini teşvik edecek seviyede olmadığını göstermektedir. Bu konudaki bulgular aşağıdaki gibidir:

- Ülkedeki işletmeler, diğer işletmeler ile iletişim kurmak ve işlemlerini yürütmek için BİT pek kullanmamaktadır (7 üzerinden 3.62).
- İşletmeler, satışlarını artırma ve yeni müşterilere erişimi sağlamak için İnterneti pek yaygın olarak kullanmazlar (7 üzerinden 3.19).
- İnternet, iş süreçlerinde (Örneğin, ürün satmak ve satın almak, müşteri ve tedarikçilerle iletişim halinde olmak için) yoğun olarak kullanılmamaktadır (7 üzerinden 3.37).
- Ülkede, yeni iş modelleri, hizmet ve ürünleri oluşturmada BİT ’den pek yararlanılmıyor (7 üzerinden 2.82).
- Ülkede, bilgi ve iletişim teknolojileri yeni örgütsel modeller (sanal takımlar, uzaktan çalışma, tele-ulaşım, vb.) yaratmaz (7 üzerinden 2.51).

Yukarıda bahsedilen 8 faktör ile BİT ve E-ticaret kullanımında rekabet edebilirlik arasındaki ilişkiyi test etmek için ayrıca regresyon analizleri yapılmıştır. Teknoloji stratejisi, beş yılın üçünde (2010, 2012, 2013), BİT ve E-ticaret kullanımında rekabet edebilirliği önemli şekilde etkileyen faktörler arasında yer almıştır. Kabiliyetler, 2009-2012 arası her yıl önemli bir etken olarak görülse de 2009 yılında bu ilişkinin beklenenin aksine ters olduğu gözlemlenmiştir. Diğer taraftan, BİT altyapısı sadece 2009 yılında, düzenleyici çevre ve rekabetin yoğunluğu da sadece 2013 yılında önemli birer faktör olarak görülmektedir. Sonuç olarak, KKTC Firmalarının BİT ve E-ticaret kullanımında rekabet edebilirliğine farklı yıllarda en tutarlı şekilde olumlu katkı koyan faktörler arasında teknoloji stratejisi ve kabiliyetler yer almaktadır. Bu sonuç, önemli olabilecek diğer teknolojik (BİT altyapısı), organizasyonel (Tedarik zinciri entegrasyonu), ve dış çevreyle ilgili faktörlerin (düzenleyici çevre, risk yönetimi, rekabetin yoğunluğu) göz ardı edildiğine işaret edebilir. BİT ve E-ticaret teknolojilerinin ülke çapında düşük bir oranda kullanımının önemli sebeplerinden biri de bu olabilir.

3.3.3. Politika Önerileri

BİT ve E-ticaretin KKTC’deki şirketler tarafından yaygın olarak kullanılması ve özümsemesi için Devlet:

- Öncelikle uzun vadeli bir uygulama planı hazırlanması gerekmektedir.
- BİT ve E-Ticaretin kullanımını kolaylaştıracak gerekli altyapıyı güçlendirilmesi gerekmektedir.

- Konu teknolojilerle ilgili yasaların hayata geçirilmesi ve şirketlere gerekli risk sermayesi sağlanmalıdır.
- Bilgi ve İnternet hizmetleri ve katma değerli hizmetler, ticaret ve ekonomik büyümede önemli bir rol oynamaktadır. Telekomünikasyonda rekabetin artırılması için gerekli politikaların geliştirilmesi gerekmektedir.
- İşletmelerin maliyetlerinin azaltıcı tedbirlerle gerekli BİT altyapısına erişimleri kolaylaştırılarak yeni pazar ve hizmetlerin gelişimine on ayak olacaktır.

BİT adaptasyonunda işletmelere de görevler düşmektedir. Bunun için işletmeler:

- Teknoloji süreçlerini entegre etmek için teknoloji stratejileri geliştirmeli,
- Ar-Ge alanında yatırım yaparak gerekirse üniversitelerle işbirliği içerisinde girmelidir.
- Doğrudan yabancı yatırımın bu alanlarda teşvik edilmesi gerekmektedir
- Bunların yanında, yenilik yapma kapasitelerini artırmak ve daha fazla teknoloji ve bilgi yoğunluklu olmak için girişimlerde bulunmalıdırlar.
- Kurumsallaşma ve çağdaş yönetim biçimleri benimseme yolunda önemli adımlar atılmalıdır.

KKTC'deki sirkeler, tedarik zinciri ortaklarıyla güvene dayalı ilişkiler kurmalı, işbirliği ve bilgi paylaşımını güçlendirmeli ve bilişim teknolojileri kullanarak birbirleriyle daha entegre olmalıdırlar. Bu girişimler, BİT ve E-ticaret teknolojilerini benimsemelerini kolaylaştıracaktır.

Yukarıda ülkedeki rekabet edebilirlik koşullarını artıma, yatırım ortamını ve iş yapabilirliği iyileştirme ve şirketlerin gelişmişliğini sağlamak için yapılan öneriler ülke üretim kapasitesini ancak dış talep odaklı büyüme ile başarabilecektir. Bu bağlamda ortaya konulan yatırım stratejisinin dış pazara erişim strateji belgesiyle desteklenmesi gerekecektir.

Çalışmanın mikroekonomik politikalarının genel olarak değerlendirildiği bu bölümden sonra sektör temelli analiz yapılarak sektör spesifik politika önerileri sunulacaktır.

BÖLÜM II: SEKTÖR TEMELLİ DURUM TESPİT VE POLİTİKA ÖNERİLERİ

YÜKSEKÖĞRENİM DURUM TESPİT VE POLİTİKA ÖNERİLERİ

1. Yükseköğrenim Çalışma Kapsamı	57
1.1 Amaç	57
1.2 Önem.....	57
1.3 Şimdiye kadar yapılan çalışmalardan farkı.	57
2. Yükseköğrenimin genel değerlendirmesi:	58
2.1 KKTC Uyruklu Öğrenci Sayılarındaki Gelişmeler	59
2.2 Türkiye Cumhuriyeti'nden Gelen Öğrenciler.....	60
2.2.1 ÖSYM ile Yerleşen Öğrencilerin Burs Dağılımı	62
2.2.2 Yabancı Uyruklu Öğrenciler ve Sayılarındaki Dikkat Çeken Dağılım.....	62
2.3 Ülkemizde eğitim gören Türkiye ve Diğer Ülke Uyruklu Öğrencilere Uygulanan Anket Sonuçları	64
2.3.1 Örneklem	64
2.3.2 Kendi ülkelerinde üniversite giriş sınavlarındaki performansı	66
2.3.3 Yabancı Öğrencilerin Yurtdışında Üniversite Seçimini Etkileyen Faktörler ve Karar Süreci	66
2.3.4 Yüksek Öğrenim İçin KKTC'ni Seçmeyi Etkileyen Faktörler	68
3 KKTC'nde Öğrenci Harcamaları	70
4 Yüksek Öğretim Stratejisi Nasıl Oluşmalı? Strateji ve Politika Önerileri	74
4.1 KKTC Yükseköğretim Stratejisinin Gelişiminde Stratejik Adımlar	75
5 Eylem Planı Önerileri	76
5.1 Yükseköğretimde Yönetişim	76
5.1.1. Kalite güvence ajansı ve yükseköğrenim yönetiminin birbirinden ayrılması.....	76
5.1.2. YÖDAK'ın tüm üyelerin tam zamanlı olması	77
5.1.3. Üyelik Koşulları	77
5.1.4. Üniversiteler Arası Koordinasyon Kurulu.....	77
5.2 Yabancı Öğrenci Kabulü ve Vize Sistemi.....	77
5.2.1 Öğrenci vizesi önerme yetkisi	77
5.2.2 Yabancı öğrencilerin vize koşullarına uyduğunun denetimi	78
5.3 Üniversitelerin Programlarına Öğrenci Alımı	78
5.3.1 Yerli öğrenci kabulü	78
5.3.2 Yabancı öğrenci kabulü	78
5.4 Program Açma İzinleri	79
5.4.1 Ön lisans.....	79
5.4.2 Lisans programları.....	79
5.4.3 Yüksek lisans	79
5.4.4 Doktora	79
5.5 Doktora Programları	79
5.5.1 Savunma önkoşulları.....	79
5.5.2 Doktora tezleri	79
5.5.3 Doktora yayınları.....	79
5.5.4 Jüri oluşumu.....	79
5.6 Akademik Personelin Yükselme Sisteminin Denetlenmesi.....	80

5.6.1	Unvanların Türkiye’de kabulü için girişim yapılması	80
5.6.2	Kriterlerin YÖK Üniversitelerarası Kurul kriterlerinin üzerinde olması	80
5.6.3	Jürilerin tüm üyelerinin ülke dışından akademisyenler tarafından oluşması	80
5.7	<i>Üniversite Açma Koşulları</i>	80
5.7.1	Üniversite açma tüzüğü’nün değiştirilmesi.....	80
5.7.2	Mevcut ve yeni açılacak üniversiteler için mali veya mülk aktarması koşulu	81
5.7.3	Üniversite üst yönetiminin sorumlu tutulması	81
5.8	<i>Akreditasyon Sistemi</i>	81
5.8.1	Akreditasyon kurulu.....	81
5.8.2	Akredite olmayan programların öğrenci ve mezunlarının durumu	81
5.9	<i>Kuzey Kıbrıs’ta Yüksek Öğrenimin İmajı</i>	81
5.9.1	Öğrenci kabulü	81
5.9.2	Öğretim elemanları	81
5.9.3	Kampüs imkânları	82
5.9.4	Mezunlar	82
5.10	<i>Üniversitelerin Uzun Vadeli Stratejilere Yönelmesinin Sağlanması</i>	82
5.10.1	Uzun vadeli getiriye yönelik yatırımların teşviki	82
5.11	<i>Uluslararası Akreditasyonlar, Bologna Süreci ve AKTS</i>	82
5.11.1	Üniversitelerin tümünün AKTS ve diploma eki kurallarına uyduğunu yapılacak denetimlerde aranması. 82	
5.11.2	Uluslararası akreditasyonlara başvuruların teşvik edilmesi	82
5.12	<i>Üniversite, Program, Öğrenci, Öğretim Elemanı Bilgilerinin Ortak Veri Tabanında Bulunması</i>	83
5.13	<i>TÜBİTAK Araştırma Projelerine Doğrudan Katılımın Sağlanması</i>	83
5.14	<i>Yayın Etiği</i>	83
5.14.1	Yayın etiği konusunda YODAK tarafından ihtisas komisyonlarının oluşabilecek şikâyetler karşısında nihai karar vermesi.	83

1. Yükseköğrenim Çalışma Kapsamı

1.1 Amaç

KKTC’nde yükseköğrenimin önemi büyük bir hızla artmış ve ülke ekonomik faaliyetleri içerisinde kayda değer bir pay oluşturmuştur. KKTC’de yükseköğretim kendi öğrenci sayısının çok üzerinde yabancı öğrenci sayısı ile diğer ülkelerdeki örneklerden çok daha farklı dinamikler ile gelişmiştir. Çalışmamızda yükseköğrenimin mevcut durumunu ortaya koymak için yıllar içerisinde ülkemizdeki öğrenci sayılarındaki değişim, ülkemize öğrenci gönderen ülkelerle ilgili trendler, bu ülkelerin gelecekteki talebini tahmin etmek için demografik ve eğitim sistemlerinin kısaca incelenmesi, farklı ülkelerde yükseköğretim kurumlarının açılması, denetimi, akreditasyonu ile ilgili bilgiler sunulacaktır. Bunun yanında yabancı öğrencilerin yaptığı toplam harcamalar hesaplanarak ekonomideki yeri hesaplanmaya çalışılmıştır.

1.2 Önem

Ülkemizde yükseköğrenimin ekonomide oynamakta olduğu rol neticesinde yükseköğrenim konusunda meydana gelecek gelişmeler tüm ülkemizi derinden etkileyebilecektir. Öğrenci sayılarındaki değişim, öğrenci profili, üniversitelerin repütasyonu, üniversitelerin denetim ve akreditasyonu gibi konular sadece üniversiteleri değil ülke yönetimine yön veren karar vericileri ve ülke ekonomisindeki tüm diğer aktörler için de önemlidir.

1.3 Şimdiye kadar yapılan çalışmalardan farkı.

Çalışmamızda özellikle ülkemize öğrenci gönderen ülkelerin demografik, ekonomik ve sosyal yapısı incelenecek. Özellikle bu ülkelerdeki yükseköğrenim sistemleri ile ilgili durum anlatılacaktır. Buna göre ülkemize olan eğilimde değişim ihtimalleri tahmin edilmeye çalışılacaktır.

Bir anket yöntemi ile öğrencilerin harcamaları ile ilgili bilgi toplanacak. Öğrencilerin geldikleri bölgeler ile ilgili bilgiler toplanacak ve hayat pahalılığı karşılaştırması yapılacaktır. Öğrencilere sorulacak sorularla ülkemize gelirken ne gibi beklentileri olduğu, neden ülkemiz ve üniversitemizi tercih ettikleri incelenecektir. Bunun yanında öğrenciler vasıtası ile ülkelerinde üniversitemiz ile ilgili imaj araştırılacaktır. Üniversitemizin diğer tanınan veya bölgesel üniversitelere göre nasıl konumlandırıldığı araştırılacaktır. (Kalite, Erişebilirlik, Prestij, Değer, vs.)

Daha önce Teknopolis tarafından yükseköğrenimle ilgili çalışma yapılmıştır. Harcama verilerinin tekrar toplanması hem daha önceki çalışmanın bulgularını teyit etme hem de öğrenci sekmenlerinin belirlenerek buna göre harcama durumlarını farklı sekmenlerdeki öğrenci gruplarına göre belirlenmesi öğrenci grupları arasındaki farklılıkları ortaya koymak açısından önemli olacaktır. Bunun yanında daha önce yapılan çalışmada üniversite harçları ve burs durumları dikkate alınmamıştı, mevcut çalışmada bu etkenlerin de değerlendirilmesi öğrenci harcamaları konusunda daha detaylı bir değerlendirmeye imkân verecektir.

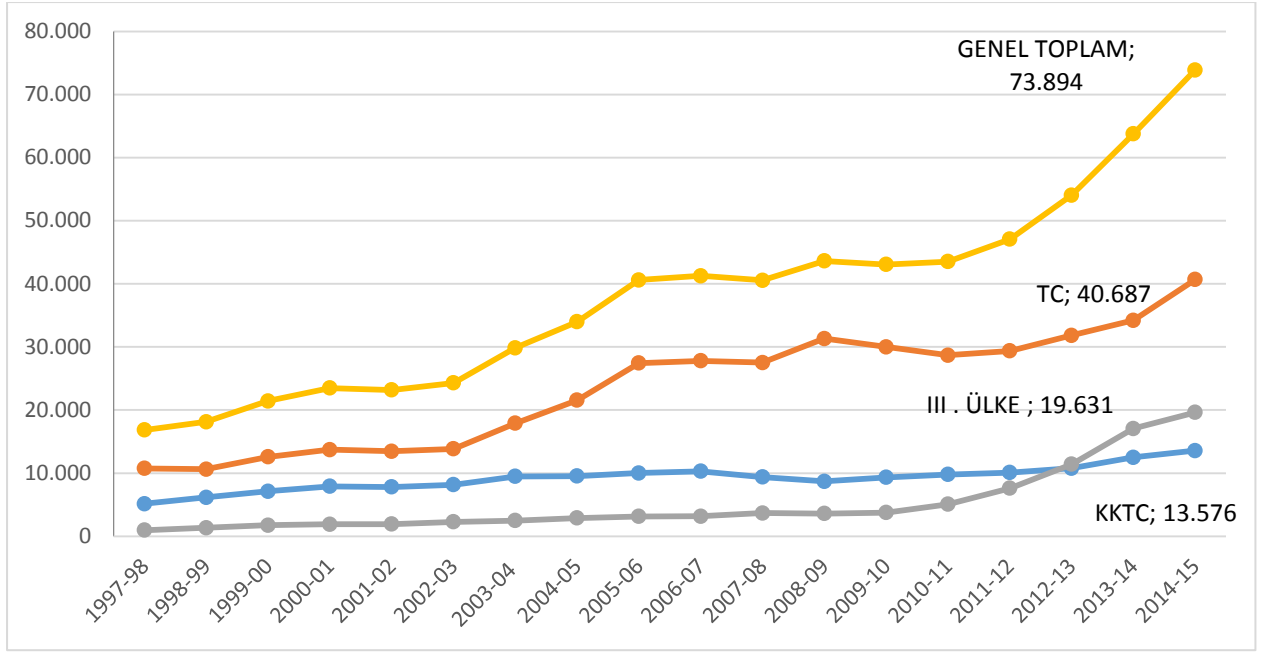
2. Yükseköğrenimin genel değerlendirmesi:

Yükseköğrenim sektörü KKTC ekonomisi içerisinde yıllar içerisinde artan bir rol oynamıştır. Özellikle son yıllarda üniversite sayısında hızlı bir artış yaşanmıştır (Tablo 1). Üniversiteler tarafından belirtilen öğrenci sayıları son 10 yılda 40,600 öğrenciden 73,894 bin öğrenciye yükselmiştir. Bu dönem içerisinde TC ve KKTC dışından gelen öğrenci oranı toplam üniversite öğrencisi sayısı içerisinde %8'den %27'ye yükselmiş, TC'den gelen öğrenci oranı ise toplam öğrenci sayısı içinde %68'den %55'e gerilemiştir. Öğrencilerin %34'ü Yakınoğu, %25'i Doğu Akdeniz, %17 Girne Amerikan, %11 Uluslararası Kıbrıs, %7 Lefke Avrupa ve geriye kalan % 5 ise Ortadoğu Teknik, Akdeniz Karpaz, İstanbul Teknik, Girne Üniversitesi, Lefkoşa Britanya Üniversitelerinde eğitim görmektedir.

Tablo 6. Ülkemizde faaliyet izni olan üniversiteler

1979	Doğu Akdeniz Üniversitesi (Yüksek Teknoloji Enstitüsü)	Gazimağusa
1985	Girne Amerikan Üniversitesi	Girne
1988	Yakın Doğu Üniversitesi	Lefkoşa
1990	Lefke Avrupa Üniversitesi (Lefke Üniversitesi)	Lefke
1997	Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi	Lefkoşa
2003	Ortadoğu Teknik Üniversitesi (Kuzey Kıbrıs Kampüsü)	Güzelyurt Kalkanlı
2011	İstanbul Teknik Üniversitesi (Kuzey Kıbrıs Kampüsü)	Gazimağusa
2012	Akdeniz Karpaz Üniversitesi	Lefkoşa
2013	Girne Üniversitesi (Yakın Doğu Üniversitesi tarafından)	Girne
2013	British University of Nicosia	Girne
2015	Kıbrıs Amerikan Üniversitesi (Girne Amerikan Üniversitesi tarafından)	Lefkoşa
2009	Çukurova Üniversitesi (Kuzey Kıbrıs Kampüsü)	Ön onay almıştır
2009	Gazi Üniversitesi (Kuzey Kıbrıs Kampüsü)	Ön onay almıştır
2014	Akdeniz Araştırma ve Bilim Üniversitesi (İlahiyat Kolejinin oluşturulan Vakıf tarafından)	Ön onay almıştır
2015	Anadolu isminin kullanılacağı bir üniversite	(Metal Sen tarafından) Ön onay almıştır
2015	Metropolitan Üniversitesi (Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi tarafından)	Ön onay almıştır
2015	Lefkoşa Kozmopolitan Üniversitesi (Birinci Medya Grubu tarafından)	
2015	European Leadership University (Management Center Türkiye tarafından)	Ön onay

Bunlara ilaveten 8 üniversiteye daha ön izin verilmiş ve bazıları da ön onay almıştır. Ülkemizde 1993 yılından 1999 yılına kadar Uluslararası Amerikan Üniversitesi isminde bir üniversite de faaliyet göstermiş ancak YÖK tarafından “Yeterli akademik koşulları sağlamadığı” gerekçesi ile 1998 yılında YÖK sistemi dışına alınmış ve diploma denkliği iptal edilmiştir.

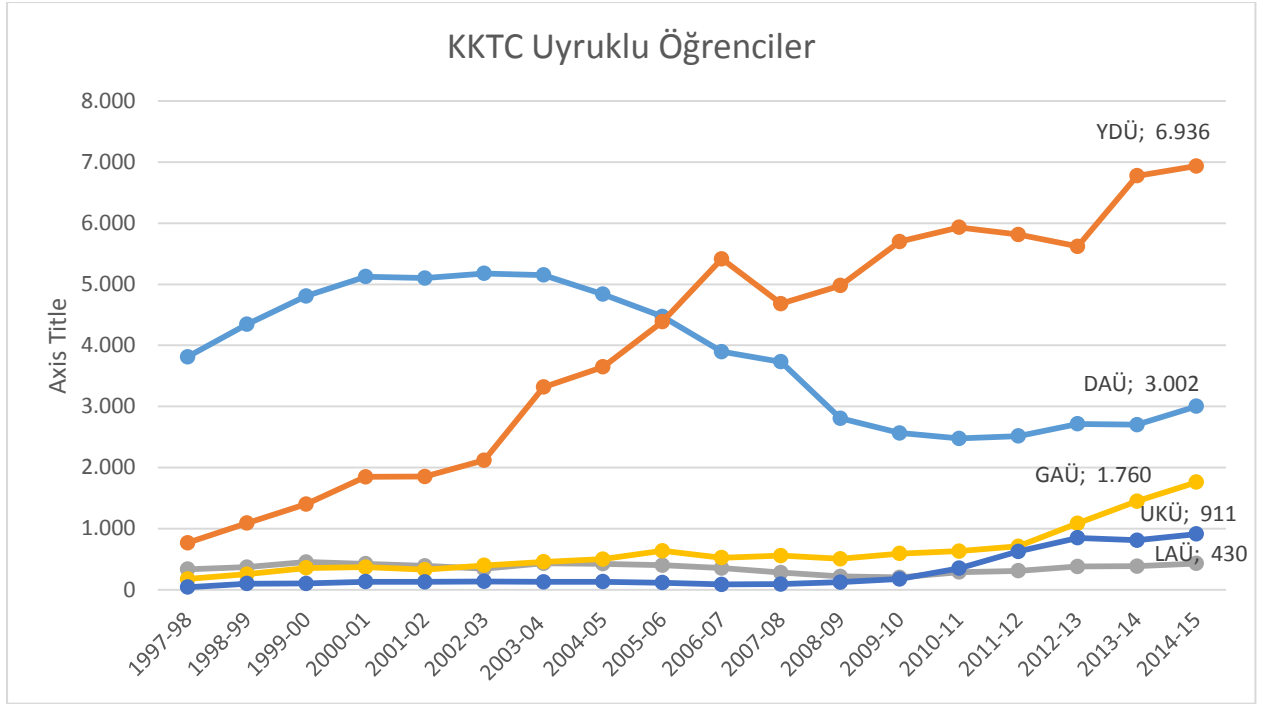
Şekil 10. KKTC'nde Öğretim Gören Öğrenci Sayısındaki Artış

2.1 KKTC Uyruklu Öğrenci Sayılarındaki Gelişmeler

KKTC uyruklu öğrencilerden KKTC üniversitelerinde eğitim görenlerin sayısı üniversitemiz tarafından 17,054 olarak verilmektedir. Ancak Devlet Planlama Örgütü verilerine göre⁵ İlk Okullarımızda (özel ve devlet) 17,900 öğrenci, Ortaokullarda 10,500 öğrenci, Liselerde 7,141 öğrenci, mesleki teknik liselerde ise 3,362 öğrenci eğitim almaktadır. Yani düz ve teknik liselerde ortalama her yıl 2,625 kişi mezun olabilir, ilkokullarda da toplam rakamı 6'ya böldüğümüzde 2,900 öğrenci çıkmaktadır. Milli Eğitim Bakanlığı, Yüksek Öğretim ve Dış İlişkiler Dairesi, 2013 – 2014 Eğitim – Öğretim yılında KKTC liselerinden mezun olan 2 bin 500 öğrenciden 1,800'ünün üniversitede okumayı tercih ettiğini açıklamıştır.

Mezun olan öğrencilerden 469'unun ÖSYM yoluyla Türkiye üniversitelerine yerleştirme aldığını, GCE – A Level sonuçlarıyla 55 öğrencinin Türkiye'ye yerleştiğini, uluslararası sınav sonuçlarıyla da 126 öğrencinin KKTC ve Türkiye Cumhuriyeti dışındaki üniversitelere yerleşmiştir. KKTC üniversitelerine 1150 öğrenci yerleşmiştir. Bu durumda üniversitelerin ilan ettiği KKTC'li öğrenci sayısı çok yüksek görülmektedir. Bu tespit konuyla ilgili detaylı bir çalışmanın yapılması gerektiğini işaret etmektedir.

⁵ Devlet Planlama Örgütü 2008-2009 Sektörel Gelişmeler Raporu

Şekil 11. KKTC Uyruklu Öğrenci Sayısındaki Değişim

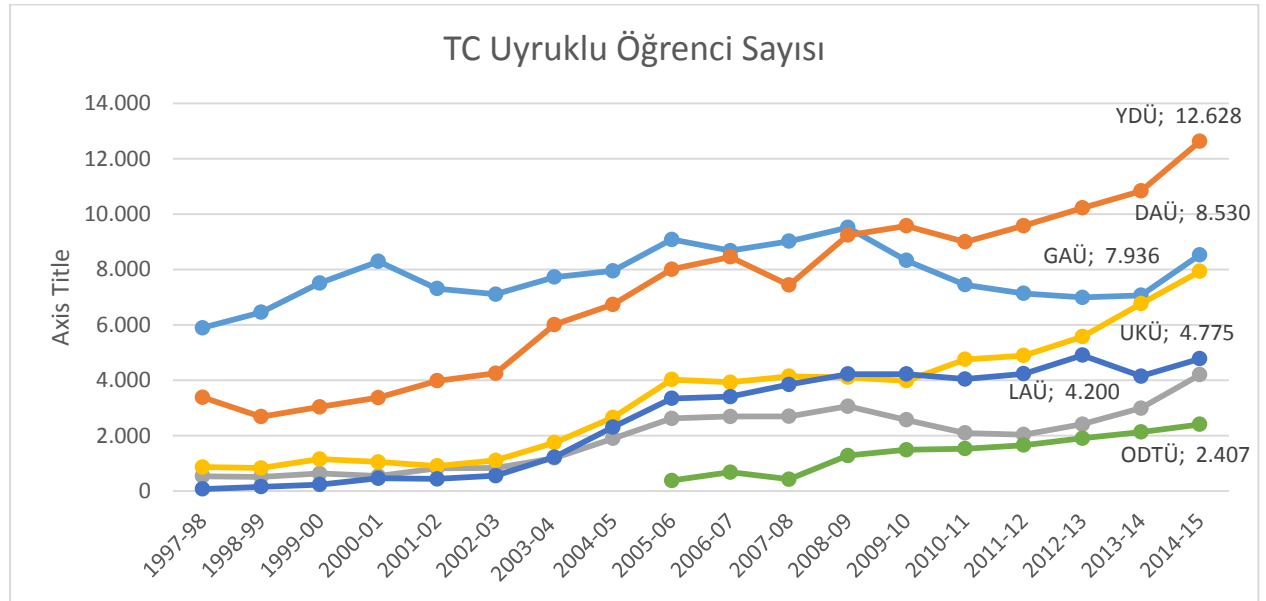
2.2 Türkiye Cumhuriyeti'nden Gelen Öğrenciler

Türkiye'den gelip KKTC üniversitelerinde okuyan öğrenci oranının düşmesinde Türkiye'de bulunan devlet üniversitelerinin kontenjanının 2007 yılında 166 binden 2013 yılında 323 bine çıkması etkili olmuştur. Maalesef Türkiye'den öğrenci akışı her zaman Türkiye'de istenilen programa giremeyen öğrenciler tarafından olduğu için Türkiye'de benzer programlara kontenjanlar açıldıkça ülkemize gelen öğrenci azalmıştır. Üniversitemiz ise öğrenci çekebilmek için Türkiye'de hala kısıtlı bulunan Hukuk ve Sağlık ile ilgili alanlarda programlar açmıştır. Tablo 1'den görülebileceği gibi 2010 yılında tercih gönderenlerin %43'ü bir programa yerleşirken, ülkemize yerleşen öğrenci sayısı 3,793 ile en düşük seviyesine inmiştir. Buna karşın 2008 yılında tercih gönderen öğrencilerin sadece %22'si yerleşirken ülkemize gelen öğrenci sayısı 7,751 ile en üst düzeyine çıkmıştı. Bu da Türkiye'de ülkemiz üniversitelerinin bir son çare olarak görüldüğünü işaret etmektedir. Bir diğer dikkat çekici nokta ise özellikle Bulgaristan gibi ülkelerin AB üyesi olunca çok sayıda öğrenci almaya başlayacağı beklentisi Tablo 2'de görüldüğü gibi gerçekleşmemiştir. ÖSYM yolu ile KKTC ve TC dışında programlara yerleşen öğrenci sayıları gittikçe azalmaktadır.

Tablo 7. ÖSYM ile Lisans Programlarına Yerleşen Öğrenci Sayıları

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Devlet Üniversiteleri	166,410	224,910	253,184	287,857	296,363	301,751	323,205
Vakıf üniversiteleri	21,298	30,929	31,411	35,104	42,730	49,396	55,761
KKTC Üniversiteleri	4,463	7,751	4,130	3,793	4,822	5,324	6,008
Diğer Ülkelerdeki Üniversiteler	1,353	1,640	1,372	1,115	1,126	871	821
TOPLAM yerleşen	193,524	265,230	290,097	327,869	345,041	357,342	385,795
Devlet Univ. Kont.	167,010	225,035	259,914	299,404	310,877	328,236	338,127
TOPLAM yerleşen/ tercih gönderen	21%	22%	30%	43%	33%	32%	35%

Kaynak: ÖSYM

Şekil 12. Türkiye Cumhuriyetinden Gelen Öğrenci Sayıları

Türkiye’de 1,9 milyon öğrenci ÖSYM tarafından yapılan merkezi sınava girmektedir. Bunların 800 bini yeni lise mezunu, 600 bini daha önceki yıllarda yerleşmeyen öğrenciler, 400 bini de başka bir programda okuyan veya bir programdan mezun olmuş kişilerdir. Bu grupların yaklaşık yarısı bir programa yerleşebilmektedir. Türkiye’de bulunan programlara öğrenci yerleşme oranı arttıkça ülkemiz üniversitelerine Türkiye’den talep azalmakta, yerleşme oranı azaldıkça talep artmaktadır. Yani Türkiye’den gelen öğrenciler genellikle istedikleri

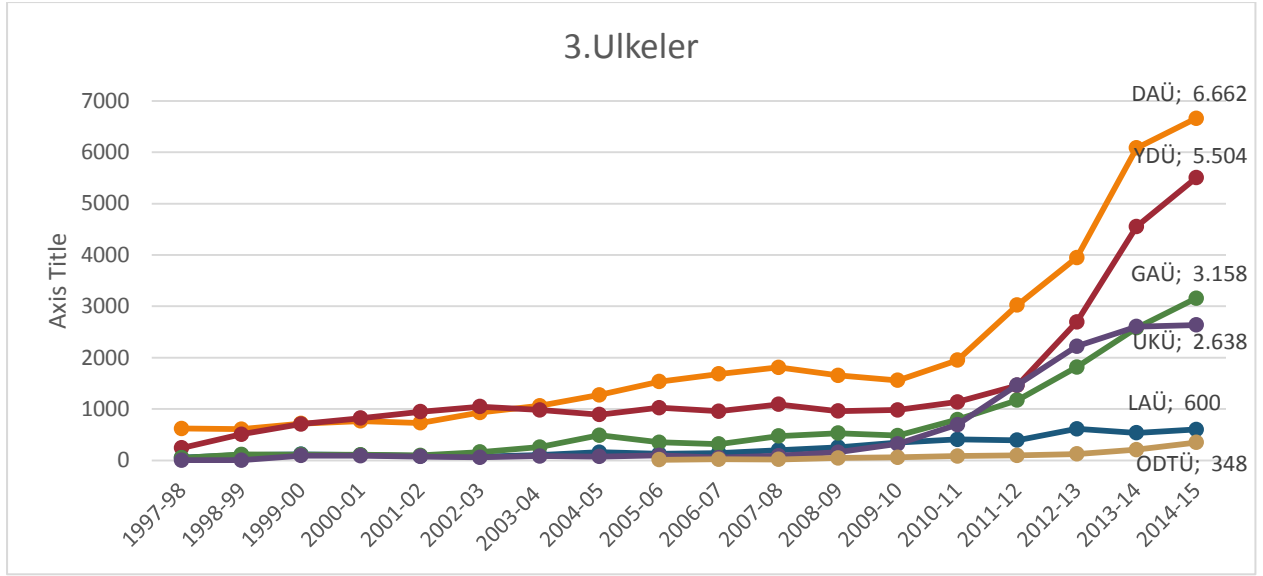
programlara Türkiye’de yerleşme olasılıkları azaldıkça ülkemizi tercih eder durumdadırlar. Türkiye’de yeterince kontenjanı bulunan programlara öğrenciler ülkemizde değil Türkiye’de devam etmeyi tercih etmektedirler. Buna karşın üniversitelerimiz burs politikaları ile bu programlara öğrenci getirme gayreti içine girmiştir. Diğer taraftan Türkiye’de kontenjanı hala talebe cevap vermeyen programlara akış vardır. Türkiye’de bu programların arzı artması durumunda, bu programlara da öğrenci akışının etkileneceği beklenmelidir. Dolayısıyla üniversitelerimizin programların arz ve talebini ve buna bağlı olarak talebin ne kadar süreklilik göstereceğini tahmin etmesi gerekmektedir.

2.2.1 ÖSYM ile Yerleşen Öğrencilerin Burs Dağılımı

2013 yılında ÖSYM vasıtasıyla ülkemiz üniversitelerine yerleşen 7500 öğrencinin %40’ı burssuz, %20’si tam burslu geriye kalanı da değişik oranlarda burslu öğrencilerden oluşmaktaydı. 2007 yılından 2013 yılına gelindiğinde Türkiye’de devlet üniversitelerindeki lisans programı kontenjanları iki kat artmıştır. Türkiye’de yükseköğretimde yaşanan bu değişim ülkemize öğrenci talebini dikkate değer bir şekilde etkilemiş ve üniversitelerimiz farklı alanlarda program açma yönüne gitmiş ve cömert burs politikaları uygulamaya koymuştur. Öğrenci aldığımız ülkelerin kendi yükseköğretim kapasitelerini artırması Türkiye’deki kadar hızlı olmasa da diğer ülkelerde de beklenmelidir.

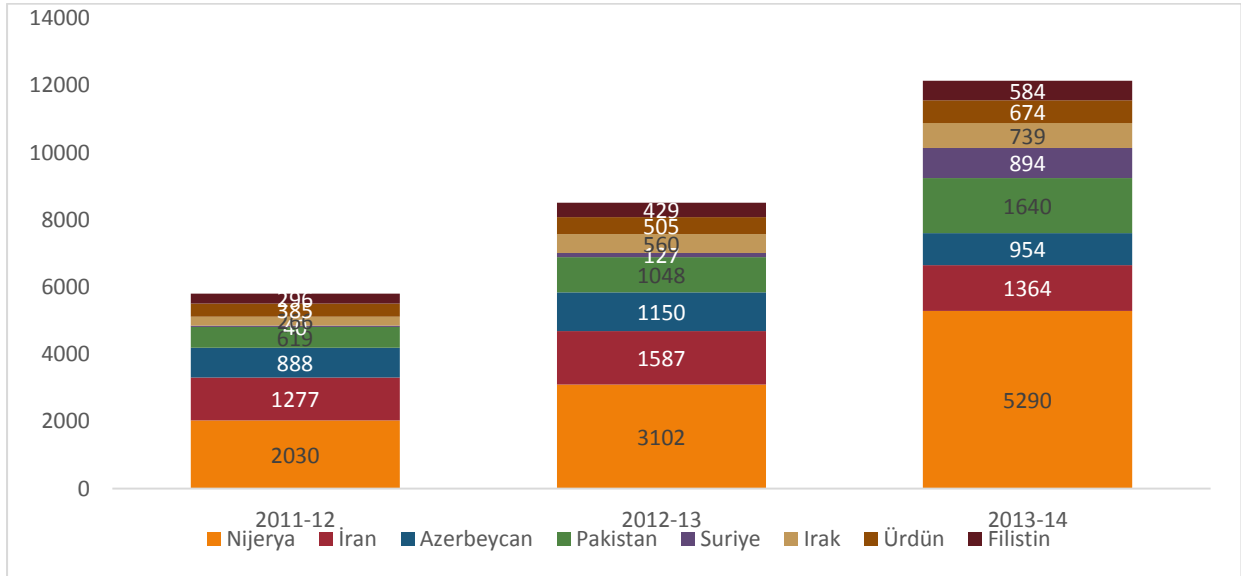
2.2.2 Yabancı Uyruklu Öğrenciler ve Sayılarındaki Dikkat Çeken Dağılım

KKTC yükseköğreniminde eğitim gören yabancı uyruklu öğrenci sayısı son beş yılda 3.743’den 19.631’e yükselerek 5 kat artmıştır. Uygulanan etkin tanıtım ve pazarlama yöntemleri yanında cömert burs sistemleri bu sayının katlanarak artmasına imkân sağlamıştır. Yabancı öğrencilerin üniversitelere göre dağılımı incelendiğinde, 2014-2015 eğitim yılında en yüksek payı DAÜ, sonrasında YDÜ ve GAÜ sırasıyla 6.662, 5.504 ve 3.158 olarak almaktadır.

Şekil 13. 3. Ülkelerden Gelen Öğrenci Sayıları

Yabancı öğrencilerin dağılımı ülke genelinde Nijerya %31, Pakistan %10, İran %8, Azerbaycan %6, Suriye %5 ve Irak %4 olarak oraya çıkmaktadır. Bazı üniversiteler bazı ülkelere daha etkindir. Özellikle İranlı öğrencilerin %76'sı DAÜ ve Pakistanlı öğrencilerin %60'ı YDÜ'de kayıtlı görülmektedir. Akdeniz Karpaz Üniversitesinde yabancı öğrencilerin geldiği ülkeler diğer üniversitelerden daha farklı bir dağılım göstermektedir. Bu üniversitemizde kayıtlı bulunan öğrencilerin %45'i Pakistan %15'i Nijerya ve %21'i Somali'den gelmektedir.

Şekil 14. Ülkemize En Fazla Öğrenci Gönderen 3. Ülkeler

Üniversitelerimiz TC ve 3. Ülke uyruklu öğrencileri için Sağlık Bakanlığında ücret karşılığı sigorta belgesi alması gerekmektedir. Ancak Tablo1'den görülebileceği gibi öğrenci sayıları ile çıkarılan belge sayıları arasında rakamsal ve oransal tutarsızlıklar bulunmaktadır.

Tablo 8. Sağlık Bakanlığında Öğrenciler İçin Alınan Sigorta Belgesi Sayısı

	2011-12	2012-13	2013-14
Girne Amerikan Üniversitesi	1,000	126	460
Uluslar Arası Kıbrıs Üniversitesi	2,000	3,500	5,162
Doğu Akdeniz Üniversitesi	2,000	2,500	2,500
Lefke Avrupa Üniversitesi	2,375	2,400	800
Orta Doğu Teknik Üniversitesi	1,384	1,677	1,953
Yakın Doğu Üniversitesi	5	24	23
İstanbul Teknik Üniversitesi	40	11	8

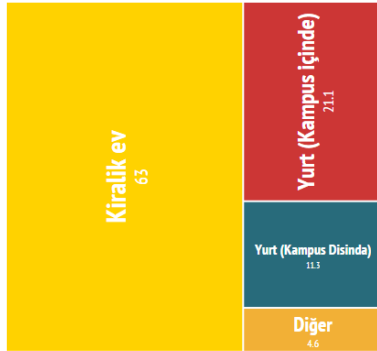
2.3 Ülkemizde eğitim gören Türkiye ve Diğer Ülke Uyruklu Öğrencilere Uygulanan Anket Sonuçları

2.3.1 Örneklem

6 üniversitemizde eğitim görmekte olan öğrencilerden veri toplanmıştır. Örneklem oluşturulması için her üniversitede eğitim görmekte olan öğrencilerin cinsiyet ve uyruk dağılımlarına göre kotalar belirlenmiş ve buna oranlara göre örnekleme öğrenciler dahil edilmiştir. Anket sorularını⁶ Yakın Doğu Üniversitesinden 143, DAÜ'den 97, GAÜ'den 77, UKU'den 71, LAÜ'den 36, ODTU KK kampüsünden de 14 öğrenci olmak üzere toplam 438 öğrenci cevaplamıştır. Cevaplayıcıların %73'ü Türkiye %26'sı ise diğer ülke uyrukludur. Örneklem %45,9'u Kız öğrenciler %54,1'i erkek öğrencilerden oluşmuştur. Örneklemde bulunan öğrencilerin %11,9'u 4 yıl, %24,2'si 3 yıl, %21,7'si 2 yıl, %18,6'sı 1 yıl, %13,5'i 1 yıldan az ve geriye kalan %9,1 4 yıldan fazla ülkemizde bulunmuştur.

⁶ Örnek anket ekte verilmiştir.

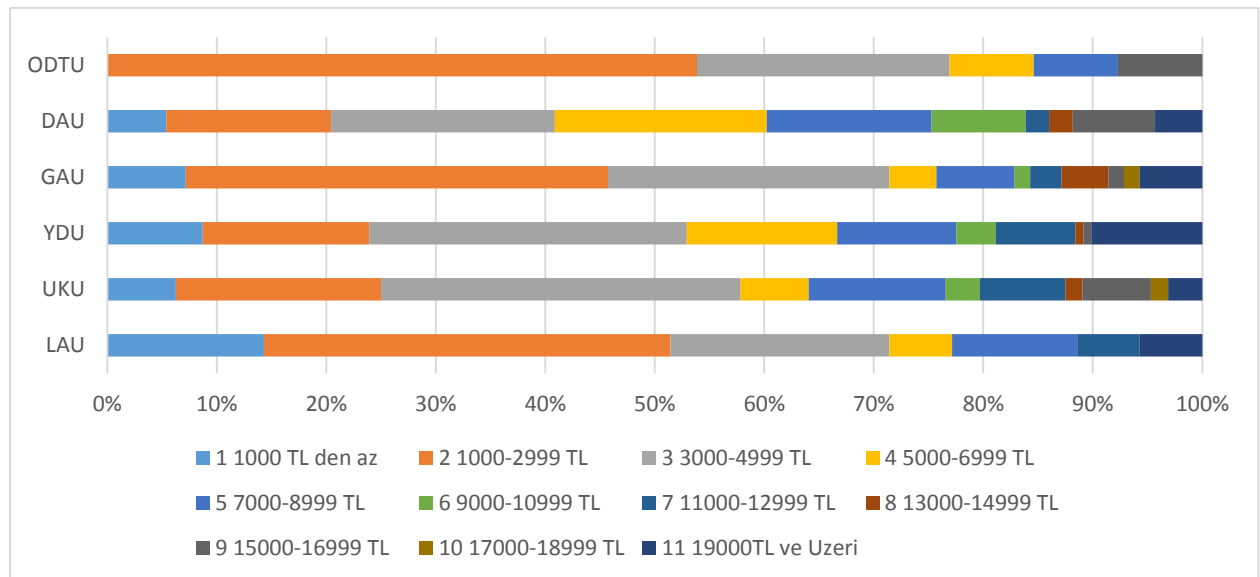
Öğrencilerin %62'si üniversite yerleşkesi dışında kiralık konutlarda, %20,8'i üniversite yerleşkesi içerisinde yurtlarda, %11,2'si ise yerleşke dışında yurtlarda ikamet etmektedir.

Şekil 15. Öğrencilerin Konaklama Durumu

Kullanılan örnekleme Mimarlık öğrencilerinin %11'i, İşletme Fakültesi öğrencilerinin %61, Mühendislik %66, Fen Edebiyat Fakültesi %24'ü yabancı uyruklu öğrencilerden oluşmaktadır. Örnekleme bulunan Eğitim ve Hukuk Fakültesi öğrencileri Türkiye uyrukludur.

Türkiye uyruklu öğrencilerin %36'sı 3,000TL ve altında aile geliri, %50'si 3,000-9,000 aile geliri, %15'i ise 9000TL üzerinde aile geliri olduğunu belirtmiştir. Yabancı uyruklu öğrencilerden 14%'ü 1000 ABD Doları veya altı, %47'si 1,000-4,000 ABD doları, %39'u da 4,000 ABD doları ve üstü aile geliri olduğunu belirtmiştir.

Şekil 16. Ankete Katılan Öğrencilerin Üniversitesi ve Gelir Düzeyi

2.3.2 Kendi ülkelerinde üniversite giriş sınavlarındaki performansı

Ankete katılan öğrencilerin %9,6'sı kendilerini ülkelerindeki üniversite sınavlarında en iyi %10 arasında (çok başarılı), 22,1'i en iyi %25 arasında (başarılı), %47,3'ü en iyi %50 arasında (orta), %7,1'i ise %50'nin altında (ortalamanın altında) görmektedir.

Tablo 9. 3. Türkiye ve Diğer Ülke Öğrencilerinin Kendi Ülkesinde Başarı Düzeyi

	En üst %10	En üst %25	En üst %50	Ortalamanın altında
Türkiye	8.6%	24.5%	58.3%	8.6%
Diğer	18.2%	29.3%	45.5%	7.1%

2.3.3 Yabancı Öğrencilerin Yurtdışında Üniversite Seçimini Etkileyen Faktörler ve Karar Süreci

Yurtdışında eğitim alma kararı öğrenciler ve aileleri için birkaç aşamalı ve farklı faktörler tarafından şekillenen bir karardır. Öğrencileri öncelikle kendi ülkesi dışında eğitim alma kararına götüren sebepler vardır. Daha sonra öğrenci ülkesi dışında gidebileceği ülke alternatifleri içerisinde bir seçim yapacaktır ve son olarak da başvuracağı üniversite tercihlerini belirleyecektir. Bu aşamalar birbirinden tamamen bağımsız olmayabilir. Bazı özel durumlarda öğrenci öncelikle bir üniversite tercihi olduğu için yurtdışında eğitim almaya ve belirli bir ülkeye gitmeye karar verebilir.

Tablo 10. Yurtdışında Eğitim Alma Sebepleri

	Ortalama Değer	Standart Sapma	Cevap Sayısı
Kendi ülkemde istediğim akademik programa girememenden dolayı	3.19	1.56	348
Kendi ülkemde girebileceğim programların maliyetinin yüksek olması	2.61	1.51	348
Farklı kültürleri öğrenme arzusu	2.53	1.35	348
Kendi ülkemde burs imkânlarının sınırlı olması / hiç olmaması	2.52	1.50	348
Kendi ülkemde alabileceğim eğitim kalitesinin düşük olması	2.06	1.34	348
Kendi ülkem üniversiteleri mezunlarının statüsünün düşük olması	1.87	1.21	348
Kendi ülkemdeki yaşam kalitesinin düşük olması	1.84	1.19	348

Yurtdışında okumaya neden olan sebepler arasında en fazla ön plana çıkan kendi ülkesinde istediği programa girememesi gelmektedir. Bunu ülkesindeki programların maliyetinin yüksek olması ve farklı kültürleri öğrenme isteği gelmektedir.

Yurtdışında Eğitim Alma Sebeplerini temsil eden ifadelerin arasındaki korelasyonu daha az sayıda temel ortak faktörlerle açıklayabilmek için keşfedici faktör analizi Varimax rotasyonu kullanılarak yapılmış ve yurtdışında eğitim almayı etkileyen iki temel faktör ortaya çıkmıştır.

“İtme” ve “Çekme” ifadeleri daha önce göçmenlerin karar mekanizmasını anlamak için kullanılmıştır⁷. İtme faktörleri öğrencinin kendi ülkesinden ayrılmasını destekleyen faktörlerdir. Çekme faktörleri ise yurtdışına gitmeyi düşünen öğrencinin ülke ve üniversite tercihini etkilemektedir.

Tablo 11. Keşfedici Faktör Analizi

	Faktörler	
	Çekme / Tercih	İtme / Zorunluluk
Kendi ülkemde istediğim akademik programa giremememden dolayı	-.283	.381
Kendi ülkemde girebileceğim programların maliyetinin yüksek olması	.788	-.007
Farklı kültürleri öğrenme arzusu	.538	-.050
Kendi ülkemde burs imkânlarının sınırlı olması / hiç olmaması	.068	.773
Kendi ülkemde alabileceğim eğitim kalitesinin düşük olması	.260	.748
Kendi ülkem üniversiteleri mezunlarının statüsünün düşük olması	.794	.139
Kendi ülkemdeki yaşam kalitesinin düşük olması	.760	.149

Ülkesinde istediği programa girememek, ülkesinde maliyetlerin yüksek olması, ülkesinde burs imkânlarının sınırlı olması gibi faktörler **Zorunluluk** faktörleri olarak isimlendirilebilir. Ülkesindeki eğitim seviyesinin düşük oluşu, farklı kültürleri öğrenme arzusu, ülkesi mezunlarının statüsünün piyasada düşük oluşu, yaşam kalitesinin düşük oluşu gibi faktörler **Tercih** faktörleri olarak isimlendirilebilir.

⁷ Lee, E. S. (1966). A theory of migration. Demography, 3, 47-57.

Bu iki faktör esasında öğrenci grupları karşılaştırılacak olursa, Türkiye’den gelen öğrencilerin ortalama zorunluluk faktöründe 5 üzerinden 2,8 buna karşılık 3. Ülkelerden gelen öğrencilerin zorunluluk faktöründe 2.60 olduğunu görmekteyiz. Tercih boyutunda ise Türkiye’den gelen öğrencilerin 1.89, 3. Ülke öğrencilerinin ortalamasının ise 2.75 olduğunu görmekteyiz. Uyruklara göre oluşan bu fark $t(395)= 2.293$, $p=.023$ ve $t(365)= 8.496$, $p=0.001$ istatistiksel olarak da anlamlı bulunmuştur.

TC uyruklu öğrencilerin gelir düzeyleri ile “Kendi ülkemde istediğim akademik programa girememenden dolayı” ülkemizde eğitim almakta olması arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Ancak bu ilişki yabancı uyruklu öğrenciler için görülmemektedir.

Türkiye’den gelen öğrenciler arasında “eğer KKTC ilk tercih değilse hangi ülke birinci tercihinizdi” sorusuna Türkiye (%26), yabancı öğrenciler için ise ABD (%17) cevabı verilmiştir.

2.3.4 Yüksek Öğrenim İçin KKTC’ni Seçmeyi Etkileyen Faktörler

Yurtdışında öğrenim görmeye karar veren öğrencinin diğer alternatif ülkeler arasında özellikle Kuzey Kıbrıs’ta eğitim almasını etkilemiş olan faktörler incelendiğinde Türkiye ve Diğer ülkelerden gelen öğrencilerin kararlarını etkileyen faktörlerin ayrıştığını görebiliriz. Türkiye’den gelen öğrenciler için en önemli faktörler “istediğim programa kabul edilmiş olmak”, “uluslararası ortam”, ve “sessiz bir çevre”. Diğer ülkelerden gelen öğrenciler için ise “suç oranının düşük olması”, “sessiz bir çevre”, ve “ülkeye giriş için vize gerekmemesi” önemli faktörler olarak oraya çıkmıştır.

Tablo 6. KKTC'de Eğitim Görmeyi Etkileyen Faktörler

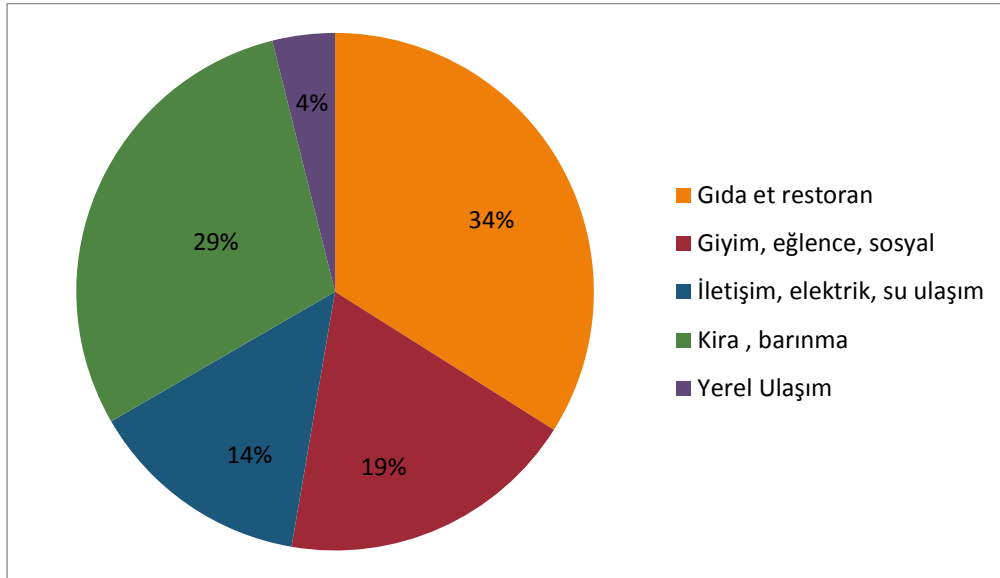
	TC	DİĞER	T-DEĞERİ		
	ORTALAMA ÖNEM	ORTALAMA ÖNEM	t-değeri	ÖD	p
BURADAKİ EĞİTİMİN KALİTESİ	2.57	2.99	-1.953	172	.052
BURS İMKANLARI	2.84	3.04	-1.189	415	.235
BURADAN MEZUN OLMANIN YARATACIĞI STATÜ	2.72	3.15	-2.651	416	.008
BURADAN MEZUN OLMANIN SAGLAYACIĞI İS İMKANLARI	2.73	2.92	-1.174	397	.241
BURADAKİ EĞİTİMİN İLERİDE FARKLI ÜLKELERDE YASAMAYA İMKAN SAGLAMASI	2.96	2.54	2.582	417	.010
ILERDEKİ KAZANC BEKLENTİSİ	2.96	2.96	.003	414	.997
EĞİTİMİM SÜRESİNCE DAHA KALİTELİ BİR HAYAT BEKLENTİSİ	2.75	3.13	-2.504	412	.013
FARKLI KÜLTÜRLERİ DAHA İYİ ANLAMA İMKANI	2.87	3.18	-1.954	413	.051
HARÇLARIN UYGUN OLMASI	2.50	3.21	-4.463	423	.000
SEYAHAT MALİYETLERİNİN UYGUN OLUĞU	2.16	3.03	-5.879	416	.000
YASAM MALİYETİNİN DÜŞÜK OLMASI	2.00	3.17	-7.549	417	.000
SUÇ ORANININ DÜŞÜK OLMASI	3.39	3.91	-3.152	425	.002
AYRIMCILIK / İRKÇİLİK OLMAMASI	3.35	3.34	.077	417	.939
RAHAT İKLİM	3.35	3.51	-1.077	423	.282
YASANABİLİR, GÜZEL BİR YER OLMASI	3.10	3.01	.595	420	.552
SESSİZ BİR ÇEVRE	3.44	3.61	-1.091	424	.276
ULUSLARARASI BİR ORTAM	3.56	3.42	.965	425	.335
ARKADASLAR/AKRABALAR BURADA EĞİTİM GÖRÜYOR	2.20	2.83	-3.866	421	.000
ARKADASLAR/AKRABALAR BURADA YAŞIYOR	1.99	2.44	-2.881	423	.004
İSTEDİĞİM PROGRAMA KABUL EDİLMİS OLMAK	3.76	3.33	2.903	422	.004
BURS ALMIS OLMAK	3.23	3.45	-1.215	420	.225
ÜLKEYE GİRİS İÇİN VİZE GEREKMEMESİ	3.29	3.48	-1.073	416	.284

3 KKTC'nde Öğrenci Harcamaları

Hizmetler ağırlıklı ekonomik yapısıyla KKTC'nde turizm sektörü kadar yükseköğrenim de ekonomik açıdan önemlidir. 2014-2015 öğretim yılı itibarıyla yükseköğrenimde toplam öğrenci sayısı 73 bini aşmıştır. Bu öğrencilerin 40 bini Türkiye'den gelirken 20 bine yakını da 3. Ülkelerden gelmektedir. Bu bağlamda yurt dışından gelen öğrencilerin harcamalarının ne kadar olduğu, harcamalarını hangi mal ve hizmet sekmenlerine yaptıklarını anlamak, politika geliştirmede önemli veri sayılabilecektir.

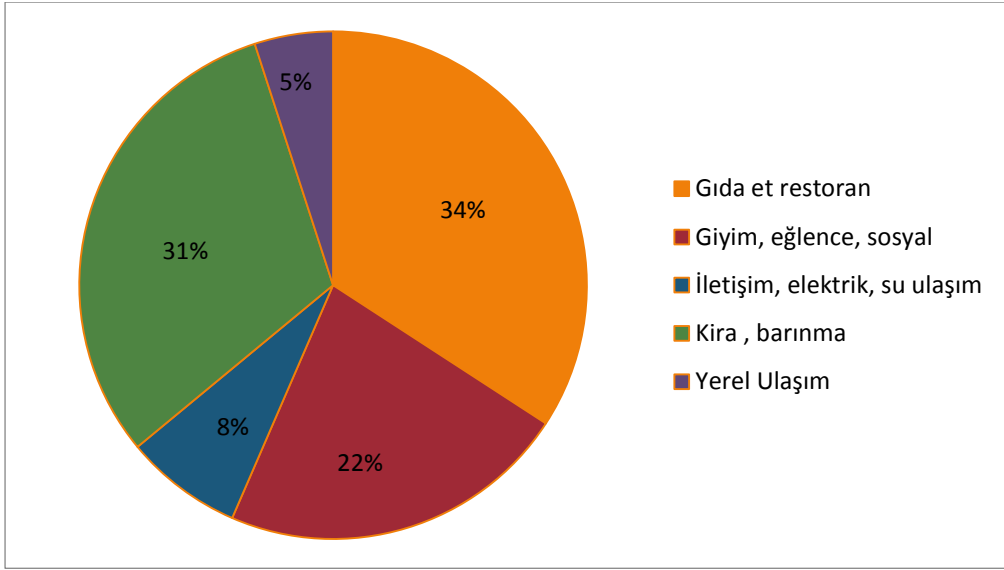
Üniversite öğrencileri harcamalarını hangi ürünler için yaptıklarını belirlemek için pilot çalışması yapılmış ve harcama kalemler belirlenmişti. Yurtdışından gelen 438 üniversite öğrencisine yapılan anket sonuçlarına göre öğrencilerin temel harcamaları hesaplanmıştır. Elde edilen verilerin ağırlıklı ortalama ve medyan yaklaşımları kullanılarak toplam harcamalar belirlenmeye çalışılmıştır. Medyan yaklaşımı ağırlıklı ortalama yaklaşımına nispeten daha tutarlı sonuçlar verdiği için yabancı öğrencilerin toplam harcamaları medyan yaklaşımla elde edilen sonuçlar kullanılarak hesaplanmıştır.

Aşağıdaki harcama dağılımından da takip edileceği üzere üniversite öğrencileri harç dışı harcamalarının önemli bir payını, gıda ve barınmaya harcamaktadırlar. Bu paylar TC ve 3. Ülke uyruklu öğrencileri için gıdada eşit barınmada da çok benzerdir. Bu ana harcama kalemleri sonrasında sırasıyla giyim ve eğlence, iletişim ve son olarak da yerel ulaşım almaktadır. Birçok üniversitenin ücretsiz taşımacılık hizmetleri sunması yerel ulaşımın düşük olmasına neden olmaktadır.

Şekil 17. TC Uyruklu Öğrencilerin harcamam dağılımı

3. Ülke öğrencileri ile TC uyruklu öğrencilerin harcama grupları karşılaştırıldığında genel olarak benzerlikler çoktur. Yalnız 3. Uyruklu öğrencilerin toplam harcamaları içerisinde barınma ve giyime TC uyruklu öğrencilere görece olarak daha yüksek pay ayırdıkları diğer taraftan iletişime daha az harcadıkları ortaya çıkmaktadır.

Şekil 18. 3. Ülke öğrencilerin harcama dağılımı

Bu harcama eğilimleri ile TC uyruklu öğrenciler aylık toplam 2.493 TL harcadıkları hesaplanmıştır. Benzer medyan yaklaşımı ile 3. Uyruklu öğrencilerin için aylık harcama 1.924 TL olarak ölçülmüştür. Öğrencilerin toplam harcamaları içerisinde harçlar da önemli bir yer tutmaktadır.

Tablo 12. Yabancı Öğrencilerin Toplam Harcamaları (TL, 2014)

	TC	3. Ülke
	Medyan (TL)	Medyan (TL)
Kira	585	418
Yerel Ulaşım	100	100
Hediyelik Eşya	100	100
Gıda	200	200
Et, balık	100	100
Sigara ve Alkol	300	160
Araba -yakıt	245	50
Sabun, şampuan, çamaşır tozu	50	54
Elektrik	100	112
Su ve belediye	50	55
Restoran	170	120
Cep telefonu	52,5	50
Eğlence	100	60
Kültürel	80	50
İnternet	60	50
Yemek ve ısınma için gaz	50	50
Kıyafet	100	145
Gazete, dergi, kitap	50	50
Aylık Toplam Harcama	2.493	1.924
Yıllık Sağlık	175	320
Yıllık Malzeme (Kitap, kırtasiye, fotokopi vd.)	450	380
Yıllık Toplam (10 ay kira, 9 ay diğer harcamalar)	23.018	17.734
Yıllık Üniversite Harç	6700	6740
Yıllık Toplam Harcama	29.718	24.474
Öğrenci sayıları	40.687	19.631
Toplam Öğrenci Harcamaları	1.209.115.923	480.449.094
Toplam Öğrenci harcamaları	1.689.565.017	
GSYİH (2014 DPÖ Tahmini)	8.651.300.000	
Toplam Harcama /GSYİH	19,5%	

Toplanan anket verilerine göre, TC uyruklu öğrenciler toplam harcamalarının %22,5 kadarını, 3. Ülke öğrencileri ise harcamalarının %27,5 kadarını üniversitelere harç olarak ödemektedir. Yıllık üniversite harç harcamaları sırasıyla 6.700 ve 6.740'tır. Bu rakamlar bilinen normal

harçların altındadır. Buda toplamda üniversitelerimizde burslu öğrencilerin yaygın olduğunu işaret etmektedir. Aşağıdaki tablodan da görüleceği üzere ankete katılan öğrenciler değişik kurumlardan değişik oranlarda (%100, %75, %50 ve %25) burs sağlamışlardır. Buna göre ankete katılan TC öğrencilerinin %20'si ÖSYM, KKTC Devleti, Üniversite gibi farklı kaynaklardan %100 burs alırken, 3. Ülke öğrencilerinde %100 burs oranı %10'dur. Diğer yüksek oranlı burs oranı %50'dir. Bu oranda TC öğrencileri %39 ve 3. Ülke öğrencileri %46 burs almaktadır.

Tablo 13. Ankete Katılan Öğrencilerin Burs Durumu

TC.				
	100%	75%	50%	25%
OSYM	16%	2%	19%	2%
KKTC Devlet	1%	2%	3%	0%
Üniversite Bursu	3%	1%	15%	2%
Diğer	0%	0%	2%	1%
	20	5	39	5
3. Ülke				
	100%	75%	50%	25%
OSYM	1%	1%	9%	0%
KKTC Devlet	2%	1%	2%	1%
Üniversite Bursu	3%	3%	30%	1%
Diğer	4%	0%	5%	2%

Üniversite öğrencilerinin birden fazla kaynaktan burs bulma imkânı olduğu için farklı kaynaklardan alınan bursların birleştirilerek değerlendirilmesi ek bir değerlendirme imkânı sağlayabilecektir. Buna göre ankete katılan TC öğrencilerinin %63 farklı oranlarda burs aldığı ortaya çıkmaktadır. Bu oran 3. Ülke öğrencilerinde %48'dir. Bu tespitler genel olarak değerlendirildiğinde yükseköğretimde burs uygulamalarının yaygın olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu uygulamalar öğrencilerin harç harcamalarının bilenen harç seviyelerinin gerisinde olmasına neden olmaktadır.

Aylık harcamaları yıllık harcamaya dönüştürülmesi için, öğrencilerin burada 9 ay kaldıkları ve kira için on ay ödeme yaptıkları, öğrencilerden gelen verilere göre belirlenmiştir. Bu veriler ışığında ödenen harçlar da dikkate alınarak yıllık harcamalar hesaplanmıştır. Buna göre her TC öğrenci yıllık 29.718 TL harcarken bu rakam 3. Uyraklı öğrenciler için 24.474 TL olarak hesaplanmıştır. Toplam öğrenci sayıları dikkate alındığında KKTC üniversite öğrencileri dışındaki öğrencilerin toplam yıllık harcaması 2014 yılı rakamlarıyla 1.689 milyon TL olarak hesaplanmıştır. Bu rakam 2014 tahmini GSYİH'nın %19,5'ne tekabül etmektedir.

Teknopolis Şirketi tarafından 2011 yılında yapılan benzer bir çalışmada yerli öğrencilerin de harcamaları toplama eklenmiş ve toplam harcamaların GSMH'sinin %25-30'kadar olduğu hesaplanmıştır. Söz konusu çalışma öğrenci giderlerinin sadece %25'inin üniversite harçlarına geriye kalan %75'inin ise diğer ihtiyaçları için olduğunu göstermektedir.

Bu harcama miktarı KKTC ekonomisi için büyük önem arz etmektedir. Yukarıdaki harcama gruplarından da anlaşılacağı üzere öğrencilerin birçok sektöre yönelik harcama yapması ekonomide etkileşimin yüksek ve çarpan etkisinin de fazla olduğunu göstermektedir. Özellikle sınırlı iç talebi olan ve ölçek sorunu yaşayan KKTC ekonomisi için böylesi bir harcama toplam talebin önemli ölçüde artmasına kaynak oluşturmaktadır. Toplam tüketimin 6,5 milyar TL civarında olduğu KKTC'de, yükseköğretimdeki yabancı öğrencilerin harcaması tüketimin %25'i kadardır.

4 Yüksek Öğretim Stratejisi Nasıl Oluşmalı? Strateji ve Politika Önerileri

Strateji oluştururken çevrede bulunan gelişmelerin yaratmakta olduğu uzun ve kısa vadeli fırsat ve tehditler dikkate alınır. Diğer yandan da bizi üstün kılabilecek, bize has olan ve kolayca rakiplerimizce taklit edilemeyecek güçlü yönlerimiz ile rakiplerimize göre daha zayıf olduğumuz alanlar belirlenir. Bu analize GZFT veya SWOT analizi ismi verilir. Ulaşmak istediğimiz hedefe nasıl ve hangi yöntemleri kullanarak ulaşacağımızı seçeceğimiz strateji belirler. Hangi stratejiyi etkin olarak kullanabileceğimizi ise güçlü ve zayıf yönlerimiz ile fırsat ve tehditlerin analizi belirler. Bu analizde zayıf olduğumuz alanlar belirli stratejilerin uygulanamayacağını gösterecektir. Diğer taraftan güçlü yönlerimiz de bazı stratejilerin bizler için daha uygun olacağını gösterecektir. Fırsat ve tehditlerin analizi de yine belirli stratejilerin uygulanmasının daha etkili olmasını sağlayacaktır.

Bu faktörleri ortaya koyabilmek için öncelikle sektörün güçlü ve zayıf yönleri ile ilgili verilerin derlenmesi ve karar vericilerle paylaşılması gerekmektedir. Benzer bir şekilde öğrenci aldığımız bölgelerin sosyal, ekonomik, demografik değişimi ile ilgili veriler de toparlanıp karar vericilerle paylaşılmalıdır. Bu veriler incelenerek karar vericiler toplanarak bir GZFT analizi yapılmalıdır.

Buna paralel olarak yükseköğretimle ilgili politika önerileri geliştirilirken, yükseköğretimde küresel değişikliklerin; öğrenci sayısındaki değişimler, kendi ülkesi dışında eğitim gören öğrencilerin sayısı, ülkelerin yabancı öğrenci payları, hangi ülkelerin yurtdışına öğrenci gönderdiği konularını iyi çalışmak ve anlamak gerekmektedir.

Yükseköğretimde öğrenci çekmek kadar yükseköğremini denetlemek ve koordinasyon da en az o kadar önemlidir. Bunun için yükseköğretimde denetim ve koordinasyonunun; üniversite kurma ve öğretime başlama izinlerinin dünyada nasıl yapıldığının taranması ve uygun modellerin ayırt edilmesi gerekmektedir. Bu konularla ilgili detaylı araştırma çalışmanın ekinde sunulmuştur.

Hedeflerimiz bizlerin ulaşmak istediğimiz nokta olmalıdır. Belirli trendler hedefimizi etkileyebilir. Ancak önemli olan belirlediğimiz hedefe bizi götürecektir olan alternatif stratejiler arasında doğru olanı belirleyebilmemiz ve uygulamaya koymamızdır. Hedeflerimiz bizim tercihlerimizi belirtmektedir. Bu hedefler sadece öğrenci sayısı ile ilgili olmamalıdır. Öğrenci sayısı kolayca hesaplanabildiği için çok sık olarak kamuoyunda başarının ölçüğü gibi algılanmaktadır. Fakat mezunların iş bulma oranı, bilimsel yayın sayısı, mezunların eğitim aldıkları alanda ve dilde yetkinliği gibi kalite ile ilgili hedefler de belirlenmelidir. Unutulmamalıdır ki kendi ülkelerinde bulunan üniversitelerin kontenjanları arttığında hala rekabet edebilmek istiyorsak ya kalite ya da maliyet konusunda daha avantajlı olmamız gerekecektir. Şu anda vermekte olduğumuz burslarla daha düşük maliyetli olma gayreti içerisindeyiz, ancak bunun ne kadar sürdürülebilir olduğunu da değerlendirmemiz gereklidir.

4.1 KKTC Yükseköğretim Stratejisinin Gelişiminde Stratejik Adımlar

Ülke genelinde, sektör olarak ve üniversiteler olarak belirlenecek hedefler ve stratejiler bir birinden farklı olabilecektir. Özellikle üniversiteler kendi güçlü ve zayıf yönlerini dikkate alarak birbirinden farklı hedef ve stratejiler oluşturabilir. Ancak unutulmaması gereken bir gerçek de genellikle ülkemiz ile ilgili algıların ülkenin tüm kurumları ile ilgili algıları etkilemekte olduğudur.

Belirlenecek hedefler sürdürülebilir olmalıdır ve kısa dönemli kazançlar için uzun dönemli sürdürülebilirliği tehlikeye atmamalıdır. Yükseköğretim tamamen kurumların ünü ve şöhretine dayalıdır. Bu imajın zarar görmesi durumunda yeniden inşası çok zordur.

Ülkemizin Yükseköğretim stratejisini geliştirmek için güçlü ve zayıf yönlerimiz ile çevremizdeki fırsat ve tehditler ile ilgili bir veri değerlendirme çalışması yapıp üniversite yetkililerine dağıtılması faydalı olacaktır. Bu veriler ışığında paydaşların güçlü, zayıf yönler ve fırsat, tehditler konusunda görüş alışverişi yapması sonucunda strateji belirleme adımına geçilmelidir.

Bunun öncesinde ülkemiz için çevresel, toplumsal, etkileri de dikkate alarak gerçekçi yükseköğretim hedefleri belirlenmelidir. Bu hedefler etrafında hem üniversiteler hem de toplum mutabakat içinde olmalıdır. Daha sonra da bu hedeflere bizi taşıyabilecek uygun stratejiler tartışılmaya başlanabilir.

Üniversitelerimizin artan talep karşısında kısa dönemli gelir yaratma yerine daha seçici davranıp üniversitelerin imajını güçlendirmelerinin ve uzun vadede öğrenci talebinde oluşacak yükselip alçalmalardan daha az etkilenmelerinin hedef alınması daha sürdürülebilir bir yapı oluşmasına imkan tanıyacaktır.

5 Eylem Planı Önerileri

5.1 Yükseköğretimde Yönetişim

5.1.1. Kalite güvence ajansı ve yükseköğretim yönetiminin birbirinden ayrılması

European Standards and Guidelines for Quality Assurance (ESG) yükseköğretim kalite güvence ajansının bağımsızlığına vurgu yapmaktadır. ESG Standardı 3,6 uyarınca Kalite güvence ajansları kendi faaliyetlerini yürütürken, kararları, tavsiyeleri ve raporları üniversiteler, bakanlıklar ve diğer paydaşları tarafından etkilenmemelidir. Bunu göstermek için yasası hem üniversiteler hem de hükümetlerden bağımsızlığını ortaya koyabilmelidir. Faaliyetleri ve uygulayacağı süreçler, dış denetçilerinin belirlenmesi ve atanması ve değerlendirme sonuçları konusunda vereceği kararlar hükümet, üniversiteler ve siyasi etkiden arınmış olmalıdır. Bunun sağlanması için YÖDAK'ın:

- Mali yapısı ve kendi bütçesini kullanma yetkisi,
- Paydaşlar tarafından bağımsızlığının anlaşılır olması,
- Yönetişimi için çeşitli paydaşların katılımı,
- Değerlendirmeleri dış uzmanların yapması gerekmektedir.

Yükseköğretimle ilgili idari konularda yürütme yapacak, kural belirleyecek, denetleme yapacak, çeşitli devlet kurumları ile koordinasyon sağlayacak, eğitim adası konusunda markalaşma ve tanıtım yapacak ve veri toplayacak bir birim ise Eğitim Bakanlığına bağlı (veya doğrudan Başbakanlığa) bir müsteşarlık olarak oluşturulmalıdır. Ancak bu birim akademik akreditasyon ve kalite yeterliliği konusunda söz sahibi olmamalıdır. Kalite güvence ve akreditasyon konuları hem üniversitelerden hem de hükümetlerden tam bağımsız bir kuruluş olarak yeniden yapılandırılacak YÖDAK tarafından yapılmalıdır.

YÖDAK'ın Görevleri

- Kalite güvence konusunda prosedürlerin oluşturulması,
- Üniversitelerin program açma taleplerinin değerlendirilmesi,
- Üniversite kurumsal ve program akreditasyonu için değerlendirme kurulları oluşturmak,
- Yeni üniversite kurulması konusunda bakanlığa görüş verilme olmalıdır.

Üniversiteler Arası Koordinasyon Kurulu

- Doktora ile ilgili savunma, yayın, jüri oluşumu gibi konuları denetlemek,
- Atama ve yükselmelerde (Yrd. Doç. Doç. Prof.) ortak kriterlerin ve uygulamaların belirlenmesi,
- Yurtdışından alınan unvan ve diplomalara denklik verilmesi prosedürünün oluşturulması ve uygulanması olmalıdır.

Müsteşarlığın Görevleri

- Ülkenin yükseköğrenim politikalarını ilgili paydaşlarla çalışarak belirlemesi,
- Devlet kurumları ile üniversiteler arasında koordinasyonun sağlanması,
- Öğrenci vizeleri prosedürü, denetimi ve takibi,
- Ülkemiz yükseköğretimi ile ilgili tanıtım,
- Öğrencilerin devlet kurumları ve hizmetlerinden faydalanabilmesini sağlamak olmalıdır.

5.1.2. YÖDAK'ın tüm üyelerin tam zamanlı olması

Üyelerin bazılarının yarı zamanlı olması kurumun bağımsızlığını imkânsız hale getirmektedir. Üniversitelerle ilgili önemli kararlar alacak olan kurulun üyelerinin üniversitelerde görevlerine devam etmesi tarafsızlıklarına gölge düşürebilir. Bunun için YÖDAK üyelerinin üyelikleri süresince adadaki üniversitelerde görevli olmaması gerekmektedir.

5.1.3. Üyelik Koşulları

Üye adaylarının yabancı dil bilgisi en fazla 2 yıl içinde alınmış yabancı dil yetkinliğini gösteren belgesi olması, üye adaylarının yayın ve atıf sayılarının alanlarında ülkemizde mevcut akademisyenlerin ortalamasının üzerinde olması, üyelerin atandıktan sonra çalıştığı üniversite ile ilişkisini kesmeyi kabul etmesi. Görevleri tamamlandıktan sonra 1 yıl boyunca üniversitelerde görev almayacağına dair sözleşme imzalamalıdır.

5.1.4. Üniversiteler Arası Koordinasyon Kurulu

Kurul üyelerinin üniversitelerin tam zamanlı akademisyen sayısı oranında olması. Aynı üniversite tarafından farklı üniversite şeklinde kurulan kurumların ayrı temsilcisi olması gerçek temsiliyete zarar vermektedir. Bunun yanında çok az sayıda öğretim üyesine sahip olan kurumlarla çok daha büyük kurumların eşit temsilci sayısı olmasının da sakıncaları vardır.

5.2 Yabancı Öğrenci Kabulü ve Vize Sistemi

5.2.1 Öğrenci vizesi önerme yetkisi

Üniversitelerin yabancı öğrenci kabul edebilmesi için öğrenci kabul prosedürlerinin denetlenmesi ve mutlaka

- kabul vereceği öğrencilerden banka garantisi alması,
- ücret garantisi alması,

- öğrencilerin uluslararası üniversiteye kabul için aranan koşullara sahip olduğunu denetlemesi,
- üniversitenin bunları yapabilecek beceri ve tecrübeye sahip personelin olup olmadığı denetlenmelidir.

Bu koşulları sağlayan üniversitelere vize daveti ve yabancı öğrenci kabulü verme yetkisinin olması yerinde olacaktır. Kabul listelerinin ve vize daveti olan öğrenci listelerinin Muhacerete bildirilmesi gerekecektir.

5.2.2 Yabancı öğrencilerin vize koşullarına uyduğunun denetimi

Muhaceret tarafından üniversitelerin kabul vermekte olduğu öğrencilerin takibinin yapılması ve vize daveti verme yetkisini kötüye kullanan kurumların yetkisi iptal edilmelidir. Örnek olarak daha önce İngiltere’de London Metropolitan Üniversitesinin bu yetkisi 2012 yılında kaldırılmıştı gerekli tedbirleri aldıktan 1 yıl sonra tekrar yetkilendirilmişti. Bu süre içinde 2,500 yabancı öğrencisi başka üniversitelere geçiş yapmak zorunda bırakılmıştır. Üniversitelerin öğrenci vizesi daveti verme yetkisini verirken yeterince dikkatli olmaması veya bu yetkiyi kötüye kullanması durumunda caydırıcı cezalar uygulanmalıdır.

5.3 Üniversitelerin Programlarına Öğrenci Alımı

5.3.1 Yerli öğrenci kabulü

Yerli öğrenci kabulü için merkezi bir sistemle üniversitelere yerleştirme yapılmalıdır. Bu şekilde eğitim programlarına ülkemiz ihtiyaçlarına uygun sayılarda kontenjanların açılmasının sağlanması gerekmektedir. Bu konuda prosedürler oluşturulacak Yükseköğrenim Müsteşarlığı tarafından uygulanmalıdır. Özellikle son yıllarda oluşan işsiz mezunların sayısını azaltmak ve ülke ihtiyaçlarına göre yerli öğrenci kabulünü sağlamak israfı önleyeceği gibi uygun beşeri-insan kaynaklarının yetişmesine de zemin oluşturacaktır.

5.3.2 Yabancı öğrenci kabulü

Yabancı öğrenci kabullerinde, minimum kriterlerin şeffaf bir şekilde ilan edilmesi ve verilen kabullerin, getirilen öğrencilerin bu kriterlere uyup uymadığının Muhaceret ve Yükseköğrenim Müsteşarlığı tarafından denetlenmesi gerekmektedir. Bu hem ülkemize öğrenci vizesi ile girerek öğrenci olmayan kişilerin engellenmesi hem de üniversitelerin ve ülkemizin bir eğitim adası olarak yurtdışında imajının korunması açısından önemlidir.

5.4 Program Açma İzinleri

5.4.1 Ön lisans

Bu programların Mesleki Teknik Eğitim ile koordine edilmesi ve mesleki beceriler konusunda oluşturulmakta olan yetkinliklere uygun olması gereklidir.

5.4.2 Lisans programları

Lisans programlarının akreditasyonu için kurulacak ancak mali ve idari bağımsızlığı olacak bir Akreditasyon Kurulunun (YÖDAK'ın yeni oluşumu) yönetimi ile yapılması önerilmektedir. Bu kurul denetim prosedür ve kriterlerinin oluşmasını sağlayacak. Her program akreditasyonu için hem denetim hem de genel (overhead) gider maliyetini karşılayacak bir ücret alınmalıdır. Denetçi heyetler alanın uzmanı, tümünün ülkemiz dışından davet edileceği, 3 kişilik bir heyet tarafından yapılmalıdır. Heyet üyelerinin ulaşım, konaklama, harcırah ödemeleri ve diğer masraflar programını akredite ettirmek isteyen üniversite tarafından Akreditasyon Kuruluna yatırılmalıdır.

5.4.3 Yüksek lisans

Tüm yüksek lisans programları da Akreditasyon Kurulu tarafından oluşturulacak jüriler vasıtasıyla lisans programlarında olduğu gibi denetlenmelidir.

5.4.4 Doktora

Doktora programlarının açılabilmesi için asgari koşullar üniversite bünyesinde açılacak alanda uluslararası dergilerde yayın yapmış ve yüksek sayıda atıf almış Profesörlerin tam zamanlı olarak bulunması koşulu aranmalıdır. Her profesör için en fazla 3 doktora öğrencisi alınabilmesi zorlanmalıdır.

Program akreditasyonu lisans ve yüksek lisans programlarında olduğu gibi Akreditasyon Kurulu tarafından oluşturulacak jüri vasıtasıyla yapılmalıdır.

5.5 Doktora Programları

5.5.1 Savunma önkoşulları

Doktora jürisinin kurulabilmesi için adayın tezi ile ilgili en az bir uluslararası yayın yapması gereklidir. Bu yayının yeterliliği tez jürisi üyeleri tarafından savunma öncesinde ayrı ayrı değerlendirilmelidir. Tez savunmaları önceden duyurulmalı ve halka açık olarak yapılmalıdır.

5.5.2 Doktora tezleri

Tezlerin elektronik kopyasının YODAK web sayfasında bulunmalıdır.

5.5.3 Doktora yayınları

Doktora yaparken yapılmış yayının tezin ekinde sunulmalıdır.

5.5.4 Jüri oluşumu

Doktora Jürilerinin tüm üyeleri üniversite dışından olmalıdır.

5.6 Akademik Personelin Yükselme Sisteminin Denetlenmesi

5.6.1 Unvanların Türkiye’de kabulü için girişim yapılması

Doçentlik ve Profesörlük unvanlarının Türkiye’de tanınması için Türkiye YÖK ve Üniversitelerarası Kurul ile süreçlerin uyumlaştırılması gereklidir.

5.6.2 Kriterlerin YÖK Üniversitelerarası Kurul kriterlerinin üzerinde olması

Doçentlik ve Profesörlük kriterlerinin alanlara göre ayrı ayrı belirlenmesi gereklidir. YÖDAK tarafından bu konuda asgari kriterler oluşturulmalı ve bu kriterler YÖK ve Türkiye Üniversitelerarası Kurul tarafından da onaylanacak şekilde olmalıdır.

5.6.3 Jürilerin tüm üyelerinin ülke dışından akademisyenler tarafından oluşması

Ülkemizin ve toplumumuzun küçük nüfus ve kişiler arası güçlü bağlar oluşmuş olmasından dolayı yükselmeler için oluşturulacak jüri üyelerinin tamamının ülke dışından olması önerilmektedir.

5.7 Üniversite Açma Koşulları

5.7.1 Üniversite açma tüzüğüne değiştirilmesi

Üniversite açma başvuruları sırasında aranan mevcut koşulların ağırlaştırılması, bilimsel kriterlere yeniden oluşturulması ve bu çerçevede ön izinleri konusunda mevcut tüzüğün değiştirilmesi gerekmektedir.

Türkiye’de üniversite açılabilmesi için 50 milyon Türk Lirasının üniversite hesabına aktarılması ve ancak üniversite ile ilgili gider ve yatırımlar için kullanılması şartı getirilmiştir. Ülkemizde böyle bir şart yoktur. Ancak ülkemiz üniversiteleri de Türkiye yükseköğrenim sistemi içerisinde ÖSYM ile öğrenci almaktadır. Ülkemizde üniversite kurulması daha kolay olduğundan ve ülkemizin Türkiye’den rahatlıkla öğrenci alabilmesinden, iki ülke arasında yapılan anlaşma ile diplomaların otomatik tanınmasından dolayı ülkemizde yeni üniversitelerin açılması yatırımcılar açısından çok caziptir.

Ön izin sistemi yürürlükten kaldırılmalıdır. Banka kurulurken uygulanan titiz incelemenin ve bankaların sahiplerinin bankaların varlıklarını kendi üstlerine geçirmesini engelleyici kuralların yükseköğrenim kurumları için de benzerlerinin oluşturulması ve uygulanması gereklidir.

5.7.2 Mevcut ve yeni açılacak üniversiteler için mali veya mülk aktarması koşulu

Mevcut ve yeni açılacak üniversitelere için mali tüzel kişiliğine en az 25 milyon TL değerinde mali veya mülk aktarılmasının şart koşulması gerekmektedir.

Ülkemizde faaliyet gösteren ve açılacak olan üniversitelerin varlıklarının asgari düzeyinin belirlenmesi ve bu varlıkların üniversite tüzel kişiliğine ait olması koşulunun getirilmesi gerekmektedir.

5.7.3 Üniversite üst yönetiminin sorumlu tutulması

Üniversitelerin kötü yönetimi ve iflası durumunda üniversite üst yönetiminin sorumlu tutulması ve bununla ilgili yasada ceza müeyyideleri oluşturulması gerekmektedir.

Üniversitelerin kötü yönetimi sonucunda birçok kesimin mağdur olabileceği gerçeğinden hareketle üniversite sahipleri ve üst yönetiminin üniversitenin kapatılması durumunda sorumlu tutulması gerekir.

5.8 Akreditasyon Sistemi

5.8.1 Akreditasyon kurulu

YÖDAK üniversitelerin kurumsal ve program bazında akreditasyonu için uzman denetim kurulları oluşturur. Bu kurulların uygulayacağı standartlar ve prosedürler YÖDAK tarafından belirlenir. Kurulların masraf, hizmet gideri ve diğer giderleri ve diğer masraflar hesaplanarak program denetim ve kurumsal denetim ücretleri ilgili üniversitelerden tahsil edilir.

5.8.2 Akredite olmayan programların öğrenci ve mezunlarının durumu

Tüm programların belirlenecek süreler zarfında akredite edilmesi gereklidir. Belirlenen süre dahilinde akredite olmamış programlar için yabancı öğrenci vizesi çıkarılamaz. Yerli öğrencilerin bu programlara kayıt yapması öğrenci hakları kazandırmaz.

5.9 Kuzey Kıbrıs'ta Yüksek Öğrenimin İmajı

5.9.1 Öğrenci kabulü

KKTC uyruklu öğrencilerin üniversitelere girişi için Müsteşarlık tarafından seviye belirleme sınavları yapılır. Bu sınavlarda üniversiteye giriş ve çeşitli programlara kayıt için asgari puanlar belirlenir. Üniversiteler kendi puanlarını bu puanların üzerinde olacak şekilde belirleyebilir.

5.9.2 Öğretim elemanları

Üniversitelerin programlarında görev yapan öğretim üyelerinin gerçekten üniversite ile arasında hizmet akdi olması gereklidir. Söz konusu öğretim elemanlarının ders yükü ve üniversiteye diğer katkıları akreditasyon verilebilmesi için dikkate alınır. Öğretim

elemanlarının ders vermesi, araştırma yapması, kurum ve topluma hizmeti beklenir. Programların sadece kısmi statüde görünen ve çok kısa dönemlerle üniversitede bulunan öğretim elemanları ile yürütülmesi sakıncalıdır.

5.9.3 Kampüs imkânları

Ülkemizdeki üniversite imajı açısından kurulacak olan üniversitelerin yerleşkelerinin öğrencinin hem akademik hem de sosyal ihtiyaçlarını karşılayabilecek nitelikte olması beklenir.

5.9.4 Mezunlar

Ülkemiz üniversitelerinden mezunların belirli yetkinliklere sahip olmasını sağlamak için Ulusal Yükseköğretim Yeterlilikler Çerçevesinin oluşturulması ve üniversitelerin programlarının buna göre değerlendirilmesi gereklidir.

5.10 Üniversitelerin Uzun Vadeli Stratejilere Yönelmesinin Sağlanması

5.10.1 Uzun vadeli getiriye yönelik yatırımların teşviki

Üniversitelerin kısa vadeli ve öğrenci gelirlerini kısa vadede artıracak ancak uzun vadede yükseköğretim imajına zarar verebilecek girişimlerden kaçınmasını sağlayacak ve bunun yerine daha uzun vadeli olabilecek, sürdürülebilirliğe yönelik yatırımlarını teşvik edecek politikaların geliştirilmesi gereklidir.

Bankalar örneğinde olduğu gibi kurumun sahiplerinin kısa vadeli çıkarları için kuruma zarar vermesi uzun vadede birçok kesimi etkileyecektir. Bunun engellenmesi için bankalarda olduğu gibi ciddi denetimler ve merkez bankası gibi ciddiye alınan bir denetim kurulu gereklidir.

5.11 Uluslararası Akreditasyonlar, Bologna Süreci ve AKTS

5.11.1 Üniversitelerin tümünün AKTS ve diploma eki kurallarına uyduğunu yapılacak denetimlerde aranması.

Akreditasyonlar için AKTS ve diploma eki kurallarına uyması bir standart olarak yer alır.

5.11.2 Uluslararası akreditasyonlara başvuruların teşvik edilmesi

Üniversitelerin uluslararası akreditasyonlara yönelmeleri teşvik edilmelidir. Bu akreditasyonların hangilerinin daha prestijli olduğu verilecek teşviklerde dikkate alınmalıdır. Müsteşarlık bu konuda YÖDAK'tan görüş alır.

Prestijli uluslararası akreditasyon kurumları ile yapılacak ikili anlaşmalarla. Bu kurumlardan akreditasyonlara sahip olan programların ulusal denetimlerden muaf (ve ulusal denetim ücretlerinden muaf olması)

5.12 Üniversite, Program, Öğrenci, Öğretim Elemanı Bilgilerinin Ortak Veri

Tabanında Bulunması

Müsteşarlık tarafından tüm üniversitelerin program, öğrenci, öğretim elemanı, yayın bilgileri ortak bir veri tabanında tutulur ve bu bilgiler denetlenir. Denetimlerde tutarsızlıklar bulunması durumunda ilgili eğitim kurumuna uyarı ve yaptırım cezaları verilir. Örneğin yabancı öğrenci vizesi davet hakkı iptal edilebilir.

5.13 TÜBİTAK Araştırma Projelerine Doğrudan Katılımın Sağlanması

Ülkemiz üniversitelerinin TÜBİTAK projelerine katılması konusu ilgili Müsteşarlık tarafından Türkiye Cumhuriyetinin ilgili birimleri ile koordine edilir.

5.14 Yayın Etiği

5.14.1 Yayın etiği konusunda YODAK tarafından ihtisas komisyonlarının oluşabilecek şikâyetler karşısında nihai karar vermesi.

Üniversitelerin kendi yayın etiği prosedürü sonrasında nihai karar verecek bir kurul oluşturulması. Bu şekilde üniversite ve akademisyen imajına zarar verebilecek konuların açıklığa kavuşturulması.

TURİZM SEKTÖRÜ

DURUM TESPİT VE POLİTİKA ÖNERİLERİ

1. Turizm Sektörü Çalışma Kapsamı	87
1.1 Turizm Sektörü İle İlgili Çalışmanın Amacı	87
1.2 Çalışmanın Önemi	87
1.3 Şimdiye kadar yapılan çalışmalardan farkı	87
2. Sektörün genel değerlendirmesi:	87
2.1 Verilerle Dünyada Turizm	87
2.2 Verilerle KKTC'de Turizm	88
1.1.1 Turizm ve GSYİH	88
1.1.2 Turizm Gelirleri	90
1.1.3 Turizm ve Sabit Sermaye Yatırımları	91
1.1.4 Ziyaretçi Sayısı	92
1.1.5 Ulaşım Tercihleri	93
1.1.6 Turistik Tesis ve Yatak Sayısı	94
1.1.7 Turistik Tesislerde Konaklama	96
1.1.8 Geceleme, Doluluk Oranı ve Ortalama Kalış	99
1.1.9 Turizm Sektöründe İstihdam	104
1.1.10 Turizm ve Seyahat Acenteleri	108
1.1.11 KKTC Turizm Sektöründe Mevcut Teşviklendirme Esasları	108
1.1.12 Kamu Bütçesinde Turizmin Payı	109
1.1.12.1 Malta	111
1.1.12.2 Türkiye	111
1.1.12.3 İtalya	111
1.1.12.4 İspanya	111
1.1.12.5 Yunanistan	111
1.1.13 Turizm Sektörü Plasmanları	111
3. Verilerle Genel Değerlendirme	114
3.1 Radar Grafik Yardımı ile Değerlendirme	114
3.2 Toplam Faktör Verimliliği ile Değerlendirme	115
3.3 KKTC'de Turizm Sektörü Gzft (Swot) Analizi	116
3.3.1 KKTC Turizmi Güçlü Yönleri	116
3.3.2 KKTC Turizmi Zayıf Yönleri	116
3.3.3 KKTC Turizmi İçin Fırsatlar	117
3.3.4 KKTC Turizmi İçin Tehditler	117
4 KKTC Turizm Potansiyeli	118
4.1 İnanç Turizmi	118
4.2 Kongre Turizmi	119
4.3 Sağlık Turizmi	119
4.4 Yat Turizmi	119
4.5 Kültür Turizmi	119
4.6 Su Altı Turizmi	119

4.7	<i>Eko Turizm</i>	120
5	KKTC Turizm Sektöründe Yaşanan Sorunların Giderilmesine Yönelik Politika Önerileri	120

1. Turizm Sektörü Çalışma Kapsamı

1.1 Turizm Sektörü İle İlgili Çalışmanın Amacı

Turizm sektörü KKTC için sürdürülebilir bir kalkınma ve rekabet edebilirlik açısından ekonominin lokomotiflerinden biri olarak görülmektedir. Bu sebeple KKTC’de bu sektörde mevcut durumdaki bilgiler ışığında, sektöre ait karşılaştırmalı üstünlük yapıları, var olan aksaklıklar ve problemler de göz önüne alınarak, gelecekte atılabilecek adımlar konusunda bilgiler sunulacaktır.

1.2 Çalışmanın Önemi

Bir ülkenin ekonomik hedeflerine ulaşması, o ülkenin karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu sektörlerdeki potansiyelini en üst seviyelere taşımaktan ve bunun sürekliliğini sağlamaktan geçmektedir. Bir ada ekonomisi olarak KKTC’nin en önemli gelir kalemlerinden olan turizm gelirlerini artırmak, ancak o sektörde gerekli iyileştirmeleri yapmak ve geleceğe dair stratejiler belirlemekten geçmektedir. Ülke yönetiminde yer alan karar vericiler, politika belirleyiciler ve yatırımcılar açısından günümüzdeki gelişmeler ışığında geleceğe dair trendler yada talep yapısındaki değişiklikleri öngörebilmek bütün ekonomik aktörler açısından önem arz etmektedir.

1.3 Şimdiye kadar yapılan çalışmalardan farkı.

Çalışmamızda özellikle ülkemizdeki turizm sektörü mevcut durumu incelenerek, sektöre ait SWOT analizi yapılarak geleceğe dair atılması gereken adımlar ve stratejiler belirlenmeye çalışılacaktır. Aynı zamanda ülkeyi en çok ziyaret eden turistlerin uyrukları tespit edilerek bölgesel stratejilere ışık tutulmaya çalışılacaktır. Ayrıca bazı varsayımlar kullanılarak sektörün ülke ekonomisinde önemli yere sahip olan tarım, sanayi ve inşaat sektöründe yaratacağı etkiler hesaplanırken, öte yandan ekonomik büyümenin turizm sektörüne ekonomik katkısı da gösterilmeye çalışılacaktır.

2. Sektörün genel değerlendirmesi:

Sağladığı döviz getirileri ile en önemli sektörlerden olan Turizm, aynı zamanda diğer sektörlerle olan ilişkileri nedeni ile de oldukça önemlidir. Başta gıda sektörü, restoranlar, ulaştırma, eğlence, hediyelik eşya gibi onlarca alt sektörü de etkileyerek ekonomide tetikleyici bir rol oynamaktadır. Ayrıca teknolojik yeniliklerin, dünya çapında artan destinasyonların ve ulaşım olanaklarının da artması ile birlikte, sektör yatırımlarında meydana gelen artış, sektörün yeni iş ve işletmeler yaratmasına, doğrudan yada dolaylı olarak alt yapı iyileşmelerine ve sosyoekonomik ilerlemelere sebep olması beklendiğinden, turizm sektörü evrensel anlamda da kilit sektörlerin başında gelmektedir.

2.1 Verilerle Dünyada Turizm

Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü (UNWTO) verilerine göre, 2013 yılında uluslararası turizm %5 artış göstermiş ve ziyaretçi sayısı 1.087 milyona ulaşarak beklentilerin üzerinde bir büyüme gerçekleşmiştir. Turizm talebinde %10'luk artışla Güneydoğu Asya ilk sırayı alırken, bunu Orta ve Doğu Avrupa (%7), Asya ve Pasifik (%6), ve Afrika (%6) takip etmiştir. Genel olarak Avrupa, 583 milyon ziyaretçi sayısı ile toplam dünya turizminin %52'sine ulaşarak yine en çok ziyaret edilen bölge olmuştur. Gelişmekte olan ekonomilerin pazar payı 1980 yılında %30 iken, 2013 yılında %47'ye yükselmiştir. 2030 yılında ise bu oranın %57'ye yükselmesi beklenmektedir.

Seyahat edenlerin ulaşım tercihlerine bakıldığı zaman ise, %53'ünün hava yolu, %40'ının kara yolu, %2'sinin demir yolu, %5'inin ise deniz yolunu tercih ettiği görülmüştür. Genel olarak yolcu eğilimlerine bakıldığında ise zaman içerisinde hava yolu taşımacılığının payının gittikçe arttığı göze çarpmaktadır.

2013 yılında turistler seyahat amaçları açısından ele alındığında %52'si tatil ve dinlenme amacı ile seyahat ederken, %14'ünün iş ve profesyonel amaçlar için, %27'sinin arkadaş ve akraba ziyaretleri, dini nedenler, sağlık ve tedavi gibi amaçlar için seyahat ettiği rapor edilmiştir. Geriye kalan %7'lik kısım için ise belirli bir amaç belirtilmemiştir.

Dünya çapında uluslararası turizm gelirleri 2012 yılında 1.078 milyar\$, 2013 yılında ise 1.159 milyar \$ olarak tespit edilmiştir. En çok ziyaret edilen 10 ülke sırası ile Fransa, Amerika, İspanya, Çin, İtalya, Türkiye, Almanya, İngiltere, Rusya ve Tayland'dır. Turizm gelirleri açısından bakıldığında ise ilk sırayı Amerika alırken, onu sırası ile İspanya, Fransa, Çin, İtalya, Tayland, Almanya, İngiltere ve Hong Kong takip etmektedir. İlginçtir ki; en çok ziyaret edilen ve ilk 10 da yer alan ülkelerden 8 tanesi turizm gelirleri sıralamasında da ilk 10 içerisinde listelenebilirken, Türkiye ve Rusya liste dışı kalmıştır. Bu durum yolculuk başına gecelik kalış uzunluğu ve ortalama harcamaların da yanı sıra ülkelerin yerel para birimleri ile dolar arasındaki döviz kuru farklılıkları ile açıklanabilmektedir. Kısaca artan turist sayısının, ülkeler açısından turizm performansını tek başına açıklayıcı bir değişken olmadığı burada açıkça görülmektedir.

UNWTO tarafından yapılan uzun dönem tahminlerine bakıldığında geçmişte sektörü şekillendiren ve gelecekte de etkileyecek olan sosyal, ekonomik, politik, çevresel ve teknolojik faktörlerin önemine vurgu yapılmakta ve 2010-2030 yılları arasında dünya genelinde turist sayısının ortalama olarak yılda %3,3 artması beklendiğine vurgu yapılmaktadır.

2.2 Verilerle KKTC'de Turizm

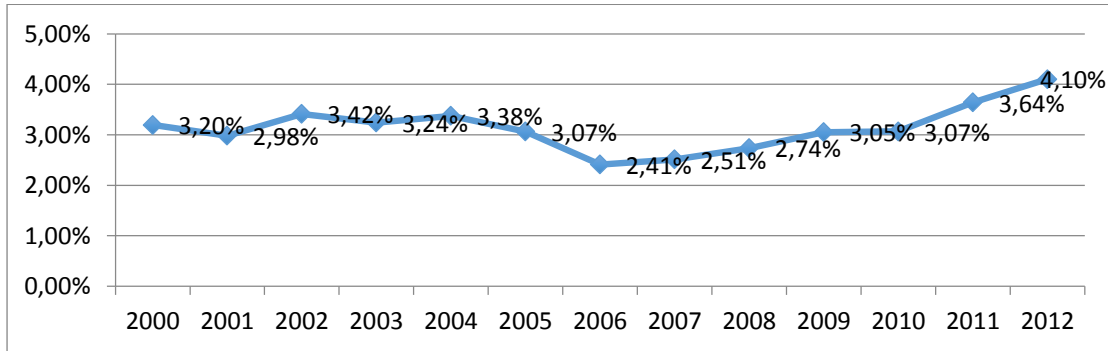
Dünya da olduğu gibi KKTC'de de turizm sektörü her geçen yıl artış göstermektedir. Turistik amaçlı yapılan yatırımlardaki artışlar turizmin GSYİH içerisindeki payını da artırmaktadır. Ancak buna rağmen KKTC, bakir güzellikteki doğası, kültürel dokusu ve tarihi geçmişine rağmen sahip olduğu turizm potansiyelini bir türlü yakalayamamıştır. Bununla birlikte turizmin ülke ekonomisine olan katkısı göz ardı edilemeyecek kadar önemlidir.

Genel başlıklar altında toplanacak olursa sektörün ekonomik etkileri turizmin gelir ve ödemeler dengesine olan katkısından dolayı parasal anlamda olabileceği gibi, sektörün istihdama, sağlık ve ulaşım gibi turist memnuniyetini artırıcı altyapı iyileştirmelerine, yeme, içme ve eğlence sektörlerine olan katkılarına, vergiler ve harçlar yolu ile elde edilen devlet gelirlerine etkisinden dolayı reel anlamda da olabilmektedir.

1.1.1 Turizm ve GSYİH

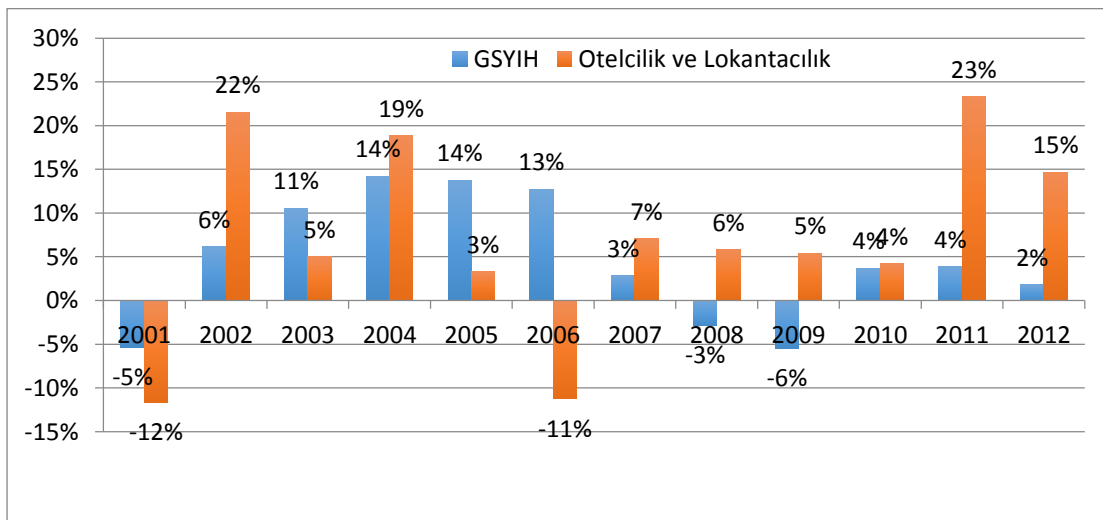
Turizm sektörü milli gelire de katma değer yaratan en önemli sektörlerdendir. Turizm sektörünün yıllar içerisinde GSYİH'deki payı şekilde gösterilmiştir. DPÖ verileri kullanılarak hazırlanan şekilde, turizm değişkeni olarak GSYİH içerisindeki otelcilik ve lokantacılık sektör verisi kullanılmıştır. 2001 ve 2006 yıllarında sektörün payı sırası ile %2.98 ve %2.41 olarak gerçekleşirken, ortalama %3

seviyelerinde bir seyir göstermektedir. Özellikle 2006 yılı sonrası sektörün GSYİH' deki payı artış göstermekte olup, 2012 yılı içerisinde ise bu pay %4.10 olarak hesaplanmış ve son 12 yıl içerisindeki en yüksek orana ulaşmıştır.

Şekil 19. Sektörün GSYİH'deki Payı (%)

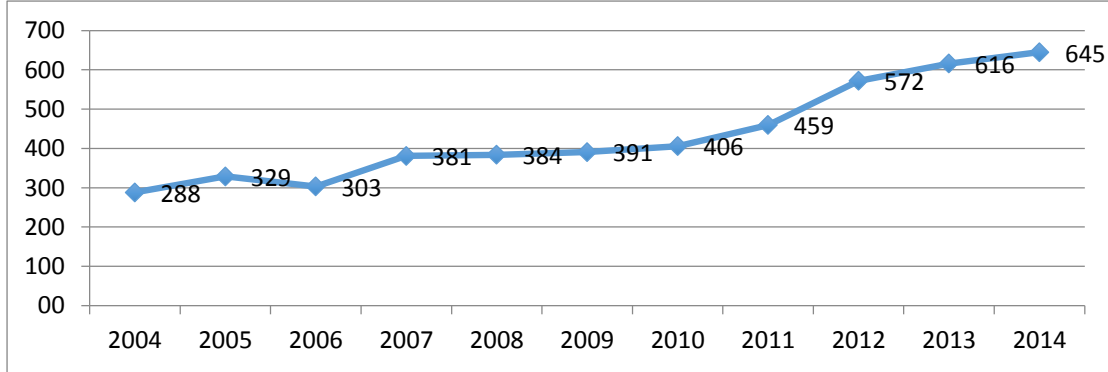
Turizm sektörü ve milli gelir arasındaki ilişki her ikisindeki büyüme oranları gösterilerek de açıklanabilmektedir. Literatür çalışmalarında ekonomik büyüme ve turizm ilişkileri incelenirken, turizm sektöründe meydana gelebilecek gelişmelerin ekonomik büyümeyi olumlu etkilemesi, yada tam tersi, ekonomik büyümenin turizm sektöründe canlanmayı beraberinde getirmesi beklenilmektedir. Aşağıda sunulan şekilde Reel GSYİH büyüme oranlarının yanı sıra GSYİH içerisinde turizm sektörü katma değerinin büyüme oranı da gösterilmektedir. 2002,2004, 2007, 2011 ve 2012 yıllarında turizm sektörü göstergesi olan otelcilik ve lokantacılık sektörünün yarattığı katma değer artış oranı, GSYİH büyüme oranından daha büyük gerçekleşirken, 2003 ve 2005 yıllarında ise tam tersi sektörün yarattığı katma değer sırası ile %5 ve %3 oranında artarken, GSYİH büyüme oranı ise %11 ve %14 oranlarıyla daha farklı bir görünüm sergilemektedir. 2008 ve 2009 yılları ise turizm sektörünün GSYİH'ye katkı payında pozitif oranda artış göze çarparken, GSYİH'deki büyümenin negatif seyrettiği yıllar olmuştur. 2006 yılında ise GSYİH büyüme oranı pozitif iken, sektörün katma değerinde %11'lik bir daralma yaşanmıştır. Turizm sektörünün yaratmış olduğu katma değerinde en yüksek artış 2011 yılında %23 oranında gerçekleşmiştir. Bu da sektörün aslında kriz dönemlerinde can simidi olabileceğinin bir göstergesi olarak yorumlanabilmektedir.

Şekil 20. GSYİH ve GSYİH'de Turizm Sektörü Katma Değeri Büyüme Oranları (%)

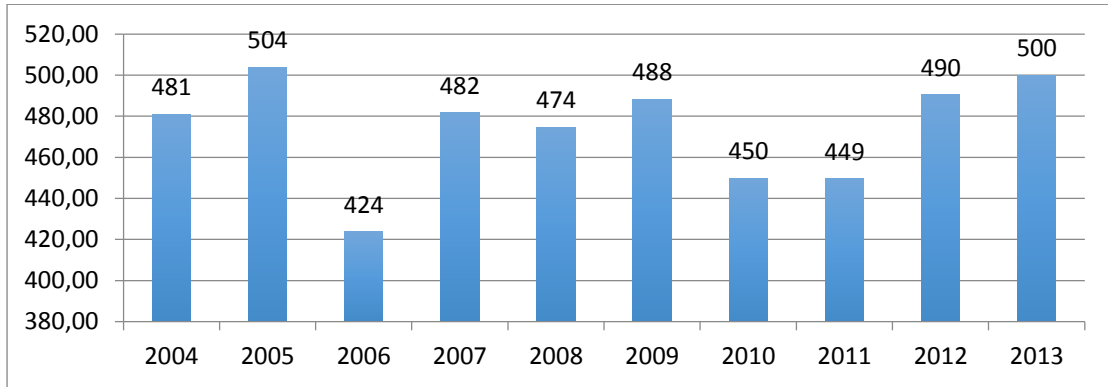
1.1.2 Turizm Gelirleri

Turizmin ülke ekonomisine katkısını gösteren en önemli göstergelerden biri turizm gelirleridir. Raporda turizm sektörüne ait veri KKTC Ekonomi, Turizm, Kültür ve Spor Bakanlığından temin edilmiştir. Bu verilere göre net turizm gelirleri yıllar itibari ile aşağıdaki şekilde de gösterilmektedir. Şekilden de anlaşılacağı gibi turizm gelirleri 2006 yılında yaşanan %8lik bir düşüş dışında her yıl artış göstermektedir. 2007 yılında ise bir önceki yıla kıyasla turizm gelirleri %26 lık bir artış göstererek 303 milyon\$ dan 381 milyon \$ a yükselmiştir. Son 10 yılın en büyük artışı da bu dönemde gerçekleşmiştir. 2011 de yaşanan kriz sonrası ise belirgin bir artış olduğu gözlemlenmektedir.

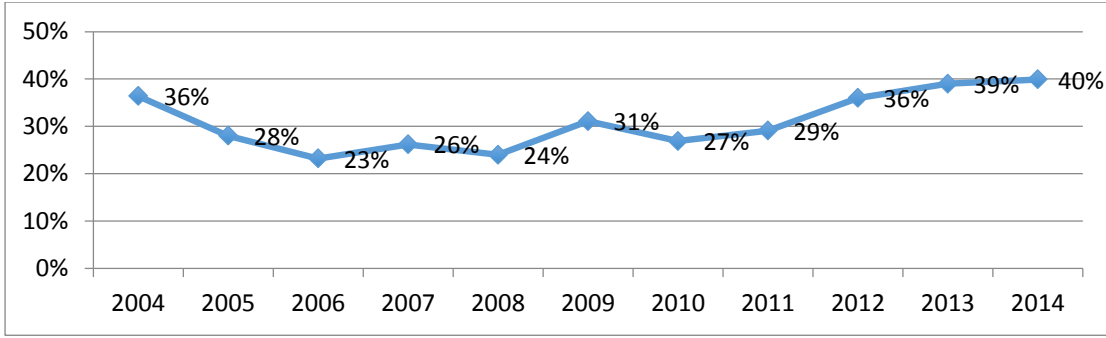
Şekil 21. Yıllara göre net turizm gelirleri (Milyon USD)

Bununla beraber her yıl artan turist sayısına rağmen, kriz dönemlerinde yaşanan turizm gelirlerindeki azalmanın, ziyaretçi başına düşen gelirlerde de azalmaya sebep olduğu gözlemlenmektedir. Ancak 2010 ve 2011 yıllarında gelirlerde artış göze çarparken, ziyaretçi başına turizm gelirlerinde ise azalma görülmektedir. Net turizm gelirlerindeki artış son 10 yılda 288 milyon \$ dan 645 milyon \$ a yükselerek %124, son 5 yılda ise 391 milyon \$ dan 645 milyon \$ a yükselerek %65 olarak gerçekleşirken, ziyaretçi başına düşen gelirler son 10 yılda %4, son 5 yılda ise %5 artış göstermiştir.

Şekil 22. Ziyaretçi Başına Turizm Geliri (\$)

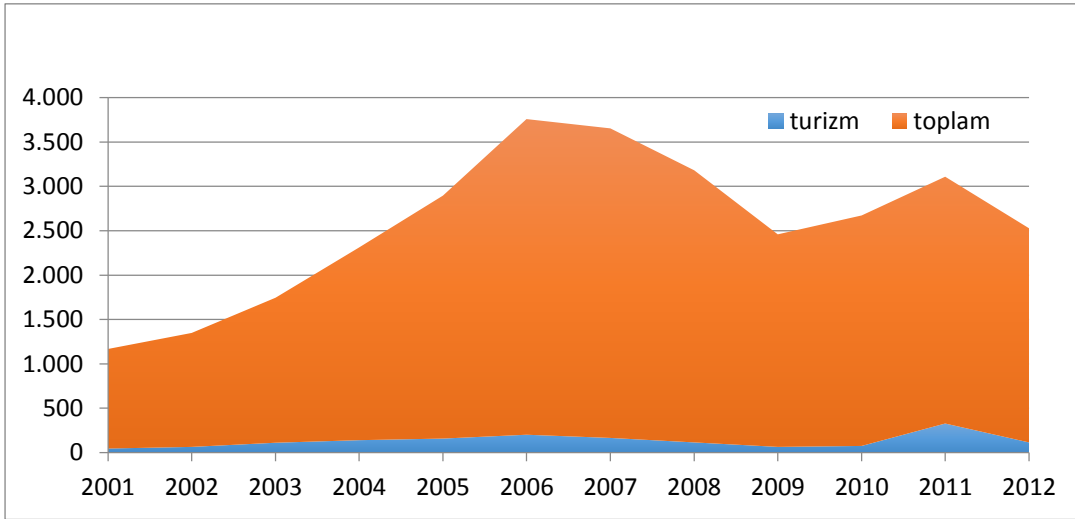
Sektörün ekonomiye doğrudan etkisinin yanı sıra ödemeler dengesine de önemli katkıları olmaktadır. Bir anlamda cari açığın emniyet supabı olarak da nitelendirebileceğimiz turizm sektörünün, 2011 kriz döneminden sonra yaşanan toparlanma ile dış ticaret açığını karşılama oranı %40'lara ulaşmıştır.

Şekil 23. Dış Ticaret Açığına Karşılama Oranı (%)

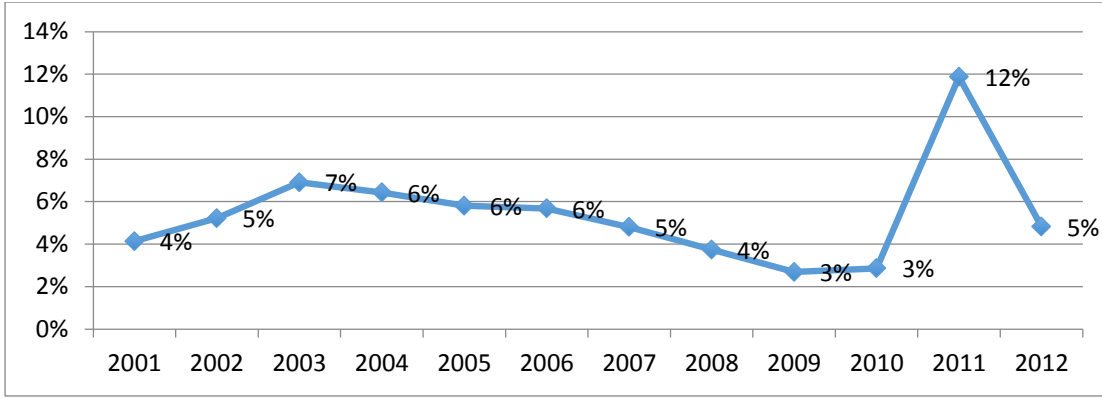
1.1.3 Turizm ve Sabit Sermaye Yatırımları

2001-2012 yılları arasında reel bazda turizm sektörünün sabit sermaye yatırımları incelendiğinde, hem miktar olarak hem de oransal olarak sektörün payının toplam sermaye yatırımları içinde oldukça düşük olduğu görülmektedir.

Şekil 24. Sabit Sermaye Yatırımları (TL)

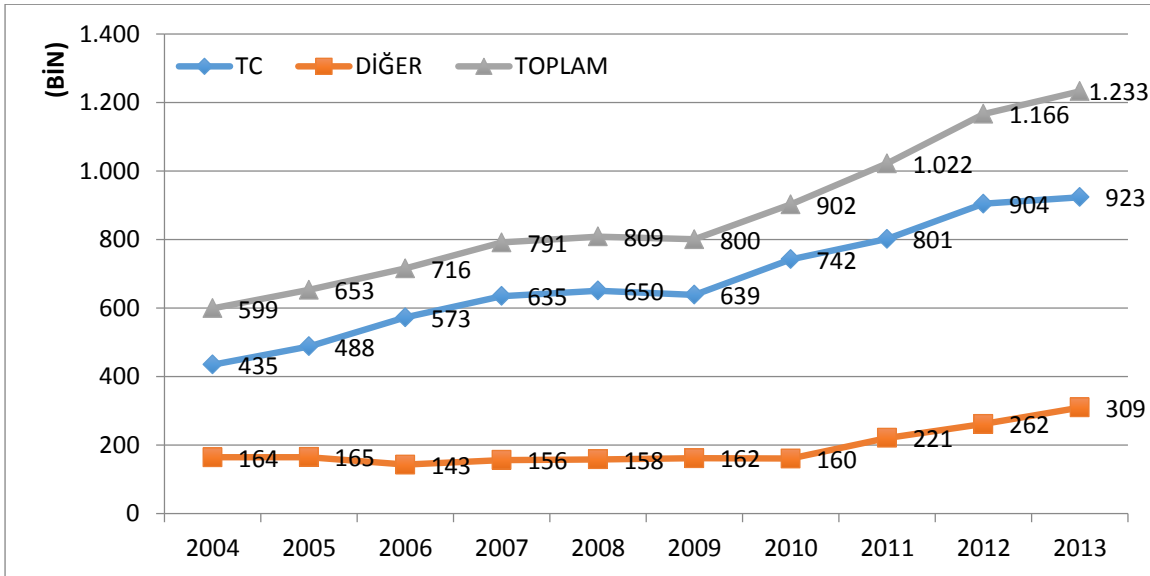
Sabit sermaye yatırımları içerisinde turizm sektör payının 2001 ve 2010 yılları arasında %4 ila %6 oranında seyrettiği göze çarparken, 2010 yılında artan sabit sermaye yatırımları ile turizmin sermaye yatırımları içindeki payı da %12'ye çıkarak son 10 yıldaki en yüksek yatırım oranına ulaşmıştır.

Şekil 25. Sabit Sermaye Yatırımlarında Turizm Sektörünün Payı (%)

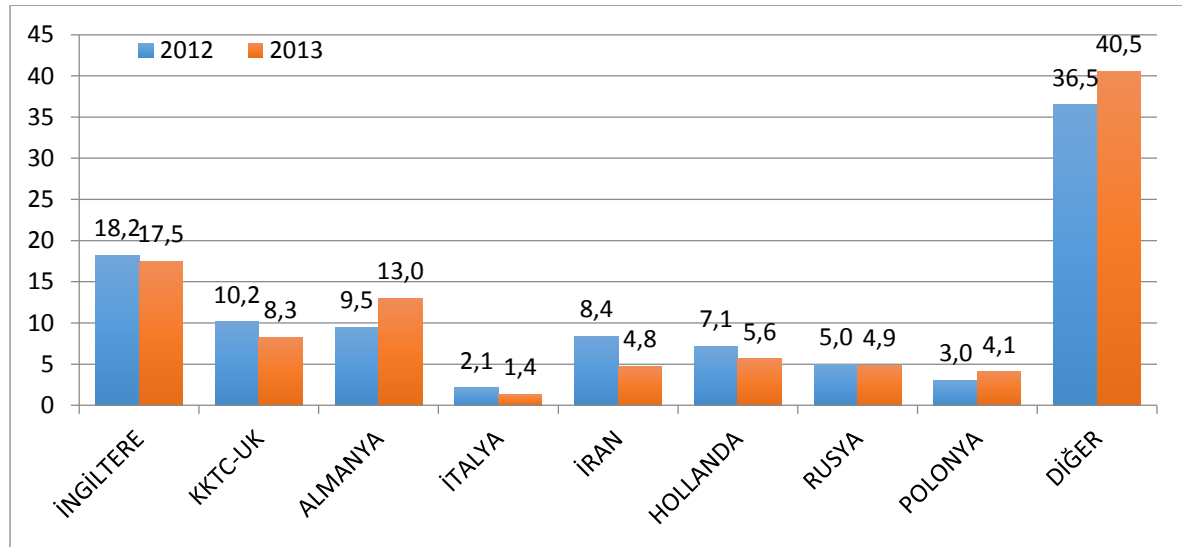
1.1.4 Ziyaretçi Sayısı

Turizm talebinin en önemli göstergesi olan ziyaretçi sayılarına bakıldığında yıllar itibari ile hem TC hem de diğer uyruklu ziyaretçilerde artış göze çarpmaktadır. 2004 yılında 599 bin olan ziyaretçi sayısı 2013 itibarı ile %105 artışla 1 milyon 233 bin kişiye ulaşmıştır. TC uyruklu ziyaretçi sayısı neredeyse her yıl diğer uyruklu ziyaretçilerin yaklaşık 3 katı fazlası durumundadır. 2009 yılı TC'den gelen turist sayısında %1.80 düşüşün yaşandığı tek yıl olmuştur. Yabancı uyruklu ziyaretçilerde belirgin olarak düşüş yaşanan yıl ise %13.13 oranıyla 2006 yılı olmuştur. Genel toplama bakıldığında ise bir önceki yıla göre %1.03 oranında ziyaretçi sayısında azalmanın yaşandığı 2009 yılında diğer uyruklu ziyaretçilerin oranının bir önceki yıla göre %2.15 arttığı gözlemlenmiştir. 2004-2013 yılları arasında ise TC uyruklu ziyaretçi sayısı %112 oranında artarken, bu oran diğer uyruklu ziyaretçilerde %88, toplamda ise %106 olarak gerçekleşmiştir.

Şekil 26. Ziyaretçi Sayısı (Bin)

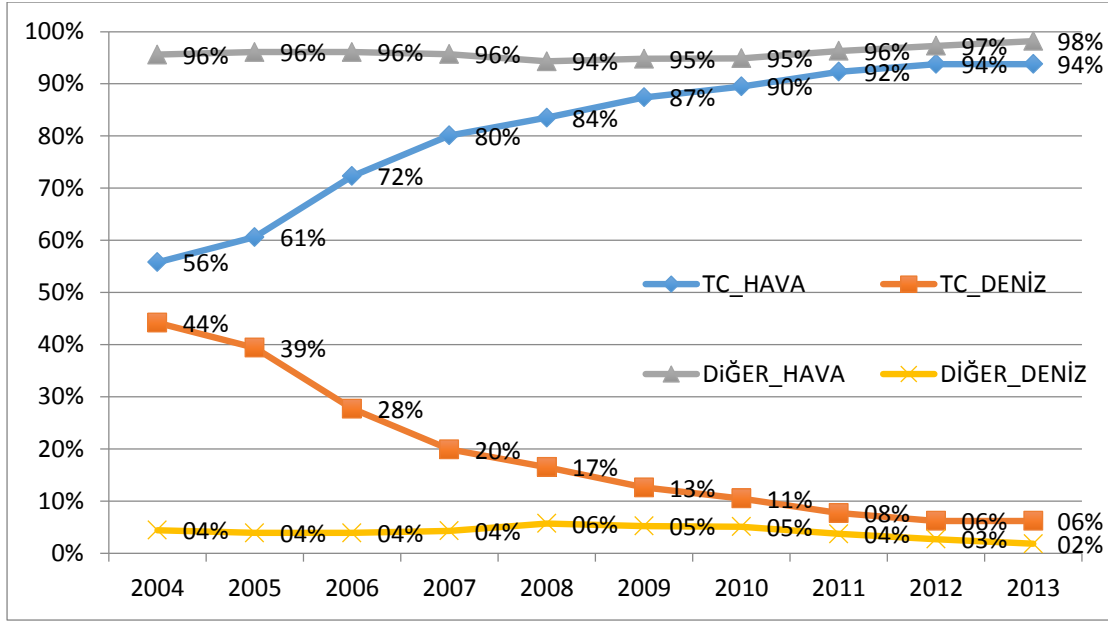
Hedef pazarın belirlenmesi açısından 2012 ve 2013 yıllarında gelen ziyaretçilerin uyruklara göre dağılımına bakıldığında ise en çok ziyaretçi gönderen ülkeler arasında İngiltere, İngiltere’de ikamet eden KKTC uyruklular, Almanya, İtalya, İran, Hollanda, Rusya ve Polonya yer almaktadır. Toplam içerisinde dağılımlarına bakıldığında ise İngiltere uyruklu ziyaretçilerin en yüksek orana sahip olduğu görülmektedir. Şekilde de görüldüğü gibi burada TC uyruklu ziyaretçiler ayrı bir başlık altında toplanmadığından açıkça anlaşılmaktadır ki diğer diye tanımlanmış grubun içerisinde hesaplama dahil edilmişlerdir.

Şekil 27. Uyruklara Göre Ziyaretçi Sayısı (%)

1.1.5 Ulaşım Tercihleri

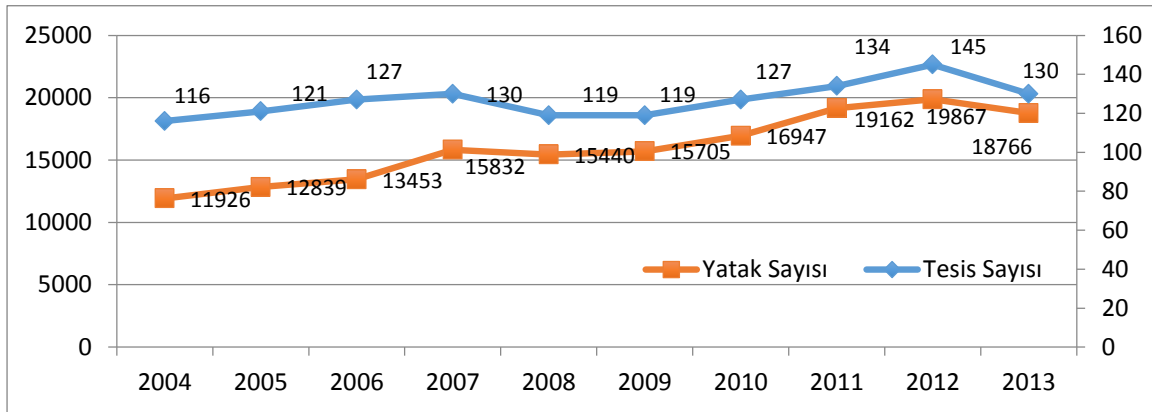
Uzun vadeli ve sürdürülebilir bir turizm stratejisi için ulaşım altyapısında iyileştirmeler ve ziyaretçilerin ulaşım tercihleri önem arz etmektedir. Ziyaretçilerin ulaşım tercihleri 2005 yılından itibaren gözle görülür bir şekilde belirginleşmiş ve deniz ulaşımı ile hava ulaşımı arasındaki makas gittikçe açılmıştır. 2004-2013 yılları arasında TC uyruklu ziyaretçiler dışında kalan diğer uyruklu ziyaretçilerin tercihleri %96-%98 oranları arasında hep hava yolundan yana iken, TC uyruklu ziyaretçilerin tercihlerindeki değişme yadsınamayacak kadar belirginleşmiştir. TC uyruklu ziyaretçilerin 2004’te %56’sı hava yolu, %44’ü ise deniz yolu tercih ederken, 2013 yılı itibari ile hava yolu tercih edenlerin sayısı %94’e çıkarken, deniz yolunu tercih edenlerin sayısı %6’ya kadar düşmüştür. Bu durum artan havayolu şirketleri sonucu havayolu ulaşım ücretlerindeki düşüş ve şirketlerin destinasyonlarla bağlantılarını her geçen gün daha da artırmış olmaları ile açıklanabilmektedir.

Şekil 28. Uyruklara Göre Ulaşım Tercihleri

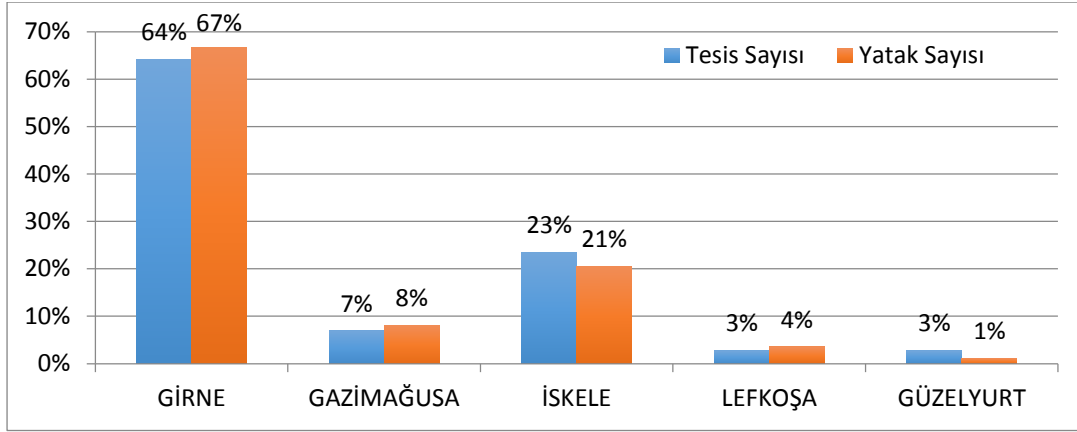
1.1.6 Turistik Tesis ve Yatak Sayısı

Turizm arzının en önemli göstergesi kapasite kullanımudur. Kapasite turistik tesislerin yatak sayısı ile ifade edilirken, kapasite kullanımı ise geceleme sayılarıyla gösterilmektedir. UN WTO'nun dünya turizmi üzerine 2010-2030 yılları için öngördüğü turist sayısındaki yıllık artış %3,3 olarak açıklanmıştır. Turizm talebinde beklenen bu artışı karşılayabilmek için turistik tesis sayısının da bu talebi karşılayacak paralellikte olması gerekmektedir. KKTC'de 2012 yılında 145 olan tesis sayısı, 2013 yılında yaklaşık %10 oranında gerileyerek 130'a düşerken, yatak sayısı %5,5 oranında azalarak 19 bin 867'den 18 bin 766'ya gerilemiştir.

Şekil 29. Turistik Tesis ve Yatak Sayısı

2013 yılı itibari ile bölgesel olarak turistik tesislerin dağılımına bakıldığında, toplam tesislerin %64'ü Girne'de bulunmaktadır. Girne'yi %23 ile İskele, %7 ile Gazimağusa, %3 ile Lefkoşa ve Güzelyurt takip etmektedir. Yatak sayısının dağılımının da tesislere paralel olduğu görülmektedir.

Şekil 30. Tesis ve Yatak Sayılarının Bölgelere Göre Dağılımı (2013)

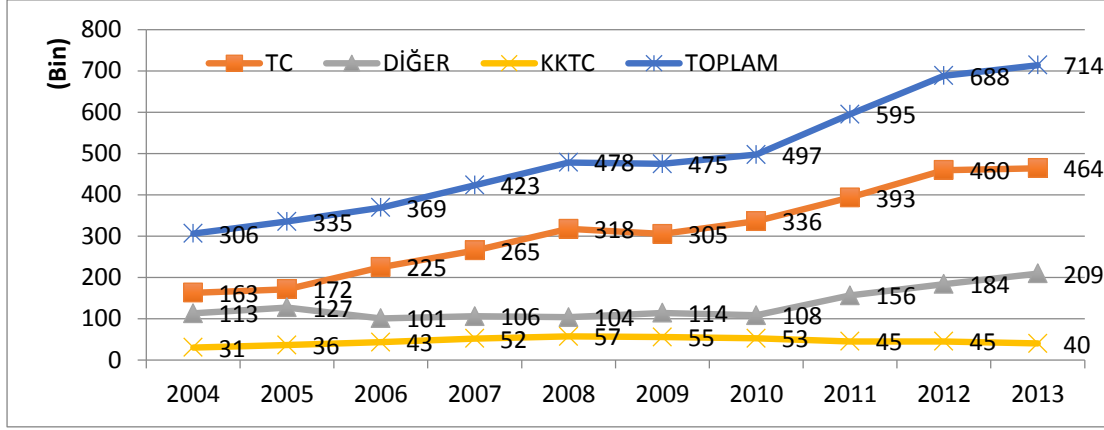
KKTC' de bulunan tesislerin sınıfsal dağılımlarına bakıldığında ise %20 si en yüksek oranla bungalov sınıfında iken 5 yıldızlı tesislerin oranı ise yaklaşık %12 oranındadır. Ancak yatak sayısı bakımından ele alındığında, mevcut yatak kapasitesinin %51'i 5 yıldızlı oteller tarafından arz edilirken, onu %10 ile 3 yıldızlı oteller ve %7 ile bungalovlar izlemektedir.

Tablo 14. Tesislerin Sınıflara ve Bölgelere göre Dağılımı (2013)

	GİRNE		GAZİMAĞUSA		İSKELE		LEFKOŞA		GÜZELYURT	
	Tesis Sayısı	Yatak Sayısı	Tesis Sayısı	Yatak Sayısı	Tesis Sayısı	Yatak Sayısı	Tesis Sayısı	Yatak Sayısı	Tesis Sayısı	Yatak Sayısı
5 YILDIZ	10	5.429	1	850	2	2.716	2	522		
4 YILDIZ	4	1.346								
3 YILDIZ	10	1.893								
2 YILDIZ	7	473	2	161	5	358				
1 YILDIZ	13	520			2	78			1	38
ÖZEL BELGELİ	1	34								
BUTİK	3	246	1	204						
TATİL KÖYÜ	4	730			1	198				
BUNGALOV	22	1.139	2	184	2	138				
APART otel	1	60								
YÖRESEL EV					2	54			1	42
PANSİYON	2	32	2	20	11	134			1	10
SINIFLANDIRILMAMIŞ	1	48					1	120		
KAPALI TESİSLER	11	686	1	102						138
TOPLAM	89	12.699	9	1.521	25	3.676	3	642		228

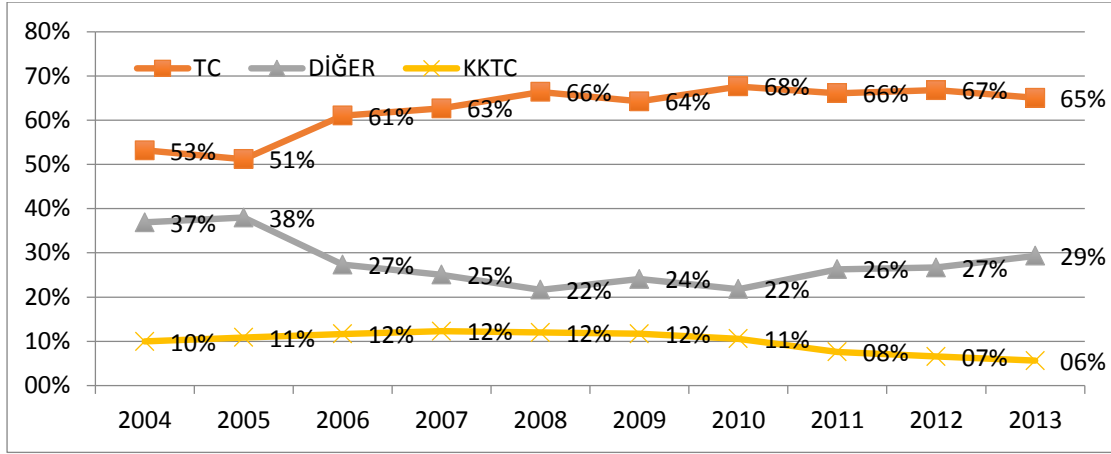
1.1.7 Turistik Tesislerde Konaklama

Turizm sektörünün durumu konusunda en önemli göstergelerden birisi olan turistik konaklama tesislerinde konaklama rakamları aşağıdaki şekilde verilmiştir. Genel olarak bakıldığında turistik konaklama tesislerinde konaklayanların sayısında, 2004 yılına kıyasla, hem TC hem diğer uyruklu ziyaretçilerin sayısındaki artış göze çarpmaktadır. 2004 yılında turistik tesislerde konaklayan TC uyruklu ziyaretçi sayısı 162 bin 790 kişi iken 2013 itibari ile bu rakam 464 bin 397 ye yükselmiştir. Diğer uyruklular içinse 2004 yılı verisi 112 bin 921, 2013 verisi ise 209 bin 379 olarak gerçekleşmiştir.

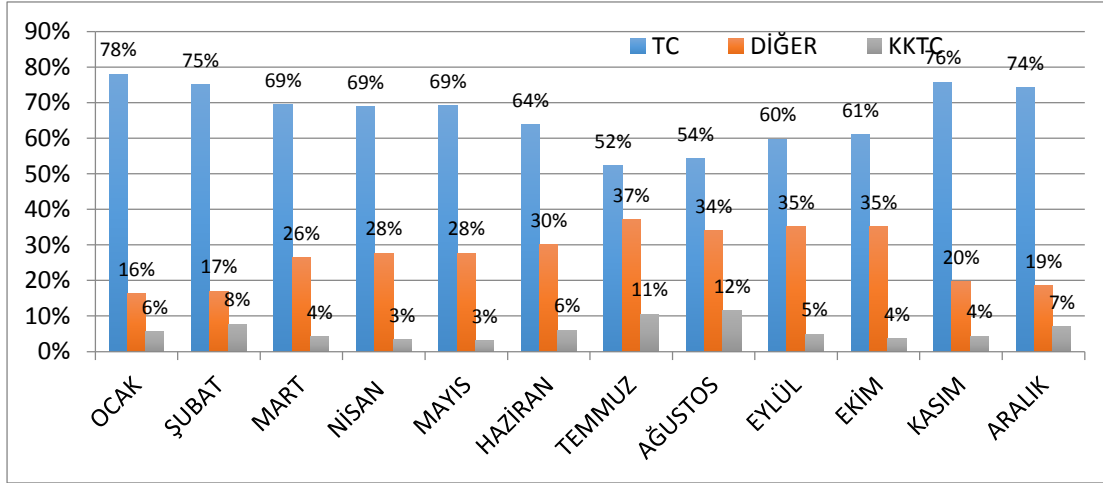
Şekil 31. Turistik Konaklama Tesislerinde Konaklayan Ziyaretçi Sayısı

Rakamsal olarak bakıldığında turistik tesislerde konaklayan bütün ziyaretçilerin sayısında artış görülürken, oransal olarak bakıldığında ise toplam ziyaretçiler içerisinde TC uyruklu ziyaretçilerin oranı 2013 itibari ile %65 iken, diğer uyruklular için bu oran %29, KKTC uyruklular içinse %6 olmuştur. 2004 rakamlarına bakıldığında ise yine toplam içerisinde TC uyrukluların oranı %53, diğer uyrukluların %37, KKTC uyrukluların ise %10 paya sahip oldukları görülmektedir. Bu durum turistik konaklama tesislerinde konaklayan TC uyruklu ziyaretçilerin sayısındaki artışın, diğer uyrukluların sayısındaki artıştan daha büyük oranda olduğunu göstermektedir.

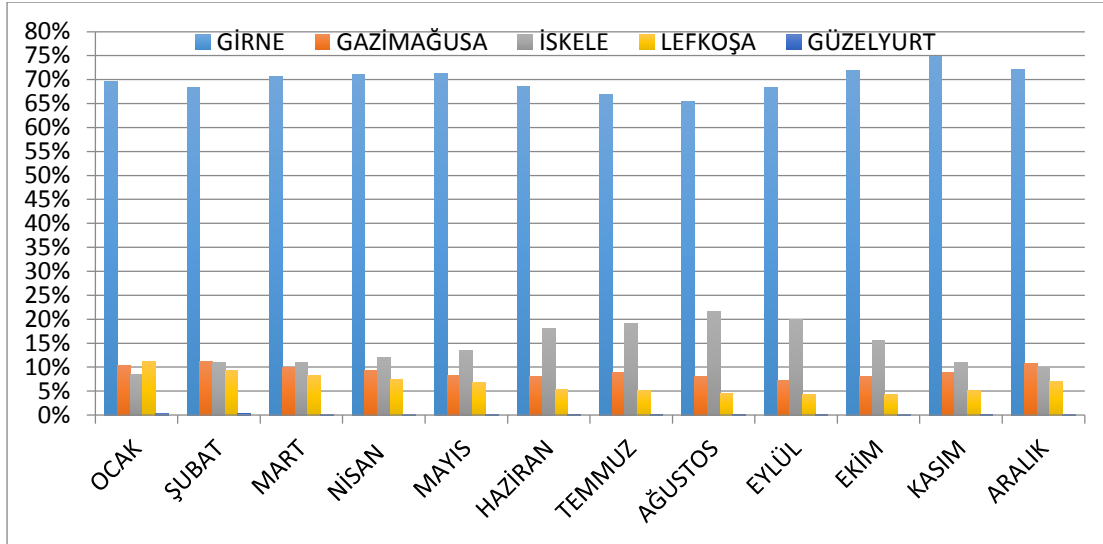
Şekil 32. Turistik Tesislerde Konaklayan Ziyaretçilerin Oransal Olarak Dağılımı

2013 yılı için turistik konaklama tesislerinde konaklayanların aylar itibari ile dağılımlarına bakıldığında ise TC uyrukluların oranının, toplam içerisindeki paylarının hep yüksek olmasına rağmen, özellikle Mayıs-Haziran-Temmuz aylarında düştüğü, yabancı uyrukluların oranındaki artışların ise özellikle bu aylarda arttığı göze çarpmaktadır. Bu durum aslında KKTC'de dört mevsim turizm ve doluluk potansiyelinin iyi bir turizm stratejisi ve planlama ile yakalanabileceğinin en önemli göstergelerindendir.

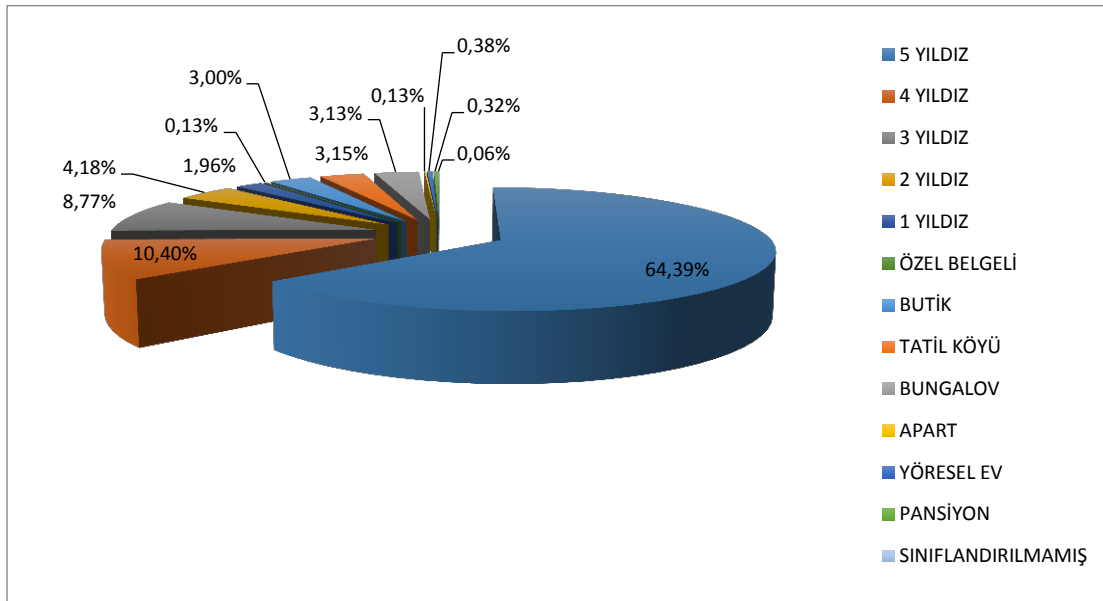
Şekil 33. Aylara ve Uyruklara Göre Konaklama Oranları (2013)

2013 yılı itibari ile konaklayanların bölgesel dağılımlarına bakıldığında ise en çok tercih edilen bölgenin Girne olduğu görülmektedir. Haziran-Temmuz-Ağustos aylarında yazla belirginleşen sahil turizminin de etkisi ile Girne bölgesi yine en yüksek paya sahip olmasına rağmen diğer aylara kıyasla bu aylarda bölgede düşüş yaşandığı gözlemlenirken, Bafra bölgesinde son yıllarda artan yatırımlarla göze çarpan İskele bölgesinde ise artışların bu aylarda olduğu göze çarpmaktadır.

Şekil 34. Aylara ve Bölgelere Göre Konaklama Oranları (2013)

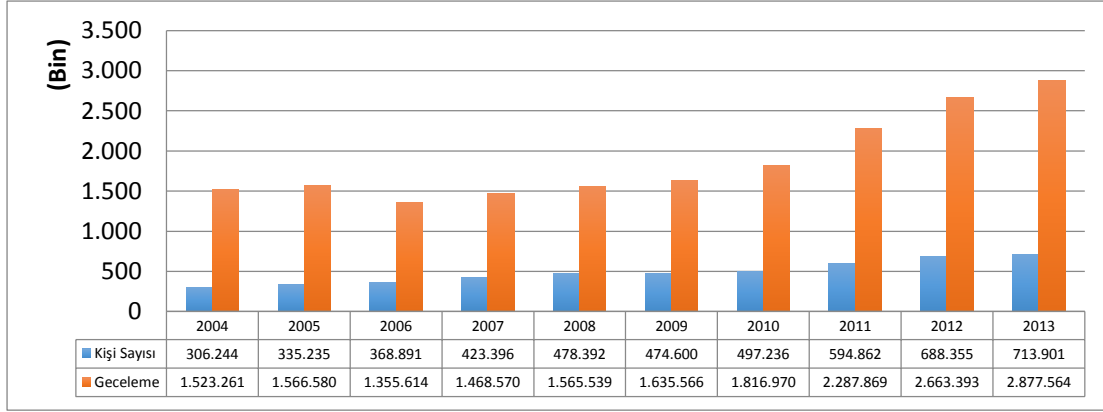
2013 yılı itibari ile konaklayanların tesis tercihlerine bakılacak olursa %64'ü 5 yıldızlı otelleri tercih ederken, %10'u 4 Yıldızlı, %8'i 3 yıldızlı, %2 si 4 yıldızlı otelleri tercih etmiştir. Butik otel, tatil köyü, bungalov tercih edenler ise %3 oranında sınırlı kalmıştır. Bu durumun otellerin her şey dahil uygulamaları ve sundukları imkanların (casinolar, sosyal aktiviteler, tur paketleri vs.)çeşitliliğinden dolayı olabileceği göz ardı edilmemelidir.

Şekil 35. Sınıflara Göre Konaklama Tercihleri

1.1.8 Geceleme, Doluluk Oranı ve Ortalama Kalış

Turizm arzı göstergesi olarak yıllık bazda geceleme sayısı aşağıdaki şekilde verilmiştir. Konaklayan kişi sayısındaki artışla birlikte geceleme sayılarında da artış olduğu görülmektedir. Ancak turistik konaklayan kişi sayısı 2004-2013 yılları arasında artış gösterirken, kişi başı konaklama 2004 yılında ortalama 5 gece iken, yıllar içerisinde bu rakam yaklaşık 3 geceye kadar düşmüş ve son iki yılda ise 4 gece olarak gerçekleşmiştir. 2014 yılında turistik tesislerde konaklayan kişi sayısı 714 bin iken, geceleme 2 milyon 878 bin olarak gerçekleşmiştir. Bu da yukarıda da belirtildiği gibi kişi başı gecelemenin 2004 de kıyasla düştüğünün göstergesidir.

Şekil 36. Turistik Tesislerde Konaklayan Kişi Sayısı ve Toplam Geceleme

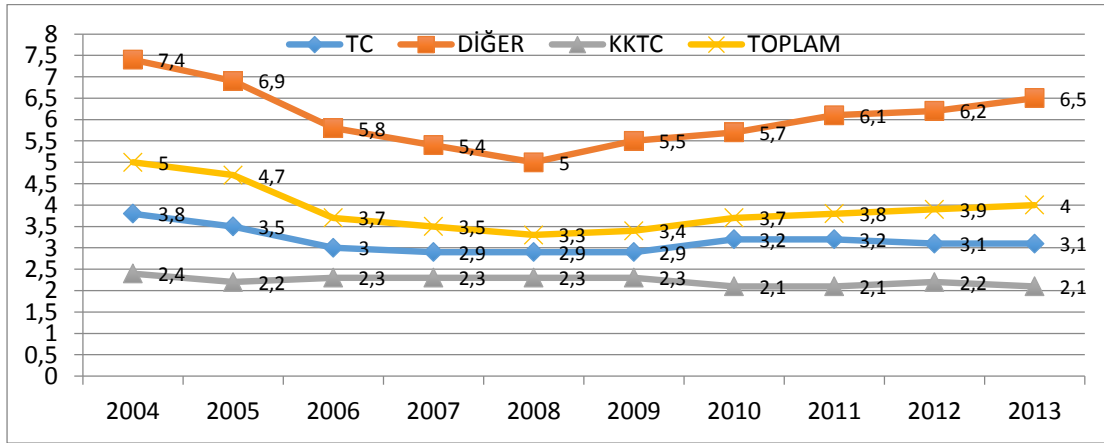
Çok açıktır ki turistik konaklayanların sayısındaki artış tek başına turizm gelirleri için net bir gösterge değildir. Bu durumda turistik konaklayan kişilerin yapmış oldukları harcamaları kaç gece için yaptıkları turizm planlama ve stratejileri açısından oldukça önemli bir gösterge olmaktadır. Şekilden de anlaşılacağı gibi hem TC, hem diğer uyruklu kişilerin ortalama geceleme süreleri 2004 yılına göre sırası ile %18 ve %12 oranında azalarak, toplamda ortalama geceleme süreleri %20 oranında azalmıştır. 2007 kriz dönemi sonrası en büyük düşüşün yaşandığı yıl olmuştur. 2008 den sonra ise kalış sürelerinde her ne kadar kısmen artış gözlemlense de henüz 2004 rakamlarına ulaşılamamıştır.

Bununla birlikte, geceleme rakamları 2013 yılında en yüksek seviyelere ulaşmış olmasına rağmen bazı seçilmiş ülkelerle yapılan kıyaslamalar KKTC için söz konusu rakamın çok düşük seviyelerde kaldığını göstermektedir. Avrupa Birliği istatistik sayfası turizm verilerinden faydalanılarak hazırlanan tablodan da anlaşılacağı gibi KKTC’de geceleme rakamları seçilmiş bütün ülkelerin gerisinde olmasına rağmen, kişi başı geceleme sayısı ise Güney Kıbrıs, Malta ve Yunanistan ile kıyaslandığında düşük, diğer seçilmiş ülkelerle kıyaslandığında ise küçümsenemeyecek kadar iyi bir seviyededir. Bu da KKTC’de geceleme sayısında düşük kalmanın nedeninin gelen turist sayısındaki azlıktan kaynaklandığının başka bir göstergesidir. KKTC’de turistik tesislerde konaklama kişi başına 4 gece iken, KKTC ile en uygun kıyaslamaların yapılabileceği ülkeler olan Güney Kıbrıs ve Malta için bu rakamın ortalama 6 gece olduğu görülmektedir. Yine geceleme sayılarının KKTC’den yüksek olduğu Hırvatistan ve Estonya’da ise kişi başı geceleme bakıldığında bu rakamın oldukça düşük seviyelerde kaldığı ve bu ülkelerin neredeyse günü birlik tercih edildiği yada turistik tesislerde konaklamanın tercih edilmediği çıkarımına varılmaktadır.

Tablo 15 2013 yılı KKTC ve Bazı Seçilmiş Ülkelerde Geceleme Sayıları ve Kişi Başı Gecelemeler

	Geceleme	Kişi Sayısı	Kişi Başı Geceleme
KKTC	2.877.564	713.901	4,03
AB (28)	2.645.713.916	876.690.229	3,02
G. Kıbrıs	14.048.530	2.388.389	5,88
Hırvatistan	64.418.292	2.308.495.389	0,03
Malta	8.501.148	1.460.645	5,82
Letonya	3.775.192	1.839.241	2,05
Estonya	5.734.033	12.900.854	0,44
Yunanistan	91.910.642	21.818.726	4,21
İtalya	376.785.615	103.862.530	3,63
İspanya	389.211.986	101.673.090	3,83
Fransa	408.004.053	151.089.055	2,70

Kişi başı geceleme rakamlarından varılabilecek başka bir çıkarım da yabancı uyrukluların ortalama 1 hafta kadar konakladığıdır. Bu durumda yabancıların tercihlerinin tatil turizminden yana olduğu görüşü desteklenirken, TC uyruklular için ortalama kalış 3 geceye düşmektedir. Bu da TC uyrukluların hafta sonu casino turizmini tercih ederek Cuma günü gelip Pazartesi sabah erken saatlerde ayrıldığı konusundaki tezi bir kez daha destekler niteliktedir. KKTC uyruklularının ise ortalama geceleme süresinin 2 gecede kalması hafta sonu aktiviteleri ya da konserler gibi sosyal faaliyetler amacıyla tesisleri tercih ettiklerinden kaynaklanmaktadır.

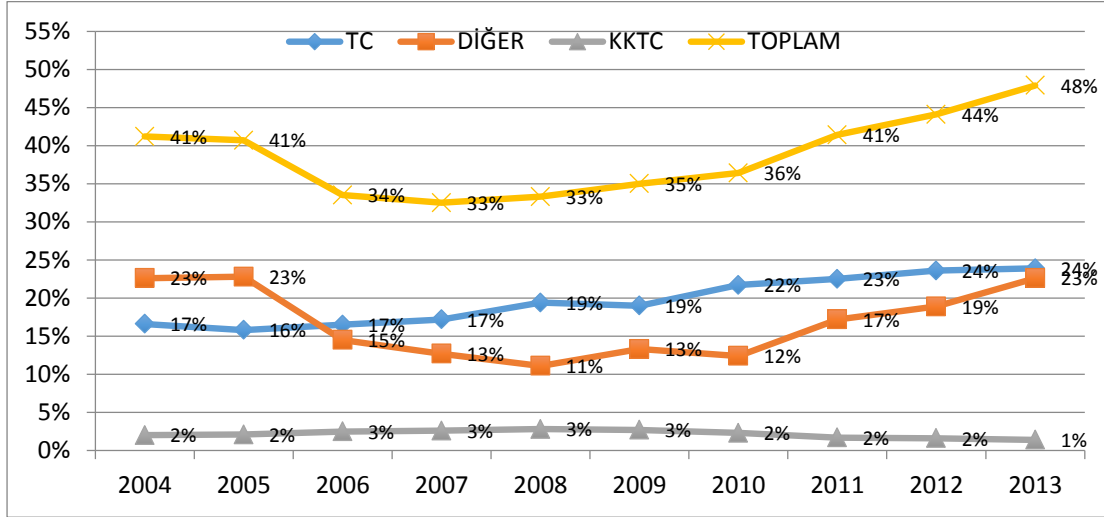

Şekil 37 Turistik Tesislerde Konaklayanların Ortalama Kalış Süresi (Kişi Başı Geceleme)

Bu durumda turizm gelirlerini artırmak için geceleme sayılarının da artırılması gerekmektedir. Bunun için atılacak adımlar turistlerin konaklama sürelerini artırabilecekleri aktiviteleri çeşitlendirmekten geçmektedir. Turistlerin katılabilecekleri faaliyetlerin ve imkanlarının iyileştirilmesi ve artırılması bu konuda atılabilecek en önemli adım olacaktır.

Sektörde kapasite ve kaynak kullanımının bir diğer göstergesi ise doluluk oranıdır. Yıllık bazda, satılan oda sayısının, arz edilen oda sayısına oranı olarak ifade edilen doluluk oranı turistik tesislerin oda satışlarındaki başarıyı ve uzun vadeli stratejilerini belirlemede önem arz etmektedir. KKTC’de

turistik tesislerin yıllara göre doluluk oranı şekilde gösterilmiştir. 2005 yılında düşüşe geçmiş olan toplam doluluk oranı, 2009 yılından sonra artarak %48 e kadar çıkmıştır. Ancak hala kapasite kullanımının yarı yarıya düşük olduğu görülmektedir. Bu da özellikle son yıllarda turistik tesis sayısında artış yaşanırken, turistik tesislere olan talebin artışının aynı oranda olmadığını ve doluluk oranının bu sebeple %50'nin altında kaldığını göstermektedir.

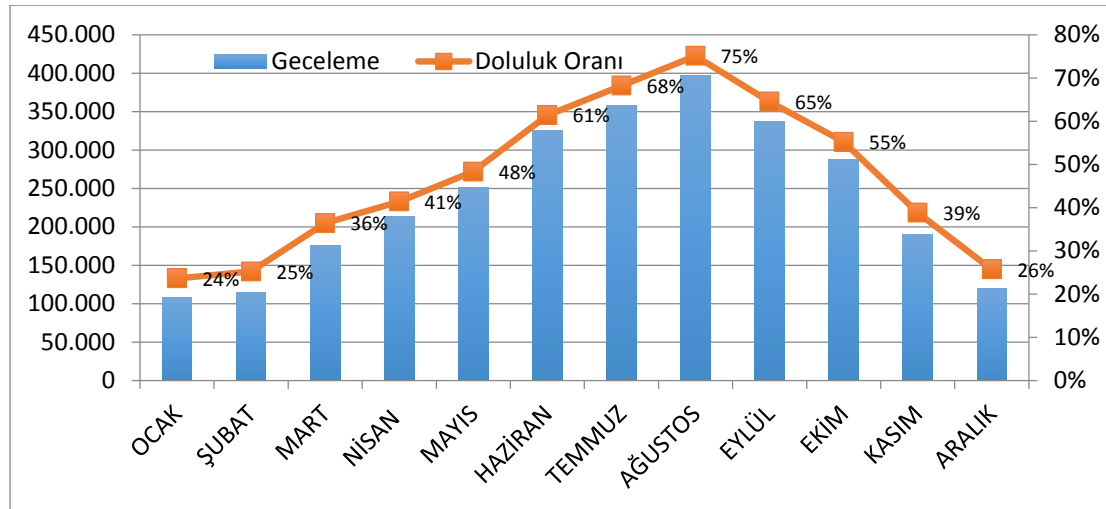
Şekil 38. Yıllara Göre Doluluk Oranı (%)

2012 ve 2013 yılları baz alınarak diğER bazı ülkelerle yapılacak kıyaslama, KKTC turizm sektörünün bu bağlamda ne kadar etkin olduğunun belirgin bir göstergesi olacaktır. 2012 yılındaki %44 doluluk oranını 2013 yılında %48 e çıkarmayı başarmış olan KKTC, aynı yıllarda Güney Kıbrıs ile yapılan kıyaslamada Güney Kıbrıs'ın doluluk oranının gerisinde kalmaktadır. Seçilmiş ülkeler için Avrupa Birliği istatistik sayfasından (Euro stat) sektöre ait veriler ele alınarak hazırlanan tablodan da anlaşılacağı gibi Yunanistan ve İtalya ile kıyaslandığında kısmen daha yüksek doluluk oranına sahip olan KKTC, tabloda belirtilen benzer diğER ülkeler ile kıyaslandığında ise bu ülkelerdeki doluluk oranının gerisinde kalmaktadır.

Tablo 16. KKTC ve Seçilmiş Ülkelerde 2012-2013 Yılları Doluluk oranı (%)

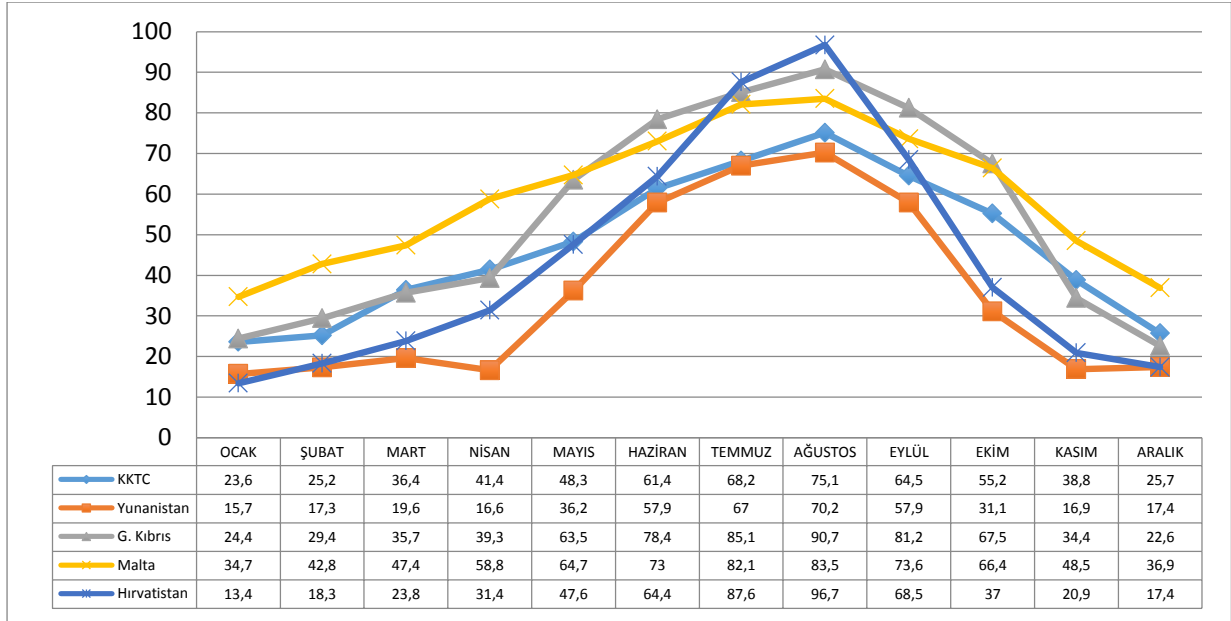
Ülke	2012	2013
KKTC	44	48
G.Kıbrıs	64.5	63
Hırvatistan	53.1	53.2
Fransa	48.3	47.7
İngiltere	48.1	-
İtalya	40.9	40.5
İspanya	53	54.1
Malta	57.6	60.5
Yunanistan	43.1	45.2

2013 yılı verileri baz alınınca aylara göre tesislerin doluluk oranı en yüksek %75 ile Ağustos ayındadır. Bu da sektörün kaynak kullanımı açısından mevsimsellik gösterdiğinin açıkça ispatıdır. Sadece Temmuz-Ekim ayları arasında atıl kaynak kullanımı azalarak %50den fazla doluluk oranına ulaşılmaktadır. Bu da turistik faaliyetlerin yaz aylarına yoğunlaştığını, turizm sektörüne ait kaynakların etkin bir şekilde kullanılması amacıyla, kış ayları içinse farklı stratejiler geliştirilmesi gerektiğini göstermektedir. Kış aylarındaki atıl kapasiteyi daha etkin ve verimli kullanabilmek için turizm alternatiflerinin çeşitlendirilmesi gerekmektedir.

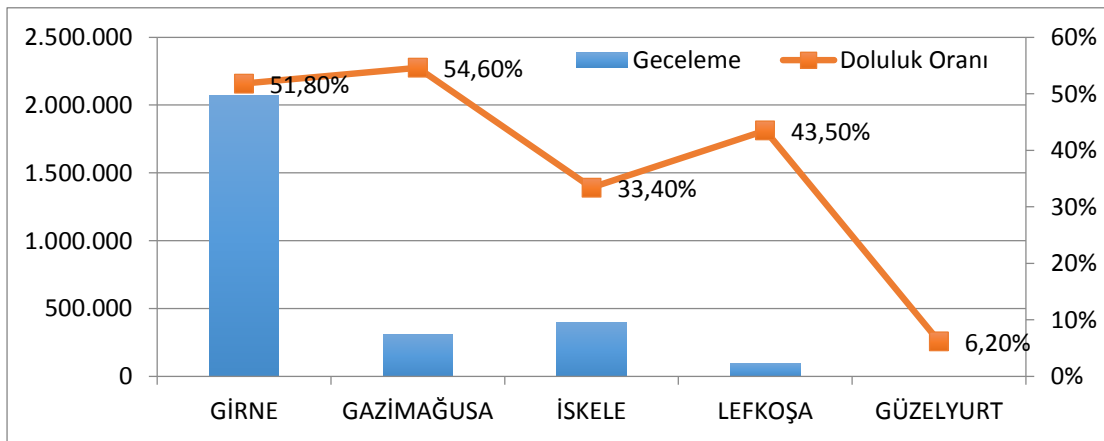
Şekil 39. 2013 Yılı Aylara Göre Geceleme ve Doluluk Oranı (%)

Diğer bazı ülkelerle kıyasladığımız zaman ise aylara göre doluluk oranlarındaki genel seyir yaz aylarında artış olduğudur. Özellikle Ağustos ayı bütün ülkeler için doluluğun en yüksek olduğu ay olurken, Ağustos ayından sonraki aylarda düşüş yaşanmaktadır. Yılın ilk çeyreğinde Yunanistan, Hırvatistan ve Güney Kıbrıs'a göre daha yüksek doluluk oranına sahip olan KKTC, artışıdaki ivmesi Ağustos ayına kadar devam etmesine rağmen Nisan ayından itibaren Güney Kıbrıs, Malta ve Hırvatistan'ın gerisinde kalmaktadır. Güney Kıbrıs'ın ise özellikle Mayıs-Ekim döneminde iyi bir potansiyel yakaladığı görülmektedir. Yılın son çeyreğinde her ne kadar bütün ülkeler için doluluk oranında düşüş yansansa da Malta hariç diğer seçilmiş ülkeler arasında KKTC'de doluluk oranının daha iyi bir seyir izlediği de gözlemlenmektedir.

Şekil 40 .2013 Yılı KKTC ve Bazı Seçilmiş Ülkeler İçin Aylara Göre Doluluk Oranı (%)

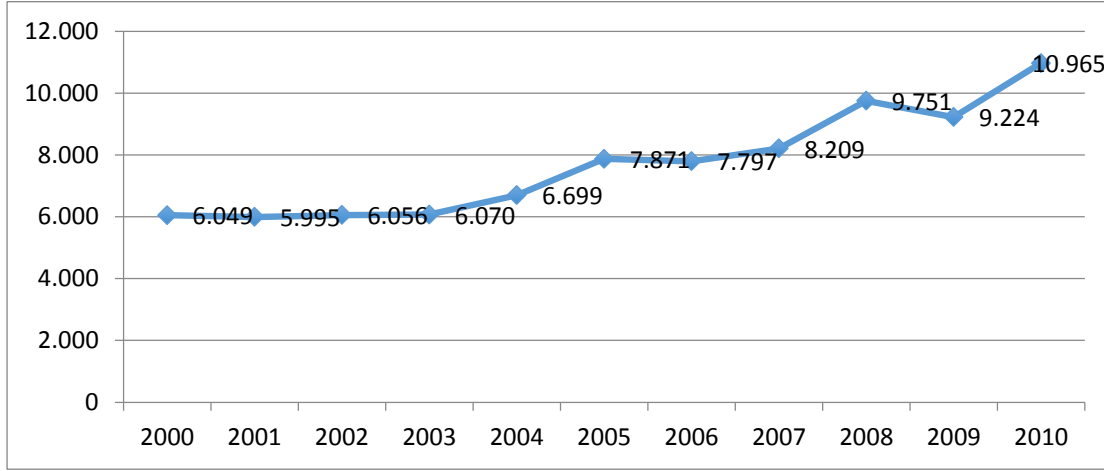
2013 yılına ait verilerde en yüksek geceleme Girne bölgesinde olurken, onu İskele, Gazimağusa, Lefkoşa ve Güzelyurt takip etmektedir. Bununla beraber doluluk oranlarına bakıldığında en yüksek oranla Gazimağusa ilk sırada yer alırken, onu Girne, Lefkoşa, İskele ve Güzelyurt izlemektedir. Son yıllarda Bafra'ya yapılan yatırımlarda göz önüne alındığında bölgede doluluk oranının düşük olması yapısal problemlerin varlığını da göstermektedir denilebilir. Dolayısıyla bölgenin alt yapısı, ulaşım güçlükleri ve maliyeti, çevresel faktörler gibi nedenlerinde turizm talebi açısından etkili olduğu anlaşılmaktadır.

Şekil 41. 2013 Yılı Geceleme ve Doluluk Oranının Bölgesel Dağılımı

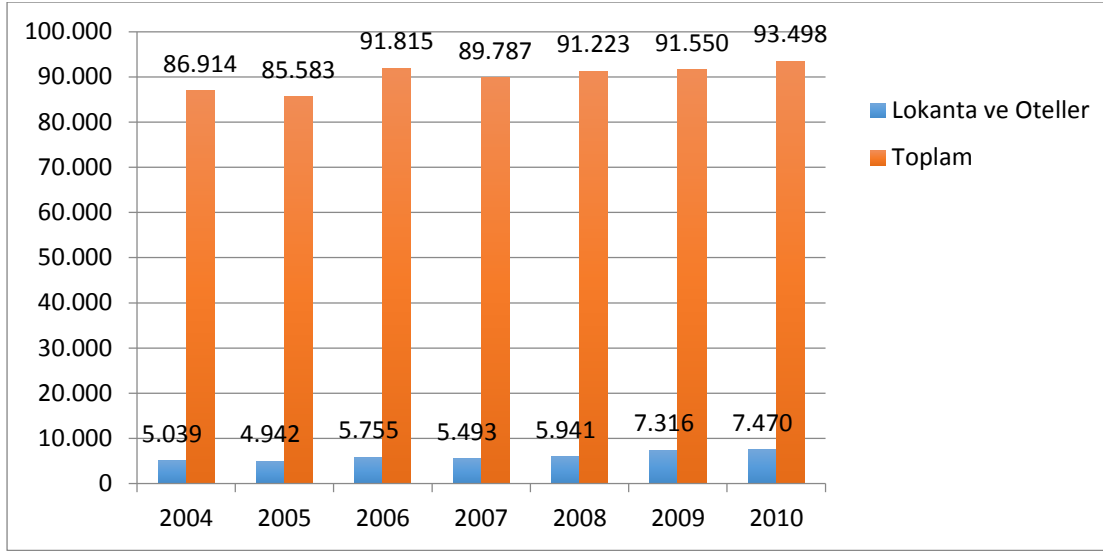
1.1.9 Turizm Sektöründe İstihdam

Turizm sektörünün diğer sektörlerde yarattığı katma değerlerde göz önüne alındığında, sektörün istihdama katkısı yadsınamayacak kadar önemlidir. Öyle ki, Devlet Planlama Örgütü turizm sektörü istihdam verilerine bakıldığı zaman sektörde istihdam edenlerin sayısının özellikle 2003 yılından itibaren artma trendine girdiğini ve 2010 yılı itibari ile turizm sektörü istihdam rakamlarının 10 bin 965 olarak gerçekleştiği görülmektedir.

Şekil 42 Turizm Sektöründe İstihdam Edilen Personel Sayısı

DPÖ'nün sektörel bazda açıkladığı veriler göz önüne alındığında ise 2005 yılında lokanta ve otelcilik sektörü istihdamında yaşanan %1.9luk ve 2007 yılındaki %4.6lık düşüş dışında 2010 yılına kadar hem ekonomide toplam istihdam hem de turizm sektöründe istihdam edilen personel sayısında artışlar yaşanmıştır. 2010 yılı itibari ile turizm sektöründe çalışanların sayısı 7 bin 479 dolayındadır ve bu toplam istihdamın %8ine karşılık gelmektedir. Bu durumda denilebilir ki, çalışan 100 kişiden 8'i turizm sektöründe bulunmaktadır.

Şekil 43. Toplam İstihdam ve Turizm Sektörü İstihdam Edilen Personel Sayısı

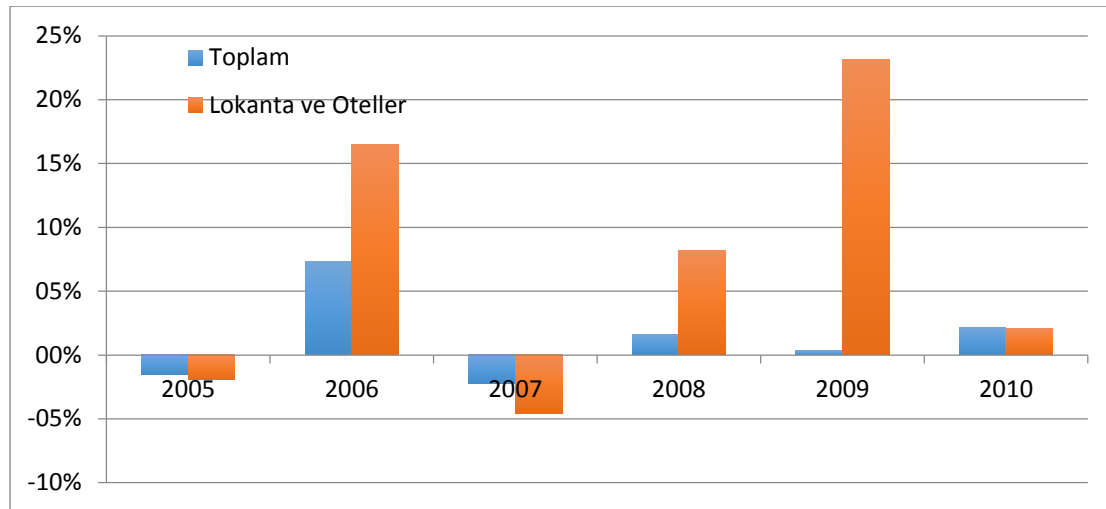
KKTC de sektörün istihdam içerisindeki payı yaklaşık %8 iken Avrupa Birliği'nin sektöre ait verileri incelendiğinde bu oranın Güney Kıbrıs ile aynı olduğu görülmektedir. Seçilmiş ülkeler arasında sektöre ait en yüksek istihdam oranı %8,6 ile Malta'dadır. Onu %7,8 ile İspanya, %7,4 ile Yunanistan, %6,2 ile Hırvatistan takip etmektedir. Türkiye'de ise toplam istihdamın %5,1'lik kısmı turizm sektöründe çalışmaktadır.

Tablo 17. 2013 yılı Bazı Seçilmiş Ülkelerde Turizm Sektörünün İstihdamdaki Payı

	Toplam İstihdam (Bin)	Turizm Sektörü İstihdam (Bin)	Turizm Sektörünün İstihdamdaki Payı
G. Kıbrıs	365,1	29,3	8,0%
Hırvatistan	1.524,0	94,0	6,2%
Malta	175,9	15,2	8,6%
Letonya	893,9	26,5	3,0%
Estonya	621,3	23,4	3,8%
Yunanistan	3.513,2	259,2	7,4%
İtalya	22.420,3	1.246,9	5,6%
İspanya	17.139,0	1.332,6	7,8%
Fransa	25.749,4	955,2	3,7%
Türkiye	25.519,8	1.307,9	5,1%

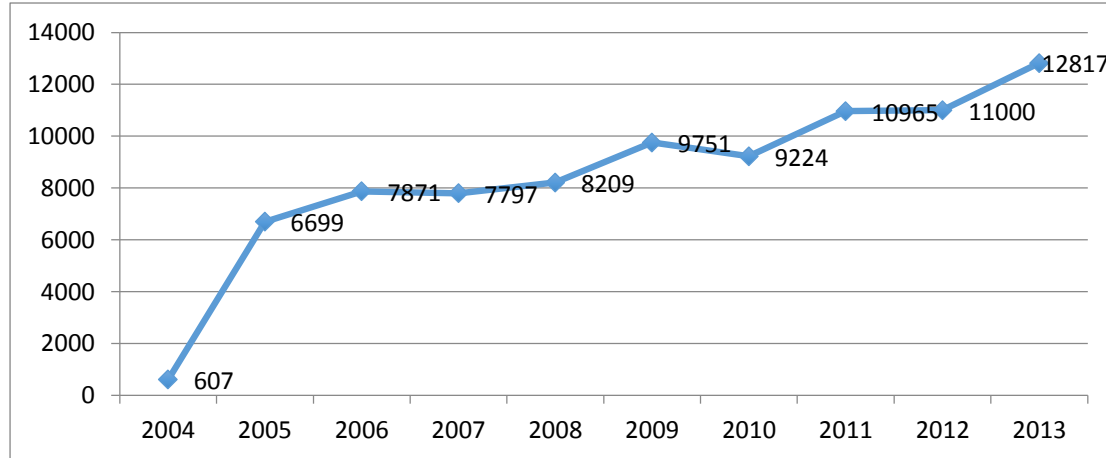
İstihdamın toplamda ve sektörde değişim oranlarına bakıldığı zaman ise sektör istihdamının toplam istihdamdaki değişimle aynı yönlü hareket ettiği gözlemlenmektedir. 2005 ve 2007 yılında toplam istihdam bir önceki yıl istihdamına göre sırası ile %1,5 ve %2,2 oranında azalırken, bu azalma turizm sektörü istihdamına sırası ile % 1,9 ve %4,6 oranında, toplam istihdamdaki orandan daha yüksek oranlarda, azalma ile yansımıştır. 2006, 2008 ve 2009 yıllarında ise hem ekonomide toplam

İstihdamda artış yaşanmış hem de turizm sektörü istihdamında artışlar yaşanmasına rağmen, artış oranlarında yıllara göre farklılıklar göze çarpmaktadır.

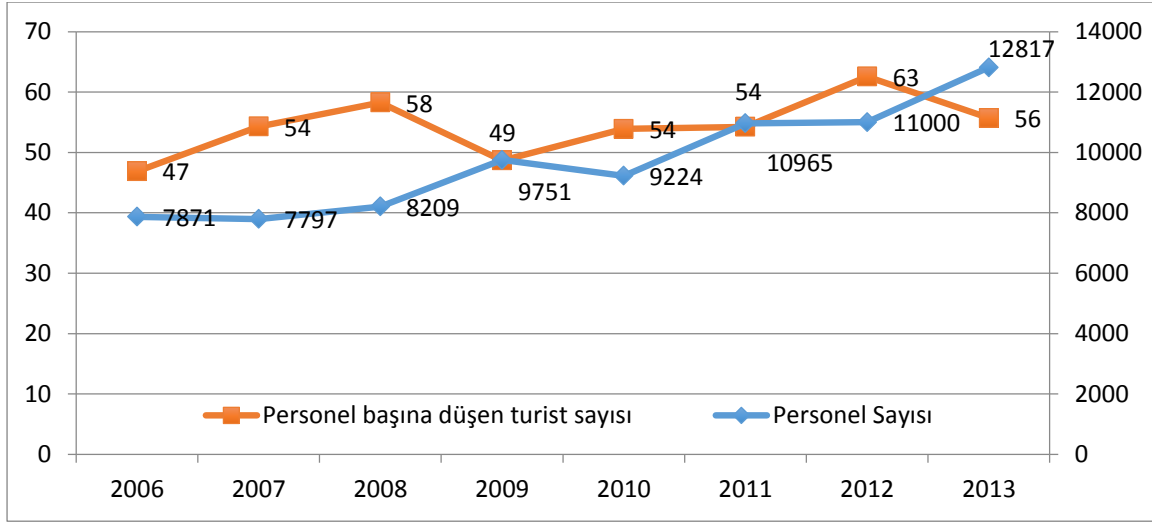
Şekil 44. İstihdamın Toplamda ve Sektörde Yıllara Göre Değişim Oranları

Başbakan Yardımcılığı Ekonomi Turizm Kültür ve Spor Bakanlığına göre ise turizm sektörü istihdam verileri farklılık göstermektedir. Verilerdeki bu farklılığın sektörün dolaylı ve doğrudan yaratmış olduğu istihdamların sektöre dahil edilip edilmemesi kararı ile alakalı olabileceği düşünülmektedir.

Şekil 45. Turizm Sektörü İstihdam Edilen Personel Sayısı (KKTC Başbakan Yardımcılığı Ekonomi Turizm Kültür ve Spor Bakanlığı Verilerine Göre)

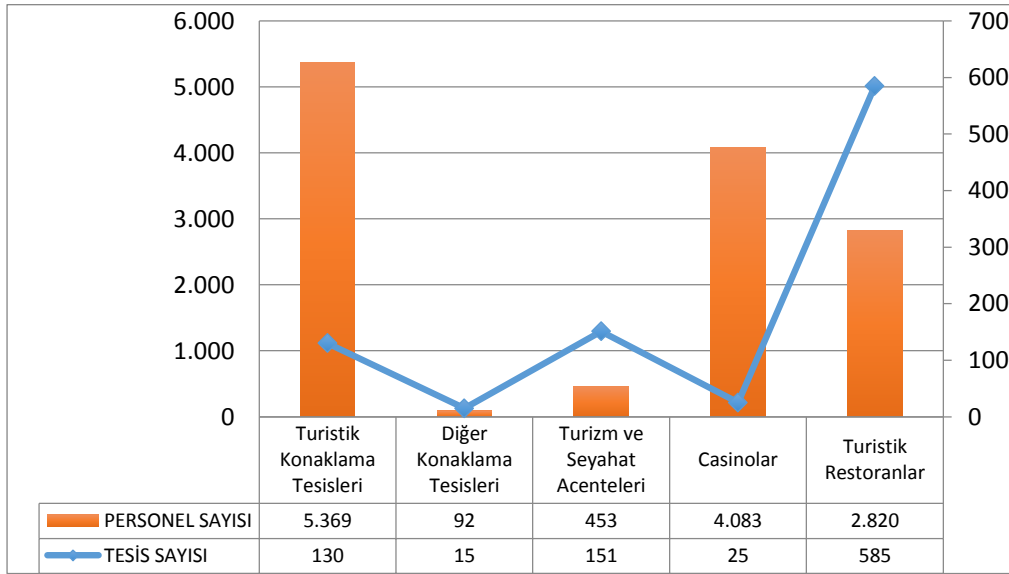
Turizm sektörü istihdam rakamlarına bakıldığında genel trendin artış yönünde olduğu göze çarpmaktadır. Özellikle 2004-2013 yılları arasında sektördeki istihdam artışı sektörün istihdam yaratmadaki önemini bir kez daha teyit eder niteliktedir. Ancak gelen turist sayısında da artış trendi olduğu göz önüne alındığında, personel başına düşen turist sayısının da arttığı görülmektedir. Bu da gelen turist sayısındaki artışın, istihdam edilen personel sayısındaki artıştan fazla olduğunun bir göstergesidir. Daha kaliteli ve ilgili bir hizmet sunabilmek açısından personel başına düşen turist sayısının azalması sektörün gelecekte de istihdam artışına pozitif katkılarının olması gerektiğinin ölçütüdür.

Şekil 46 Personel Başına Düşen Turist Sayısı ve Toplam Personel Sayısı

2013 yılında çalışan sayılarının turistik tesislere göre dağılımına bakıldığı zaman ise en yüksek istihdam 130 turistik konaklama tesisinde toplam 5 bin 369 kişi olarak gerçekleşirken, 25 casinonun da neredeyse aynı miktarda kişiye istihdam sağladığı görülmektedir. Turistik konaklama tesisi sayısının neredeyse 6 da 1 i kadar sayıya sahip casinolar toplamda 4 bin 083 kişiye istihdam yaratmıştır. Bu rakamlarla da açıkça görülmektedir ki casino turizmi KKTC turizmi içerisinde oldukça baskın bir yere sahiptir.

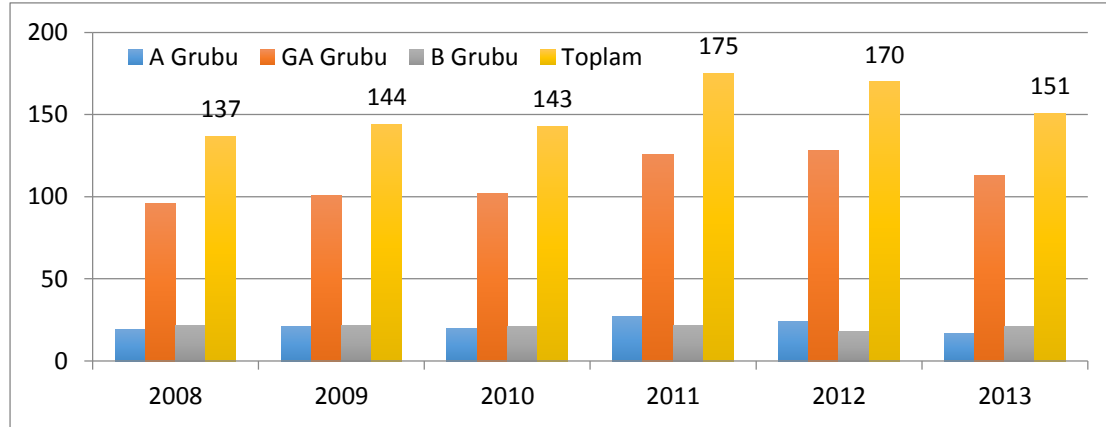
Bununla birlikte genel olarak sektör istihdamının mevsimsellik gösterdiği ve özellikle doluluk oranının yüksek olduğu yaz dönemlerinde artış yaşandığı bilinen bir gerçektir. Sektörde özellikle yarı zamanlı istihdamın arttığı dönemlerde kalifiye eleman ve ara eleman eksikliği yadsınamayacak kadar da fazladır.

Şekil 47. 2013 Yılı Personel Sayısının Tesislere Göre Dağılımı

1.1.10 Turizm ve Seyahat Acenteleri

Turizm acenteleri A grubu, Geçici A Grubu ve B grubu olmak üzere 3 grupta toplanmaktadır.

Şekil 48. Seyahat Acenteleri Grup Dağılımı (2008-2013).

Tablo 18. Seyahat Acenteleri Bölgesel Dağılımı (2008-2013).

	A Grubu	GA Grubu	B Grubu	Toplam
Girne	15	44	2	61
Gazimağusa	1	28	7	36
İskele	1		2	3
Lefkoşa	3	46	7	56
Güzelyurt		7	3	10

1.1.11 KKTC Turizm Sektöründe Mevcut Teşviklendirme Esasları

1 Ocak 2014- 31 Aralık 2016 dönemleri içerisinde TC dışındaki ülkelerden charter seferlerle getirilen turistlerin Kıbrıs Türk Otelciler Birliği (KITOB) üyesi otellerde, Karpaz Eko Turizm Birliği üyesi turistik tesisler ve yöresel ev nitelikli tesislerde en az 7 gece konaklatılması halinde tur operatörü ve Kıbrıs Türk Turizm ve Seyahat Acenteleri Birliği (KITSAB) üyesi turizm ve seyahat acentesine yapılan katkılar aşağıda verilmiştir.

Tablo 19. TC Dışındaki Herhangi Bir Ülkeden Getirilen Turist Sayısı Başına Teşvik

Taşınan Turist Sayısı	2014	2015	2016
1.000-4.999	90 €	85 €	80 €
5.000-9.999	95 €	90 €	85 €
10.000-19.999	100 €	95 €	90 €
20.000-29.999	110 €	100 €	90 €
30.000+	120 €	110 €	100 €

Özel ilgi grupları ve kapalı gruplar olarak adlandırılan seminer, kongre, konferans, toplantı, bayii tatil grupları için teşvikler ise farklılık göstermektedir. 1 Ocak 2014-31 Aralık 2016 tarihleri arasında (15 Haziran-1 Eylül dönemleri ile bayram ve resmi tatiller hariç) özel ilgi gruplarında en az 10 kişi, kapalı gruplar ise en az 40 kişi olmak koşulu ile tur operatörleri ve KITSAB üyesi acentelerin turist başına aldıkları teşvikler aşağıda verilmiştir. Ayrıca KKTC'ye getirilecek özel ilgi grupları için tur operatörlerine 15 € reklam katkısı verilmektedir.

Tablo 20. Özel İlgi Grupları İçin Turist Başına Verilen Teşvikler

	Türkiye	Diğer
En az 5 gece konaklayan	35 €	50 €
En az 7 gece konaklayacak	45 €	65 €
Çoklu destinasyon kapsamında en az 4 gece konaklayacak gruplar için	-	50 €

Bunun yanı sıra kapalı grupların sayısının 500 kişiyi bulması halinde en az 2 gece konaklama şartı ile 50 € verilmektedir.

Tablo 21. Kapalı Gruplar İçin Turist Başına Verilen Teşvikler

Bayii ve Tatil Grupları İçin	Seminer, Kongre, Konferans, Toplantı Grupları			
	Türkiye	Diğer	Türkiye	Diğer
En az 2 gece konaklama	10 €	-	15 €	-
En az 3 gece konaklama	25 €	-	30 €	40 €

Ayrıca TC'nin her hangi bir noktasından veya TC harici diğer ülkelerin her hangi bir noktasından 1 Ocak 2014-31 Aralık 2016 döneminde (15 Haziran-1 Eylül dönemleri ile bayram ve resmi tatiller hariç) Ercan havaalanı üzerinden KKTC'ye getirilen KİTOB üyesi ve Oteller Encümeni tarafından belgelendirilmiş turistik tesislerde, Karpaz Eko Turizm Birliği üyesi turistik tesisler ve yöresel ev nitelikli turistik tesislerde konaklatılan her turist için tur operatörleri ve KITSAB üyesi turizm ve seyahat acenteleri teşvik rakamları ise aşağıda verilmiştir.

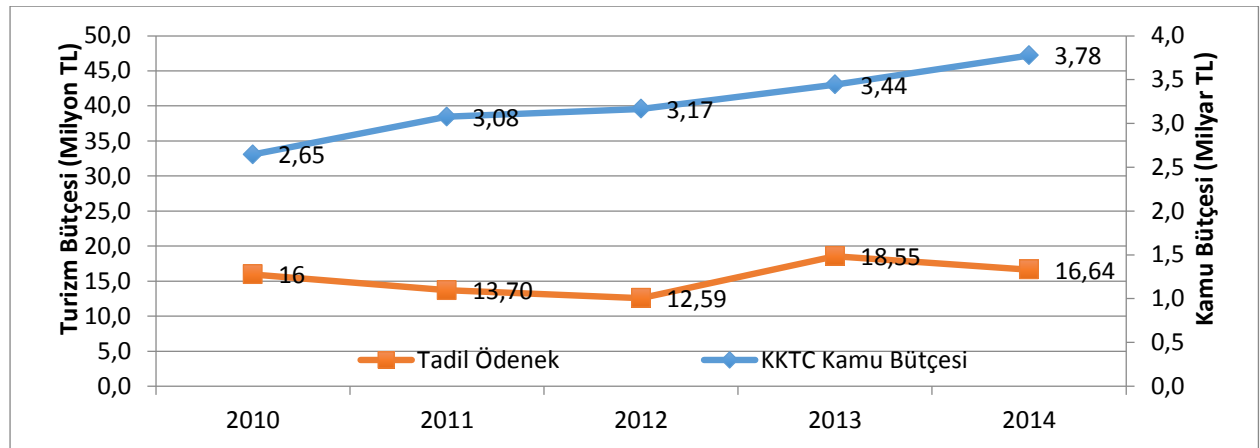
Tablo 22. TC ve TC Harici Ülkeler İçin Turist Başına Verilen Teşvikler

	Türkiye	Diğer
En az 5 gece konaklatılan her turist için	15 €	35 €
En az 6 gece konaklatılan her turist için	20 €	40 €
En az 7 gece konaklatılan her turist için	30 €	60 €

1.1.12 Kamu Bütçesinde Turizmin Payı

KKTC Başbakan Yardımcılığı Ekonomi Turizm Kültür ve Spor Bakanlığında elde edilen verilere göre KKTC kamu bütçesi ve bu bütçeden turizm sektörüne ayrılan ödenek şekil üzerinde gösterilmiştir. Turizm sektörünün ada ekonomisine sahip olan KKTC için önemi göz önüne alındığında kamu bütçesinden turizm sektörüne ayrılan ödeneklerin oldukça küçük miktarlarda kaldığı görülmektedir. Kamu bütçesi 2010 yılından itibaren artış trendi gösterirken, turizm sektörüne ayrılan ödenek 2010-

2012 yılları arasında azalma eğilimine girmiş, 2013 yılında %47'lik bir artışla 12 milyon 585 bin TL den 18 milyon 553 bin 360 TL ye çıkmıştır.

Şekil 49. KKTC Kamu Bütçesi ve Turizm Bütçesi Ödeneği

Gelen turist sayısında her yıl artış yaşandığına daha önceki bölümlerde değinilmişti. Ancak doluluk oranları yada kalış sürelerinde azlık olduğu ve farklı pazarlardan pay alma konusunda sıkıntılar yaşandığı da düşünülürse, sektöre ayrılan bütçede dalgalanmalar yaşanması, hali hazırda zaten var olan ülkenin reklam ve imaj konusundaki sıkıntılarını tetikleyici olabileceği gibi turist sayısında yakalanan artış seyrinin değişmesine de yol açabileceği unutulmamalıdır. Turizm bütçesi ve yıllara göre gelen turist sayıları incelendiğinde ise turist başına bütçe harcamalarının, kamu bütçesinde turizm sektörü payı ile birlikte hareket ettiği gözlemlenmektedir. Ülke ekonomisinde lokomotif olarak nitelendirilen turizm sektörünün kamu bütçesi içerisindeki payı her geçen yıl azalmaktadır. Son yıllarda yapılan yatırımlar ve teşviklerle canlanan sektörün ve sektördeki büyümenin devamlılığı açısından yeni stratejiler oluşturmak ve küresel anlamda rekabet edebilirlik sağlayabilmek için uluslararası reklam kampanyaları oluşturabilecek bütçeye sahip olunması gerekliliği göz ardı edilmemelidir.

Tablo 23. Turist Başına Düşen Bütçe Harcamaları ve Kamu Bütçesinde Turizm Sektörü Payı

Yıllar	Turist Başına Düşen Bütçe (TL)	Kamu Bütçesinde Turizmin Payı
2010	32	0.6%
2011	23	0.45%
2012	18	0.44%
2013	26	0.54%
2014	21	0.43%
2015	20	0.42%

Burada, KKTC ile sektör bakımından benzer profile sahip olan ülkelerin turizm sektörü yapılarına ve turizm bütçelerine değinilerek, KKTC sektörü ile kıyaslama yapılabilir.

1.1.12.1 Malta

Malta turizm sektöründe istihdam edenler toplam istihdamın %16,3 ünü oluşturmaktadır. Uluslararası ziyaretçi sayısı ise 2012 yılı itibari ile 1,4 milyona ulaşmıştır. Malta merkezi yönetimin bütçede turizme ayırdığı payın yanında Avrupa Birliğinden de bazı projelere destek sağlanmaktadır. Malta turizm otoritesi kendilerine ayrılan bütçenin 33 milyon Euro'sunu sadece deniz ötesi kampanyalar, tanıtımlar, halkla ilişkiler ve online hizmetlere ayırmaktadır. Devletin toplam turizm harcamaları 2012 yılında 40,5 milyon Euro olarak gerçekleşmiştir ve bu rakam devlet harcamalarının %1,6 sına tekamül etmektedir.

1.1.12.2 Türkiye

Türkiye turizm sektörü en hızlı gelişen sektörlerin başında gelmektedir. Sektörün GSYİH' ya katkısı 2012 yılında %3,7 olarak gerçekleşmiştir. Yine aynı yıl toplam ziyaretçi sayısı 35,7 milyona ulaşarak, turizm gelirleri 29 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Almanya, Rusya, İngiltere ve Bulgaristan en çok ziyaretçi yollayan ülkeler olmuştur. Bu bağlamda özellikle bu ülkeler hedef kitle olarak belirlenirse KKTC içinde Türkiye aracılığıyla turizm sektöründe bir canlanma yaşanabileceği göz ardı edilmemelidir. TC Kültür ve Turizm Bakanlığı sadece pazarlama ve promosyon faaliyetleri için her yıl yaklaşık olarak 100 milyon Dolar ayırmakta ve bu miktarın büyük bir bölümü reklam, seminer, çalıştay gibi faaliyetlerde kullanılmaktadır. Kalan kısım ise yatırımlara, yenilemelere, müze, opera ve bale gibi aktivitelere kullanılmaktadır.

1.1.12.3 İtalya

Uluslararası turizm faaliyetlerinde önemli bir yere sahip olan İtalya'da turizm sektörünün ekonominin bütünü içerisinde yarattığı katma değer 2010 yılında %6 olarak hesaplanmıştır. 2011 yılında toplam istihdamın %13,8'i turizm sektörü tarafından gerçekleştirilmiştir. İtalya'da turizm için ayrılan 2012 bütçesi 33 milyon Euro' dur. Buna ek olarak bölgesel turizm organizasyonları kendi bütçelerine sahip olup 2010 yılında turizme yapılan toplam harcama 1 milyar 314 milyon Euro olarak gerçekleşmiştir.

1.1.12.4 İspanya

Turizm sektörü İspanya GSYİH' sının %11,ini ve toplam istihdamın ise %11,8 ini oluşturmaktadır. 2012 yılında en çok ziyaret edilen 4. turizm gelirlerinde ise 2. Sırada yer alan İspanya, 2013 bütçesinde turizme 394 milyon Euro ayırmıştır.

1.1.12.5 Yunanistan

Yunanistan için önemli sektörlerin başında gelen turizm sektörünün GSYİH' ye toplam katkısı 2011 yılında %15,8 olarak gerçekleşmiştir. Sektörün yarattığı istihdam toplam istihdamın %18,4 ü, sektöre yapılan yatırımlar ise toplam yatırımların %14,3 ü oranındadır. 2012 yılında 15,5 milyon turist ağırlayan Yunanistan'ın turizm gelirleri 10,4 milyar Euro olarak gerçekleşmiştir. Yine aynı yıl 9,5 milyon Euro bütçeden, 11,4 milyon Euro AB'den, 14,6 milyon Euro da milli kaynaklardan olmak üzere toplamda 35 milyon Euro sektöre ayrılmıştır.

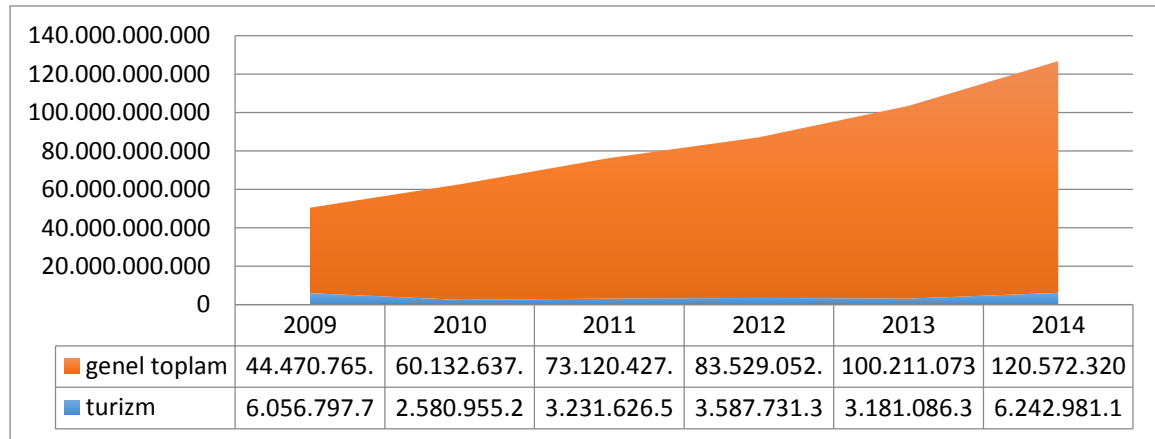
Bu ülkelerin yanı sıra Danimarka 2012 yılı bütçesinin %1.95ini, Slovenya %0.11ini, Arjantin %0.2sini, Bulgaristan %0.53ünü, Hırvatistan ise %0.17sini turizme ayırmaktadır.

1.1.13 Turizm Sektörü Plasmanları

Turizm sektörü sezonlara göre değişiklik gösteren, buna bağlı olarak mevsimselliğin işletmelerin yada ülkelerin turizm gelirlerini de etkilediği, sektörde faaliyet gösteren işletmelerin nakit yada sermaye

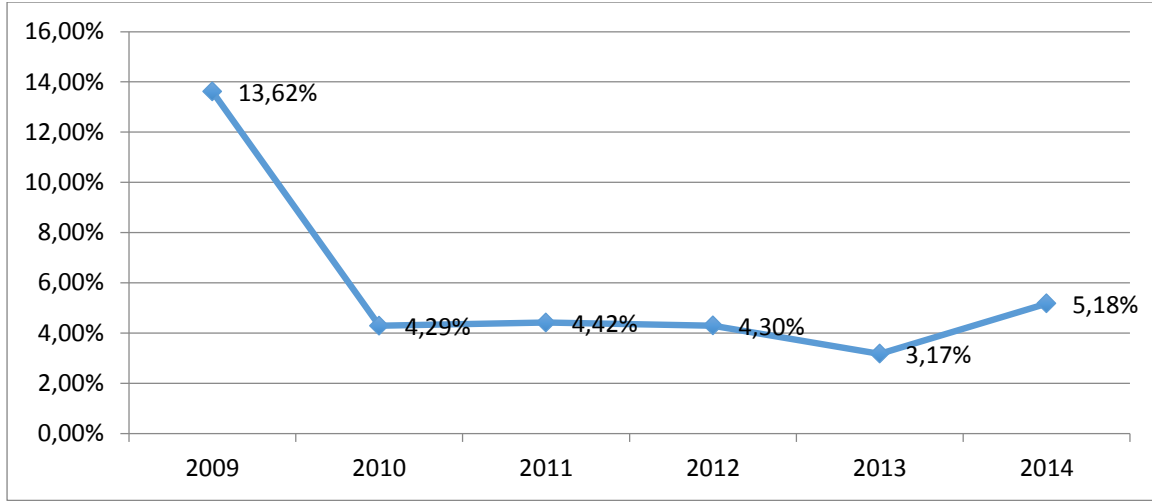
ihtiyaçlarının da bu dalgalanmalara göre şekillendiği bir yapıya sahiptir. Bu açıdan bankalardan alınan nakdi ve gayri nakdi krediler sektörün finans piyasasından ne kadar kaynak kullandığı ve kullanılan bu kredilerin sektörde etkinlik yaratıp yaratmadığı bağlamında önemli bir gösterge olması beklenmektedir.

KKTC Merkez Bankası'nın finansman konularına göre firma ve gerçek kişi bazında bildirim yapılan nakdi krediler ve gayri nakdi kredilere ait verileri incelendiğinde, otel ve restoran başlığı altında sektör kredileri listesinde yer alan ülkenin lokomotiflerinden olarak görülen turizm sektörüne ait kredilerin toplam krediler içerisinde oldukça düşük oranlarda kaldığı görülmektedir.

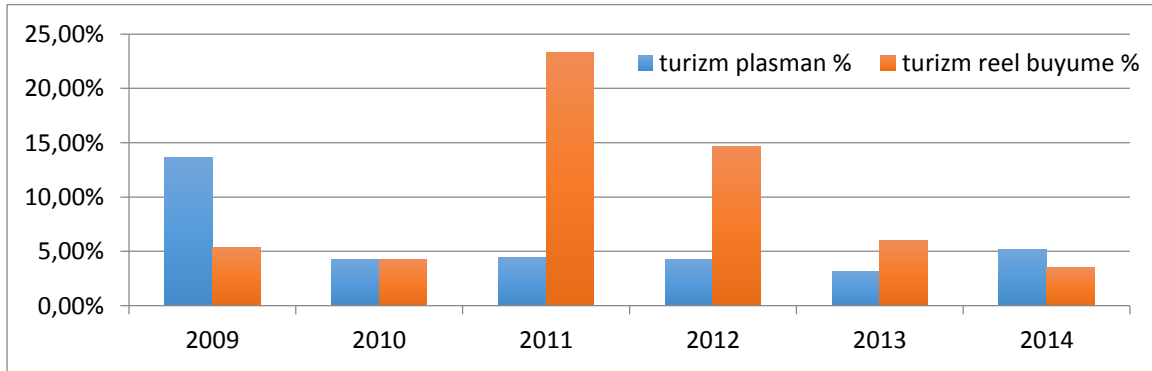
Şekil 50. Bildirimi Yapılan Nakdi Krediler ve Gayri Nakdi Krediler (TL)

Mevcut kredilerle birlikte turizm sektörünün kullandığı krediler de 2009-2014 yılları arasında genel olarak artış göstermiş olsa da, sektörün krediler içerisindeki payına oransal olarak bakıldığında, son 6 yılda sektöre verilen kredilerin en yüksek olduğu yılın %13,62lik oran ile 2009 yılı olduğunu görmekteyiz. 2010 yılında neredeyse %70 lık bir düşüşle %4, 29 seviyelerine inmiş ve 2013 yılına kadar bu seviyelerde seyretmiştir. 2014 yılı itibari ile ise sektörün kullandığı kredilerin toplam krediler içerisindeki payı %5,18dir.

Şekil 51. Bildirimi Yapılan Krediler İçerisinde Turizm Sektörünün Payı (%)

Bununla birlikte sektörün krediler içerisindeki payı yada sektöre verilen kredilerde artış yaşanması tek başına anlamlı bir gösterge değildir. Verilen kredilerin sektörün gelişmesine katkısı olup olmadığını anlamak için krediler içerisinde turizm sektörünün payı ile sektörün ekonomide yarattığı reel katma değer büyüme oranları karşılaştırılmış ve şekilden de anlaşılacağı gibi kredilerin sektörün büyümesine, en azından kısa dönemde, pek fazla yansımadağı gözlemlenmiştir. Ayrıca 2009 yılında sektörün kullandığı kredilerin sektöre pozitif etkisinin 2011 yılında yansımış olabileceği de başka bir ihtimal olarak değerlendirilirken, 2011 yılından sonra plasmanlarda fazla bir değişim olmamasına rağmen sektörün büyüme oranının 2011 yılına göre daha düşük seviyelerde seyrettiği göze çarpmaktadır.

Şekil 52. Turizm Plasmanlarının Toplam Plasmanlar İçerisindeki Payı ve Sektörün Reel Büyüme Oranı

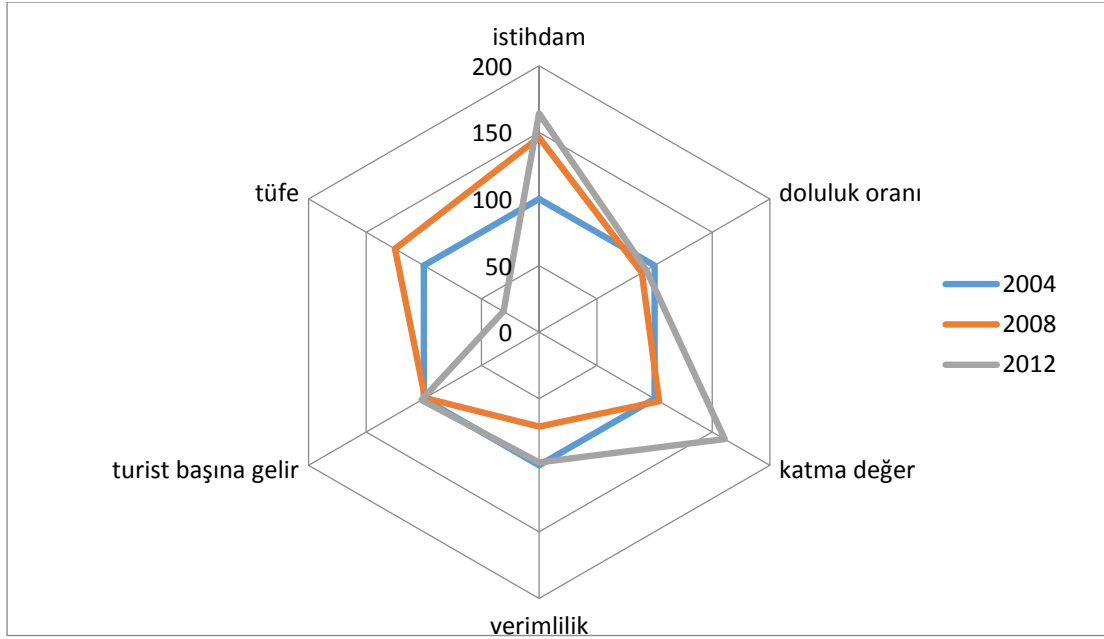
3. Verilerle Genel Değerlendirme

3.1 Radar Grafik Yardımı ile Değerlendirme

Bu bölümde radar şekil yardımı ile turizm sektörüne ait bazı veriler daha da görselleştirilerek, hem yıllar bazında karşılaştırma yapabilme hem de sektöre ait birden fazla değişkenin aynı anda değişimlerini görebilme imkanı sunulmuştur. 2004, 2008 ve 2012 yılları için turizm sektörüne ait her veri seti şekilde kendi eksenine sahip olup, şekilde bulunan çizgiler ise aynı seride bulunan farklı değişkenlere (istihdam, doluluk oranı, katma değer, verimlilik, turist başına gelir ve tüfe) ait değerleri birbirine bağlamaktadır. Bu özelliği ile radar şekil bize her bir seri verinin değerini hem birbirlerine hem de yıllara göre karşılaştırma olanağı sağlamaktadır.

Değişkenlerin her birisinin ölçekleri farklı olduğundan radar şekil çiziminde öncelikle ölçeklendirme maksadı ile 2004 yılı baz alınarak, diğer yıllarda 2004 yılına kıyasla değişkenlerin yüzdellik değişimleri hesaplanmış ve endeks yaratma sureti ile aşığıdaki şekil çizilmiştir.

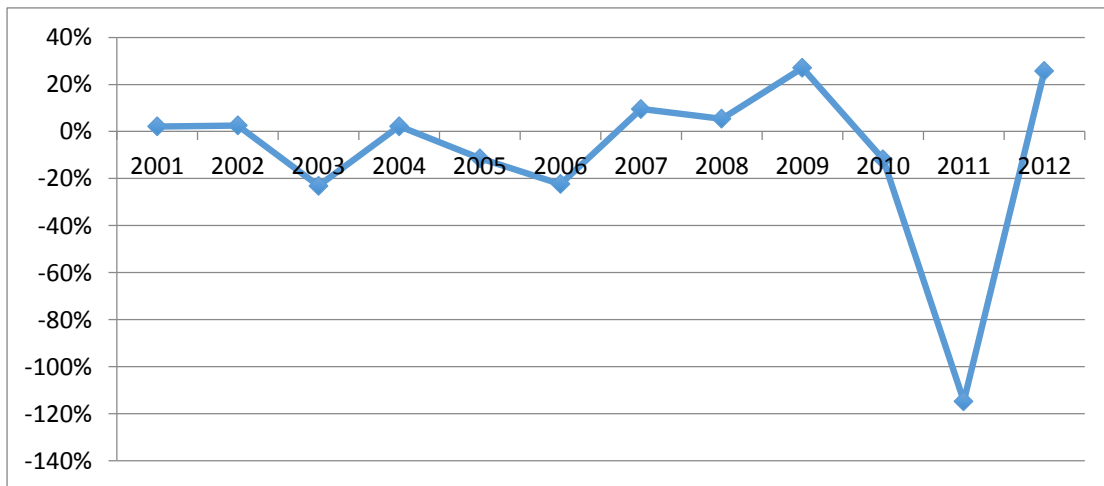
Radar şekilden de anlaşılacağı gibi sektörün yarattığı katma değer yıllar içerisinde ciddi artışlar göstermektedir. Özellikle 2012 yılında yarattığı katma değerdeki sıçrama burada da belirgin bir şekilde görülmektedir. Katma değerde görülen bu olumlu durum kadar belirgin olmasa da radar şekil sektörün yarattığı istihdamda da 2004 yılından sonra iyileşmeler olduğunun bir göstergesidir. Emek başına düşen verimlilik rakamlarına bakıldığı zaman ise beklenen değerlerin altında olduğu ve bu anlamda yıllar itibari ile pek fazla ilerleme kat edilmediği görülmektedir. Aynı şekilde sektörün yarattığı katma değer ve istihdam artışlarına rağmen, sektörde kaynak ve kapasite kullanımının bir göstergesi olan doluluk oranına ait 2012 yılı rakamlarının 2004 yılı rakamlarına bile ulaşmamış olduğu görülmektedir. Turist başına düşen gelirlerde de benzer bir durum söz konusudur. Daha önceki bölümlerde turist sayısının yıllar itibari ile sürekli artış gösterdiği belirtilmişti. Ancak turist başına düşen gelirlerde belirgin artışlar olmadığı, 2004, 2008 ve 2012 yılları için nerdeyse bütün değerlerin aynı seviyede kaldığı görülmektedir.

Şekil 53. 2004, 2008 ve 2012 Yıllarının Radar Şekil ile Değerlendirilmesi

3.2 Toplam Faktör Verimliliği ile Değerlendirme

Ekonomide aynı zamanda çok faktörlü verimlilik olarak da adlandırılan toplam faktör verimliliği (TFP), geleneksel girdilerden olan emek ve sermaye girdileri dışında kalan faktörlerin toplam çıktı da yarattıkları etkilerin bir göstergesidir. TFP’de meydana gelen artışlar teknolojik yenilikler yada iyileştirmelerle (yenilik, yönetsel beceri, organizasyon vs.) açıklanabilmektedir. Burada yapılan analizde, büyüme ile ilgili çalışmalarda sıklıkla ele alınan ölçeğe göre sabit getiri (Cobb-Douglas) üretim fonksiyonu kullanılmıştır. Buna bağlı bulgular 2001 ve 2012 yılları arasında ki hesaplamalar sonucunda ele alındığında, sektörel anlamda çok istikrarlı bir yapıya ulaşılmadığı, özellikle kriz dönemlerinden sektörün oldukça olumsuz etkilendiği görülmektedir. Sektörün performansının en iyi olduğu yıl %27.06 lık oranla 2009 yılı olmuştur.

Şekil 54. Otelcilik ve Lokantacılık Sektörü Toplam Faktör Verimliliği

3.3 KKTC’de Turizm Sektörü Gzft (Swot) Analizi

Turizm sektöründe önümüzdeki dönemlerde gerçekleşmesi beklenen hedeflere ulaşılabilmesi açısından sektörün güçlü ve zayıf yanlarının, fırsatların ve tehditlerin iyi bir şekilde tanımlanması gerekmektedir. Önceki bölümde ele alınan veriler ışığında KKTC turizm eğilimleri belirlenmiş ve bu bölümde ise problemlerin çözümünde yol gösterici olan ve bir anlamda mevcut durumunda kısa bir özeti olan SWOT (GZFT) analizi belirlenmiştir. SWOT analizi yapılırken, KKTC Başbakan Yardımcılığı Ekonomi Turizm Kültür ve Spor Bakanlığı’nın özel ilgi turizmi arama tutanağında yer alan görüşlerinden yararlanılmıştır.

3.3.1 KKTC Turizmi Güçlü Yönleri

- ✓ İklim koşullarının dört mevsim turizm sektörünü canlı tutulmasına olanak sağlaması,
- ✓ Kültürel ve tarihi miraslarının çeşitliliği,
- ✓ Çeşitli turizm alanlarına olanak sağlayan coğrafi yapısı,
- ✓ Su sporları ve tatil turizmi için uygun plajların yaygın olması
- ✓ Turizm alanında yapılan kamu yatırımlarının artması,
- ✓ Yat turizmine uygun kıyılara sahip olması,
- ✓ Sörf gibi sporlar ve özel ilgi turizmi geliştirilmesi açısından uygun rüzgarın varlığı,
- ✓ İnanç turizmi yaratabilecek kültürel ve tarihi mirasların ve kutsal yerlerin varlığı,
- ✓ Eğitim seviyesi yüksek, enerjik ve dinamik nüfus yapısına sahip olması,
- ✓ Coğrafi konum itibari ile adaya hem hava hem deniz yolu ile ulaşılabilme imkanı,
- ✓ KKTC yerel mutfağının çeşitliliği,
- ✓ El sanatları ve el sanatı ürünlerinin varlığı,
- ✓ Tarihi eserlerin coğrafi olarak homojen dağılımı,
- ✓ Dünya turizminin otantikliğe yönelik alakası,
- ✓ Sahillerin kısmen de olsa imara açılmamış olması,
- ✓ Güvenli bir ülke ve hoşgörülü bir toplum yapısına sahip olunması,
- ✓ Zengin öğrenci sayısı ve bu kitlenin alternatif turizme yatkınlığı.

3.3.2 KKTC Turizmi Zayıf Yönleri

- ✓ Politik olarak ambargo altında olması ve buna bağlı olarak imaj yaratma konusunda yaşanan sıkıntılar,
- ✓ Altyapı ve hizmet kalitesinin artan turist sayısına yanıt verebilecek seviyede olmaması,
- ✓ Adaya ulaşım konusunda yeterince kanalın olmaması ve direk uçuşların sayısındaki azlık,
- ✓ Uluslararası anlaşmalara dahil olamamak,
- ✓ Plansız gelişme ve çevre bilinci olmaması,
- ✓ Patent ve tescil alma zorunluluğu,
- ✓ Denetimlerin yeteri kadar ve etkin bir şekilde yapılmaması,
- ✓ Bölgesel kalkınma yatırımlarını da desteklemek amacı ile yapılan otellerin yakın kırsal çevre ile uyumsuz oluşu ve bölgelerdeki altyapı eksiklikleri,
- ✓ Yat turizmi için limanların tek bir bölgede toplanmış olması ve dağılımın dengesizliği,
- ✓ Doğal ve tarihi mirasların yeterince korunamaması,
- ✓ Pazarlama ve tanıtım faaliyetleri için ayrılan bütçenin yetersizliği ve etkin şekilde kullanılamaması,

- ✓ Turizm sektöründe yaratılan istihdamda kalitenin düşük kalması ve uygulamaya yönelik eğitim programların yetersizliği ve ara eleman eksikliği,
- ✓ Yerel halkın turizm sektörüne karar verici grup olarak yeterince dahil edilememesi,
- ✓ Turistlerin daha uzun geceleme yapabilmelerine sebep olacak hizmet çeşitliliğinin az olması,
- ✓ Toplu ulaşım konusunda eksiklik ve yüksek ulaşım maliyetleri,
- ✓ Şehir planlamanın yetersiz olması,
- ✓ Yaşanan ekonomik krizlerden, bağımlı ekonomi nedeniyle daha fazla etkilenme,
- ✓ Turizm tesisleri ve kıyı bölgelere askeri birliklerin konuşlanmış olması,
- ✓ Her yıl artan turist sayısına rağmen turist başına harcamaların düşük seviyelerde kalması ve halka yansımaması,
- ✓ İklim koşulları göz önüne alındığında her mevsim turizm imkanı varken, bunun aylara yansımaması ve doluluk oranlarının turizmin en yoğun olduğu aylarda bile düşük oranlarda kalması,
- ✓ Turizm istatistiklerinin yetersiz olması ve güncel olmaması,

3.3.3 KKTC Turizmi İçin Fırsatlar

- ✓ Dünyada turizme ilginin ve talebin her geçen gün artması,
- ✓ Tur operatörleri ve havayolu taşımacılığında uçuşların sayısında ve uçuş destinasyonlarında artış yaşanması,
- ✓ Kongre ve sağlık turizmine olan ilginin artması,
- ✓ Sosyal medya kullanım oranının artması ile daha geniş kitlelere ulaşılma kolaylığı
- ✓ TC ile yapılan işbirliği ve Türkiye’de refah artışına bağlı olarak turist çekme,
- ✓ Ada da öğrenci nüfusunun her zaman yüksek olması,
- ✓ Avrupa’nın son iki parçalı başkentine sahip olmak,
- ✓ Dünyada özellikle kongre ve sağlık turizminde yeni destinasyonlara artan ilgi,

3.3.4 KKTC Turizmi İçin Tehditler

- ✓ Benzer koşullara sahip rakip ülkelerin rekabet gücünü elinde bulundurması,
- ✓ Kontrolsüz yapılaşma ile kıyıların bozulması ve tahrip edilmesi,
- ✓ Ülke imajının uluslararası arenada hakkettiği yeri henüz bulamamış olması,
- ✓ Rakip ülkelerin rekabet gücünün daha yüksek olması,
- ✓ Uluslararası seyahat organizatörlerinin piyasaya egemen olmaları ve KKTC’nin bu anlamda uluslararası arenada temsilinin az olması,
- ✓ Orta Doğu’da yaşanan olumsuzluklar ve TC’ye yansımaları,
- ✓ Türkiye’nin Mersin şehrinde yapılacak olan nükleer santral.

Tablo 24. Turizm Sektöründe Mevcut Durumda Artılar ve Eksiler

(Kaynak: KKTC Başbakan Yardımcılığı Ekonomi Turizm Kültür ve Spor Bakanlığı'nın özel ilgi turizmi arama toplantısı tutanağı 2015-2025)	
Ne Var?	Ne Yok?
<ul style="list-style-type: none">✓ Doğa✓ Yetenek ve Potansiyel✓ Heves,✓ Fırsatlar,✓ Mekanlar,✓ Güvenilirlik,✓ İnsani Özellikler,✓ Geliştirilebilecek insan kaynağı,✓ Yerel halkın özel ilgiye yatkınlığı,✓ Girişimcilik için yüksek motivasyon,✓ Üniversite öğrencilerinin potansiyeli.	<ul style="list-style-type: none">✓ İstikrar,✓ Partiler üstü bir turizm politikası,✓ Bütçe,✓ Uluslararası tanınmışlık,✓ Ülkesel fiziki plan,✓ İrade,✓ Cezaların caydırıcı olmaması,✓ Özel ilgi turizmini geliştirecek yasal düzenlemeler,✓ Turizmde özel ilgi ile ilgili daire,✓ Online bilgi sistemi,✓ Altyapı,✓ Teşvik,✓ Misyon ve vizyon,✓ Kurumsal denetim,✓ İşbirliği,✓ Envanter,✓ Arama kurtarma ve ilk yardım.

4 KKTC Turizm Potansiyeli

Bulunduğu coğrafi konum, iklim koşulları ve el değmemiş bakir doğası dikkate alındığında KKTC'nin sahip olduğu potansiyel açıkça görülebilmektedir. Bu bölümde KKTC'de çeşitlilik yaratabilecek, güneş-deniz-kum üçlemesi dışında yaratılabilecek potansiyel turizm dalları sunulacaktır.

4.1 İnanç Turizmi

Dünyada yükselen turizm trendlerinden birisi de inanç turizmidir. Alternatif turizm olarak bilinen inanç turizmi açısından KKTC yüksek bir potansiyele sahiptir. KKTC bulunduğu coğrafi konum ve tarihi dolayısıyla hem Hristiyanlığın hem de Müslümanlığın ayak izlerini taşımaktadır. Ancak bu potansiyelin yeterince kullanılmadığı göze çarpmaktadır.

Bu gün sakin ve küçük bir kasaba olan Lefke 'de Şeyh Nazım Kıbrisi tarafından yaratılmış olan inanç turizmi farklı milletlerden birçok kişinin ziyaret ettiği bir dergah durumundadır. Özellikle Nakşibendi tarikatının merkezi olarak görülen dergah, manevi huzur arayan farklı dil ve dinlerden ziyaretçilerin ilgi odağı konumundadır. Bunun yanı sıra Girne'deki Hazreti Ömer Türbesi de Müslüman ziyaretçilerin ilgi odağında bulunmaktadır.

Özel ilgi turizminin bir türü olan inanç turizmi çerçevesinde Apostolos Andreas ve St Barnabas Manastırı özellikle yılın belli zamanlarında yabancı turistlerin akınına uğramaktadır.

4.2 Kongre Turizmi

Son yıllarda uluslararası nitelikte düzenlenen kongre, konferans veya seminerlerin sayısında gözle görülür bir artış yaşanmaktadır. KKTC’de artan üniversitelerin sayılarında artışlarda göz önüne alınırsa bu tarz faaliyetlerin sayısında ilerleyen günlerde daha fazla artış olması beklenmektedir. Ancak turizminin bir parçası olarak kongre merkezlerine ulaşılabilirliği sağlayan ulaşım ve alt yapı problemleri burada da mevcut potansiyelin kullanılmasında engel teşkil eden sebepler arasında yer almaktadır.

4.3 Sağlık Turizmi

Sağlık turizmi sağlıklı yaşam hizmeti sunmaya yönelik olarak rehabilitasyon, gıda ve beslenme, sağlık ve bakım hizmetleri gibi konularda uzmanlaşarak yapılan turizm çeşididir. KKTC’de özellikle tüp bebek konusunda ilerlemeler kat etmiş, çocuk sahibi olmak isteyen bireylerin ilgi odağı haline gelmiştir. Bunun yanı sıra yaşlı bakım evleri de sağlık turizminde sunulabilecek alternatiflerden sayılabilir.

4.4 Yat Turizmi

Her tarafı denizlerle çevrili olan KKTC’ye ulaşım sadece hava ve deniz yolu ile sağlanmaktadır. Son yıllarda, deniz yolculuklarını tercih ederek yat turizmine yönelen ilgiye bakılırsa KKTC bu durumu avantaja çevirebilecek potansiyele sahiptir. Ancak sahip olduğu yat limanları genellikle balıkçı barınağı olarak kullanıldığından ve kayıtlı yatlara verilen hizmet kalitesinin düşük olmasından dolayı istenilen verime bir türlü ulaşamamıştır. Mağusa, Yeni Erenköy ve Gemikonağı bölgelerinde yapılan yada yapılacak yatırımlarla bu alanda da çekim merkezleri yaratılıp turizm potansiyeline katkılar sağlatılması amaçlanmaktadır.

4.5 Kültür Turizmi

KKTC tarihi itibari ile Mısırlılar, Finikeliler, Persler, Bizanslılar, Lüzinyanlar, Osmanlılar, İngilizler başta olmak üzere, birçok uygarlığa ev sahipliği yapmıştır. Bu açıdan tarihi ve kültürel eserler bakımından oldukça zengin bir çeşitliliğe sahiptir. Lefkoşa’da Büyük Han, Mevlevi Tekke Müzesi, Girne Kapısı, Venedik Sütunu; Girne’de Girne Kalesi, St. Hilarion Kalesi, Bellapais Manastırı, Bufavento Kalesi; Gazimağusa ’da Salamis Harabeleri, Othello Kalesi, Lala Mustafa Paşa Cami, Namık Kemal Zindanı, Kral Mezarları, Venedik Sarayı; İskele’de Apostolos Andreas Manastırı, Kantara Kalesi, Kanakaria Kilisesi, Kral Mezarları, Philon Kilisesi; Güzelyurt’ta Vuni Kalesi, Güzelyurt Müzesi Soli Harabeleri, St. Mamas Manastırı kültür turizminde öne çıkan, tarihe tanıklık etmiş yerlerden bazılarıdır.

4.6 Su Altı Turizmi

Günümüzde su altı yada dalgıçlık turizminin de popüler olmaya başladığı görülmektedir. Su altındaki güzellikleri görmek, batık harabeler keşfetmek veya dolaşmak, belgesel ve film çekimleri yapmak gibi nedenlerle tercih edilen, özel ilgi turizmlerinden olan su altı turizmi KKTC de fark yaratabilecek turizm çeşitlerindedir. Salamis harabelerinin bir kısmının da su altında bulunduğu söylenilmektedir. Bu kalıntıları görmek isteyenler için su altı turizmi iyi bir alternatif oluşturmaktadır. Ayrıca deniz kaplumbağalarının yumurtlama merkezi olmuş sahilleri ile KKTC farklı kitlelere hitap edebilecek potansiyele sahiptir. Su kaplumbağalarının yumurtladıkları günler izlenerek özel ilgi turizmi çerçevesinde pazarlama stratejilerine dahil edilip hedef kitlelere ulaşılması bu konuda önem arz etmektedir.

4.7 Eko Turizm

KKTC, kitle turizmine alternatif olarak, farklı yaşam tarzları ve kültürleri, farklı mutfakları yaşamak için seyahat eden turistlere de ev sahipliği yapacak potansiyele sahiptir. Sayısız uygarlıklar ve kültürlerin bir mozaığı olarak KKTC eko turizm için farklı fırsatlar sunmaktadır. Son zamanlarda bu alanda çeşitlilikler uluslararası katılımcılarla da renklenmeye başlamış, Gazimağusa kültür ve sanat festivali, Büyükkonuk eko-köy eko-gün, Bellapais müzik festivali gibi çeşitli etkinlikler yoluyla turizmde çeşitlilik sağlanması yönünde atılımlar yapılmıştır.

5 KKTC Turizm Sektöründe Yaşanan Sorunların Giderilmesine Yönelik Politika Önerileri

Dünya ekonomisinde gelişmeler ve rekabet ortamı her geçen yıl farklı boyutlara gelirken devletlerin serbest piyasa ekonomilerinde devletin üretim anlamında ekonomide küçülmesi, piyasayı düzenleyici rolü ve ekonominin alt sektörlerine orta ve uzun vadeli yön verme işlevi daha da önem kazanmaktadır. Ancak, pek çok gelişmekte olan ülkede söz konusu işlev tam anlamıyla yerine getirilemediği zaman piyasada oluşan boşlukların doldurulup potansiyelin etkin bir şekilde kullanılabilmesi salt tesadüflere kalmaktadır. Bu bağlamda Kuzey Kıbrıs Turizm Sektörü ile ilgili cevaplanması gereken iki temel soruyla karşı karşıya kalınmaktadır:

1. *KKTC Turizmi mevcut potansiyelinin ne kadarını kullanabilmektedir?*
2. *Sektörün orta ve uzun dönemli stratejileri ve buna bağlı olarak atılması gereken adımlar nelerdir?*

Dünyada turizm sektörü 2014 yılı itibarıyla yan sektörleri de dahil 7 trilyon dolar gibi devasa bir rakama erişmiş ve küresel ekonominin yaklaşık %10'unu temsil etmektedir. Yaşanmakta olan küresel krize rağmen son yıllardaki yıllık %7'lik büyümesini sürdürmekte ve 2023 yılında bugüne göre ikiye katlanıp 13,6 trilyon dolarlık bir Pazar büyüklüğüne ulaşması öngörülmektedir. Ancak büyüyen pazarla birlikte küresel rekabet de artmaktadır. Geçmiş yıllarda belli başlı bölgelerde yoğunlaşan turizm sektörü günümüzde Uzak Doğu ve Afrika gibi bölgelerin de girmesiyle tüm dünya sathına yayılmıştır. Ülkemizin rekabet halinde olduğu Akdeniz çanağında ise turizm pazarında aslan payını elinde tutan Fransa, İspanya, İtalya, Yunanistan gibi ülkelerde sektör doyuma ulaşmaya ve sektörel gelişim de yavaşlamaya başlamıştır. Bu durum kaçınılmaz olarak Türkiye, Hırvatistan, Bulgaristan gibi ülkelerin iştahını kabartmaya ve bu gibi pek çok ülkenin çeşitli stratejiler ve bunlara bağlı teşviklerle sektörün küresel pazardan aldığı payı artırmaya çalıştıkları görülmektedir.

Kuzey Kıbrıs ekonomisi küçük bir ada ekonomisi olması nedeniyle sınırlı ihracat potansiyeline sahip ve hizmet sektörü dışında pek fazla rekabet avantajına sahip sektörü bulunmamaktadır. Bu durumun herhangi bir anlaşma sonrası da değişmesi pek beklenmemektedir. Tüm bu gerçekler ışığında ülkede ekonomi yönetiminin sektöre yön verme anlamında üzerine pek çok görev düşmektedir. Bu görevler de sadece potansiyel yatırımcılara arazi ve yatırım teşvikleri sağlamanın ötesinde niş turizm alanlarındaki yatırımları artırmadan iç turizmi geliştirmeye kadar pek çok başlığı içermektedir.

KKTC Turizm Sektörü 2013 yılı kesinleşmiş verilerine göre GSYH'nin %8,9'unu temsil etmektedir. Ayrıca yapılan yatırımlarla 2002 yılında 10,611 olan yatak kapasitesini 2013 itibarıyla 18,766'ya çıkarmıştır. Ancak yıllık reel büyüme oranlarına bakıldığında zaman sürdürülebilirlik anlamında sorunların öne çıktığı görülmektedir. Sektör 2010'da %4,2 büyürken bu değer 2013'de %23,3'e çıkabilmektedir.

Aynı şekilde %32 il %47 arasında değişen yıllık doluluk oranlarına da bakıldığı zaman başta pazarlama olmak üzere atılması gereken pek çok adım olduğu gerçeği ile karşı karşıya kalınmaktadır.

Ülkede yatak sayısı anlamında son yıllarda kayda değer artışlar yaşansa da sürdürülebilirlik anlamında atılması gereken pek çok adım mevcuttur. Bu bağlamda atılması gerekli adımların bazıları şu şekilde sıralanabilir:

1. Turizmin KKTC Ekonomisi için 'öncelikli sektör' niteliği ve 'sürdürülebilir turizm' vizyonu çerçevesinde sektöre fon kaynakları ve hedefleri belli olan uzun vadeli bir program hazırlanmalı ve siyasi değişimlerden minimum düzeyde etkilenen sürdürülebilir bir yapıya geçilmelidir. Bu bağlamda son dönemlerde kullanılan ve sektöre görel bir ivme kazandıran teşvik sistemi gözden geçirilip geliştirilmelidir.
2. Turizme ayrılan fonlar rekabet halinde olduğumuz ülkelerdeki oranlarla rekabet edebilecek oranlara artırılmalıdır. Turizm sektörünü geliştirmek isteyen ülkelerin ülkesel ve bölgesel tanıtma için ayırmak zorunda oldukları oran, rakip ülkelerin yaptığı ve ilgili literatürün tavsiye ettiği gibi milli gelirin en az %2'si oranını yükseltilmelidir.
3. Yarım kalmış ve Kalkınma Bankası kaynaklı sorunlu oteller yeni bir program çerçevesinde turizme kazandırılmalıdırlar. Gerek Bafra bölgesinde gerekse de ülkenin çeşitli yerlerinde yarım kalmış veya sorunlu pek çok tesis bulunmaktadır. Hazırlanacak kapsamlı bir program çerçevesinde turizm sektörüne kazandırılmaları sağlanmalıdır.
4. Sektörde başta teşvik sağlananlar olmak üzere tüm tesislerin uygun yerli ürünleri tüketmeleri yasal bir zorunluluk haline getirilmeli ve sistem yerel yönetim mekanizmaları da kullanılarak sıkı bir şekilde denetlenmelidir.
5. 3 ve 4 yıldızlı otellere kalite ve standart artırıcı yatırım teşvikleri sağlanmalıdır. Ülkede kalite ve standart sorunu yaşayan özellikle bu otel türleri olduğu görülmektedir. Sektörün son yıllarda başarılı olduğu Orta Avrupa gibi pazarlardaki turistlerin satın alma gücünün 5 yıldızlı kumar turistinden farklı olup 3 ve 4 yıldızlı otellere daha uygun olduğu görülmektedir.
6. Alternatif turizm için 'strateji belgesi' hazırlanıp ivedilikle hayata geçirilmelidir. Sektörün maliyet yapısı dikkate alındığında unutulmamalıdır ki 'ucuz turist' konseptinden markalaşmış alternatif turizm konseptine kaymak sektör için en önemli uzun vadeli hedef olmalıdır. Bu bağlamda, başta citta slow olmak üzere, eko turizm, sağlık turizmi, kongre turizmi vs. gibi alternatif turizm alanları içerisinde ülke için öncelikli olanlar ortaya çıkarılıp sektörün gelişimi için gerekli adımlar atılmalıdır.
7. Eko turizm bağlamında yapılan yatırımlar ve yatırımcıların geldikleri finansal darboğaz değerlendirilerek sektörün başta pazarlama olmak üzere pek çok noktada işbirliği kümelenme vs. gibi yapılarla hareket etmeleri teşvik edilmelidir.

8. Destekleyici diğer politika önerileri:

- a. İ turizmi canlandırıcı projelerin geliştirilmesi. İ turizm, özellikle ekonominin durakladığı dönemlerde kaynakların dışarıya sızmasına engel olur hem de alternatif turizm gibi turizmin tüm yıla yayılmasına yardımcı olur. İç turizm potansiyelinin geliştirilmesi amacıyla acentelerin veya işletmelerin iç pazara yönelik pazarlama faaliyetlerinin artırılmasına yönelik çalışmalar teşvik edilmelidir.
- b. Müze ve ören yerleri için ayrı bir fon oluşturulsun. Kumar turizmi dışındaki alternatifler geliştikçe bu gibi yerlerin kullanımı artacaktır. Ancak ilgili yerlerin kullanımı ve kesilen bilet sayısı son dönemlerde ciddi oranda artmasına rağmen hasılatları maliyeye aktarılmakta ve yıl boyunca bütçesel olanaksızlıklar nedeniyle bu gibi yerlere para aktarılamamaktadır.
- c. Turizm sektöründeki ara eleman açığına kapatmak amacıyla OTEM'in kapasitesi geliştirilmeli ve üniversitelerle ortak çalışmalar yapılarak ilgili açığın giderilmesiyle ilgili politikalar geliştirilmelidir.
- d. Turizm sektöründe standartların geliştirilmesi açısından bakanlık bünyesinde kullanılan mevcut sistemin geliştirilerek turistik tesislerin denetim ve belgelendirilmelerinde denetim mekanizmasının etkinliğinin artırılması sağlanmalıdır. Bu bağlamda Bakanlığın kapasitesinin geliştirilmesi de gerekmektedir.

TİCARET SEKTÖRÜ

DURUM TESPİT VE POLİTİKA ÖNERİLERİ

1	Ticaret Sektörü Çalışma Kapsamı.....	125
1.1	<i>Amaç</i>	125
1.2	<i>Bu Çalışmanın Önceki Çalışmalardan Farkı ve Önemi</i>	125
2	Toptan ve Perakende Ticaret Sektörünün Genel Değerlendirmesi.....	125
2.1	<i>Ticaret ve Milli Gelir:</i>	125
2.2	<i>Ticaret Sektörü ve İstihdam.....</i>	128
2.3	<i>Toptan Perakende Ticaret ve Toplam Tüketim.....</i>	129
2.4	<i>Toptan ve Perakende Ticaret Sektöründe çalışanların durumu:.....</i>	130
2.5	<i>TPT'deki Kredi Kullanımı ve Sabit Sermaye Yatırımları</i>	131
3	Dış Ticaret	132
3.1	<i>Dış Ticaret ve Açık (GAP) Analizi.....</i>	132
3.2	<i>Yeşil Hat - Ada İçi Ticaret.....</i>	134
4	Toplam Faktör Verimliliği (Tfp) Analizi.....	139
5	Politika Önerileri	142
5.1	<i>Teknik ve Lojistik Sorunlar:</i>	142
5.1.1	<i>Teknoloji ve Lojistik Kaynaklı Sorunlara Öneriler:.....</i>	143
5.2	<i>Finansman sorunları:.....</i>	144
5.2.1	<i>Finansman Sorunlarına Öneriler:</i>	144
5.3	<i>Hukuki ve İdari Sorunlar:</i>	145
5.3.1	<i>Hukuki ve İdari Sorunlara Öneriler:</i>	145

1 Ticaret Sektörü Çalışma Kapsamı

1.1 Amaç

Çalışmanın amacı genel olarak izolasyonlarla dış dünya ile kısıtlı teması olan bir ekonomi konumundaki Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyetinde hizmetler sektörünün bir alt sektörü sayılan toptan ve perakende ticaret sektörünün genel ekonomi içerisindeki konumunu, önemini ve sorunlarını irdelemektir. Ayrıca sektörün daha verimli ve etkin çalışabilmesine yönelik politika önerilerinin belirlenmesi yanında, sektörün gelişme perspektiflerine yönelik alternatif yapıların da ortaya konulmasına imkan yaratmaktır.

1.2 Bu Çalışmanın Önceki Çalışmalardan Farkı ve Önemi

Çalışmanın önemi ve diğer çalışmalardan farkı, bugüne kadar yapılan çalışmaların daha genel olarak makroekonomik düzeyde incelemeler yapılması ve genel ekonomik sorunlardan yola çıkarak önermeler ortaya koymasıydı. Oysa bu çalışma ile daha mikro düzeyde alt sektörel bazda inceleme ve analizler yapılarak politika ve gelişme perspektifleri önerilmektedir.

2 Toptan ve Perakende Ticaret Sektörünün Genel Değerlendirmesi

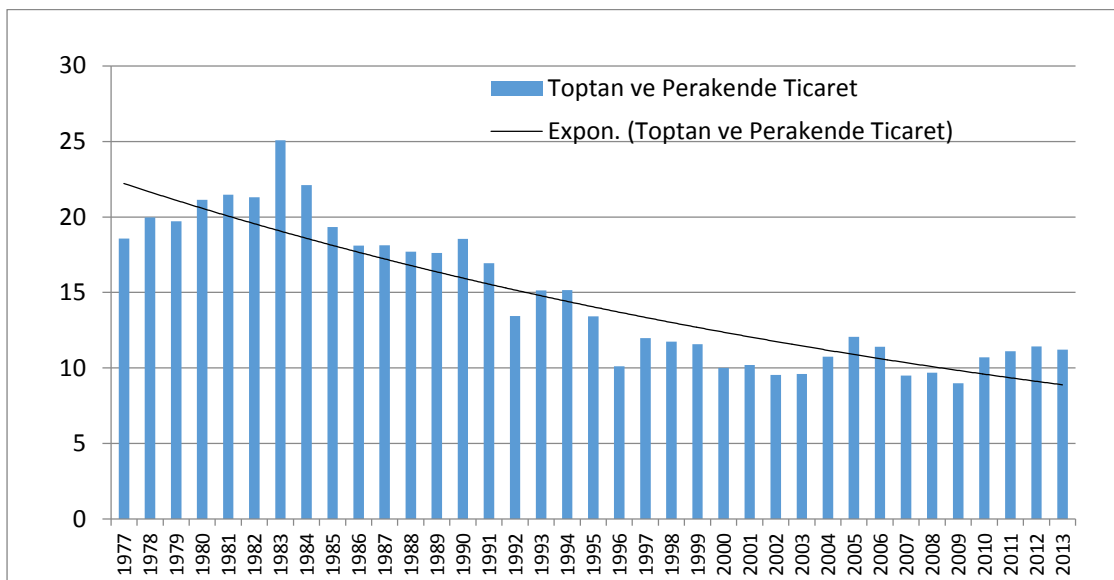
Ticaret sektörü genel tanım olarak toptan ve perakende olarak iki alt bölüm olarak ele alınmaktadır. Ağırlıklı olarak alım ve satım faaliyetlerinin yer aldığı sektörde dayanıklı, dayanaksız ürünlerin alım satımı yanında yurt içi ve yurtdışı satış olarak ta ele alınarak ithalat ve ihracat boyutu ile de değerlendirilebilmektedir. Bu çalışmada toptan ve perakende ticaret sektörü tanımlı olarak ağırlıklı olarak yurtiçi toptan ve perakende ticaret şeklinde ele alınmıştır. KKTC'nin ithalata bağımlı yapısı ve kısıtlı yerel sanayi üretimi dikkate alındığında ticaret sektörü çoğunlukla yurtdışından ithal edilerek yurtiçinde toptan ve perakende satışı yapılan malların ticaretini kapsamaktadır. Kısıtlı sayıda firmanın da yurt içinde üretilen hafif sanayi ürünlerini yurtdışına satarak (ihracat) ticaret yaptığına da rastlanmakla birlikte çalışmanın temel odak noktasını yurtiçi ticaret oluşturmaktadır.

2.1 Ticaret ve Milli Gelir:

Herhangi bir sektörün genel ekonomi içerisindeki önemini ve büyüklüğünü ortaya koymak açısından milli gelir içerisinde oluşturduğu paya bakmak gerekmektedir. Ticaret sektörünün ve genel olarak hizmet sektörünün ekonomi içerisindeki genel payı ülkenin gelişmişlik düzeyi ile birlikte artmaktadır. Geleneksel ekonomilerde ticaret ve hizmetlerin sektörel payı nispeten daha düşük seviyelerde iken gelişmiş ekonomilerde bu oran daha yüksek seviyelerde bulunmaktadır. Örneğin gelişmiş ülkelerde hizmetler sektörü genel ekonomi içerisinde %70 ve üzeri bir yer tutarken bu oran gelişmekte olan ülkelerde %50'lere kadar gerileyebilmektedir.

Genel hizmetler sektörü içerisinde birçok alt sektör yer alırken ticaret sektörünün payı nispeten yüksek seviyelerdedir.

KKTC’nde Toptan ve Perakende Ticaret (TPT) sektörünün GSYİH içerisindeki payı kamu hizmetlerinden sonra ikinci sırada gelmektedir. Ticaret sektörünün 1977-2010 yılları arasındaki payı milli gelirin 9%’u ile 25%’i arasında değişkenlik gösterirken, ortalama olarak 15% seviyesinde olduğu görülmektedir. Şekil 1’de görülebileceği gibi 1990’ların ortasından itibaren ticaret sektörünün GSYİH içerisindeki payı ise sürekli olarak ortalamanın altında seyretmeye başlamıştır. Bu durum ekonomideki genel yavaşlama ile doğru orantılı olabileceği gibi ticaretin üretim yapısı gereği kayıt dışılığa bağlı yaşanan ölçüm sorunları ile açıklanabileceği gibi ticaretin sektörünün yarattığı katma değer ile de ilişkili olduğu düşünülebilir. Ticaret sektörü de diğer birçok hizmet üretimi gibi emek-yoğun bir üretim yapısı olması nedeniyle sektörün temel girdisi konumunda kabul edilen emek fiyatına yani ücretlere duyarlı bir üretim alanı konumundadır. Bu nedenle de milli gelir hesaplamasında ticaret sektörü ve çoğu hizmet sektörü ücretler seviyesine göre pay almaktadırlar. KKTC’de 1990 sonrasında kamu hizmetlerinin payını artırması da söz konusu dönemlerde yüksek enflasyon ve hayat pahalılığına bağlı kamu çalışanlarının ücretlerine yapılan yüksek artışlara bağlı artarken tamamını özel sektör oluşturan ticaret sektörünün payı da görece olarak gerilemiştir. Bunun yanında, ekonomide gelişen diğer sektörlerden dolayı da Ticaret sektörü görece olarak gerilemiştir.

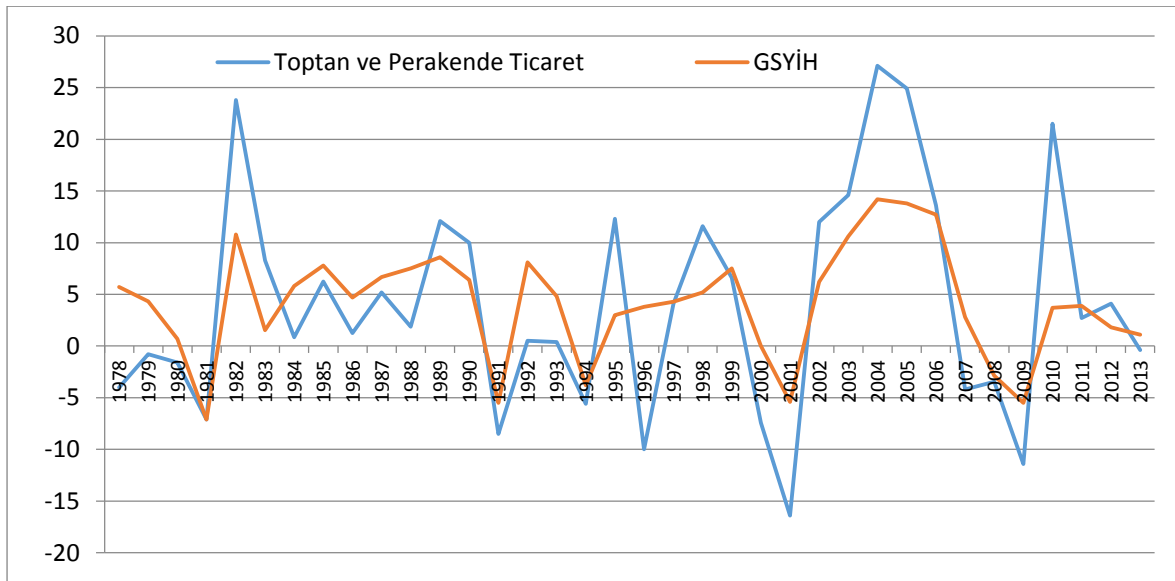

Şekil 55. Ticaret Sektörünün Yıllara Göre GSYİH Oranı

Kaynak: DPÖ (2015)

Ticaret sektörünün KKTC ekonomisindeki genel seviyesi GSYİH’nin büyüme hızı ile de yakından ilişkili görülmektedir. Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH) ile Ticaret sektöründeki yıllara göre büyüme oranları sunulduğu Şekil 2’den de görülebileceği gibi sektördeki dalgalanmalar genel ekonomik büyüme oranlarına göre farklılıklar göstermesine rağmen genelde paralel seyretmektedir. Büyüme dönemlerinde sektör genel ekonomiye göre daha hızlı büyüme gösterirken, daralma dönemlerinde daha hızlı küçülmektedir. KKTC ekonomisinin üretim ve tüketim yapısının ithalata yüksek derecede bağımlı olmasının söz konusu paralel seyrin oluşmasında önemli bir etkisi bulunmaktadır. Özellikle ekonomik büyüme dönemlerinde talebin artmasına bağlı olarak artan ithalat ile birlikte toptan ve

perakende ticaretin sektörel olarak büyüdüğü görülmektedir. Diğer yandan ekonomik daralma dönemlerinde de düşen talebe bağlı olarak azalan ithalat rakamları sonucu ticaret sektörünün payının da azaldığı ve hatta ekonominin genel daralmasının da ötesinde gerileme yaşadığı anlaşılmaktadır. Burada ayrıca ithalata bağımlı yapının getirdiği bir diğer kırılganlıkta döviz duyarlı bir yapının varlığıdır. İthalatın son yıllarda önemli bir kısmı Türkiye'den yapıyor olsa da dayanıklı birçok malın fiyatlaması döviz olarak belirlendiğinden, Türk Lirasının değer kaybettiği dönemlerde ithalat ve dolayısıyla ticaret sektörü olumsuz etkilenirken tam tersi Türk Lirasının değerlendiği dönemlerde de sektör hareketlenmektedir.

Şekil 56. GSMH ve Ticaret Sektöründeki Büyüme Oranları

Kaynak: DPÖ (2015)

İthal ürün yapısına bakıldığında temelde genel tüketim mallarının ve özellikle dayanıklı ürünler tamamıyla yurtdışından ithal edilmektedir. İthalatçı firmaların genellikle ithal ettikleri ürünlerin toptan dağıtımını yanında perakende satışını da kendi bünyelerinde yaptıkları görülmektedir. Bunun yanında özellikle gıda ithalatçılarının ithal ettikleri ürünleri sadece toptan düzeyde sattıkları, perakende satışın ise başka firmalarca (market ve bakkallar) yapıldığı görülmektedir. Özellikle bilinen çok uluslu markaların yetkili dağıtıcısı konumunda olan firmaların gıda, temizlik ve bakım ürünlerinin yalnızca toptan ticaretini yaptıkları, yine bilinen elektrikli ev eşyalarının yetkili ithalatçıları ise hem toptan hem de perakende düzeyde ticaret ile uğraşmaktadırlar. Yerli üretim yapan firmaların çoğunluğu ise hem üretim hem de toptan düzeyde pazarlama faaliyeti ile uğraşmaktadırlar.

2.2 Ticaret Sektörü ve İstihdam

Sektörün ekonomideki önemini ortaya koyan bir diğer gösterge de toptan ve perakende ticaret sektörünün istihdam yaratma etkisidir. Genel olarak emek yoğun bir sektör olan ticaret sektörünün istihdam oranlarına ve işyeri sayısı içerisindeki payına baktığımız zaman ortaya ilginç bir tablo çıkmaktadır. DPÖ'nün 2012 verilerine göre Ticaret sektöründe faaliyet gösterdiği söylenen kayıtlı işyeri sayısının toplam kayıtlı işyeri sayısının 43,5% seviyesi ile birinci sırada yer aldığı görülmektedir. Ancak sektörde kayıtlı çalışan sayısına baktığımız zaman bu oran % 28.'ye düşmektedir. Bu da ticaret sektöründeki işletmelerin yoğunlukla mikro ve küçük ölçekli işletmeler olduğunu göstermektedir. Sektörün GSYİH'ya önemli bir katkı sağlamasına rağmen, istihdam yaratma etkisinin aynı oranda olduğunu söyleyemeyiz. Ayrıca hane halkı işgücü anketlerine (HİA) göre 2004-2011 yılları arasında bu sektörde çalışanların çoğunlukla (30%-38% arası) "işveren" ve "kendi hesabına" çalışanlardan oluştuğu görülmektedir. Bahse konu oran aynı zamanda işletmelerin çoğunlukla aile işletmesi oldukları yönünde bir görüntü ortaya koymaktadır. KKTC'ne benzer ekonomiler olan Güney Kıbrıs ve Malta'da Ticaret sektörünün genel istihdama katkısı sırasıyla 20% ve %28,7 olarak belirtilmektedir ki bu rakamlar KKTC ortalamalarına yakın durmaktadır.

Yine aynı anketlerden elde edilen sonuçlara göre bu sektördeki işletmelerin çoğunlukla (51%) Lefkoşa şehrinde bölgesinde faaliyet gösterdikleri de görülmektedir ki bu da bizlere ticari işletmelerin merkez 'de yoğunlaştıklarını, ilçelerde sayısal olarak daha düşük seviyelerde olduğu sonucunu vermektedir ki gerek toptan gerekse perakende ticaret ile uğraşan ve ithal ürünlerin distribütörlüğünü yapan birçok firmanın merkezlerinin ve çoğunlukla tek satış noktalarının Lefkoşa da yer alması da bunun bir diğer göstergesidir.

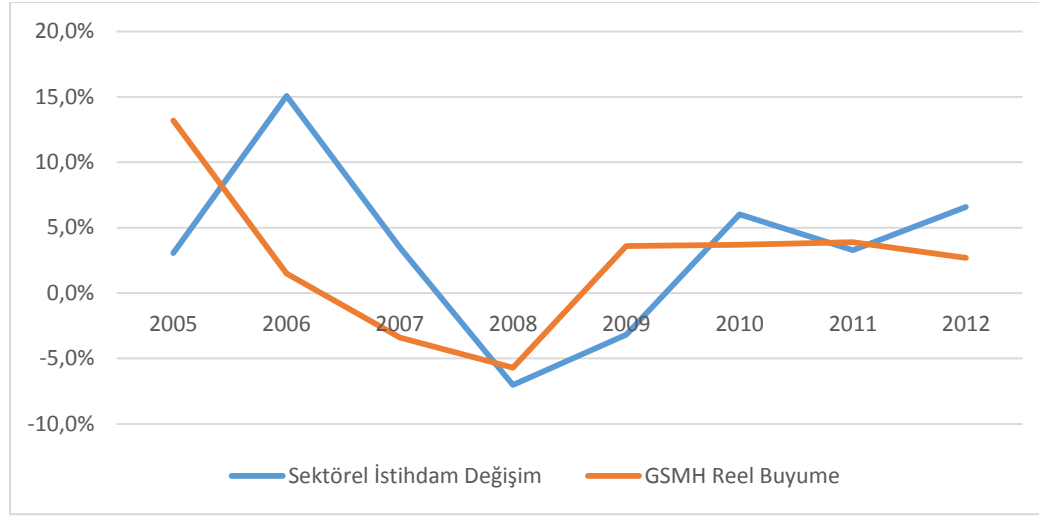
Tablo 25. 2012 Yılları için Toptan ve Perakende Ticaret'teki İstihdam Oranları

	Ticaret Sektöründeki İşletme Sayısı	İşyeri Sayısının toplamdaki payı (%)	Ticari İşletmelerde İstihdam	Sektördeki İstihdamın toplamdaki payı (%)
KKTC	5.303	43,5	18.216	28,7
Güney Kıbrıs			63.600	20,0
Malta			49.365	28,7

(Kaynak: DPÖ, 2012; National Statistics Office, Malta; Statistical Service, Cyprus)

Şekil 3'te Ticaret sektörü istihdam değişimi ile GSYİH reel büyüme oranların 2005-2012 yılları arasındaki ilişki görülmektedir. Ekonomik büyüme ve daralma doğrultusunda sektördeki istihdam değişimleri yaklaşık bir yıl gecikmeli olarak tepki vermektedir. Yani daralmanın başlamasına bağlı

olarak sektörel istihdam azalırken, ekonomik büyümenin başlamasına bağlı olarak bir yıla yakın bir süre içerisinde sektörel istihdam artmaya başlamaktadır.

Şekil 57. Sektörel İstihdam ve GSYİH Büyüme Oranları (2005-2012)

Kaynak: DPÖ (2014)

Toptan ve Perakende Ticaret sektörünün emek-yoğun bir sektör olduğu dikkate alındığında sektördeki verimlilik artışının ve sektörel büyüme kaynaklarından önemli bir bölümünün emek girdisi yoluyla olabileceğini ifade etmektedir. Özellikle sektörde istihdam edilen personelin bilgi-beceri ve donanımının geliştirilmesi veya sektöre daha çok istihdam yapılmasına imkân verebilecek düzenlemelerin yapılması sektörel büyümeyi ve beraberinde de genel ekonomik büyümeyi getirecektir. Bu bağlamda genel işgücüne katılım düzeyi düşük olan kadın nüfusun bu sektöre daha yoğun entegre edilmesi ve kadın işgücünün pazarlama ve satış noktalarında daha aktif yer almasının hem talep yönü ile hem de işgücü artışı ile sektörel büyümeye olumlu katkı yapabileceği öngörülebilir.

2.3 Toptan Perakende Ticaret ve Toplam Tüketim

2008 Hane Halkı Bütçe Anketine göre tespit edilen hane halkı harcama grupları tablo 2'de görülmektedir. Tabloda yer alan farklı başlıkları TPT sektörü olarak birleştirirsek, hane halklarının gelirinin ortalama 30-35%'ini toptan ve perakende ticaret sektörüne harcadığını görebiliriz. Değişik yapıdaki hanelerin harcama oranları elbette daha farklı olabilmektedir, ancak genel ortalamaya bakıldığında zaman hanelerin gelirlerinin önemli bir kısmını bu sektör için harcadıklarını söyleyebiliriz. Özellikle gıda harcamalarının bir önceki anket dönemine göre payı azalsa da en önemli harcama grubu olmaya devam ettiği görülmektedir. Dayanıklı tüketimin de ticaretin bir alanı olduğu düşünüldüğünde hane halkı harcamalarının yaklaşık üçte birinin ticaret sektörüne harcadığı anlaşılmaktadır.

Tablo 26. 2008'deki Hane Halkı Tüketim Miktarları

Ürün Grupları	Harcama (TL)	Oran
Gıda ve alkolsüz içkiler	622,15	%20,7
Alkollü içecekler, Sigara ve Tütün	101,35	%3,4
Giyim ve Ayakkabı	153,26	%5,1
Konut, Su, Elektrik ve Diğer yakıtlar	762,43	%25,3
Mobilya ev aletleri, Ev bakım hizmetleri	149,21	%5,0
Sağlık	119,44	%4,0
Ulaştırma	477,19	%15,8
Haberleşme	123,71	%4,1
Eğlence ve Kültür	112,01	%3,7
Eğitim Hizmetleri	98,22	%3,3
Lokanta, Yemek Hizmetleri ve Oteller	119,46	%4,0
Çeşitli mal ve Hizmetler	172,72	%5,7
TOPLAM HANEHALKI GİDER	3011	%100
TOPLAM HANEHALKI GELİR	3296	

Kaynak: DPÖ-2008 Hane Halkı Bütçe Anketi

2.4 Toptan ve Perakende Ticaret Sektöründe çalışanların durumu:

Ticaret sektöründeki ortalama aylık ücretler (2009 fiyatları ile) haftalık çalışma saatlerini aşağıdaki tabloda görebiliriz. Ortalama çalışma saatlerinin kamuya göre daha fazla olmasına rağmen, bu sektördeki aylık ücretler hemen hemen asgari ücret seviyesinde seyretmektedir. 2004 sonrası kayıtsız çalışan işçi oranında azalma görülmekle beraber 2011 itibari ile hala daha TPT sektöründe %7,5'lik bir kayıtdışı istihdam bulunmaktadır. Sektörde çalışanların ortalama yaşı 36,8 ve çalışanların %36,4ünü de kadınlar oluşturmaktadır. Sektörde çalışan üniversite mezunu oranlarında 2009 sonrası bir artış görülmekle beraber en fazla lise mezunlarının çalıştığı (%40) bir sektör konumundadır. Sektörde çalışanların aynı işyerinde en az 6-7 yıl çalışıyor olmaları da bu sektörün devamlılığının gösterse de daha da uzun olabilir. Sektörün istihdam yapısı dikkate alındığı zaman, sektörde çalışanların sektörün temel girdisi konumunda olduklarından, sektörde yaşanabilecek verimlilik artışlarının ücretlere yansıtılmasının sektörün daha da gelişmesi ve verimlilik artışı sağlaması

açısından önem arz etmektedir. Sektördeki işgücü verimlilik artışına bağlı sektörel büyüme de ve dolaylı olarak genel ekonomik büyümede artış yaratması öngörülmektedir.

Tablo 27. Yıllara Göre TPT Sektöründe Çalışanların Durumu

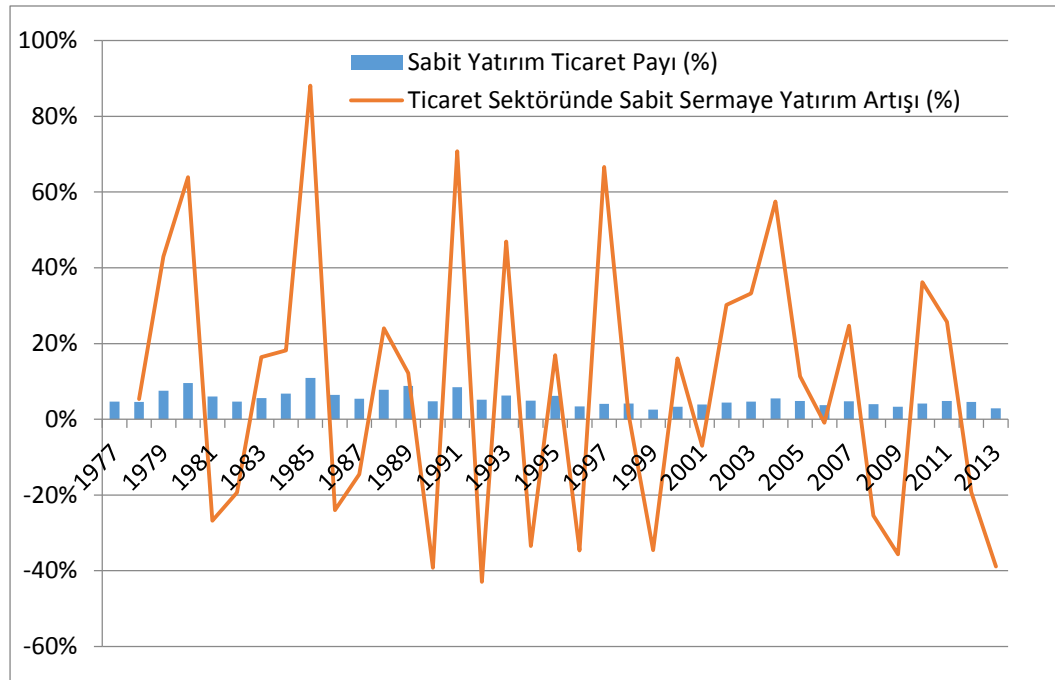
Yıl	Aylık Ücret TL (2009 fiyatları ile)	Haftalık Çalışılan Saat	Kadro yılı	Kayıtdışı Oranı
2004	699,29	49,84	6,98	25,9%
2005	869,13	50,74	6,25	23,4%
2006	975,23	49,88	6,61	17,6%
2007	957,50	51,12	6,00	13,1%
2008	986,54	50,24	6,93	13,4%
2009	1.521,87	51,40	7,66	9,6%
2010	1.428,07	51,16	7,18	9,1%
2011	1.372,15	52,63	7,36	7,5%

2.5 TPT'deki Kredi Kullanımı ve Sabit Sermaye Yatırımları

1980'li ve 90'lı yıllarda TPT sektördeki kredi kullanımı toplam kullanılan kredilerin ortalama %32'si iken bu oran 2000'li yıllarda %20'lerin altına inerek son 4 yılda (2010-2013) % 19,7 olarak gerçekleşmiştir. Bu oran ekonomide şahsi ve mesleki krediler ve kamu kurum ve kuruluşlardan sonra en fazla kredi kullanan 3. sektör anlamına gelmektedir. Her ne kadar da işletmeler fonlamalarını şahsi ve mesleki krediler altında dolaylı olarak da yapsalar, ticaret sektörü 2013 yılı verilerine göre toplam 1,7 milyar TL doğrudan kredi kullanmıştır.

Sabit sermaye yatırımlarının gelişimi ile Ticaret sektöründeki sermaye yatırımlarının toplam yatırımlara oranları Şekil 4'te sunulmuştur. Şekilden de görüleceği gibi TPT sektöründeki sermaye yatırımları seneler içerisinde çok dalgalı hareket etmektedir. KKTC'nin kuruluşundan hemen sonra yatırımlarda %80lik büyüme yaşayan sektör, daha sonraları yavaşlayarak %20lere gerilemiştir. İlginç olan yatırımların istikrarlı iniş veya çıkış göstermemesidir. Bir yıl artan yatırımlar, diğer yıl çok büyük oranda azalarak istikrarsız bir seyir izlemektedir. 2000-2003 yılları arasında istikrarlı artış olmasına rağmen genel olarak bir trend bulunmamaktadır. Yine aynı şekilde gösterilen Ticaretteki sermaye yatırımlarının toplam yatırımlara oranlarında ise daha belirgin bir trend bulunmaktadır. Doksanlı yılların başına kadar dalgalı hareket eden oran, daha sonralarda inişe geçmiştir. Özellikle 2000'li yıllarda ortalama 4% oranında seyreden bu oran, 2013 yılında %2,8'e gerilemiştir. 1977 sabit

fiyatlarına göre son iki yılda (2012,2013) sırasıyla %19 ve %38 oranlarında gerileme göstermiştir. Aynı dönemde ilgili sektör %4 ve % 0,4 oranında büyümüştür. Bu gelişme bir bakıma bu sektörün daha önceleri tam verimlilikte çalışmadığının göstergesidir. Her ne kadar da emek yoğun olarak tanımlanabilecek bir sektör olsa da sabit sermaye yatırımlarının bu denli gerilemesi, sektörün verimli çalışmasını engelleyebileceği gibi, gelişimi için de orta vadede sorun yaratabilecektir. Bu bağlamda özellikle sistem ve teknoloji yatırımlarının önünü açacak politikaların geliştirilmesi sektörün verimliliğini artırması yönünde yerinde olacaktır.

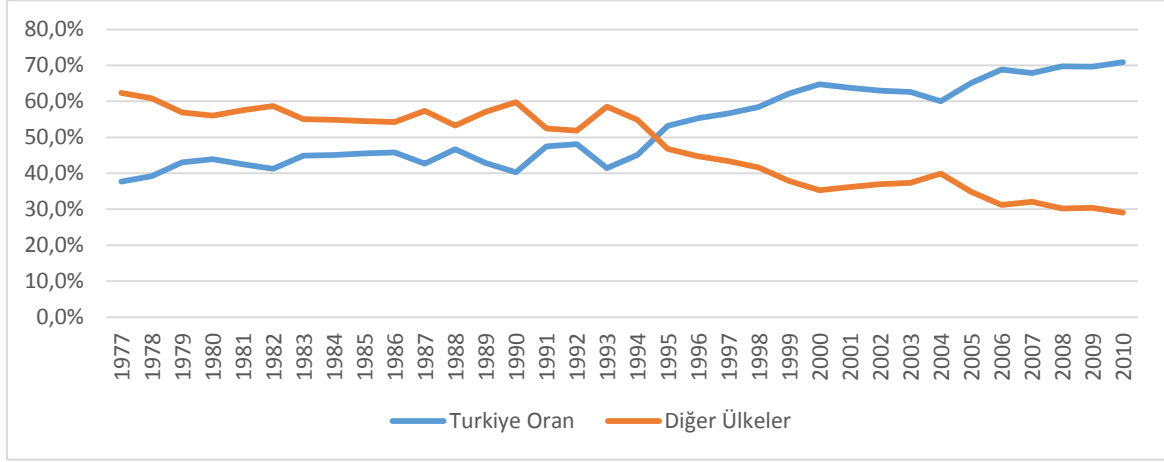
Şekil 58. Ticaret Sektöründe Sabit Sermaye Yatırımları Değişimi ve Toplam yatırımlara Oranı Şekil 4: Ticaret Sektöründe Sabit Sermaye Yatırımları Değişimi ve Toplam yatırımlara Oranı

3 Dış Ticaret

3.1 Dış Ticaret ve Açık (GAP) Analizi

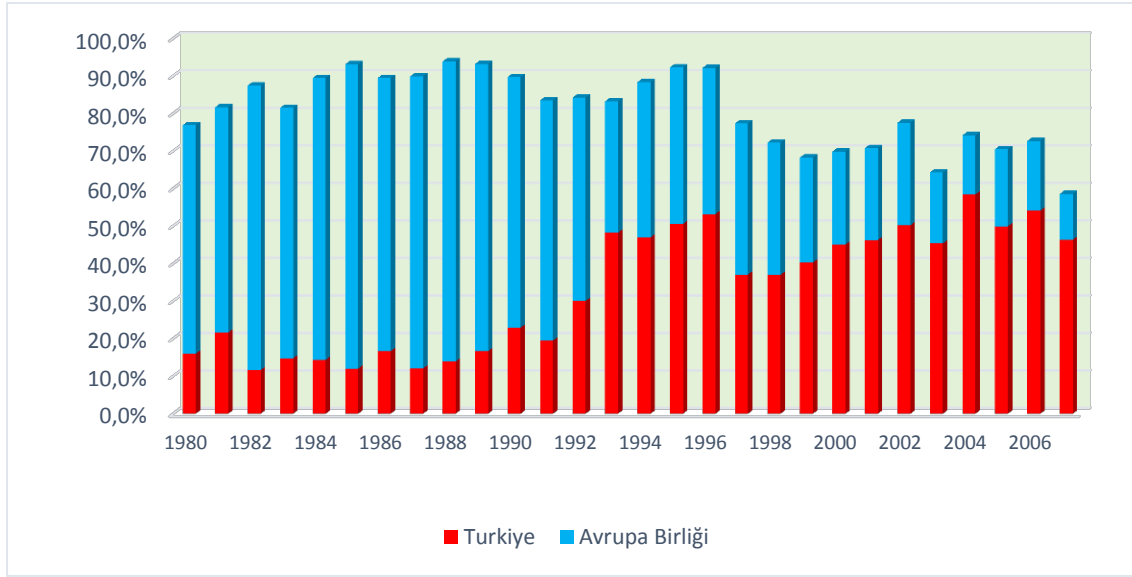
KKTC'nin yıllara göre ithalat pazarları Şekil 5'te, ihracat pazar yapısı ise Şekil 6'da görülmektedir. Her iki şekilde de görülen değişim ticaretin doksanlı yıllar sonrasında belirgin bir şekilde Avrupa Birliği'nden Türkiye'ye doğru kaydığı yönündedir. Bu değişimin başlıca nedeni Avrupa Adalet Divanının 1994 yılında KKTC menşeli ürünlerin AB pazarına ithalatı ile ilgili kararı gelmektedir. Söz konusu karar ile KKTC menşeli ürünlerin AB pazarına girişte üçüncü ülke statüsü uygulanmaya başlanmıştır. Oysa Kıbrıs Cumhuriyeti ile o dönemdeki şekli ile Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) arasında 1972 yılında imzalanan ticaret anlaşması nedeniyle 1994'e kadar Kıbrıs çıkışlı ürünler "tercihli tarife" ile AB pazarlarına girebilmekteydiler. Avrupa Birliği ile ticaretteki bu avantaj nedeniyle çoğunluğu tarımsal (Narenciye, patates) ve konfeksiyon ürünlerinden oluşan ihracat malları AB ülkelerine gitmekteydi. Kararla birlikte AB'ne girişte gelen ilave tarifeler ile sertifikasyon koşulları bu pazara erişimi zorlaştırmış ve zamanla Türkiye pazarına doğru kaymasını gündeme getirmiştir.

Ayrıca yine aynı dönemlerde KKTC’de önemli bir ekonomik güç haline gelen Kıbrıslı Türk işadamı Asil Nadirin hissedarı olduğu Polly Peck şirketinin güç kaybetmesi ve Kıbrıs’taki birçok tesisinin kapanması da o dönemdeki ihracata olumsuz etki yapmıştır.

Şekil 59. Ülkelere Göre İthalat Oranları

Doksanlı yıllarla birlikte sapma yaşayan KKTC dış ticaret yapısı sadece pazar değiştirmekle kalmamış aynı zamanda ihraç ürünlerinin yapısı da değişmeye başlamıştır. ABAD kararı öncesi göreceli olarak gelir düzeyi daha yüksek olan AB ülkelerine yapılan ihracat daha sonraki yıllarda işgücünün AB’ne göre daha ucuz olduğu pazarlar Türkiye ve Rusya’ya doğru kayarken ihracattaki belirli avantajların da yitirilmesini de beraberinde getirmiştir. Değişen ihracat yapısı içerisinde özellikle konfeksiyon ürünleri ihracatı hemen hemen ortadan kalkarken tarım ürünleri ihracatı da Rusya ve Ortadoğu ülkelerine kaymıştır. Ticaret sapmasının diğer nedenleri arasında tanınmamışlık gibi siyasi nedenler ile ürün kalitesi ve standardının düşüklüğü gibi teknik sorunlar da yer almaktadır.

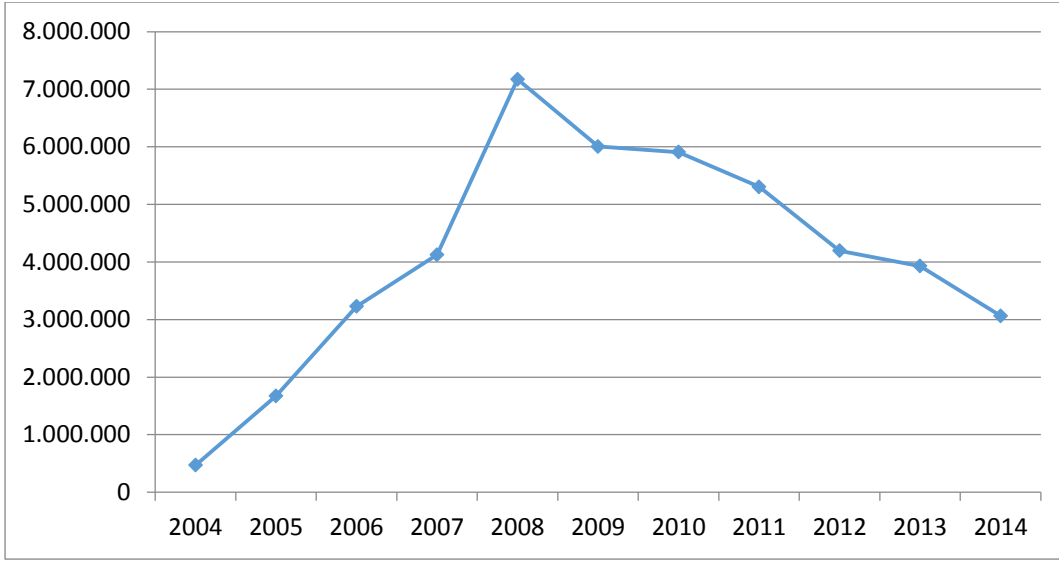

Şekil 60. Ülkelere Göre İhracat Oranları

3.2 Yeşil Hat - Ada İçi Ticaret

Kapalı bir ekonomi olarak kabul edilen KKTC ekonomisi için, 2003 yılında Güney ile karşılıklı geçişlerin başlaması alternatif yeni bir pazarı gündeme getirmiş oldu. Güney Kıbrıs'ın 2004 yılında Avrupa Birliği'ne üye olması ile birlikte ada içi karşılıklı geçişleri düzenleyen ve bir AB mevzuatı olan Yeşil Hat tüzüğü yürürlüğe girmiştir. Bahse konu tüzük kişilerin, mal ve hizmetlerin ada içi karşılıklı geçiş koşullarını düzenlerken özellikle Kıbrıs Türk menşeli ürünlerin belirli bir katma değerini Kuzey Kıbrıs'ta yaratılması koşuluyla Güney pazarına veya oradan da Avrupa Birliğine erişim imkanı tanımaktadır. Ancak tüzük kapsamında et ve süt ürünü hayvansal ürünlerin ihracatı sağlık ve standart koşulları gerekçe gösterilerek tamamen yasaklanmaktadır.

Şekil 7'den de görülebileceği gibi yeşil hat üzerinden ticaretin hacmi tüzük kapsamında ticarete başlandığı tarih olan 2004'ten, dünyadaki ekonomik krizin etkilerinin görülmeye başlandığı 2008 yılına kadar sürekli artış göstermiştir. Yeşil Hat ticareti 7,1 milyon Euro ile en yüksek düzeyini 2008 yılında yakalarken bu yıla kadar sürekli artış gösteren Yeşil Hat ticareti bu yıldan sonra iniş trendine girmiş ve 2014 yılında 3 milyon Euro ile en düşük düzeylerine gerilemiştir. Ticaret seviyesindeki düşüşün temel nedeni Güney'de ortaya çıkan ekonomik kriz olmakla beraber, Tüzükteki eksiklikler ile Türk Lirasındaki değerlenme ve bazı tarımsal ürünlerde yaşanan üretim kayıpları ile Güney'deki üretici kesimlerin Kuzeyden ticareti boykot eylemleri de diğer nedenler arasında sayılabilir. Ancak ada içi ticaretin bu düşük düzeyi bile Güney Kıbrıs pazarını KKTC için Türkiye ve İngiltere pazarından sonra üçüncü önemli ihracat pazarı seviyesine getirmektedir.

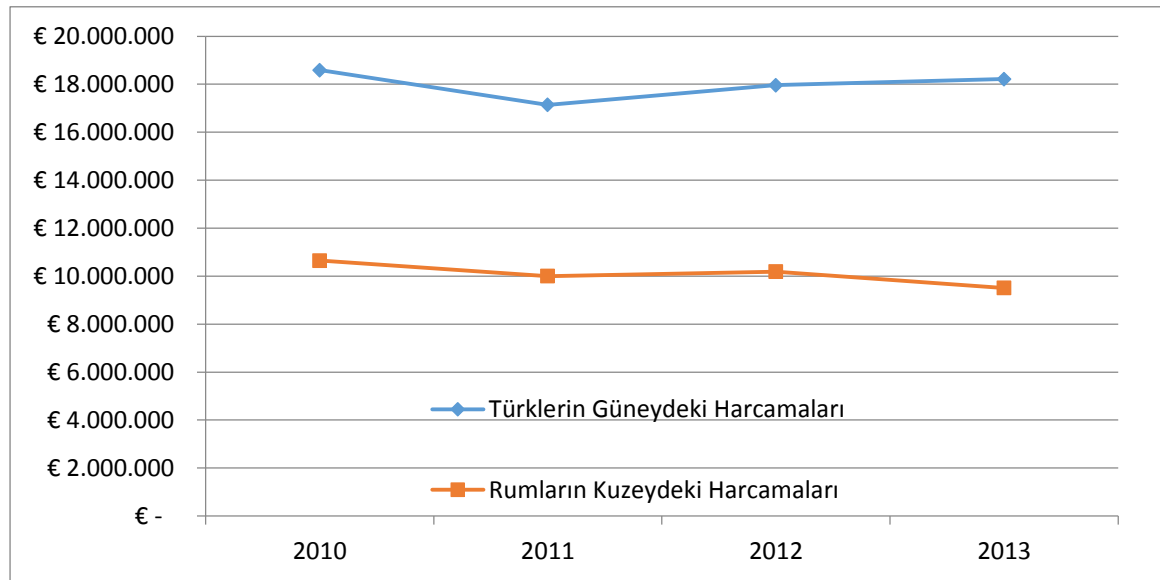
Şekil 7: Yeşil Hat Ticaret (Euro)

Kaynak: KTTO (2015)

Yeşil hat üzerinden Güney Kıbrıs'a yapılan ihracat ürün yapısına bakıldığında zaman yurtdışı ihracat ürünlerinden farklı bir ürün deseni dikkat çekmektedir. Başta tarım ürünleri olmak üzere hurda, metal ve ahşap ürünler ile plastik ve kağıt ürünleri gibi sanayi ürünlerinin ada içi ihracata konu olduğu görülmektedir. Her ne kadar imalat sanayinin bir ürünü olsa da Güneyden ham halde Kuzey'e geçici ithalat yolu ile gelerek işlendikten sonra tekrar Güney'e ihraç edilen ahşap, PVC ve bazı metal ürünlerin özellikle Kuzey'deki nispeten daha düşük ücret seviyesinin yarattığı avantajın sonucu olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle ada içi ticareti düzenleyen Yeşil Hat Tüzüğü'nün koşullarından biri olan "önemli oranda" yerli üretim malların ticaretine imkan vermesi sonucu tarım ve imalat sektörü bu ticaret alanının içerisine girmektedir. Ancak üretim yapan kesimin illaki ticaretini yapmak zorunda olmayabileceği tezinden yola çıkılarak pazarlama ve satış noktasında ticaret sektöründe faaliyet gösteren teşebbüslerin daha aktif devreye girmesi ile bu alandaki ticaretin seviyesinin daha yüksek rakamlara ulaşması beklenebilir.

Kuzey Kıbrıs'tan Güney Kıbrıs'a yönelik ticaret çok istikrarlı bir yapıda seyretmemektedir. Yıllar içerisinde değişen rakamlar yanında ürün yapısında da yıldan yıla değişimler yaşanabilmektedir. Belirli bir yıl için öne çıkan bir ürünün bir sonraki yıl ticaretinin ortadan kalkmasına dahi rastlanabilen yeşil hat ticaretinin bu istikrarsız yapısının nedenleri arasında Güney piyasasındaki tüketicilerin yarattığı psikolojik engeller yanında, zaman zaman rakip ürünleri Güney'de üreten üretici kesimlerin Türk ürünlerine karşı gösterdikleri tepkilerin de rol oynadığı bilinmektedir. Bunların yanında kur seviyesinde yaşanan oynaklıklar ile Kuzey'de ortaya çıkan üretim bazlı sorunlarda yer almaktadır. Son yıllarda Kuzeyden Güney'e ihraç edilen başlıca ürünler taze sebze, metal hurdalar, ahşap mobilya ve yapı malzemeleridir.

Ada içinde geçişlerin başladığı 2003 yılı ile birlikte ortaya çıkan bir diğer ticaret şekli de bireylerin diğer bölgelerde mal ve hizmet alımına yönelik yaptığı harcamaların oluşturduğu yolcu beraberliği ticarettir. Şahısların diğer bölgede yaptıkları harcamanın tam miktarı bilinmemekle birlikte, gerek kredi kartı harcamalarından gerekse zaman zaman her iki tarafta yapılan anketlerden elde edildiği kadarıyla belirli bir harcama ortalamasından bahsetmek mümkündür. Şekil 8 Kıbrıslı Türklerin ve Rumların diğer bölgelerde yaptıkları kredi kartı harcamaları ile ilgili bilgiler içermektedir⁸.

Şekil 8 Kıbrıslı Türkler ve Rumların diğer bölgede yaptıkları kredi kartı harcamaları

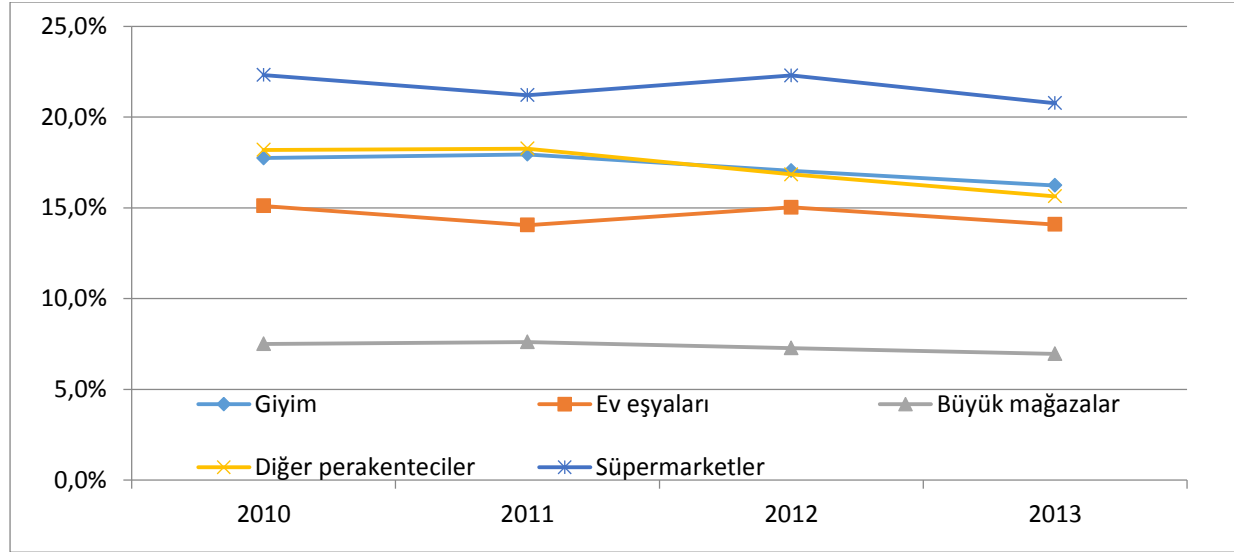
Kaynak: KKTC Maliye Bakanlığı

2010-2013 yılları arasındaki kredi kartı harcamalarına bakıldığında zaman Kıbrıslı Türklerin Güney Kıbrıs'ta yaptıkları harcamaların Kıbrıslı Rumların Kuzeyde yaptıkları harcamaların çok üstünde olduğunu görebiliriz. Bu harcamaların tümünün TPT sektöründe olmamasına rağmen Şekil 8 KKTC ekonomisi aleyhine önemli bir açık olduğunu göstermektedir. Kredi kartı harcaması bilgileri çeşitli ürün gruplarını içermediğinden bahsi geçen açığın en fazla hangi sektörü etkilediğinden söz etmek bu verilerle pek mümkün değildir. Ancak aşağıdaki şekillerde en fazla harcama yapılan beş ana başlıklar yer almaktadır.

Kıbrıslı Türklerin güneyde yaptıkları harcamalara bakıldığında zaman, en fazla harcama yapılan 5 kategorinin de ticaret sektörünü çok yakından ilgilendirdiğini görebiliriz. Bu da KKTC'deki ticaret sektöründe yapılması olası bazı harcamaların güneye kaydığını göstermektedir. Özellikle süpermarket ve giyim alışveriş oranlarının yüksek oluşu Kuzey'deki ticaret sektöründeki sıkıntıların tüketiciye

⁸ Bu konuda Maliye Bakanlığında sadece 2010-2014 yılları arasındaki bilgiler alınmıştır. 2014 yılı için ilk 3 aylık bilgiler mevcut olduğundan 2014 yılı bu şekillerde yer almamaktadır.

yansıması olarak değerlendirilebilir. Harcama miktarlarındaki değişim ise kur oynaklığına bağlı olarak Güney’de yapılan harcamaların değişebildiğini göstermektedir.

Şekil 61. Kıbrıslı Türklerin Güney’de Kredi Kartı Kullanımı (En yüksek beş grup)

Kaynak: KKTC Maliye Bakanlığı

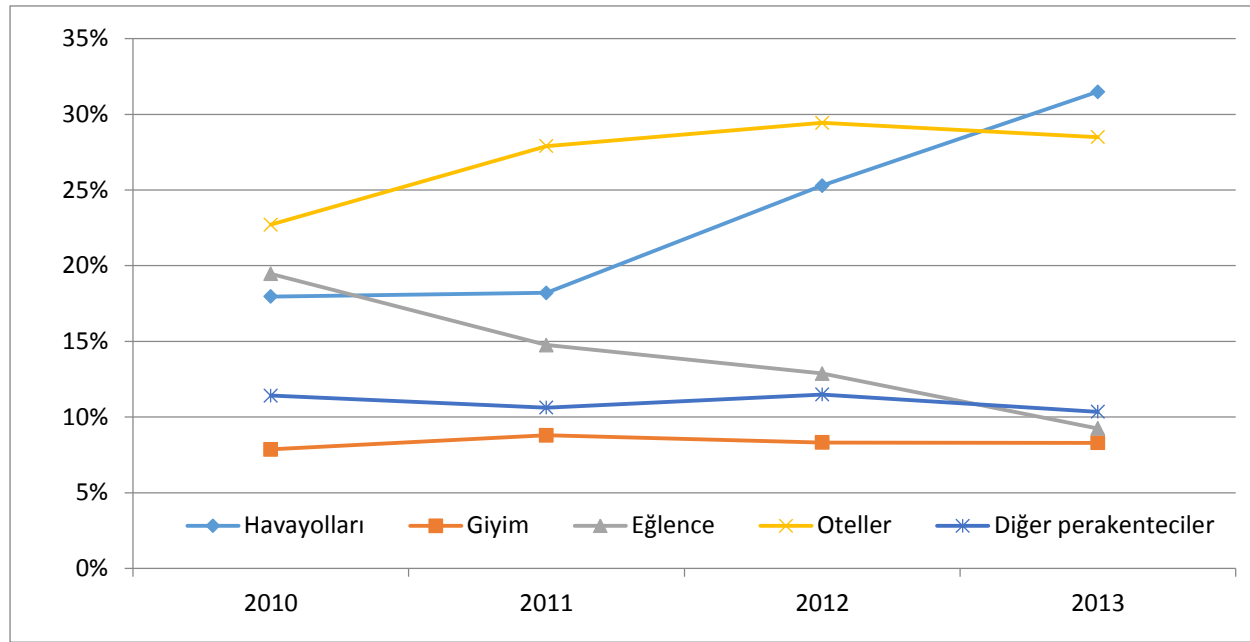
Burada sorulması gereken önemli sorulardan bir tanesi Kıbrıslı Türklerin yaptığı harcamaların neden Güneye kaydığıdır. Bu durumun olası nedenleri arasında Kuzey’deki fiyatlar, ürün kalite ve seçeneği veya ürün mevcudiyeti sayılabilir. Bu raporda bu sorulara cevap verecek veriler toplanmamıştır ancak 2013 yılında yapılmış başka bir çalışmada Güneye kayan ticarete öne çıkan faktörlerin:

- “Çok amaçlı alışveriş merkezlerinin” varlığı,
- Güneydeki fiyatların göreceli olarak daha ucuz olması,
- Ürün çeşitliliği ile
- Hizmet sektörünün daha gelişmiş olması” olarak belirtilmiştir⁹.

Özellikle fiyatlar konusunda tüketiciler ile yapılan anketlerden daha önemlisi her iki taraftaki benzer ürünlerin sürekli olarak fiyatları ölçülüp detaylı bir veri tabanı oluşturulmasıdır. Aksi takdirde sağlıklı bir karşılaştırma yapılamayacaktır.

⁹ “KKTC ile GKRY Arasındaki Ticaret Kaymasının Analizi ve Kuzey için Politika Önerileri”, LAÜ-DAÜ, Ocak 2013.

Aynı şekilde Kıbrıslı Rumların Kuzey’de kredi kartı ile harcama yaptığı en önemli gruplara bakıldığı zaman Şekil 10’da yer alan oranlar karşımıza çıkmaktadır. Kıbrıslı Rumların Kuzey’de yaptıkları harcamalar miktar olarak Kıbrıslı Türklerin Güney’de yaptığı harcamalara göre daha düşük olması yanında harcama alanları da farklılaşmaktadır. Örneğin havayolu ulaşımı ile otel ve eğlence sektörlerine yapılan harcamalar önemli bir yer tutmaktadır. Kıbrıslı Rumların Kuzey’de yaptığı harcamalar arasında düşük bir orana sahip olsa da giyim ve perakende sektörlerin yer alması KKTC ticaret sektörüne olumlu bir katkı yapabileme potansiyelini işaret etmektedir¹⁰.

Şekil 62. Kıbrıslı Rumların Kuzey’de Kredi Kart Kullanımı (En yüksek beş grup)

Kaynak: KKTC Maliye Bakanlığı

Ne var ki bu tüzük kapsamında Kuzeyden Güneye yapılan ihracat dahi eklendiği zaman, Güneyde yapılan kişisel harcamaların önüne geçememektedir. Bu da Kuzeyde ’ki TPT sektörünün potansiyel satışlarında bir azalma olduğunu göstermektedir.

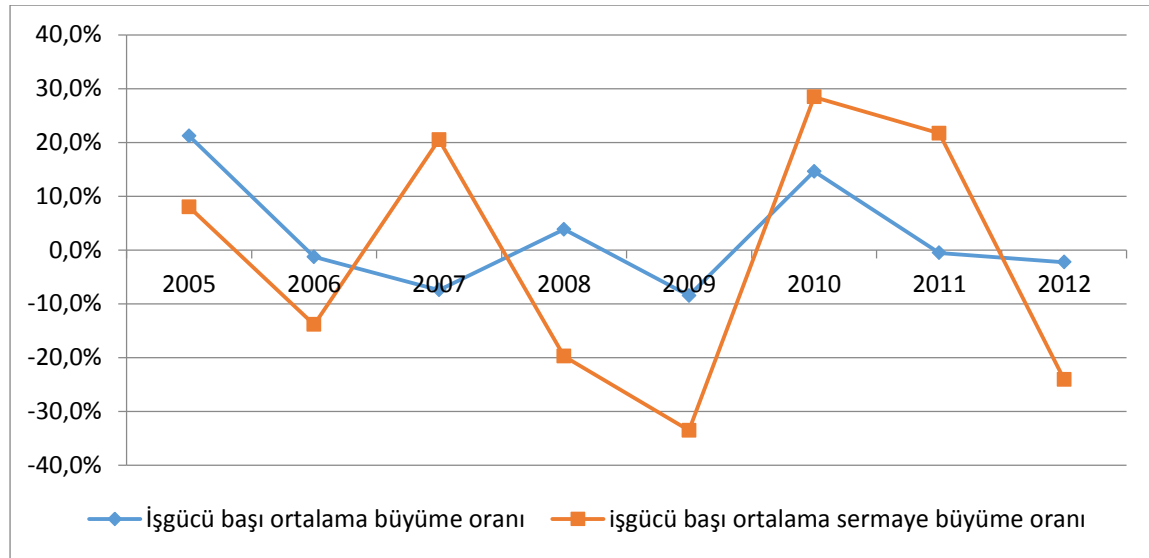
Ancak yukarda iki noktayı göz önünde bulundurarak kredi kartı harcamalarının tüm resmi yansıtmadığını unutmamalıyız. Özellikle Kuzey’de birçok satış noktasının nakit ödeme ile çalıştığını göz önünde bulundurursak, sadece kredi kartı harcamaları Kuzeydeki satışların gerçek boyutunu göstermeyeceği açıktır. İkinci nokta ise, Kıbrıslı Türklerin Güneyde yaptıkları harcamaların hangi ürünler üzerinde olduğunu eldeki verilerle tespit edilemeyişindedir. Dolayısı ile yapılan harcamaların Kuzeydeki ürünleri tercih etmedikleri için mi, yoksa Kuzey’de o ürünler olmadığı için mi yapıldığı tam olarak bilinmiyor. Ancak her halükarda bazı ürünlerdeki fiyat farklılığından dolayı

¹⁰ Tabi ki bu alanlara giden harcamaların dolaylı olarak ticaret sektörüne de yansıdığını düşünebiliriz. Ancak bunun miktarını hesaplamak için elimizde yeterli veri bulunmamaktadır.

tüketicilerin Güneyi tercih ettiği bilinmektedir. Bu da fiyat farkına sebep olan politikaların tekrar gözden geçirilmesi gerektiğini göstermektedir¹¹.

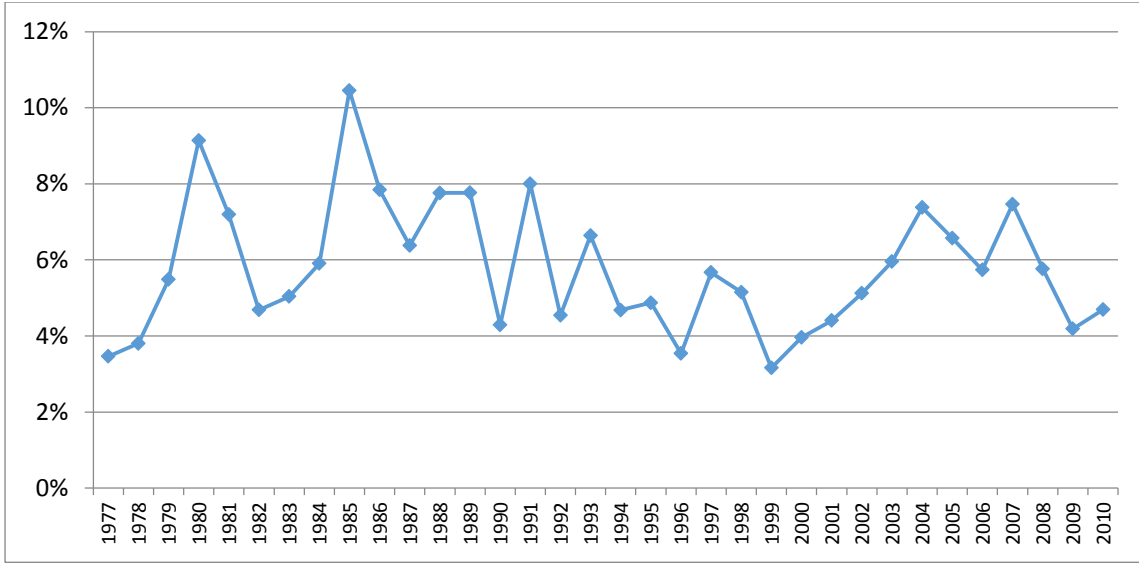
4 Toplam Faktör Verimliliği (Tfp) Analizi

Bu bölümde sektörel sermaye yatırımları ve çalışan sayıları kullanılarak Toplam Faktör Verimlilik analizi yapılmaya çalışılmıştır. Kullanılan yöntem ile 2005-2010 yılları arasında KKTC'deki Toptan ve Perakende Ticaret sektöründeki verimlilik oranı ortalama %3,8 olarak hesaplanmıştır. Son yıllarda bu oran gerilemiş ve aslında ekonomideki gidişata paralel olarak azalmıştır. Özellikle kişi başı verimliliğin sıfır ve altında bir orana gelmesi sektörde önemli bir verimlilik sorunu olduğunu ve bunun için yatırım politikaları düşünülerek verimi ve katma değeri artırıcı tedbirler alınması gerekmektedir.

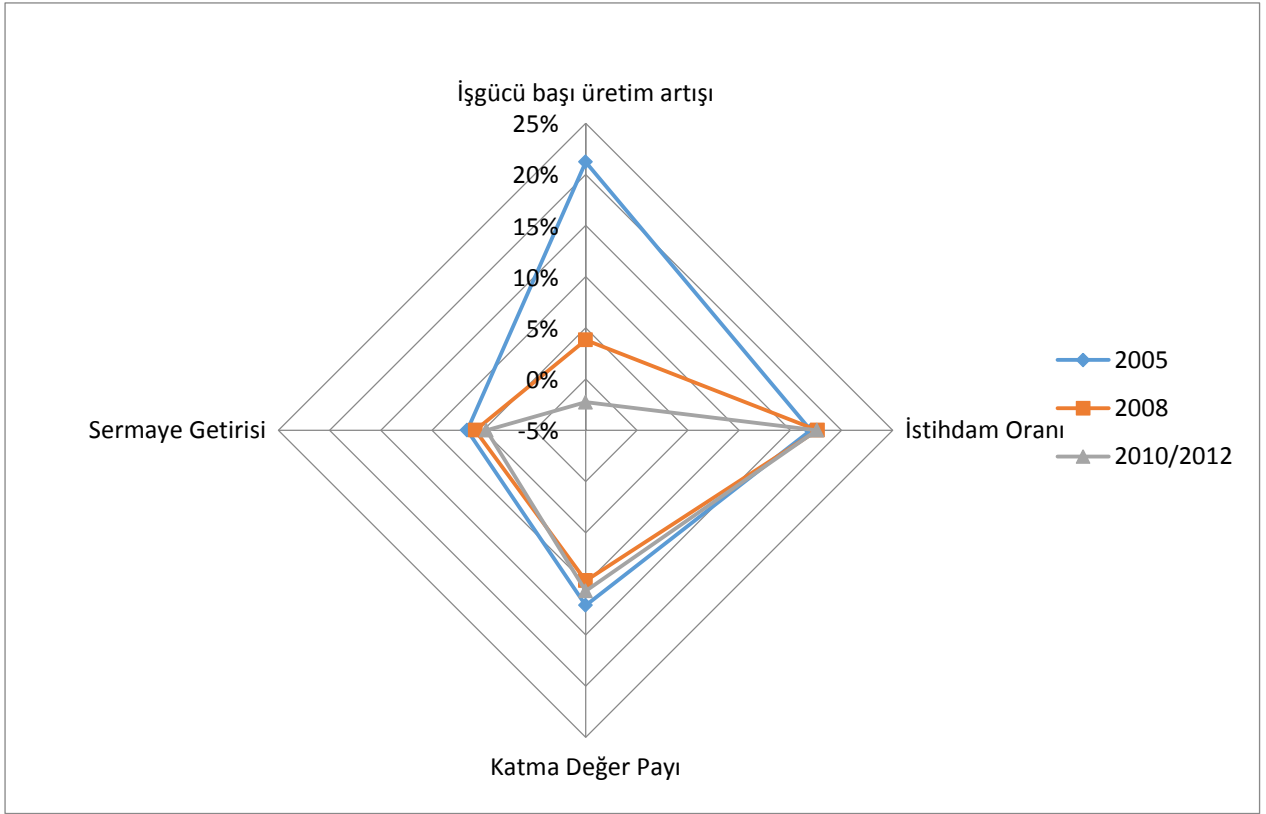
Şekil 63. Verimliliğin Yıllara göre Değişimi

¹¹ Bu konuda 2013 yılında DAÜ ve LAÜ arasında ortak yapılan bir proje bulunmaktadır.

Şekil 64. Ticaret sektörü Katma Değeri Sermaye Yatırım Oranları (1977-2010)

Aşağıdaki radar şekilde, sermaye getirisi, katma değer payı, istihdam oranı ve işgücü üretim artışı olmak üzere dört gösterge 2005, 2008 ve 2012 yılları içi karşılaştırılmıştır. Şekilden de görüleceği üzere, belirlenen 3 dönemde en belirgin değişim işgücü üretim artışındaki gerilemedir. Bu durum yukarıda belirtilen verimlilikteki gerileme tespiti ile örtüşmektedir. Kişi başı üretimi artışı gerileyen sektörün büyümesi zor olurken, istihdam yaratması da imkânsız olacaktır. Bu bağlamda değerlendirmeler yapılarak işletmelerin üretim kapasitesini ve dolayısıyla çalışanların ürettikleri katma değerini artırıcı tedbirler üzerinde durulmalı ve bu yönde yatırım programları geliştirilmelidir.

Tablo 28. Radar şekil gösterimi

5 Politika Önerileri

Toptan ve perakende ticaret sektörünün diğer gelişmekte olan ve hatta gelişmiş ekonomilerde olduğu gibi Kuzey Kıbrıs ekonomisinde de önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir. Özellikle ülkenin bir ada ekonomisi olmasının getirdiği bir sonuç olan ithalata bağımlılık nedeniyle ithal malların ticaretini kaçınılmaz bir faaliyet alanı haline getirmektedir. Yukarıdaki bölümlerde değinildiği gibi sektörde yaşanan sorunları finansal, teknik ve idari/hukuki sorunlar olarak üç ana başlı altında toplanabilir.

Toptan perakende ticaret sektöründe faaliyet gösteren teşebbüs profilini tanımlayacak olursak şu özelliklerin genellenmesi uygun olacaktır: Ağırlıklı olarak yurtdışından ithal edilen malların toptan veya perakende düzeyde dağıtım ve pazarlamasını yapan, çoğunlukla mikro veya küçük ölçek düzeyinde faaliyet gösteren, çalışanlarının ortalama 8-9 yıl aynı işyerinde çalışmaya devam eden, merkezde (Lefkoşa'da) yoğunlaşan, sabit sermaye yatırımları düşük olan işletme yapılarından bahsetmek mümkündür. Bu yapı içerisinde bir kısım işletmenin yerli üretimi yurtiçinde kendi imkanları ile pazarlama ve satışını yaptığını, bir kısmının ise yurt dışı veya yeşil hat üzerinden ihracat imkanları yaratmaya çalıştığını da görmekteyiz.

Mevcut yapı içerisinde farklı büyüklükte veya farklı ürün ticareti ile uğraşan işletmelerde farklı sorunların varlığından bahsetmek mümkündür, ancak bazı sorunların tüm işletmelere genellenebileceği öngörülmektedir. Yukarıda yapılan sektör ile ilgili durum tespit analizine dayalı olarak aşağıda sorunlar özetlenmiş ve sonrasında da politika, verimi, şirketlerin karlılığını artırıcı, sektörde derinliğin artırılması ve rekabetin artmasına yönelik önerileri geliştirilmiştir.

5.1 Teknik ve Lojistik Sorunlar:

- Özellikle teknoloji kullanımı noktasında yaşanan sorunları burada ele almak gerekmektedir. Başta pazarlama ve satış alanında gerekli asgari teknolojik imkânların kullanılmaması yanında depolama ve benzeri lojistik düzenlemelerde de teknolojinin gerektiğinde kullanılmaması ve bunların getirdiği verim kaybı ile iş kaybından bahsetmek mümkündür.
- Yine bu alanda sınıflandırılabilir hizmetlerin kalite ve standartlarının yükseltilmesi anlamında yaşanan sorunlardan bahsetmek mümkündür. Özellikle yurtdışı markaların yerli yetkili temsilcilerinin satış sonrası servis hizmet kalitesinin düşüklüğü önemli bir sorun gibi durmaktadır. Hizmet kalitesi yanında müşteri güvenilirliği, müdahale süresi, yeterli kalifiye ve orta düzey personel bulunmayışının yarattığı sorunları bu kapsamda ele almak mümkündür.
- Bu sektörde faaliyet gösteren birçok işletmenin mikro ve küçük aile işletmesi olduğu saptaması yapılmıştı. Bu ölçekte çalışan ve hatta daha büyük ölçekte olsa dahi aile işletmesi yapısındaki işletmelerin kurumsallaşamadıkları görülmektedir. Profesyonel bir yönetim anlayışının gelişmemesi yanında bireylere bağlı gelişen hizmet anlayışının süreklilik göstermemesi ve bireylerle birlikte değişiklik göstermesi hizmet üreten bir sektör olan ticaret yaşamında önemli

bir sorun yaratmaktadır. Özellikle hizmet sektöründe hizmetin depolanamaz olması ve üretildiği anda tüketilmesi gerektiğinden, hizmet kalitesini belirleyen en önemli etkenin bireylerin becerisi ve yaklaşımı olduğu görülmektedir.

5.1.1 Teknoloji ve Lojistik Kaynaklı Sorunlara Öneriler:

- Başta mikro ve küçük işletmeler olmak üzere satış, pazarlama, ulaşım ve depolama konularında maliyet düşürücü, etkinlik artırıcı teknoloji kullanımının teşvik edilmesi ve özendirilmesi gerekmektedir. Özellikle bu alanlarda kullanılan yazılım ve teknik cihazların kullanımına yönelik kurslarına destekler verilmesi, yazılımların üretimi veya teknik cihazların ithalatına belirli muafiyetlerin belirli sürelerle tanınması teknoloji adaptasyonunu kolaylaştırabilecektir.
- Uluslararası Hizmet kalite belge ve sistemlerine erişim özendirilmeli ve etkin denetim sağlanabilmesi açısından bir **standartlar kurumu** oluşumuna gidilmelidir.
- Ürün güvenliği yasaasının ivedilikle yasalaşması ve gerekli tüzüklerinin hazırlanarak standartların belirlenmesi gerekmektedir.
- Satış sonrası hizmeti olan ürünler için bir taraftan kriter (standart, nitelikli personel, yedek parça sağlam) getirilmesi bununla birlikte bu standartları yerine getirmek için destekler verilmesi gerekmektedir. Bunun yanında Satış sonrası hizmetlerin gerek kalitesinin gerekse kullanılan yedek parçaların ilgili kurumlarca denetlenmesi, kaliteli hizmet verenlerin ödüllendirilecek şekilde, kalitesi düşük veya eksik hizmet verenlerinde cezalandırılacak şekilde duyurulması ve sektöre oto kontrolün gelişmesine katkıda bulunulmalıdır.
- Ticaret sektöründeki işletmelerde insan kapasitesini, satış, muhasebe vd. niteliklerini artırmak ve insan kaynaklarını iyileştirmek için eğitim verecek eğitim kurumlarına destekler vererek ilgili birlik ve odalar aracılığıyla sektör çalışanlarının eğitilmesi gerekmektedir.
- Özellikle yurtdışı pazarlara yönelik faaliyet gösteren ticari işletmeler için yurtdışı pazar erişimini kolaylaştırmak adına imalatçı işletmelerin kendi ürünlerini kendileri satmaları yerine ticaret sektöründe satış ve pazarlamada uzmanlaşmış işletmeler aracılığıyla bu satışları gerçekleştirmelerine yönelik kolaylaştırıcı uygulamalar (vergi indirimi, reklam desteği, benzeri enstrümanların) geliştirilmeli ve kümeleşme konusunda gerekli eğitim ve buluşturmalar ilgili bakanlık ve Odalar ile birlikte yapılmalıdır.
- Ada içi lojistik hizmetlerinin artırılması ve işletmelerin bu hizmetlerden yararlanabilmeleri için uygun arazi ve girişim desteği verilmesi, ticaret sektöründe ölçek sorunu nedeniyle oluşan (araç ve depolama) maliyetlerin azalmasına yardımcı olacak, verim ve karlılığın artmasını sağlayacaktır.

5.2 Finansman sorunları:

- Finansman ve fon yönetimi ticaret sektöründe sermaye verimliliği ve getirisini olumsuz etkilemektedir. Bu alandaki sorunların yalnızca finansman kaynaklarına erişimle sınırlı olmadığı, genel bir tahsilat sorunu olduğundan da bahsedilebilir. Ödeme sorunları yanında ödenme (tahsilat) vadelerinin sürekli uzaması ve tahsil edilemeyen alacak sorununun giderek artmakta olduğu bankacılık verilerinden de teyit edilmektedir.
- Finans alandaki sorunlardan bir diğeri de özellikle ithalat yapan, hatta ihracat ile uğraşan işletmeleri de doğrudan etkileyen kur oynaklığı ve bunun yarattığı risk unsurlarıdır. Gerek yurtdışına yapılan ödemelerde gerekse yurtiçi fiyatlandırma ve maliyetleri muhasebeleştirme anlamında işletmelerde ciddi sıkıntılar yaratmaktadır. Özellikle küçük ölçekli işletmelerin bu durum karşısında daha kırılgan oldukları öngörülmektedir.
- Finansman alanında değerlendirilebilecek bir diğer sorun ise finans yönetimi sorunudur. Ağırlıklı nakit akış sorunu olarak kendini gösteren zafiyet gerek yukarıda bahsedildiği gibi kur ve buna bağlı fiyat oynamaları sonucu veya talepte yaşanabilen ani değişimler karşısında işletmelerin nakit akış sıkıntısı yaşamasına neden olabilmekte buna bağlı olarak kredi kullanımı ve benzer borçlanmaların getirdiği finans yönetim sorunları mevcuttur.

5.2.1 Finansman Sorunlarına Öneriler:

Finansman sorunlarının aşılmasına yönelik politikalar sermaye verimliliğini ve getirisini artırmak için önemlidir. Bunun için hedef bir taraftan finansman maliyetlerini azaltıcı tedbirler diğer taraftan da sektördeki fon akışının istikrarını sağlama olmalıdır. Bunun için işletme sermayesinin güçlendirilmesi ve yatırım yapmak için finansman sağlama imkanlarının artırılması gerekmektedir.

- Tahsilatın hızlandırılması / iyileştirilmesi için “Factoring” enstrümanının neden çalışmadığını inceleyerek, “tefecilere” düşme durumunda kalan sektör işletmelerini bu enstrümanı kullanmasını sağlamak
- Düşük olan sabit sermaye yatırımını iyileştirmek ve bunun yaparken de fazla maliyetli kılmamak adına “leasing” enstrümanının kullanılması için eksikliklerin giderilmesine yönelik çalışmalar yapmak.
- Alacak sigorta sisteminin oluşturulması için gerekli çalışmaların yapılması gerekmektedir. Bu sistem ülkede kredi değerlendirme şirketlerinin kurulmasına yol açabilecektir.
- Bu tür yöntemlerin kullanılması sayesinde işletme sermayesi için kaynak kullanımı daha da kolaylaşacaktır.
- İşletmelerin ve özellikle mikro ve küçük işletmelerin finansmana daha rahat erişimi adına finans kurumlarının mikro finansa yönelimlerinin teşvik edilmesi ve KOBİ danışmanlığı sağlanmasına yönelik girişimlerin artırılması gerekmektedir.

- Ayrıca işletmelerde sorumlu kişilere ücretsiz finans yönetimi kurs veya benzeri danışmanlık hizmetlerinin verilmesinin devlet tarafından destek kapsamına alınması ve işletmelerin bu tarz kurslara katılımının özendirilmesi yerinde olacaktır.
- Özellikle yurtdışı pazarlara yönelik faaliyet gösteren işletmeler başta olmak üzere ithalat yapanlar için de geçerli olacak şekilde kur riskini önlemeye veya minimize edecek şekilde türev piyasa enstrümanlarını “ileri (forward) kontrat ve opsiyon” işlemleri yapabilmelerine imkan tanıyacak imkanların artırılması ve yasal düzenlemelerin hazırlanması ve tanıtılması.
- Ayrıca, ülkedeki iflasların önlenmesi ve iflasların ekonomide yarattığı zincirleme etkisini asgariye indirmek için “Erken Uyarı Sistemlerinin” kurulması da gerekmektedir.

5.3 Hukuki ve İdari Sorunlar:

- Son yıllarda KKTC’deki hemen hemen her sektörde şikâyet konusu olan konuların başında yetersiz denetim ve düzenleme konuları gelmektedir. Özellikle ticaret sektöründe de kayıtsız faaliyet gösteren şahıslar yanında kaçak yollardan mal ithal ederek pazarlayan işletmeler veya sattığı ürünlerin standardını olduğundan farklı göstererek tüketiciyi yanıltarak haksız kazanç eden işletmelerden şikâyetler çok yoğun olarak gündeme gelmektedir. Hemen hemen tüm şikâyetlerin yasal boşluklardan veya mevcut mevzuatın yeterince uygulanamamasından kaynaklandığı anlaşılmaktadır.
- Yine diğer tüm sektörler gibi ticaret sektörünü de yakından ilgilendiren bir sorun yargının işleyişi ile ilgili sıkıntılardır. Mahkeme süreçlerinin yavaş çalışması yanında uzmanlaşmış ticari mahkemelerin olmayışı özellikle ticari yaşamla ilgili bazı sorunların doğru algılanmamasını ve ekonomik yaşama olumsuz etki edebilecek uygulamaların ortaya çıkmasına sebebiyet verebilmektedir.
- Bu bağlamda KKTC’de faaliyet gösteren tüm teşebbüsler gibi ticaret sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin de tabii olduğu başta Şirketler Yasası olmak üzere ticari yaşamı etkileyen birçok yasanın 50’li 60’lı yıllara ait eskimiş mevzuatlara tabii olması ve bu demode yasaların günümüz ekonomik yaşamının koşullarına cevap veremeyecek durumda olması.

5.3.1 Hukuki ve İdari Sorunlara Öneriler:

- Mahkemelerde biriken davaların hızlandırılması ve daha etkin sonuçlar üretilebilmesi açısından ticari mahkemelerin oluşumuna yönelik çalışma yapılması eğer bu mümkün olmayacaksa hâkim ve savcı kadroları artırılarak seçilenlerin bu konulara yönelik uzmanlaşmalarına imkan tanınmalıdır.
- Ticari yaşamı düzenleyen başta Şirketler Yasası olmak üzere ilgili tüm mevzuatın güncellenmesi yönünde çalışma başlatılması gerekmektedir. Mevzuatı uygulayacak personelinde bu süre içerisinde eğitilmesi gerekmektedir.
- Özellikle ithal ürünlerde yaşanan kaçakların önlenmesi, kayıt dışı çalışanların ve tüketiciyi yanıltıcı şekilde haksızlık yaratanların ortadan kalkmasına yönelik etkin denetimler yapılması

gerekmektedir. Bu bağlamda ceza ve ödöl sistemleri geliştirilerek, ihbar yöntemi veya caydırıcı cezalar uygulanmalı.

- Ticari işlemlerin (ithalat ve ihracat başta olmak üzere) süreçleri işletmelere kayda değer maliyetler yaratmaktadır. Sürecin basitleştirilmesi, evrak ve izin süreçlerinin azaltılması yanında elektronik ortamda işlem yapılmasına imkan verecek düzenleme ve alt yapıların oluşturulmasına yönelik çalışma başlatılarak mal akımını kolaylaştırılması gerekmektedir. Emek ve zaman tasarrufu sağlanması verimliliğe olumlu katkı yapacak ve raf fiyatlarına olumlu etki yapacaktır.
- Ticaret ve diğer sektörlerde piyasaya giriş kolay olmakla birlikte çıkış çok zordur. Bununla ilgili bir çalışma yapılarak iflas süreçlerinin kolaylaştırmasının sağlanması gerekmektedir.

TARIM SEKTÖRÜ

DURUM TESPİTİ VE POLİTİKA ÖNERİLERİ

1	Tarım Sektörü Çalışma Kapsamı	149
1.1	<i>Amaç</i>	<i>149</i>
1.2	<i>Önem.....</i>	<i>149</i>
1.3	<i>Şimdiye kadar yapılan çalışmalardan farkı.</i>	<i>149</i>
2	Tarım Sektörü Genel Makroekonomik Değerlendirme	150
3.	Sektörel SWOT Analizi	153
4.	Tarım Sektöründe Temel Sorunlar	155
5.	Tarım Sektöründe Başlıca Alt Sektörler	158
6.	Süt Sektörü.....	158
7.	Süt Sektörüne Sağlanan Destekler	164
8.	Tarım Sektörü Politika Önerileri	165
8.1	<i>Destekleme Sisteminde Revizyon: Fiyat Desteğinden Üretici Desteğine Geçiş.....</i>	<i>165</i>
8.2	<i>İthalat Rejiminin Yeniden Kurgulanması</i>	<i>167</i>
8.3	<i>Tarımsal Katma Değer Yaratma.....</i>	<i>168</i>
8.4	<i>Müdahale Kurumlarının Yeniden Yapılanması</i>	<i>169</i>
8.5	<i>Tarım Sigortası Sisteminin Yeniden Kurgulanması</i>	<i>169</i>
8.6	<i>Gıda Yasası ve Tarladan Sofraya Denetim Altyapısı.....</i>	<i>170</i>
8.7	<i>Narenciye Sektörü</i>	<i>170</i>
8.8	<i>Tarım Master Planı:.....</i>	<i>171</i>

1 Tarım Sektörü Çalışma Kapsamı

1.1 Amaç

Tarım sektörü KKTC için tarihsel anlamda en önemli üretim alanlarının başında gelmektedir. Bunun ötesinde sektör; olası bir anlaşma veya ticari izolasyonların kalkması durumunda Kıbrıslı Türklerin dünya ticaretinde sınırlı sayıda rekabet potansiyeline sahip sektörlerden de bir tanesidir. Çalışmada ülkemizde tarım sektörünün mevcut durumu ortaya konarak en önemli alt sektörlerdeki temel sıkıntılar ortaya konarak temel çözüm önerileri getirilmeye çalışılacaktır. Tüm bunlar yapılırken başta destekleme sistemleri olmak üzere Tarım Bakanlığı'nın ve ilgili kurumların sektörü destekleme yöntemleriyle ilgili yeni yaklaşımlar da ortaya konacaktır. Bu bağlamda çevre ekonomilerdeki değişim süreçleri de dikkate alınacaktır.

1.2 Önem

Ülkemizde en önemli sektörler olan yükseköğrenim ve turizm gibi hizmet sektörlerinin ekonomiye getireceği kazançları maksimize etmek tarım sektörü gibi bütünleyici sektörlerin potansiyeliyle doğrudan bağlantılıdır. Eğer sektör, günümüz piyasa koşullarına uygun fiyat ve kalitede yeterli miktarda üretim yapamıyorsa hizmet sektörlerinden elde edilecek gelirin önemli oranda dışarıya aktarılması kaçınılmaz olacaktır. Fiyat ve kalite gibi unsurlar dış ticarete de ortaya çıkarken bunlara bir de DTÖ kuralları gibi parametreler de eklenmektedir. Tarım sektöründe yukarıda bahsedilen unsurlar çerçevesinde gerek iç gerek dış rekabet gücünü belirleyen en önemli etken ise tüm ekonomilerde olduğu gibi devletin sektöre yaptığı yardımları ve piyasa ekonomisine yaptığı müdahalelerdir. Kuzey Kıbrıs tarım sektörü açısından düşünüldüğü zaman sektörün gerek fiyat gerekse de ürün güvenilirliği anlamında sürdürülemez bir durumda olduğu çok açıktır. Bunlara son yıllarda bir de bütçesel sürdürülemezlik de eklenmiş ve sektörde köklü reformlar kaçınılmaz olmuştur.

1.3 Şimdiye kadar yapılan çalışmalardan farkı.

Kuzey Kıbrıs Tarım Sektörü ile ilgili stratejik planlama anlamda sınırlı sayıda çalışma yapılmıştır. Öncelikle 2006 yılında Dünya Bankası uzmanları tarafından hazırlanan raporda tarım sektörünün güzel bir fotoğrafı çekilmiş ve çok genel hatlarıyla sektörün geleceği tartışılmıştır. Bu çalışmadaki en önemli tespit; Kuzey Kıbrıs'ta tarımsal desteklerin boyutunun dünya ve OECD ortalamalarından farklı olmadığı ancak temel sorunun desteklerin boyutundan çok desteklerin verilmiş şeklinde olduğu tespitidir.

Bu gibi çalışmaların en önemlilerinden olan 2009 yılına ait "Kuzey Kıbrıs için Tarım Stratejisi" çalışması da AB uzmanları tarafından hazırlanmış ve çalışmada sektörün tarımsal destekleme anlamında AB Müktesebatına uyumu için yapılması gerekenler anlatılmıştır.

2010 yılında ise Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Uzmanları ve KKTC Tarım Bakanlığı'nın düzenlediği "KKTC Tarım Stratejileri Geliştirme Çalıştayı" düzenlenmiştir. Geniş bir katılımı ile düzenlenen çalıştayda tüm sektör temsil edilmiş ve sektörün sorunlarının tespiti yapılarak

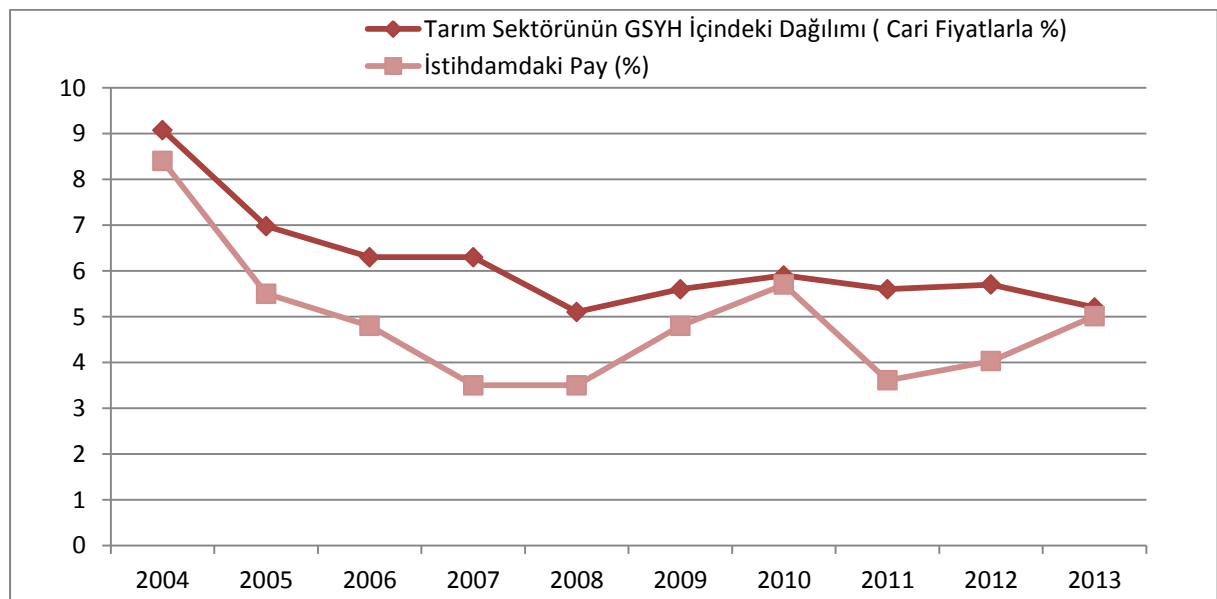
dört temel parametre çerçevesinde (gıda güvenilirliği, kırsal kalkınma, doğal kaynaklar ve kurumsal yapı) kapsamlı bir SWOT Analizi yapılmıştır. Bu çalışmayı takiben söz konusu dört parametre çerçevesinde kısa ve orta vadede yapılması gereken bir “2011-2015 Tarım Strateji Belgesi” hazırlanmış ve uygulanması yönünde görüş birliğine varılmıştır. Günümüz itibarıyla bu stratejide öne çıkan unsurlara hemen hemen hiç uyulmadığı ve bu alanlarda adım atılmadığı görülmektedir.

2013 yılında TEPAV tarafından yapılan çalışmada ise önemli bir noktaya parmak basılmış ve reform yönünde yapılacak çalışmalarda ve günümüz ihtiyaçlarına cevap verme noktasında “KKTC Tarım ve Doğal Kaynaklar Bakanlığının Kurumsal ve Fonksiyonel Analizi” raporu hazırlanmıştır. Çalışmada mevcut bakanlık yapısının günümüz ihtiyaçlarına cevap verme anlamında yetersiz kaldığı tespiti yapılmış ve bakanlık için alternatif bir teşkilat yapısı geliştirilmiştir. Yine aynı şekilde bu yönde 2015 itibarıyla atılmış bir adım bulunmamaktadır.

Bu çalışmada tüm bu raporlar detaylı bir şekilde irdelenip durum tespitinin ötesine geçilecek ve ortaya özellikle tarımsal destekleme anlamında somut reform önerileri konulacaktır. Tüm bunlar yapılırken de gerek sektörden gerekse de bakanlık uzmanlarının görüş ve fikirlerinden her aşamada kapsamlı bir şekilde faydalanılacaktır.

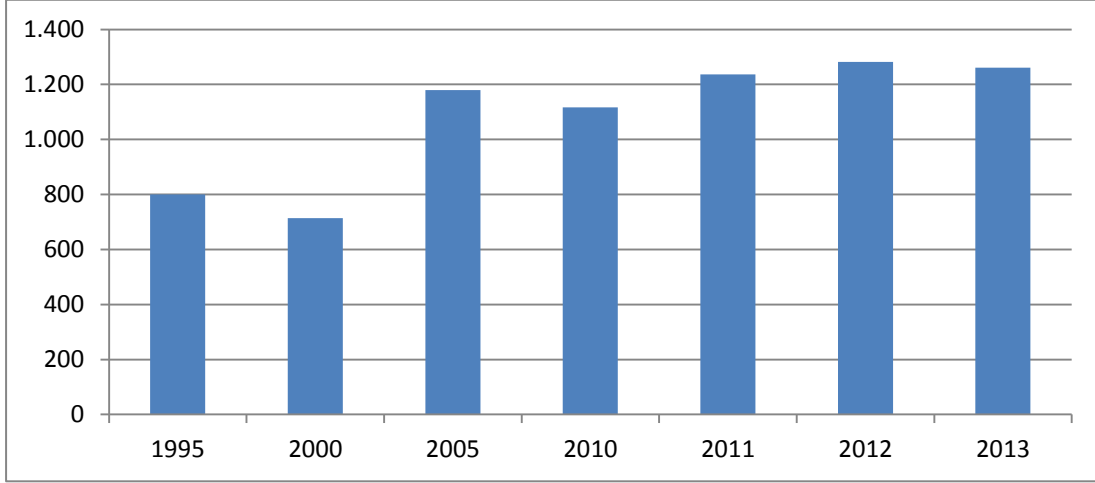
2 Tarım Sektörü Genel Makroekonomik Değerlendirme

Tarım sektörü geleneksel olarak Kıbrıslı Türklerin en önemli ekonomik faaliyetlerinin başında gelmektedir. Gerek Kıbrıs Cumhuriyeti döneminde gerekse de 1974 sonrası dönemin ilk yıllarında tarım sektörü milli gelir ve istihdam içerisinde yadsınamaz bir öneme sahipti.

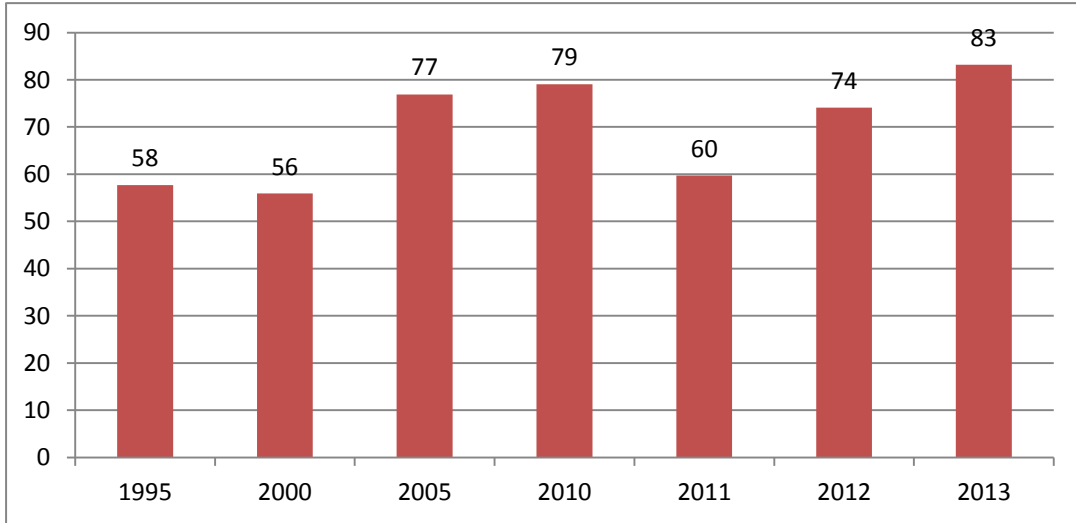
Şekil 65. Tarım Sektörü ve İstihdam (2004-2013, %)

Tarımsal üretimin milli gelirden aldığı pay ve istihdam anlamındaki rolü azalsa da bu azalış tarımsal üretimin azaldığı anlamına gelmemektedir. Tüm gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi bu azalış hizmet sektörü gibi diğer sektörlerdeki artışa bağlı olarak yüzdeler olarak gerçekleşmektedir.

Şekil 66. Tarımsal Üretim Değeri (1977 Fiyatları)

Tarım sektörünün önemi bugün de oldukça açık bir şekilde göze çarpmakta ve ülkenin sahip olduğu sınırlı ihracat potansiyelinin ana damarını işlenmiş ve ham tarımsal ürünler teşkil etmektedir.

Şekil 67. Tarımsal Üretim İhracattan Aldıkları Pay (İşlenmiş Tarımsal Ürünler dahil) (%)

Tüm bunların ötesinde tarım sektörü gelecekte olası herhangi bir anlaşma ve Kuzey Kıbrıs ekonomisinin dünyaya entegre olması durumunda da ihracat potansiyeline ve rekabet gücüne sahip sınırlı alanlardan bir tanesi olacaktır.

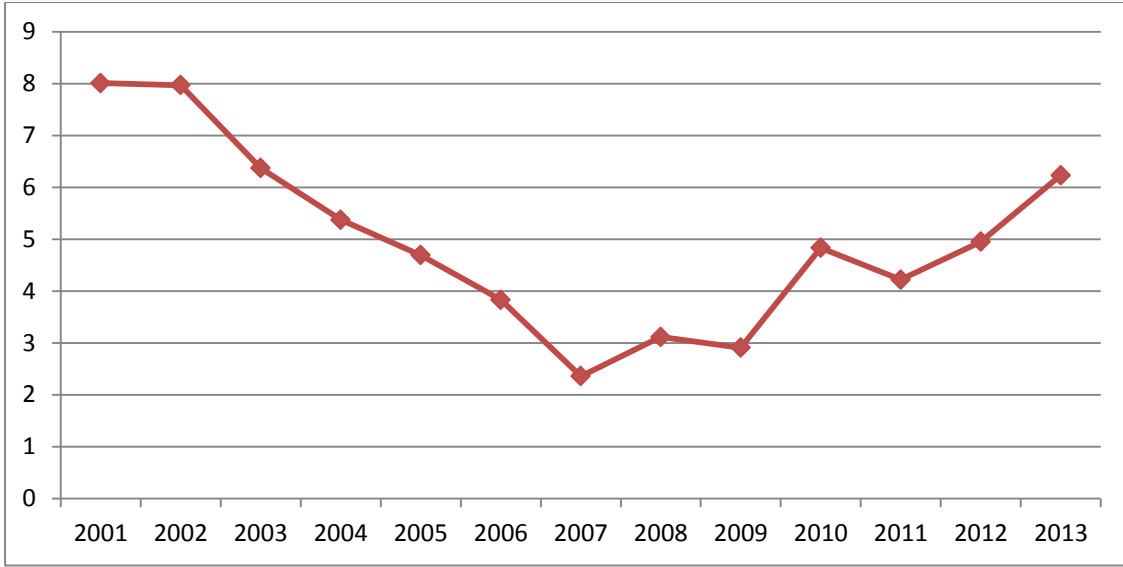
Tarımsal üretimin içeriğine bakıldığı zaman karşımıza benzer çevre ve iklimsel koşullara sahip Akdeniz ülkelerinden farklı bir yapı çıkmaktadır. Öncelikle hayvancılık sektörünün tarımsal milli gelir içerisindeki payı benzer ülkelerden çok daha yüksek bir paya sahiptir. Aynı şekilde meyve-sebze sektörünün payı da benzerlerinden daha azdır. Bu ve benzeri unsurların başlıca nedeni ise ülkenin karşı karşıya bulunduğu ekonomik izolasyonlar ve dışa açıklık oranı düşük bir ekonomik yapı nedeni ile sektörün rekabet ortamından uzak kalmasıdır. Bu durum sektörde potansiyelin tam olarak realize edilememesine ve yanlış ürünlerde uzmanlaşma gibi sonuçlar doğurabilmektedir. Sektör yıllarca, uluslararası rekabetin koşullarını ve zorlamalarını hissetmeden öncelikle iç piyasaya ve en önemli ihracat potansiyeline sahip olduğu niş ürünü olan hellime yönelik bir yapıda üretim yapmıştır.

Tarım sektörünün Kuzey Kıbrıs ekonomisi içerisinde yıllar itibarıyla gelişimine bakıldığı zaman sektörel gelişimin düzenli bir şekilde gerilediği görülmektedir. Tüm bunların ötesinde tarım sektörü aynı zamanda, sektörel gelişimin azaldığı tek sektördür.

Tablo 29. KKTC Ekonomisinin Sektörel Gelişimi (1977-2010, %)

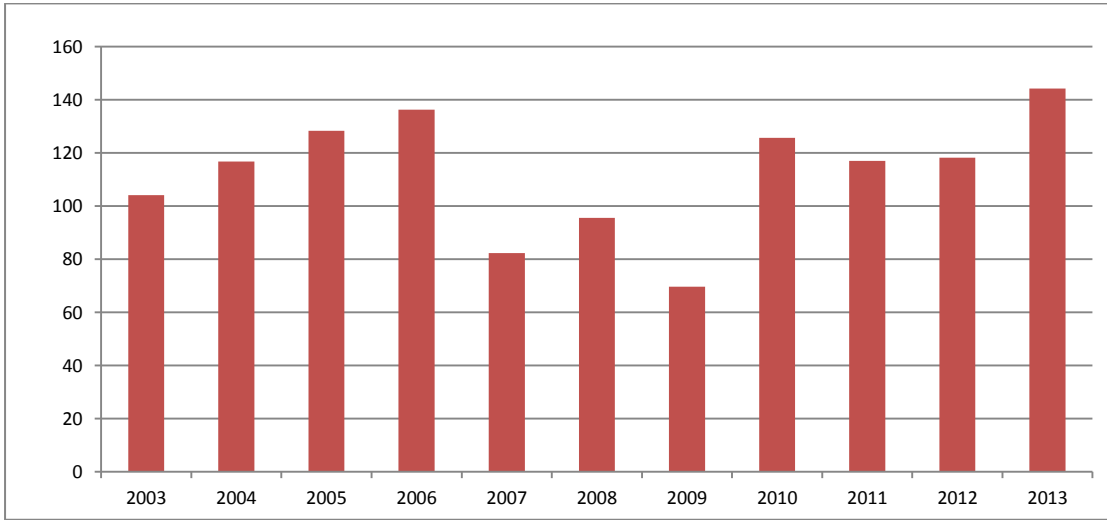
	1977-1980	1981-1990	1991-2000	2001-2010
Tarım Sektörü	16,7	14,0	8,8	7,1
Sanayi Sektörü	11,0	11,1	12,0	10,0
İnşaat Sektörü	5,0	6,1	5,1	5,7
Hizmetler Sektörü	44,5	45,1	45,6	47,3
Kamu Hizmetleri	17,2	16,4	20,6	20,9

Sektörün gelişimindeki görece geriliğin ana nedenlerden bir tanesi de sabit sermaye yatırımlarındaki düşük oranlardır. Tarım sektöründeki mekanizasyonunun verimliliği doğrudan etkileyen bir unsur olduğu dikkate alındığında sektöre yapılan yatırımların yüzdelik olarak azalması tarımsal üretimde teknolojiyi kullanamadığımızın basit bir göstergesidir.

Şekil 68. Sabit Sermaye Yatırımlarında Tarım Sektörünün Payı (%)

Aynı şekilde TL cinsinden reel yatırım miktarlarına bakıldığı zaman da sektöre yapılan yatırımlarda anlamlı bir artış olmadığı görülmektedir

Şekil 69. Tarım Sektöründe Sabit Sermaye Yatırımları (1977 Fiyatları)

Şekilden de görülebileceği üzere sektöre yapılan yatırımlar inişli çıkışlı bir şekil izlemekte ve iklimsel gelişmelere bağlı olarak yatırım miktarlarında aşırı artış veya azalışlar kaydedilmektedir.

3. Sektörel SWOT Analizi

Sektörün detaylı bir SWOT analizi 2011 yılında Ege Üniversitesi ve Tarım Bakanlığının düzenlediği çalıştayda ortaya çıkarılmış ve sektörün genel durumu ortaya konmuştur.

Tablo 30. GZTF (SWOT) Analizi

Stratejik Alanlar	Güçlü Yönler	Zayıf Yönler	Fırsatlar	Tehditler
Arz Güvenliği ve Gıda Güvenilirliği	-Erkenci ürünler üretebilme -Ada ülkesi olması nedeniyle hastalık ve zararlılardan korunma kolaylığı -Yöresel ürünlerin varlığı	-Tarım işletmelerinin küçük olması -Gıda güvenilirliği ve kalitesine ilişkin hukuksal ve kurumsal yetersizlik -Girdi fiyatlarının yüksekliği -Nitelikli ve ucuz işgücünün bulunmaması -Bilgi ve sermaye yetersizliği -Kredi faizlerinin yüksekliği	-Örtü altı t potansiyelinin yüksek olması -Organik tarım yaygınlaştırılabilmesi için uygun koşullar -Coğrafi konumu -Askeri ve eğiti sektörünün talebi	-İzolasyonların olması -Tarımsal girdilerde dışa bağımlı olma -Tarım politikalarında sürekliliğin olmaması
Kırsal Kalkınma	-Çiftçilerin eğitim ve bilinç seviyesinin yüksekliği -Çiftçilerin tarım dışı gelirinin olması	-Çiftçiliğin ana geçim kaynağı olmaması -Çiftçilerin tarımda üretimi yönlendirme açısından örgütlü olmaması ve mevcut çiftçi örgütlerinin ekonomik alandaki (üretim ve pazarlama) etkinsizliği	-Turizm ve agro-turizm potansiyeli	-Küçük işletmelerin tasfiyesi
Doğal Kaynaklar	-İklim avantajı	-Toprak verimliliğinin düşük olması -Su kaynaklarının yetersiz olması	-Türkiye'den su getirmeye yönelik projenin 2014 yılında tamamlanacak olması	-Tarım topraklarının amaç dışı kullanımı -Yeraltı ve yerüstü su kaynaklarının aşırı kullanımı
Kurumsal Yapı	-Üreticiyi ve imalatçıyı fiyat dalgalanmalarına karşı koruyan kurumların bulunması	-Bazı ürün ve girdi piyasalarında tekelci yapının hakimiyeti -İşleme tesisleri ve depolama olanaklarının yetersizliği -Tarımla ilgili yasal yetersizlik -Tarımsal yayım hizmetlerinin yetersizliği	-Rekabetin olması durumunda, piyasada rol oynayabilecek kurumların varlığı	-Tarıma verilen desteklerin imalat sektöründe üretim maliyetlerini yükseltmesi

4. Tarım Sektöründe Temel Sorunlar

Kuzey Kıbrıs tarım sektörünün genel bir sosyo-ekonomik resmi çekildiği zaman sektörde karşılaşılan ve başlıca yapısal ve konjonktürel sorunlar şöyle özetlenebilmektedir:

- **Sektörel Strateji & Politika Eksikliği:** Öncelikle, tarım politikaları irdelendiği zaman sektörün en önemli sıkıntılarının başında tüm paydaşların katılımıyla belirlenmiş sürdürülebilir bir tarım stratejisinin eksikliği artık tüm taraflar tarafından kabul edilen ana problem olarak karşımıza çıkmaktadır. Uzun vadeli stratejilerin ötesinde, günümüzde devletin dönemsel olarak belirlediği kısa vadeli politikalarını dahi sürdürmekte zorlandığı görülmektedir. Tüm bu olumsuzlukların, üreticilerin kısa vadeli üretim-yatırım planlamalarını dahi yapamamalarına ve sektörde borç-alacak dengesinin bozulmasına neden olduğu görülmektedir;
- **Ölçek Sorunu:** Tarımsal işletmelerin ortalama işletme büyüklüğü gerek AB ortalamalarının gerekse de Güney Kıbrıs ortalamalarının oldukça altındadır; bu durumun nedenlerinden bir tanesi de üreticilerin bir bölümünün tarımı ikinci bir iş olarak yürütmesidir. Kırsal kesimde gelir çeşitlenmesi iyi bir olgu olabilir ancak, Kuzey Kıbrıs özelinde bu çeşitlenmenin ana kaynağı kamu istihdamıdır. Bu olgu ise işletmelerin rantabl ölçeklere geçmesinin veya teknolojik yatırımlar yapmalarının önünde önemli bir engel teşkil etmektedir;
- **Yanlış Destekleme Politikaları:** Üreticiye sağlanan toplam destekler görece olarak AB, OECD ve ABD gibi ülkelerin altındadır. Ancak, Kuzey Kıbrıs tarım sektöründe sorun desteklerin boyutu olmaktan öte desteklerin verilmiş şeklidir. Tarıma çeşitli kuruluşlar üzerinden farklı destekler sağlanmasına rağmen, fiyat desteği hâlâ en önemli destek olmaya devam etmektedir; ancak çeşitli kurumlar tarafından gerçekleştirilen müdahale alımları sırasında erkencilik gibi avantajları teşvik edecek fiyat farklılaştırmaları pek uygulanmamaktadır. Tüm bunların ötesinde destekleme sistemleri çiftçiyi desteklemekten çok fiyatları desteklemekte, bu durum ise iç piyasada fiyatların yüksek olmasına neden olmaktadır. İç fiyatların yüksekliği ekonominin lokomotifi olan hizmet sektörünün rekabet gücünü olumsuz etkilemektedir;
- **Katma Değer Yaratamama:** Ürün işleme olanakları sektörün potansiyelini yansıtmaktan oldukça uzaktır. Bu durum tarımın özellikle hizmet sektörü gibi alanlarda tamamlayıcılık özelliklerini tam olarak realize edememesine ve ekonomiye potansiyelini yansıtacak katma değer yaratamamasına neden olmaktadır;

- **Sektördeki Yetersiz Örgütlenme:** Tüm bunların ötesinde, belirtilmesi gereken bir diğer önemli unsur, tarım kesimindeki eksik ve yetersiz örgütlenmedir. AB ve diğer gelişmiş ülkelerde tarıma sağlanan fiyat desteği azaltılırken; üreticiler, gerek gelirlerini sürdürebilmek, gerekse de pazarlama imkânlarını artırmak için çeşitli birlik ve kooperatif çatıları altında birleşmişlerdir. Diğer bir deyişle devlet sektörden elini ve fiyat desteğini çekerken, devletin yerini kabzımallar değil üretici birlikleri almaktadır. Zaten gelişmiş ülkelerde yönetimler de verdikleri desteklerle bunu desteklemektedirler (Örneğin AB Bütçesinden sağlanan bir desteğe göre herhangi bir kooperatif yıllık pazarladığı ürünlerin toplam değerinin (cirosunun) belli bir yüzdeliği kadar AB'den destek almaktadır ve bu destek vergiden muaftır. Ancak bu noktada AB'nin önemli bir şartı mevcuttur; birliğin hissedarları üreticiler olabilmekte ancak birlik yönetiminde kesinlikle çiftçiler yer alamamaktadır). Birlikler de üreticiler için gerek paketleme, gerek taşıma, gerekse de pazarlama alanında çok büyük işlevler yerine getirmektedirler;
- **Düşük Rekabet Gücü:** Hayvancılık ve bitkisel üretimde (ölçek sorununa bağlı olarak) verimlilik, mekanizasyon ve altyapı sorunu hâkimdir; bu durum ise uluslararası piyasalara entegrasyon durumunda ana sektörlerin rekabet etmekte zorlanacağı anlamına gelmektedir. Rekabet gücünü etkileyen bir diğer önemli unsur ise girdi maliyetlerinin görece yüksekliği ve büyük ölçüde dışa bağımlı olmasıdır. Girdilerdeki mevcut sorunlara ek olarak su kaynaklarının kısıtlı olması ve su kalitesinin kötüleşmesi sorunu son dönemlerde kendini iyice hissettirmeye başlamıştır;
- **Vizyon Eksikliği:** Tarım politikaları belirleyen temel motifler günümüz dünyasının çok yönlü taleplerini karşılamaktan uzak ve sadece üretici gelirini hedefleyen bir yapıda ele alınmaktadır. Bunun dışında tüketicilerin gıda güvenliğini sağlayacak ve tarladan sofraya üretimin her aşamasını denetleyip kontrol edecek bir sistem gerek teknik gerekse de hukuksal altyapı anlamında mevcut bulunmamaktadır. Bu eksiklik devletin destek ödemelerinde dahi kendini göstermekte; çiftçi, çiftlik veya hayvan kayıt sistemi tam olarak kurulamadığı için alternatif destekleme modellerine geçişte sıkıntılar yaşanmaktadır;
- **Dış Ticarete Uygun Altyapı Eksikliği:** Uluslararası ticarete entegre olmamanın bir sonucu olarak, günümüz dış ticaretinin gerekliliği olan denetim altyapısı, uluslararası akredite laboratuvarlar, pazarlama standartları, çiftçi veya hayvan kayıt sistemi vs. gibi mekanizmalar geliştirilememiştir. Ayrıca ihracatta ürün çeşitlenmesi potansiyelimiz olmasına rağmen gerçekleştirilememiş ve sınırlı sayıda tarımsal ürün çeşidinde dış ticaret yapılmaktadır;

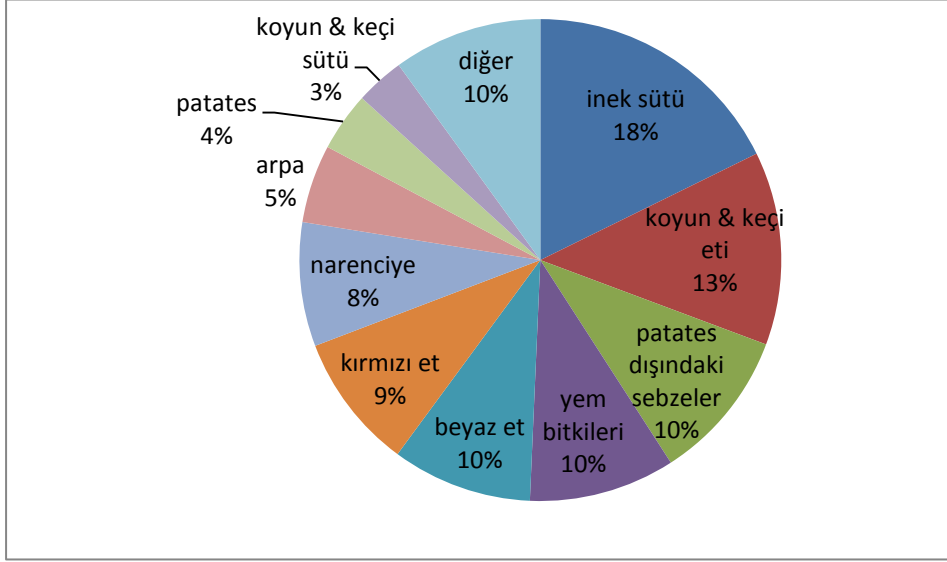
- **Yanlış Uzmanlaşma:** Kapalı ekonomik yapı ve dış rekabetin yeteri kadar olmamasının sonucu tarımsal üretim deseninde kısmen yanlış uzmanlaşma görülmektedir. Örneğin, ihracat potansiyeline sahip taze meyve-sebze sektörünün üretim veya ihracat içindeki payı olması gerekenin altında, hayvancılık sektörünün ve özellikle büyükbaş hayvancılığın payı olması gerekenden fazladır. Unutulmamalıdır ki; dış rekabet mevcut olsa idi yüksek olasılıkla bazı alt sektörlerde sektör ve üreticiler daha kârlı farklı alanlara kaymak zorunda kalacaklardı.

Görüldüğü üzere, KKTC ekonomisine uygulanan izolasyonlar ülke ekonomisi için olumsuz pek çok yapısal sorunu da beraberinde getirmiştir. Bu sorunların en önemlisi kapalı bir ekonomik yapı içerisinde dünya ile rekabet etmemenin getirdiği esnek ve dinamik olmaktan uzak bir ekonomik yapı ve buna bağlı olarak gerçek ekonomik potansiyelimizi hayata geçirememektir. Ancak tüm bunların ötesinde ticari anlamda izole olmanın en önemli etkilerinden bir tanesi de uluslararası ticaretinin gerektirdiği kuralları uygulamak için teknik ve hukuksal altyapıyı ve buna bağlı devlet örgütlenmesini oluşturamamamız olmuştur.

Günümüzde sorunlar daha da ağırlaşarak ve çeşitlenerek karşımıza çıkmaktadır. Bu durum ise zaten sınırlı olan dolaylı ihracat yollarında sektörün ihracatını olumsuz etkilemektedir. Hayvansal hastalıklar ve hayvan kayıt sistemimizin olmaması nedeniyle hayvansal ürünlerin yeşil hat tüzüğüne dâhil olmaması veya Türkiye Cumhuriyeti'nin DTÖ veya AB kuralları gereği geliştirdiği mevzuatlara bağlı olarak Mersin üzerinden yapılan ihracatta yaşanan sıkıntılar günümüzde karşımıza çıkan ve zaten kısıtlı olan ihracatımızı olumsuz etkileyen sorunlara birer örnektir.

5. Tarım Sektöründe Başlıca Alt Sektörler

2011 yılında AB uzmanları ile hazırlanan bir çalışmada tarım sektöründeki başlıca alt sektörler aşağıdaki gibi belirlenmiştir:

Şekil 70. KKTC Tarımında Başlıca Alt Sektörler: (2010)

Görüldüğü üzere inek sütü üretimi KKTC tarımının başlıca üretim kalemi olarak ortaya çıkmaktadır. Bu sektörü sırasıyla koyun & keçi eti üretimi, sebze üretimi, yem bitkileri, beyaz et, kırmızı et, narenciye, arpa, patates ve koyun & keçi sütü üretimi takip etmektedir.

6. Süt Sektörü

Süt sektörü, başta inek sütü olmak üzere, yıllardan beri üretim trendi artışta olan ve hellim ihracatına bağlı olarak gerek bütçeden aldığı pay gerek de önem olarak yükselen bir trende sahip olan bir sektördür. 2004 yılında uygulanmaya başlayan soğuk zincir projesiyle birlikte AB standartlarında süt üretimine başlanmış ve soğuk zincirdeki üretim yıllar itibarıyla sürekli gelişmiştir.

Tablo 31. KKTC’de Süt Üretimi (1990-2014, Litre)

YIL	AÇIK İNEK	SOĞUK İNEK	AÇIK KOYUN	SOĞUK KOYUN	AÇIK KEÇİ	SOĞUK KEÇİ	TOPLAM İNEK	TOPLAM KOYUN	TOPLAM KEÇİ	TOPLAM K+K	TOPLAM SÜT	GÜNLÜK ORTALAMA
1990	16.460.680	0	1.942.202	0	0	0	16.460.680	1.942.202	0	1.942.202	18.402.882	50.419
1991	16.920.140	0	1.632.838	0	0	0	16.920.140	1.632.838	0	1.632.838	18.552.978	50.830
1992	17.020.000	0	2.302.210	0	0	0	17.020.000	2.302.210	0	2.302.210	19.322.210	52.938
1993	19.271.800	0	1.907.994	0	0	0	19.271.800	1.907.994	0	1.907.994	21.179.794	58.027
1994	21.815.590	0	1.904.314	0	0	0	21.815.590	1.904.314	0	1.904.314	23.719.904	64.986
1995	27.703.050	0	2.122.107	0	0	0	27.703.050	2.122.107	0	2.122.107	29.825.157	81.713
1996	32.409.530	0	2.256.078	0	0	0	32.409.530	2.256.078	0	2.256.078	34.665.608	94.974
1997	34.576.420	0	1.691.204	0	0	0	34.576.420	1.691.204	0	1.691.204	36.267.624	99.363
1998	36.876.840	0	2.693.838	0	0	0	36.876.840	2.693.838	0	2.693.838	39.570.678	108.413
1999	42.531.900	0	2.915.154	0	0	0	42.531.900	2.915.154	0	2.915.154	45.447.054	124.512
2000	49.132.410	0	2.752.076	0	0	0	49.132.410	2.752.076	0	2.752.076	51.884.486	142.149
2001	54.535.490	0	2.940.362	0	0	0	54.535.490	2.940.362	0	2.940.362	57.475.852	157.468
2002	63.643.790	0	4.015.213	0	0	0	63.643.790	4.015.213	0	4.015.213	67.659.003	185.367
2003	73.039.205	0	3.774.888	0	0	0	73.039.205	3.774.888	0	3.774.888	76.814.093	210.450
2004	82.701.647	1.755.149	3.034.952	0	312.206	0	84.456.796	3.034.952	312.206	3.347.158	87.803.954	240.559
2005	75.812.062	18.162.456	2.953.236	127.625	1.262.515	1.294	93.974.518	3.080.861	1.263.809	4.344.670	98.319.188	269.368
2006	64.373.428	30.344.278	3.001.489	120.582	1.163.673	0	94.717.706	3.122.071	1.163.673	4.285.744	99.003.450	271.242
2007	49.818.376	43.084.991	3.220.559	212.389	1.463.817	39.361	92.903.367	3.432.948	1.503.178	4.936.126	97.839.493	268.053
2008	36.567.004	51.888.083	2.576.399	218.224	1.131.815	84.538	88.455.087	2.794.623	1.216.353	4.010.976	92.466.063	253.332
2009	32.558.316	55.041.429	3.284.821	212.920	1.302.926	119.638	87.599.745	3.497.741	1.422.564	4.920.305	92.520.050	253.480
2010	30.264.896	59.888.029	2.735.546	398.185	1.235.315	176.852	90.152.925	3.133.731	1.412.167	4.545.898	94.698.823	259.449
2011	28.706.038	68.572.798	2.355.140	319.391	1.245.834	283.420	97.278.836	2.674.531	1.529.254	4.203.785	101.482.621	278.035
2012	30.113.758	76.509.005	2.234.855	322.259	1.381.586	301.511	106.622.763	2.557.114	1.683.097	4.240.211	110.862.974	303.734
2013	31.011.967	89.221.003	2.185.118	235.983	1.349.181	392.685	120.232.970	2.421.101	1.741.866	4.162.967	124.395.937	340.811
2014	33.454.984	101.859.495	2.340.153	262.361	1.566.009	364.393	135.314.479	2.602.514	1.930.402	4.532.916	139.847.395	383.144

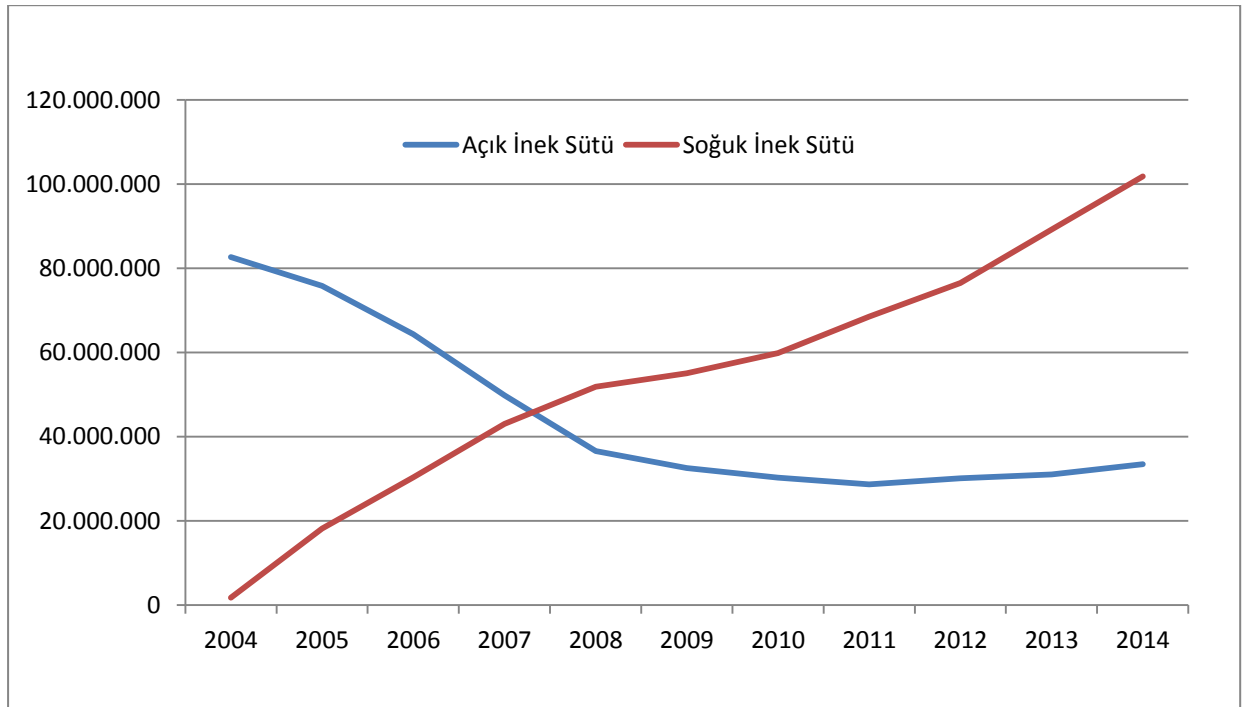
Kaynak: Süt Kurumu (SÜTEK) verilerinden derlenmiştir.

Sektördeki süt üretimine bakıldığı zaman dikkat çeken önemli detaylar şunlardır:

- 1990-2014 arasında KKTC’de ortalama süt üretimi günlük 50,419 litre yani **günlük 50 tondan 383 tona** yükselmiştir;
- Aynı dönemde toplam süt üretimi **yıllık 18,402 tondan 139,847 tona** çıkmıştır;
- Bu artışta ana etken inek sütü üretimidir. **İnek sütü üretimi** (üretilip Sütek üzerinden pazarlanan) **16,460 tondan 135,315 tona** çıkmıştır. (ülke tarihinde süt üretiminin pazarlanması hep süt kurumu üzerinden yapılmıştır. Süt fiyatı üzerinden de fiyat desteği sağlandığı için üreticilerin tamamına yakını sütünü kuruma vermektedir. Ancak, küçükbaş sütte durum farklıdır. Bazı ayrıcalıklı bölgelerin (Karpaz gibi) veya hellim üretiminin yoğun yapıldığı bölgelerde küçükbaş sütünden üretilen hellim piyasada yüksek fiyata alıcı bulduğundan bu bölgelerde üreticilerin önemli bir kısmı sütünü kurum üzerinden pazarlamak yerine sütü kendi veya bölgesel hellim

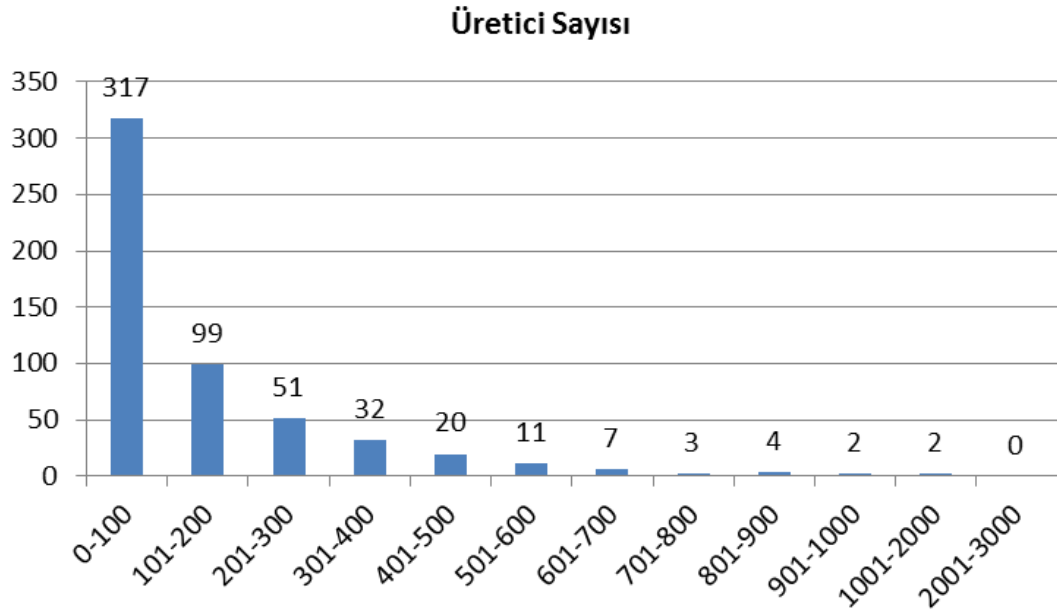
üretimlerinde kullanılmaktadırlar. Bu oranın ne olduğu ile ilgili bir çalışma yapılmamış olsa da ilgili uzmanlardan (Tarım Bakanlığı, Süttek, Hayvancılık Dairesi vs.) alınan bilgiye göre küçükbaş süt üretiminde, yukarıda görülen rakamlara ek olarak ülkede yaklaşık %100-%150'lik bir oranda Süttek üzerinden pazarlanmayan küçükbaş süt üretimi de mevcuttur. Ancak inek sütünde böyle bir durum dikkate alınacak miktarlarda değildir);

- Soğuk zincirin devreye girmesi ile birlikte inek sütü üretiminde soğuk zincir üretimin payı devamlı artmıştır.

Şekil 71. İnek Sütü Üretiminin Dağılımı (Litre)

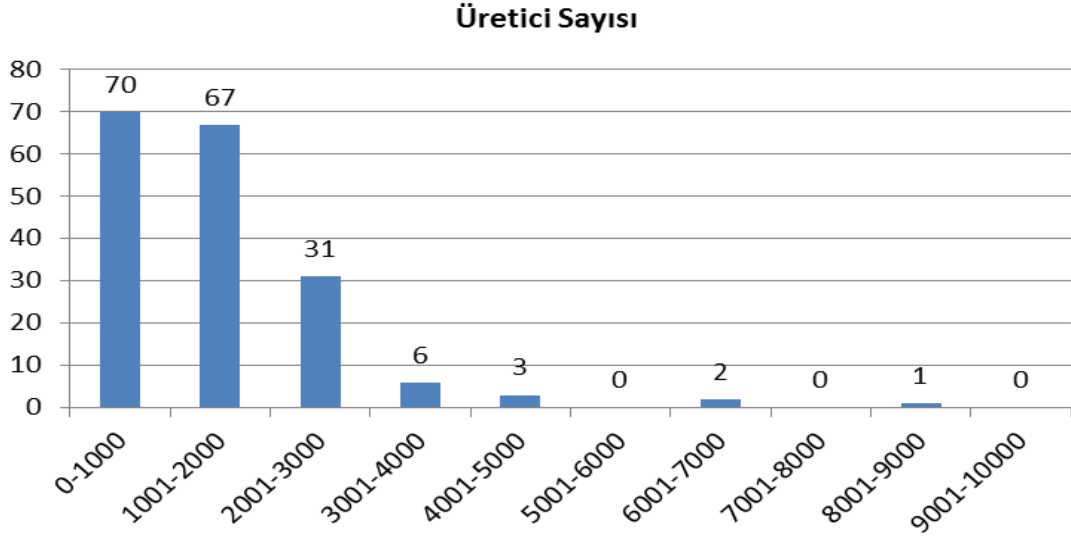
- 2014 yılı itibarıyla soğuk zincirde üretilen süt, toplam inek sütü üretiminin %75'ini oluşturmaktadır; uluslararası ticaretteki kurallar dikkate alındığında açık süt üretiminin önümüzdeki yıllarda tamamen kaldırılması önem kazanmaktadır;
- Açık süt ve soğuk zincirde üretim yapan üreticilerin profillerine bakıldığı zaman ise şu unsurlar dikkat çekmektedir

Şekil 72. Açık Süt Üretici Profili (2014 Yılı)

Kaynak: Kasım 2014 dönemi Sütek verilerinden derlenmiştir

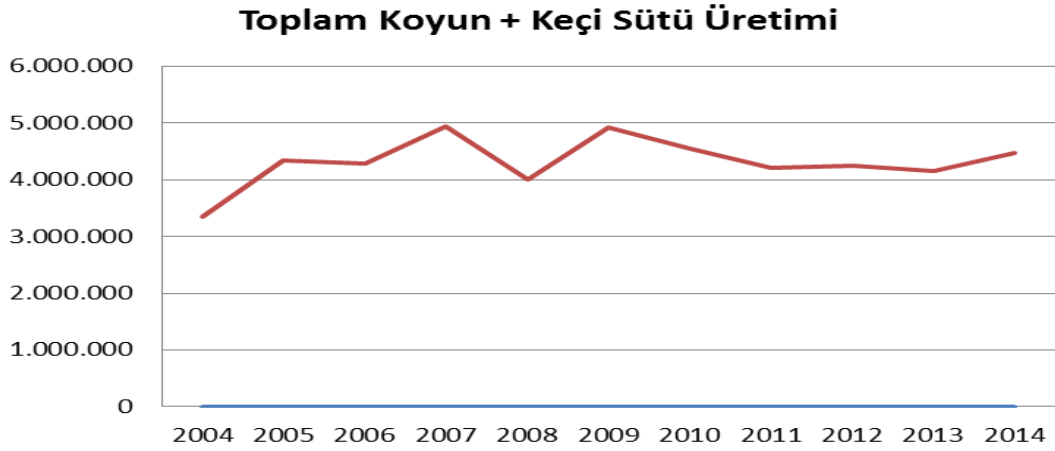
- Şekilden de görüldüğü üzere **açık sütü üreten üreticiler ağırlıklı olarak ülkedeki en düşük ortalama işletme büyüklüğüne sahip işletmelerdir**. Açık süt üreten, diğer bir deyişle soğuk zincire geçememiş toplam 548 tarım işletmesinden 317 tanesi günlük 100 litrenin altında süt üretmektedirler. Bu işletmeler 2014 yılı Kasım ayında günde yaklaşık 11,617 litre süt üretmişlerdir. Diğer bir deyişle işletme başına günde 37 litre süt üretmektedirler. Ortalama süt veriminin KKTC’de yaklaşık 17 litre olduğu kabul edilirse bu işletmelerin ölçek sorunu daha da açık ortaya çıkmaktadır.
- Benzer veriler soğuk zincirdeki üreticiler için incelendiğinde tam ters bir durumla karşılaşılmaktadır.

Şekil 73. Soğuk Zincir Üretici Profili (2014 Yılı)

Kaynak: Kasım 2014 dönemi Sütek verilerinden derlenmiştir

- Soğuk zincirde üretim yapan toplam 180 işletme mevcuttur. Bu işletmelerin büyük çoğunluğu günlük 3000 litrenin altında üretim yapan işletmelerdir. 1000 litrenin yani günlük 1 tondan az üretim yapan soğuk zincirdeki işletmelerin oranı %38,6'dır. Bu veri sıcak süt işletmeleri için %99,6'dır.
- Özet olarak; **180 soğuk zincir işletmesi ülkedeki süt üretiminin %75'i üretilirken, 548 açık süt üreticisi toplam süt üretiminin %25'ini üretmektedirler.** Tüm bu verilerden anlaşılacağı üzere açık süt üreticilerinde bariz bir ölçek ve verimlilik sorunu mevcuttur.
- Küçükbaş süt üretimindeki üretim trendlerine bakıldığı zaman, **küçükbaş süt üretiminde inek sütünde olduğu kadar yüksek bir artış görülememektedir.** Yıllar içerisinde bir artış görülse de özellikle son on yılda anlamlı bir artış görülmemektedir...

Şekil 74. Küçükbaş Süt Üretimi (2004-2014, lt.)

Son yıllarda hellimin tescili konusundaki çalışmaların gidişatı dikkate alındığında küçükbaş süt üretiminin yetersiz kalacağı çok açıkça görülmektedir. Hellim tescilinde mevcut başvuru koşullarında %20'lik bir küçükbaş süt oranı mevcuttur ve bu oranın önümüzdeki on yıl içerisinde %50'ye çıkarılması Güney Kıbrıs Yönetiminin hellim tescili konusunda yaptığı başvuruda net bir şekilde ortaya konmuştur. Tüm bu rakamlardan **KKTC'de hellim tescili konusunda anlaşmaya varılması durumunda küçükbaş süt üretiminin ihtiyacın yaklaşık 1/3'ünü karşıladığı görülmektedir.** Bu noktada ayrıca belirtilmesi gereken diğer bir sıkıntılı nokta da **KKTC'de soğuk zincir küçükbaş süt üretiminin oranı toplam küçükbaş süt üretiminde halen sadece %14'dür. AB'ye ve dünyanın pek çok gelişmiş pazarına ihraç edilen süt ürünlerinde soğuk zincir şartı bulunmaktadır.** Ayrıca belirtilmesi gereken ikinci bir nokta da ülkede üretilen küçükbaş sütün tamamı hellim üretiminde kullanılmamakta, bunun yaklaşık üçte biri yoğurt üretiminde kullanılmaktadır.

7. Süt Sektörüne Sağlanan Destekler

Süt üretiminde yaşanan bu ivmenin ardında kuşkusuz sektörde devlet tarafından verilen desteklerin önemli bir rolü bulunmaktadır. 2014 yılında uygulanan fiyat desteği şu şekilde olmuştur:

Tablo 32. Süt Sektöründe Sağlanan Fiyat Desteği

Tür	Üreticiden Fiyatı TL/Lt	Alış Fiyatı TL/Lt	İmalatçıya Fiyatı TL/Lt	Satış Fiyatı TL/Lt	Destek Miktarı TL/Lt	Destek Oranı (%)*
Soğuk İnek Sütü	1.45		1.13		0,32	22,1
Açık İnek Sütü	1.37		1.08		0,29	21,2
Soğuk Keçi Sütü	1.69		1.34		0,35	20,7
Açık Keçi Sütü	1.57		1.28		0,29	18,5
Soğuk Koyun Sütü	2.32		1.93		0,39	16,8
Açık Koyun Sütü	2.12		1.83		0,29	13,7

Kaynak: Tarım Bakanlığından Sağlanan Veri;

*: Destek Oranı= (Üreticiden Alış Fiyatı-İmalatçıya Satış Fiyatı)/ Üreticiden Alış Fiyatı

Görüldüğü üzere süt sektöründe ciddi oranlarda fiyat desteği sağlanmaktadır. Destek miktarları rakamsal olarak aynı görünse de rakamlara % olarak bakıldığı zaman destek miktarının en yüksek olduğu ürün soğuk ve sıcak inek sütüdür. Soğuk inek sütünde üreticinin eline geçen paranın %22,1'i kadar fiyat desteği sağlanmaktadır. Bu oran açık koyun sütünde %13,7'dir.

Tüm bunların ötesinde ağırlıklı olarak inek sütüne sektörde verilen bir diğer destek de ihracat primleridir. İhracatta kullanılan hellimin üretiminde çok büyük oranda inek sütü kullanıldığı, maliyetler dikkate alındığında beklenen bir durumdur. İhracatta 2014 yılında verilen destek miktarları şöyle olmuştur:

Tablo 33. Süt Ürünlerinde Sağlanan İhracat Desteği (2014)

Ürün	Destek Miktarı
Hellim (3. Ülke)	2.00 TL/kg
Hellim (TC)	2.00 TL/kg
Kaşar	1.80 TL/kg
Beyaz Peynir	1.00 TL/kg
Arap peyniri	2.00 TL/kg
UHT	0.20 TL/Lt

Kaynak: Tarım Bakanlığından Sağlanan Veri

8. Tarım Sektörü Politika Önerileri

Tarımda yaşanılması kaçınılmaz hale gelen yeniden yapılanma; günümüzde ve gelecekte dış pazarlara erişim, ihracat potansiyelimiz ve dış rekabet gücümüzü artırma anlamında pek çok olumlu sonuç doğuracaktır. Ancak yapılması gereken pek çok uygulama, iç piyasanın ve yerli tüketicilerin taleplerini karşılama anlamında da elzem olarak karşımıza çıkmaktadır. Mevcut koşullarda yaşanması gerekli dönüşüm ve suyun yaratacağı fırsatları hayata geçirebilmek için gerekli olan yaklaşım ve uygulamaların en önemli başlıkları şunlardır.

8.1 Destekleme Sisteminde Revizyon: Fiyat Desteğinden Üretici Desteğine Geçiş

Günümüzde tarım sektöründe bakanlık üzerinden sağlanan destekleme mekanizmalarından en önemlisi fiyat desteğidir. Söz konusu destekler içerisinde de en önde gelen harcama alttaki tablodan da görülebileceği gibi çiğ süte verilen fiyat desteğidir (40,8 milyon TL).

Tablo 34. Mevcut Desteklerle 2015 Yılı Bakanlık Bütçesi İçin Gerekli Finansman (TL)

ÖDEMELER	TOPLAM
Haziran - Aralık 2014 Akaryakıt	8.828.364
2014'ten Gelen Çiğ Süt	15.333.303
2014 DGD Hesap Kapatma (Orly + Sera)	3.200.000
2014 DGD Hesap Kapatma (KOOP Gübre)	5.200.000
2014 DGD Hesap Kapatma (Üretici)	10.000.000
2014 Navlun	4.000.000
2015 Navlun	7.650.000
2015 Çiğ Süt	40.773.747
2015 DGD 1. Avans	15.000.000
Küçükbaş 1. Ödeme 2015	7.609.665
Küçükbaş 2. Ödeme 2015	7.600.000
Arpa Faiz farkı	4.500.000
TÜK Bala	4.500.000
Narenciye İhracatı + Konsantre	19.521.347
Akaryakıt Ocak - Mayıs 2015	6.000.000
Akaryakıt Haziran - Aralık 2015	8.800.000
Tür Değişikliği	600.000
2015 DGD Hesap Kapatma	18.500.000
Patates Fason	1.800.000
Organik Tarım - Sertifikasyon	100.000
YAPILMASI GEREKEN TOPLAM ÖDEME	189.516.426

2015 yılı KKTC Bütçesinde tarıma ayrılan bütçenin 135 milyon TL olduğu düşünülürse bu yıl içinde bulunulan açmaz daha net anlaşılmaktadır. Ayrıca tablodan görülebileceği üzere, süt ürünleri ihracatında navlun desteği de sağlanmaktadır. Geçtiğimiz yıllarda TL'nin dolar karşısındaki değerlenmesine bağlı olarak imalatçılardan gelen destek üzerine söz konusu harcama önemli miktarlara da ulaşmıştır.

Tarım sektörüne desteğin şekli fiyat desteği yerine üretimle bağlantılı üretici desteğine dönüşmelidir. Devletin müdahale kurumları müdahale alımlarını sürdürebilir ancak bu alımlar görev zararı teşkil etmeden yani ürün fiyatlarının serbest piyasada belirlenmesine imkân tanıyacak şekilde olmalıdır.

Bu bağlamda önerilen:

- Çiğ süt üzerinden sağlanan fiyat desteği ve buna bağlı kota sistemi bütçe olanaklarına bağlı olarak revize edilmelidir. Kota sisteminin amacı sektörde aşırı büyük az sayıdaki üretici yerine orta büyüklükteki rantabl işletmelerin çoğalmasını sağlamak olmalıdır;
- Kısa ve orta vadede inek sütüne verilen destek oransal olarak azaltılmalı ve küçükbaş süte verilen destekler artırılmalıdır.
- Açık süt üretimi kısa vadede azaltılıp orta vadede kaldırılmalı; bu bağlamda ihtiyaç duyulan bölgelerde; daha önceden de üzerinde çalışılmış olan ortak tank sistemi ivedilikle hayata geçirilmelidir. Açık-soğuk inek sütü arasındaki fiyat farkı (0.08 TL/lt) daha da artırılmalıdır böylelikle ortak tanka geçiş dolaylı olarak teşvik edilmelidir.

- İhracata sağlanan navlun desteği dövizdeki artış ve bütçesel imkânlar dikkate alınarak yeniden düzenlenmeli ve gerekirse kaldırılmalıdır
- Orta vadede süt fiyatı üzerinden sağlanan fiyat desteği kaldırılarak yerine pek çok ülkede olduğu gibi gelir desteğine geçilmelidir.

8.2 İthalat Rejiminin Yeniden Kurgulanması

KKTC ithalat rejiminde tarımsal ürünlerde serbest piyasa koşullarının tam anlamıyla uygulanmadığı açıkça görülmektedir. Ülkemizde arz fazlası narenciye, patates gibi ürünlere ek olarak tavuk gibi günlük tüketilen ve hammaddesinin tamamına yakınının ithal edildiği ürünlerde de ithalat yasağı uygulanmaktadır. Ülkede tavuk sektöründe alternatif birkaç markaya rastlansa da bu sektörün tamamen monopol bir yapıda olduğu görülmektedir. Bu yapıya bağlı olarak da ülkedeki tavuk eti fiyatları TC ve AB piyasasına göre yüksek olmaktadır. İlgili uzmanlarla ülkedeki üretim maliyetleri konusunda yapılan çalışmalarda da tekel konumundaki ilgili şirketin fiyat farkının ölçek ekonomisinden çok tekel konumundan kaynaklandığı tahmin edilmektedir.

Tablo 35. Mevcut Desteklerle 2015 Yılı Bakanlık Bütçesi İçin Gerekli Finansman (TL)

	TÜRKİYE	KKTC
YEM MALİYETİ	0,95 - 1,05 TL/Kg	1,1 TL/Kg
ÇİFTLİK ÇIKIŞ CANLI AĞIRLIK MALİYETİ	2,47 - 2,73 TL/Kg	2,86 TL/Kg
ÇİFTLİK ÇIKIŞ KARKAS MALİYETİ	2,97 - 3,28 TL/Kg	3,43 TL/Kg
KESİM HANE MALİYETİ	15%	15%
SATIŞA HAZIR KG MALİYET FİYATI	3,41 - 3,77 TL/Kg	3,94 TL/Kg
MARKET PAYI	20%	20%
MARKET PAYI DAHİL MALİYET	4,09 - 4,52 TL/Kg	4,73 TL/Kg
PERAKENTE SATIŞ FİYATI (Bütün taze)	5,35 - 5,65 TL/Kg	10,00 TL/Kg
KAR ORANI %	25%	112,00%

Notlar: (Tarım Bakanlığı uzmanları ile hazırlanmıştır)

- 1 Kg canlı ağırlık için 2 kg yem tüketimi hesaplanmıştır. Fakat reel verilerde 1 kg canlı ağırlık 1,7 kg yem ile sağlanabiliyor. Bu da maliyetlerin daha da aşağıda olması anlamını taşır.
- Kesimhane giderleri ve market payı KKTC ile aynı kabul edildi fakat Türkiye için farklılık gösterebilir.
- Bir yıl önce yapılan bir çalışmada yem maliyeti aynı olmakla birlikte tavuğun perakende satış fiyatı KKTC'de 9 TL olarak tespit edilmişti. Bugün (Mart 2015) yapılan çalışmada ise yem maliyetlerinin aynı kaldığı fakat tavuğun perakende satış fiyatının 10 TL'ye yükseltildiği görülmüştür.

Bu bağlamda tarımsal ürünlerin iç piyasadaki fiyatlarının ekonominin lokomotifi olan hizmet sektörünün rekabet gücünü de doğrudan etkilediği unutulmadan, ithalat rejimi tekrardan

düşünülmeli ancak bu durum kalitesiz (sağlıksız) ithalatın önünü açma anlamına gelmemelidir. Bunun için de ithalat şeffaf ve AB normlarındaki kurallara bağlanmalı ve ilgili dairelerin izin sistemine dayanan ithalat rejimi terk edilmelidir.

Bu bağlamda önerilen:

- **Tarım sektörünün ülke ekonomisinin lokomotifi olan hizmetler sektörünün bir tamamlayıcısı olma özelliği de dikkate alınarak beyaz ette ithalatın önündeki yasaklayıcı uygulamalar kaldırılmalı ve yüksek korumaya tabii olarak da olsa ithalat serbest bırakılmalıdır. Bu noktada getirilecek %30'lik bir fon dahi piyasayı ucuzlatmada başarılı olacak ayrıca maliyenin gümrük gelirleri de artabilecektir.**

Bu noktada atılacak adımlarda ülke üreticilerinin dünyaya yaptığı ihracatın da sektörün rekabet gücünün yüksek olduğunun bir göstergesi olduğu da not edilmelidir.

8.3 Tarımsal Katma Değer Yaratma

Tarımsal ürünlerde üretim avantajına sahip olup ürün işleme kapasitesindeki eksiklikler nedeniyle ithal edilmek zorunda kalınan pek çok ürün bulunmaktadır. Bu ürünlerin en önemlileri donmuş patates-enginar veya bal gibi üretim fazlasına sahip olunan ürünlerdir. Örneğin Ticaret Dairesi'nin verilerine göre 2013 yılında KKTC'ye 100 ton bal ve 1,456 ton donmuş patates ithal edilmiştir. Ülkemizde patates üretimindeki tüm avantajlara rağmen gerekli yatırımların yapılamamasına bağlı olarak donmuş patates üretilmemesi veya aynı şekilde ülkemiz turizm sektöründe kullanılan örneğin yirmi gramlık bal paketleri tamamen yurtdışından ithal edilmektedir. Özet olarak gerek verimlilik gerekse de mevsimsel anlamda rekabetçi bir durumda olduğumuz bazı ürünlerde dahi hizmet sektörünün talep ettiği şekilde ürün işlenip pazarlanamamakta, böylece söz konusu talep de ithalat yoluyla karşılanmaktadır. Sektörün gelişimi için, tarım sektörüne sağlanan destekler ilgili alanlarda tarımsal ürün işleme kapasitesini geliştirecek şekilde de düşünülmeli ve iç piyasadaki arz fazlası ürünlerin işlenerek tüm yıl talebe cevap vermesi sağlanmalıdır.

Bu bağlamda önerilen:

- **Tarım sektörüne sağlanacak desteklerle ilgili alanlarda tarımsal ürün işleme kapasitesini geliştirecek yatırımlar hayata geçirilmelidir. Bu yapılırken üretim kapasitemiz ve ürün işleme teknolojilerinin rantabl çalışma ölçekleri de dikkate alınmalıdır. Bu bağlamda kümelenme çalışmaları için gerekli stratejik çalışmalar yapılmalı ve kamunun çeşitli destek programlarında kümelenme çalışmalarına etkin destekler sağlanmalıdır.**

8.4 Müdahale Kurumlarının Yeniden Yapılanması

Ülke ekonomisinin küçük bir ada ekonomisi olması nedeniyle piyasa yapısında arz yönlü sıkıntılar olması ve çeşitli alanlarda tam rekabet koşullarının oluşmaması yüksek bir olasılıktır. Tarım sektörü kendi öz koşulları nedeniyle tüm dünyada da devlet kurumlarının müdahalesine maruz kalan bir yapıdadır. KKTC’de müdahale kurumları da özellikle tahıl, patates ve narenciye alanında piyasaya yön veren bir yapıda çalışmaktadırlar. Ancak, bu kurumların fiyat politikası tarım sektörünün en önemli avantajlarından olan erkencilik avantajını öne çıkaracak bir yapıda değildir. Örneğin patatesi hasat döneminde Toprak Ürünleri Kurumu tüm üreticilerden sabit fiyatta satın almaktadır. Ne var ki ülkedeki patatesin diğer ülkelerden görece olarak daha erken olan hasat zamanı dünyada arz açığı nedeniyle fiyatların en yüksek olduğu zamandır. Aynı durum arpa veya enginar gibi pek çok ürün için de geçerlidir. Bu konuda örneğin Türkiye’de Toprak Mahsulleri Ofisi müdahale alımlarında protein oranı gibi ürünün niteliklerine ve zamana göre farklı taban fiyatlar uygulamaktadır. Dolayısıyla, benzer uygulamaların ülke tarım sektöründe de uygulanması sektörün yapısal avantajlarını realize etmesi bakımından faydalı olacak, bunun sonucunda bazı ürünlerde ülke önce yüksek fiyatlardan ihracat yapıp daha sonra dünya fiyatlarının düşmesiyle ithalat yapar konuma gelebilecektir.

Bu bağlamda önerilen:

- **Tarım müdahale kurumlarının maksadıyla çalışma prensiplerinin ve uyguladıkları fiyat politikalarının esnek ve görev zararlarını minimize edecek şekilde yeniden kurgulanmaları gerekmektedir. Bu noktada amaç mevcut tek fiyat sistemi terk edilerek, sektörün erkencilik avantajını realize etmesine olanak tanıyacak esnek fiyatlandırma sisteminin hayata geçirilmesi olmalıdır.**

8.5 Tarım Sigortası Sisteminin Yeniden Kurgulanması

Tarım sektöründe aktif olan tarım sigortası sistemi belirli ürünleri kapsayan bir yapıdadır. Ancak, gerek küresel ısınma gerekse de gittikçe düzensizleşen mevsim hareketleri nedeniyle özellikle sebze sektöründe don, fırtına dolu gibi nedenlerle ciddi üretim kayıpları daha sık görülmeye başlanmıştır. Söz konusu ürünleri de tarım sigortası kapsamına almak Tarım Sigortası Fonu’nun bütçesini dikkate aldığımızda zor görünmektedir. Benzer süreçlerden geçmiş ülkelerde de alternatif olarak özel tarım sigortası sistemlerinin hayata geçirildiği görülmektedir.

Bu bağlamda önerilen:

- **Sigorta kapsamına girmeyen ürünleri de kapsayacak şekilde özel tarım sigortası sistemi gerek yasal gerekse de teknik anlamda hazırlanmalı ve hayata geçirilmelidir. Bu noktada devletin sigorta primlerine katkıda bulunacağı bir sistemin kurgulanması sistemin başarısı için de gereklidir.**

8.6 Gıda Yasası ve Tarladan Sofraya Denetim Altyapısı

Ülkemizde gıda kontrolü alanında gerek yasal gerekse de teknik anlamda yaşanan kaos ve eksiklikler yıllardan beri giderilememektedir. Tüm modern ülkelerde olduğu gibi tarım bakanlığını yapısı ve işlevleri sadece üretici desteklemekle sınırlı kalmamalı, ürün kalitesini “tarladan sofraya” denetleyecek bir sistem kurulmalıdır. Kurulacak sistemin dış piyasalarda geçerliliği olması için gerekli gıda kontrol laboratuvar altyapısı, akreditasyonlar vs. gibi unsurlar oldukça dikkatli planlanmalıdır.

Bu bağlamda önerilen:

- **Gıda güvenliğini sağlayacak gıda yasası ve daha da önemlisi ilgili tüzükler çıkarılarak acilen hayata geçirilmelidirler. Bağımsız çalışabilecek bir denetim ve kontrol sistemini etkin kılacak ve aynı zamanda yetki karmaşasına son verecek ‘Koruma Kontrol Genel Müdürlüğü’ benzeri bir yapının kurulması da bu noktada sistemin başarısı için elzem görünmektedir.**

8.7 Narenciye Sektörü

Narenciye sektöründe ekilen alan ve üretim rakamları uzun yıllardan beri azalmakta ve başta pazarlama ve sulamaya bağlı sorunlar olmak üzere pek çok sorun sektörün gelişimini olumsuz yönde etkilemektedir. Tüm bunların ötesinde ülkemizde tarımsal alanların bölünmesini engelleyecek yasaların eksikliğine bağlı olarak işletmeler bir önceki işletmecilerin azalmasına bağlı olarak miras yoluyla sürekli bölünmekte ve rantabl işletme olmaktan çıkmaktadırlar. Günümüz itibariyle sektöre ait bazı rakamlar şöyledir:

Tablo 36. Narenciye Sektörü – Temel Göstergeler

Narenciye Alanı (dönüm)	33.388	
Ortalama bahçe büyüklüğü (dönüm)	12,90	
İhracat + İç Tüketim (ton)	120.000	
Ortalama verim (ton/dn)	3.594	
DGD Sistemine Kayıtlı Üretici Sayısı	2588 kişi	
5 dönüm altı	771	30%
10 dönüm altı	1513	58%
20 dönüm altı	2204	85%
40 dönüm üstü	119	5%

Tablodan da görülebileceği üzere dönüm başına elde edilen verim başlıca narenciye üreticisi ülkelerin ortalama veriminden (9 ton/dn) oldukça düşüktür. Tüm bunların ötesinde ortalama bahçe büyüklüğü de yaklaşık 12,9 dönüm olmaktadır. Ancak bu rakamlardan en ilginç olanı

da ülkemiz koşullarında ve sektörün üretim maliyetlerinde rantabl bir işletme büyüklüğü olarak kabul edilen 40 dönüm üzerindeki işletmelerin oranı sadece %5'dir. Tüm bu rakamlardan çıkan sonuç ülkemizde narenciye sektörünün gittikçe hobi bahçeciliğine dönüşmeye başladığıdır. Tüm bunlara bağlı olarak sektörde ihracat ancak yoğun destekler verilerek sağlanmaktadır. Tüm bu desteklere rağmen ihracatta pazar istikrarının sağlanmadığı ve diğer ülkelerdeki mevsimsel afet durumlarına bağlı olarak da ihracatın istikrarsız bir yapıda olduğu da görülmektedir.

Gelecek olan suyun yaratacağı ivme ile ülkede ancak yoğun ihracat destekleriyle yapılabilecek ürünlerin üretiminde bir artış da söz konusudur. Bunun anlamı da devletin narenciyeden kaynaklanan görev zararlarının artması olacaktır.

Tüm bu gerçekler ışığında önerilen:

- **Arazi toplulaştırmasını da zorlayıp gelecek olan suyu da dikkate alacak yeni ve kapsamlı bir tür değişikliği programına ihtiyaç duyulmaktadır. Bu program hazırlanırken bakanlığın ufku narenciye ile sınırlı kalmamalı, gelecek olan suyun yaratacağı avantajları da dikkate alarak dünya pazarlarında potansiyeli olan alternatif ürünler de dikkate alınmalıdır.**

8.8 Tarım Master Planı:

Ülke tarihinde tarım politikaları siyasi değişikliklere bağlı olarak istikrarsız ve kısa vadeli bir yapıda süregeldiği gerçeği sektörde gerek siyasiler gerekse de üreticiler tarafından sürekli dile getirilen bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır. Sektörü bu yapıdan çıkaracak ve bundan sonraki yönetimleri de bağlayacak bir plana ihtiyaç duyulmaktadır.

Bu bağlamda önerilen:

- **Kısa, orta ve uzun vadeli hedefleri içeren kapsamlı bir tarım master planına ilgili tüm tarafların etkin katılımıyla hazırlanıp hayata geçirilmelidir. Bu planın hedefi de günümüz üretim koşullarını, dünya pazarlarındaki rekabeti, ülke tarım sektörünün erkencilik gibi özelliklerini realize edecek ve mevcut maliyetlerle dünya pazarlarında ticaret olanağına sahip alternatif ürünleri ve niş pazarları da düşünen bir tarım sektörünü kurgulamak olmalıdır.**

İMİALAT SANAYİ

DURUM TESPİT VE POLİTİKA ÖNERİLERİ

1	İmalat Sanayii Çalışma kapsamı.....	175
1.1	<i>Amaç</i>	175
1.2	<i>Önem.....</i>	175
1.3	<i>Şimdiye kadar yapılan çalışmalardan farkı.</i>	175
2	İmalat sanayi durum tespit yöntemleri.....	175
2.1	<i>İmalat Sanayi Durum Tespit Çalışmalarında Kullanılan Yöntemler</i>	176
3	KKTC İmalat Sanayinde Durum Tespiti İçin Kullanılan Metodoloji ve Veriler	177
3.1	<i>Metodoloji.....</i>	177
3.2	<i>Veriler.....</i>	177
4	KKTC İmalat Sanayinde Durum Tespiti: Analiz	178
4.1	<i>Kıbrıs Türk sanayi Odası Görüşleri</i>	178
4.2	<i>Verilere Dayanarak Yapılan Değerlendirmeler</i>	179
4.3	<i>İmalat Sanayinin GSYİH'deki Payı ve gelişimi:</i>	179
4.4	<i>GSYİH ve İmalat Sanayi Büyüme Oranları</i>	180
4.5	<i>İmalat Sanayi Büyüme ve Sanayi İhracatındaki Değişim.....</i>	181
4.6	<i>İstihdam</i>	181
4.7	<i>Sabit Sermaye Yatırımları ve Bankacılık Sektörünün Sektöre Plasmanları</i>	182
4.8	<i>İmalat Sanayi Mal İhracatının –İthalatı Karşılama Oranı.....</i>	183
5	Veri Kullanılarak Yapılan Analizler	184
5.1.1	<i>Toplam Faktör Verimliliği Hesaplaması.....</i>	184
5.1.2	<i>Veri Zarflama Analizi</i>	186
5.1.3	<i>Malmquist Endeksi.....</i>	186
6	KKTC Sanayi Sektöründe Yaşanan Sorunların Giderilmesine Yönelik Politika Önerileri	187
6.1	<i>Devlet Kaynaklı Teşvik Sisteminin Yenilenmesi.....</i>	187
6.2	<i>OSB ve Şehir içi Atölye/Fabrika Binaları İle İlgili Sorunlar</i>	188
6.3	<i>İhracat ve İthalattaki Sorunlar</i>	189
6.4	<i>Teknoloji Yetersizliği</i>	189
6.5	<i>Enerji Maliyetlerinin Yüksekliği</i>	190
6.6	<i>Mevcut Faiz Destek Programlarının Geliştirilmesi.....</i>	190
6.7	<i>KOBİ Geliştirme Merkezinin Yasallaştırılması.....</i>	190
6.8	<i>Diğer Tespitler ve Öneriler.....</i>	191
6.8.1	<i>Ortaklık ve Kümeleme.....</i>	191
6.8.2	<i>Üniversite ve Sanayi İşbirliği & Ar-Ge</i>	192

6.8.3	Pazar Olanaklarının Geliştirilmesi & Paketleme.....	192
6.8.4	Beyin Göçü- Girişimcilik	193
6.8.5	Dış Pazarlara Ulaşım.....	194
6.8.6	Kargo Hizmetleri	194
6.8.7	Teminat Sorunu	194

1 İmalat Sanayii Çalışma kapsamı

1.1 Amaç

İmalat Sanayii yıllar içerisinde gerek gayri Safi Milli Hasıla içerisindeki payı ve gerekse de istihdamdaki payı açısından ağırlıklı bir sektör olmamıştır. Bunun bir nedeni KKTC'deki beşeri ve fiziki kaynakların sınırlı olması, ekonominin küçük ölçekli olması ve pazarın içe dönük olmasıdır. Bu koşullar altında İmalat Sanayii genelde küçük ve mikro işletmelerden oluşan ve ekonomide başı çeken diğer sektörlerle girdi sağlayan bir sektör olarak önemini sürdürmeye çalışmaktadır. Sektör dış rekabete kapalı, yüksek gümrük duvarlarıyla korunan bir eksik rekabet ortamında faaliyet göstermektedir.

Sektörde yaşanan sorunların belirlenmesi, bunları ortadan kaldıracak önlemlerin alınabilmesi için politikaların geliştirilmesi KKTC İmalat Sanayii'nin daha verimli bir şekilde işleyebilmesini sağlayacaktır. Bunun için de geçen yıllar içerisinde önemini yitiren veya önem kazanan bir takım sorunların yeniden tespiti büyük önem taşımaktadır. Bu çerçevede bu çalışmanın temel amacı İmalat Sanayi'nde mevcut durum tespiti yapmak ve uygulanacak birtakım analizlerle sektörlerin iyileştirilmesi için önerilebilecek sektör-spesifik politikaları belirlemektir.

1.2 Önem

İmalat Sanayiindeki mevcut durumun tespiti sektörün halen karşı karşıya olduğu sorunların tespitinin yanında sektörün iyileştirilebilmesi ve geliştirilebilmesi için gereken politikaların geliştirilmesi için baz alınacak bir değerlendirme oluşturması açısından önemlidir.

1.3 Şimdiye kadar yapılan çalışmalardan farkı.

Bu rapor şimdiye kadar yapılan çalışmalardan içerik olarak farklılaştığı gibi yapılan analizler açısından da daha önce yapılmamış birtakım analizleri içermesi açısından farklılık göstermektedir. Yapılan değerlendirmelerde bir üretim sektörünün akademik bazda incelenmesi esnasında kullanılan yapısal analizler ve yöntemler uygulanmıştır.

2 İmalat sanayi durum tespit yöntemleri

Literatüre bakıldığı zaman İmalat Sanayiinde durum tespitinde kullanılan başlıca yöntemler iki başlık altında toplanabilir:

a. Yapısal Analizler:

- Zaman serileri kullanarak işgücü, sermaye ve toplam faktör verimliliği gibi birtakım göstergeleri tahmin etmek,
- Sektörler arasında veya aynı sektör içinde payı büyük olan işyerleri kullanılarak 'Veri Zarflama Analizi' ile hangi sektörün veya hangi işyerinin diğerlerine göre daha verimli çalıştığını bulmak.
- Belli aralıklarla yıllar alınarak yıldan yıla performans değerlendirmesi yapmak.

b. Mekansal Analizler

Mekansal analizde sektörlere göre detaylı istihdam verileri kullanılmaktadır.

Bu yöntemlerden hangisinin veya hangilerinin kullanılacağı doğrudan eldeki verilerin zaman sıklığına bağlıdır. Yıl bazındaki verilerin elde edilmesi durumunda her üç analiz de yapılabilmektedir.

KKTC’de İmalat Sanayiini değerlendirmek diğer sektörler göre her zaman daha zor olmuştur. Bunun temel nedeni bu konuda sıklıkla sayımlar veya kapsamlı araştırmaların yapılamamasıdır. Bilimsel anlamda ‘araştırma yorgunu’ diye tabir edilen sorun çerçevesinde işyerleri genel olarak detaylı bilgi vermeye gönüllü olmayıp, yapılan anketlere de eksik bilgi vermektedirler. Bu nedenle bu çalışmada eldeki mevcut veriler sadece yapısal analizlerin uygulanmasına imkan vermiştir.

2.1 İmalat Sanayi Durum Tespit Çalışmalarında Kullanılan Yöntemler

İmalat sanayi ve ana sektörlerinin performans, yapısal ve mekansal özellikleri açısından değerlendirilmesi için

- Kapasite Kullanım Oranı,
- Üretim Endeksi değeri,
- Üretici Fiyat Endeksi Değişimi,
- İstihdam Endeksi,
- İhracatın İthalatı Karşılama Oranı,
- Çalışılan Saat Başına Üretim Endeksi

gibi göstergeler kullanılmaktadır.

Yapısal özellikler incelenirken ayrıca girdi-çıkıtı analizlerine bakılarak, ileri bağlantı ve geri bağlantı incelemesi yapılmaktadır. Ayrıca üretimde ithal girdi payına da bakılmaktadır.

Mekansal analizler yapılırken ise temel olarak kümelenme ve kümelenme çalışmalarında sıklıkla kullanılan “Üç Yıldız Analizi” tekniği kullanılmaktadır. Üç yıldız analizi, Avrupa Komisyonu’nca finanse edilen European Cluster Observatory platformu tarafından geliştirilen bir tekniktir. Üç yıldız tekniğinde hemen tüm uygulamalarda sektörel istihdamlar (kısıtlı sayıdaki bazı çalışmalarda işyeri sayısı) temel olarak alınmaktadır. Tekniğin temelinde “istihdamın göreceli oranlarının değerlendirilmesi” yer almaktadır. Üç yıldız analizinde üç temel kriter seçilmekte ve her sektör (bölge) için bu kriterlerin değerleri hesaplanmaktadır.

Üç yıldız analizinde, her bir kriter (büyüklük, baskınlık ve uzmanlaşma) için bir eşik değer belirlenmekte ve kriterin hesaplanan değeri bu eşik değerini aşarsa, ilgili sektör bu kriterden bir yıldız almaktadır. Bölgeler bazında analiz edilen sektörler eşik değeri aştığı her kriter bazında bir yıldız aldığından, herhangi bir kriterin eşik değerini aşan sektör bir yıldız, herhangi iki kriterin eşik değerini aşan sektör iki yıldız, üç kriterde de eşik değerini aşan sektör üç yıldız almaktadır. Elde yeterli veri olmamasında dolayı bu analiz bu raporda kullanılmamıştır.

İmalat sanayinde rekabet unsurları, sektörün güçlü ve zayıf yönleri ve tehditlerini görebilmek için yapılan analizlerde firmalara

- Girişim sayısı
- Ücretli çalışan sayısı
- Üretim Değeri
- Faktör maliyetiyle katma değer
- Maddi mallara ilişkin brüt yatırım

bilgileri sorulmakta ve değerlendirmeler yapılmaktadır. Bunlara ilaveten ihracat ve ithalat bilgileri verilip analizleri yapılmakta ve net döviz kazancı verilmektedir. Ayrıca sektörün güçlü ve zayıf yanları ve karşı karşıya kaldığı tehditleri görebilmek için GZFT (SWOT) analizi yapılmaktadır.

Yukarıda sıralanan yöntemlere ilaveten imalat sanayinde birtakım modeller kullanılarak işgücü verimliliği, sermaye verimliliği ve toplam faktör verimliliği analizleri de yapılmaktadır. Bu analizleri yapmak için üretim fonksiyonu, Veri zarflama Analizleri ve Malmquist endeksi hesaplamaları kullanılan yöntemler arasındadır.

3 KKTC İmalat Sanayinde Durum Tespiti İçin Kullanılan Metodoloji ve Veriler

3.1 Metodoloji

Bu çalışmada imalat sanayinde durum tespiti için

- 1- Verilerin karşılaştırmalı değerlendirilmesi yapılmış ve
- 2- Veriler kullanılarak Toplam Faktör Verimliliği hesaplanmış, Veri Zarflama Analizi ile hangi yıllardaki performansın diğerlerine göre daha verimli olduğuna bakılmış ve Malmquist indeksi kullanılarak yıllar içerisinde toplam faktör verimliliğinin değişimi incelenmiştir.

3.2 Veriler

Durum tespit raporunda Devlet Planlama Örgütü'nün 2000-2012 yılları için yayınladığı veriler kullanılmıştır.

4 KKTC İmalat Sanayinde Durum Tespiti: Analiz

4.1 Kıbrıs Türk sanayi Odası Görüşleri

İmalat Sanayiinde durum tespiti yapmaya başlarken Kıbrıs Türk sanayi Odası ile bir toplantı yapılmış ve Oda'nın İmalat Sanayi'nin güçlü ve zayıf olduğu yönlerle sektörün karşı karşıya olduğu tehditler ve fırsatlar hakkında görüşleri alınmıştır. Tespitler şu şekildedir:

Sektörün zayıflıkları <ul style="list-style-type: none">• Pahalı yakıt ve enerji• Pazar küçüklüğü• Pazara erişim• Finansman• İşçi Kalitesi• Haksız rekabet (özellikle Türkiye ile)• İthalattaki denetimsizlik• Damping yasası eksikliği• Algı eksikliği (düşük kalite)• Yerli ürünlere güven azlığı• Ücretsiz reklam (Türkiye kanallarında)• Mecliste sanayi sektörünün temsil edilmemesi• Atıl kapasite• Ar-Ge eksikliği• Teknik eleman eksikliği	Sektörün güçlü olduğu yönler <ul style="list-style-type: none">• Tarihsel geçmişinin güçlü olması• Girişimcilik avantajı• İklim (özellikle tarım için)• Lokomotif sektörler (eğitim ve turizm gibi)• Birlik olunması
Sektörü tehdit eden unsurlar <ul style="list-style-type: none">• Merdiven altı üretimi	Sektörün fırsatları <ul style="list-style-type: none">• Yerli üretim fırsat olması• Otel kurulması• Türkiye'den su gelecek olması (sektörlere katkıları)• Üniversitelerin sektörlere sağladığı girişimci eleman

Tablo 37. KKTC Ekonomisi ve İmalat Sanayi Ekonomik Büyüklükleri

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Sanayi Toplam Katma Değer (Milyon TL)	68,4	121,7	157,6	191,4	231,0	281,0	377,5	430,8	542,8	516,7	552,8	558,5	587,1	636,6
İmalat Sanayii Katma Değer (Milyon TL)	36,8	57,2	74,1	97,1	118,6	146	180,7	204,2	202,2	171,8	130,8	165,7	192,3	221,3
Sanayi Büyüme (%)	4	-6,5	5,0	7,7	10,6	6,4	20,0	-0,9	-10,3	-9,1	-0,2	3,4	-0,7	1,7
İmalat Sanayi Büyüme (%)	3,6	-6,9	5,7	7,3	10,2	5,1	21,5	-2,9	-13,4	-10,7	-1,6	0,7	0,9	2,4
Sanayi Toplam Pay (GSYİH, %)	10,5	11,4	11,2	10,2	9,4	9,2	9,5	9,4	10,7	9,6	9,8	8,6	8,4	8,4
İmalat Pay (GSYİH, %)	5,7	5,4	5,3	5,2	4,8	4,8	4,5	4,4	4	3,2	2,3	2,5	2,8	2,9
Sabit Sermaye (Milyon TL)	5,2	10	14,6	26,9	56	59,7	66,6	69,5	68,5	55,1	75	93	89,9	77,7
Sabit Sermaye Payı (%)	5,1	7,1	7,3	8,8	12	9,3	6,9	6,5	6,4	5,9	5,7	7,7	8,2	6,8
İstihdam	6.234	6.234	6.364	6.534	9.490	8.440	8.006	7.679	7.171	7.312	8.393	6.636	6.632	5961
Toplam İhracat (m. dolar)	50,4	34,6	45,4	50,8	62	68,1	68,1	83,7	83,7	71,1	96,4	119,9	122,4	120,7
İmalat İhracat (m. dolar)	34,2	21,9	26,1	29,2	39,4	41,1	39,1	44,9	47,1	45,4	52,1	51,4	68,3	71,1
Toplam İthalat (m. dolar)	424,9	272,0	309,6	477,8	853,1	1255,5	1376,2	1539,2	1680,7	1326,2	1604,2	1699,9	1705,2	1699,4

4.2 Verilere Dayanarak Yapılan Değerlendirmeler

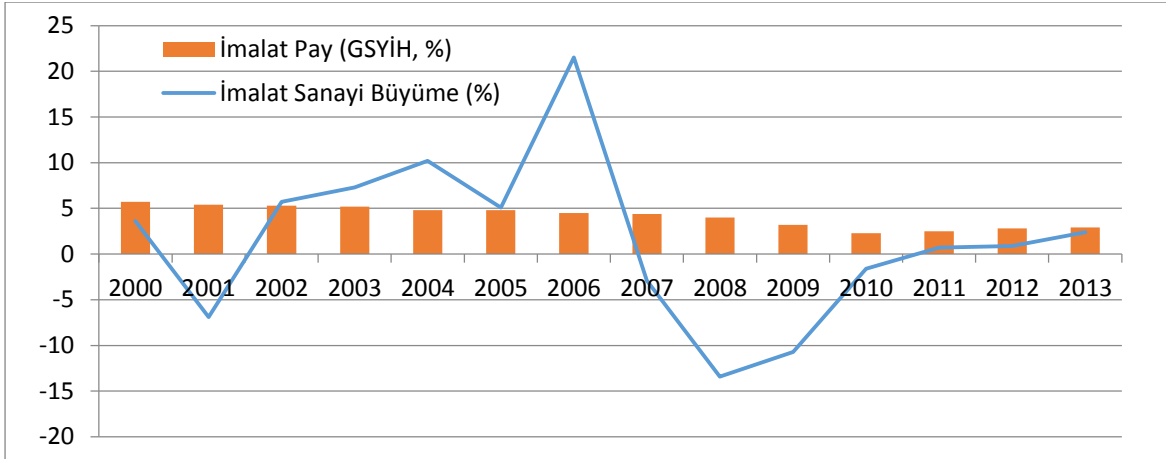
Geçmişten bugüne İmalat Sanayiini değerlendirme konusunda en büyük sorun, sektörde yeterli veri derlenememesi olmuştur. Bu sorun kısmen işletmelerin düzenli kayıt tutamamalarından ve kısmen de toplumun literatürde ‘araştırma yorgunu’ olarak tabir edilen sıklıkla yapılan araştırmalardan bıkmış olmalarından kaynaklanır. Bu nedenle bu durum tespit çalışmasında temel olarak Devlet Planlama Örgütü’nün derleyip sunduğu resmi veriler kullanılmıştır. Söz konusu veriler bazı değişkenler için 2013 yılına ve diğer bazıları için ise 2010 yılına kadar olduğundan, analizler verilerin bulunduğu yıllara göre yapılmıştır.

KKTC imalat sanayii denilen yapı içerisinde ağırlıklı tarım ürünlerinin işlenmesine dayalı gıda üretimi, inşaat ürünleri denilebilecek ahşap ve metal işleyen hafif sanayi ve konfeksiyon ve giyim alanlarında faaliyet gösteren işletmelerden oluşan sektörel bir yapı ortaya çıkmaktadır. DPÖ 2012 Genel İşyeri sayımı sonuçlarına göre büyük bir bölümünün KOBİ niteliğinde olduğu yaklaşık 1130 civarı işyerinin faaliyet gösterdiği bir sektör yapısı ortaya çıkmaktadır. Sektörde faaliyet gösteren işletmelerin çoğunluğunun Lefkoşa bölgesinde faaliyet gösterdiği ve işletmelerin imalat sanayiinde faaliyet gösterdiği, ağırlıklı küçük aile şirketleri olarak faaliyetlerini yürütmektedirler.

Tablo-1’de KKTC geneli ve İmalat Sanayiine ait katma değer, büyüme, sabit sermaye yatırımları, istihdam, ihracat ve ithalat rakamlarına yer verilmiştir. Bu göstergelerin detaylı değerlendirilmesi aşağıda kısımlarda verilmektedir.

4.3 İmalat Sanayinin GSYİH’deki Payı ve gelişimi:

2000-2013 yılları arasında sanayii sektörünün GSYİH içerisindeki ortalama payı %9,7 iken bu oran imalata sanayii için % 4,1 civarlarındadır. Özellikle 2000’li yıllar sonrası diğer sektörlerde görülen yüksek oranlı büyüme, imalat sanayii ’de aynı oranda olmamış ve 2000’li yılların başında %5,7 GSYİH payı, 2013 yılı itibarıyla %3'lere gerilemiştir. Şekil 1’deki gelişimde de takip edileceği üzere 2007 yılı itibarıyla sektördeki küçülme sonraki yıllarda GSYİH’deki payının da gerilemesine neden olmuştur. Sektörün payının azalmasının diğer bir nedeni özellikle büyüyen ve gelişen hizmetler sektörlerine imalat sanayiinin yeterince ürün sağlayamamasından kaynaklanmaktadır. Özellikle turizm ve yükseköğrenimin Ada içerisinde toplam talebi artırıldığı düşünülürse, imalat sanayi artan bu talebe yönelik nihai mal veya ara mal sağlamadığı ortaya çıkmaktadır. Bunun için gelişen sektörleri tamamlama ve besleme işlevini görmesi için gerekli çalışmaların yapılması ve artan turist ve öğrenci tercihlerine yönelik mal üretimine yönelmesi sektörün büyümesine katkı sağlayabilecektir.

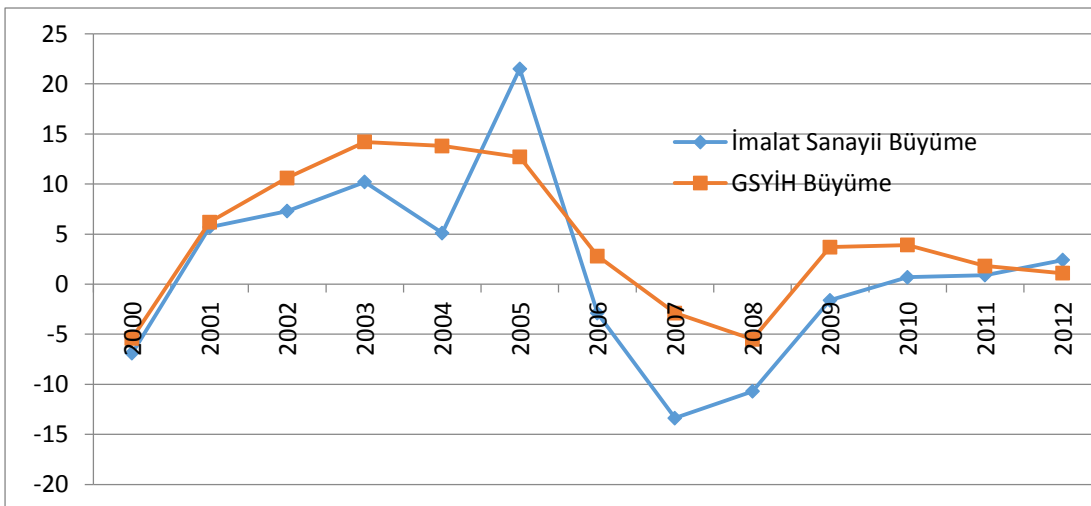

Şekil 75. İmalat Sanayinin GSYİH'deki Payı ve Gelişimi

Kaynak: DPÖ (2014)

4.4 GSYİH ve İmalat Sanayi Büyüme Oranları

Aşağıdaki Şekil-2'de de görülebileceği gibi 2000-2006 arasında bir yıl hariç İmalat Sanayinde pozitif büyüme gözlenmiş, bunun ardından dört yıl üst üste gerileme kaydedilmiş, 2010 yılından sonra ise sektör çok düşük değerlerle de olsa yeniden büyümeye başlamıştır. Değerlendirmenin yapıldığı dönemde sektörde en yüksek büyüme %21,5 olarak 2006 yılında, en yüksek gerileme ise %13,4'le 2008 yılında gözlemlenmiştir. Genel olarak imalattaki büyüme GSYİH büyümesiyle doğrudan ilişkili olduğu görülmektedir. Yalnız özellikle 2007 yıllarından sonra sektördeki gelişim ekonomideki toplam büyümenin gerisinde kalmıştır. Bu da yukarıda belirtildiği gibi milli gelir içerisindeki payın gerilemesine neden olmuştur.

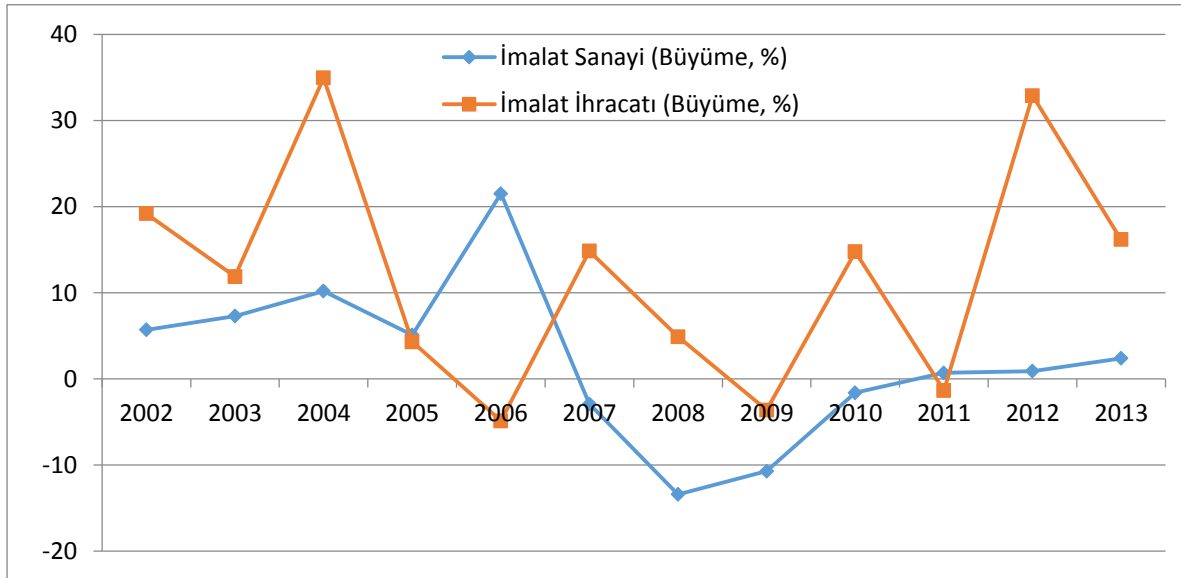

Şekil 76. GSYİH ve İmalat Sanayii Büyüme (%)

Kaynak DPÖ (2013)

4.5 İmalat Sanayi Büyüme ve Sanayi İhracatındaki Değişim

İmalat Sanayi'ndeki büyüme ve sanayi ihracatındaki değişime birlikte bakıldığında yüksek oranda bir ilişki olduğu söylenemez. Çok genel bir trend kısmen de olsa da 2006, 2007 2011 ve 2013 imalat büyümesi ile ihracat artış oranının ters yönde geliştiği ortaya çıkmaktadır. Sektörel büyüme ile sektörel ihracat arasındaki bu kopukluk, sektörün büyüme kaynağının ihracat olmadığını ortaya koymaktadır. Sektörün temel büyüme dinamiğinin iç pazardaki büyüme olduğu anlaşılmaktadır. Ancak sektörün ihracata dayalı üretim alanları olan işlenmiş tarım ve gıda ürünleriyle konfeksiyon ihracatında yaşanan gerilemelerin sektörün büyümesine olumsuz etki yaptığı görülmektedir.

Şekil 77. İmalat Sanayi ve İhracattaki Gelişim (2002-2013, %)

4.6 İstihdam

DPÖ hane halkı işgücü anket verilerine dayanılarak yapılan değerlendirmeye göre sanayi sektörü 2013 toplam istihdam edilenlerin %7,7'sini oluşturduğu ortaya çıkmaktadır. 2004 yılından itibaren görece olarak gerileyen istihdam payı 2010 yılında artmış yalnız sonraki yıllarda toplam istihdam edilenler içerisindeki payı belirgin bir gerileme göstererek % 7,7'lere gerilemiştir. Yukarıda da belirtildiği üzere ekonomideki büyüme oranında büyüme göstermeyen sektör, istihdam imkanları da yaratamamıştır. Sanayi sektörünün önemli bir kısmını oluşturan imalat sektöründe de seyir aynı yöndedir. 10 yıl öncesine kadar toplam istihdamın %10'unu sağlayan imalata sanayi sektörü, 2013 verilerine göre toplam istihdamın ancak %6,1'ni sağlamakta, çalışan sayı olarak da bu rakam 9400'den 5961'e gerilemiştir.

Tablo 38. KKTC İmalat Sanayiinde İstihdam

	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Sanayi Toplam İstihdam	10.211	9.225	8.763	8.897	8.144	8.370	9.517	7.961	8.167	7.539
Sanayi'nin Toplam İstihdamdaki payı (%)	11,7	10,8	9,5	9,9	8,9	9,1	10,2	8,5	8,5	7,7
İmalat Sanayi Toplam istihdam	9.490	8.440	8.006	7.679	7.171	7.312	8.393	6.636	6.632	5.961
İmalat Sanayi İstihdam Payı (%)	10,9	9,9	8,7	8,6	7,9	8,0	9,0	7,1	6,9	6,1

4.7 Sabit Sermaye Yatırımları ve Bankacılık Sektörünün Sektöre Plasmanları

Sektör olarak sabit sermaye yatırımına diğer sektörlerle göre daha fazla ihtiyacı olan imalat sanayide 2000'li yılların başında 5 milyon TL olan yatırımlar özellikle 2003 yılı sonrasında önemli bir artış göstererek 60 milyonlara ve 2009 yılı krizi sonrasında 2011 yılında 93 milyona kadar ulaşmıştır. Bu miktar ülkede yapılan toplam sabit sermaye yatırımlarının % 8,2 tekabül etmektedir. Aşağıdaki Şekilden de takip edilebileceği üzere, değerlendirme döneminde sabit sermaye yatırımları gerek toplamda ve gerekse imalat sanayinde 2001-2006 yılları arasında artmış, sonrasında 2009 yılına kadar azalmıştır. 2010 yılında ise sabit sermaye yatırımları artmıştır. İmalat Sanayi sabit sermaye yatırımlarının toplamdaki payına bakılacak olursa, payın ilk beş yılda sürekli artış, sonraki altı yılda ise sürekli düşüş gösterdiği görülmektedir.

Bankacılık sektörünün toplam sanayi sektörünü doğrudan ne kadar fonladığına bakılacak olursa oranın çok düşük olduğu ortaya çıkmaktadır. 2000'li yılların başında ekonomiye yapılan toplam plasmanın ancak 1,04'ünü alan Sanayi sektörü, yüksek ekonomi büyüme yaşanan yıllarda sabit sermaye yatırımları artmasına rağmen plasman mutlak değer olarak de artmamış ve hatta oransal olarak gerileme göstermiştir. Bu durum satış ve ciroların yüksek olduğu yıllarda sektör kendi kaynaklarından yatırımlarını karşıladığı şeklinde açıklanabilir. 2008 yılı sonrası sanayi sektörüne bankacılık sektörünün planlanmaları belirgin bir şekilde artmış 2008 yılına kadar 10 milyonu bulmayan plasman miktarı 2013 yılı itibarıyla 202 milyona yükselmiştir. Bu rakam toplam plasmanlar içerisinde de % 2,42'ye yükselmiştir.

Tablo 39. KKTC genelinde ve İmalat Sanayinde Sabit Sermaye Yatırımları

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
İmalat Sabit Sermaye Yatırımları (Milyon TL)	5,2	10	14,6	26,9	56	59,7	66,6	69,5	68,5	55,1	75	93	89,9	77,7
İmalat Sabit Sermaye Payı (%)	5,1	7,1	7,3	8,8	12	9,3	6,9	6,5	6,4	5,9	5,7	7,7	8,2	6,8
Bankacılık Sektörü Plasman Miktarı	5,5	5,3	6,9	6,9	6,9	5,4	4,7	7,5	9,4	24,4	87,9	104,4	111,9	202,7
Sanayi Sektörüne Plasman (%)	1,04	0,71	1,16	0,88	0,59	0,35	0,20	0,27	0,27	0,61	1,90	1,78	1,65	2,42

Bankacılık sektörünün plasman yapısı incelendiğinde, tarım ve ticaret sektörlerin her birinin toplam plasmanların %15-20'si kadarını sağladıkları gerçeği dikkate alındığında, finansmanın bir sorun olduğunu belirten sanayi sektörünün bankacılık sektörüne karşı gerekli yükümlülükleri getiremediği veya sektör temsilcilerinin mevcut yapıdan finansman sağlama isteği olmadığı ortaya çıkmaktadır. Sektörün büyümesi için yatırıma ihtiyacı olduğu ortadayken bu konunun detayına incelenmesi ve sektör için sorun olan finansman imkânlarının artırılması gerekmektedir.¹²

¹² Sanayi sektörü finansman imkanlarını kendi kaynaklarından karşılayabileceği gibi, şahsi ve mesleki borçlanma adı altında da karşılayabilirler.

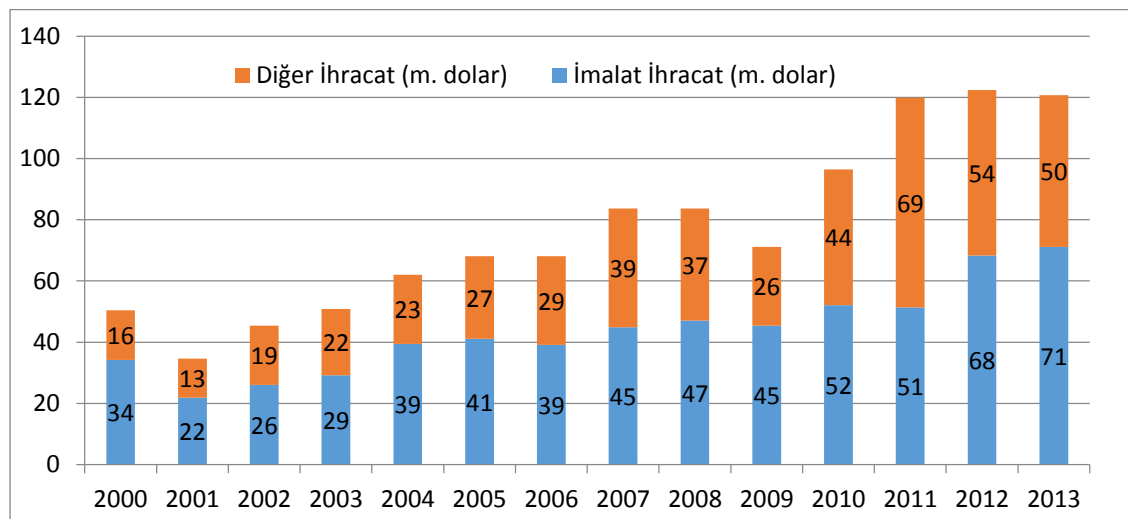
4.8 İmalat Sanayi Mal İhracatının –İthalatı Karşılama Oranı

KKTC ekonomisinin sınırlı olan mal ihracatının önemli bir kısmını imalat sanayi ürünleri oluşturmaktadır. Toplam ihracat 2000-2013 yılları arasında istikrarlı bir artış göstererek 50 milyondan 120 milyona ABD dolarına yükselmiştir. Şekil 4 den de görüleceği üzere ihracattaki artış, imalat sanayi ile paralellik göstermektedir. Bu da ülke ihracatında imalat sanayinin önemli rol oynadığını göstermektedir.

Tablo 40. İhracat ve Karşılama Oranları

İmalat ihracat (m. dolar)	34,2	21,9	26,1	29,2	39,4	41,1	39,1	44,9	47,1	45,4	52,1	51,4	68,3	71,1
Toplam İhracat (m. dolar)	50,4	34,6	45,4	50,8	62	68,1	68,1	83,7	83,7	71,1	96,4	119,9	122,4	120,7
İmalat İhracatının İthalatı Karşılama Oranı (%)	8,0	8,1	8,4	6,1	4,6	3,3	2,8	2,9	2,8	3,4	3,2	3,0	4,0	4,2
Toplam İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)	11,9	12,7	14,7	10,6	7,3	5,4	4,9	5,4	5,0	5,4	6,0	9,0	7,2	7,1
İmalat / toplam ihracat (%)	67,9	63,3	57,5	57,5	63,5	60,4	57,4	53,6	56,3	63,9	54,0	42,9	55,8	58,9

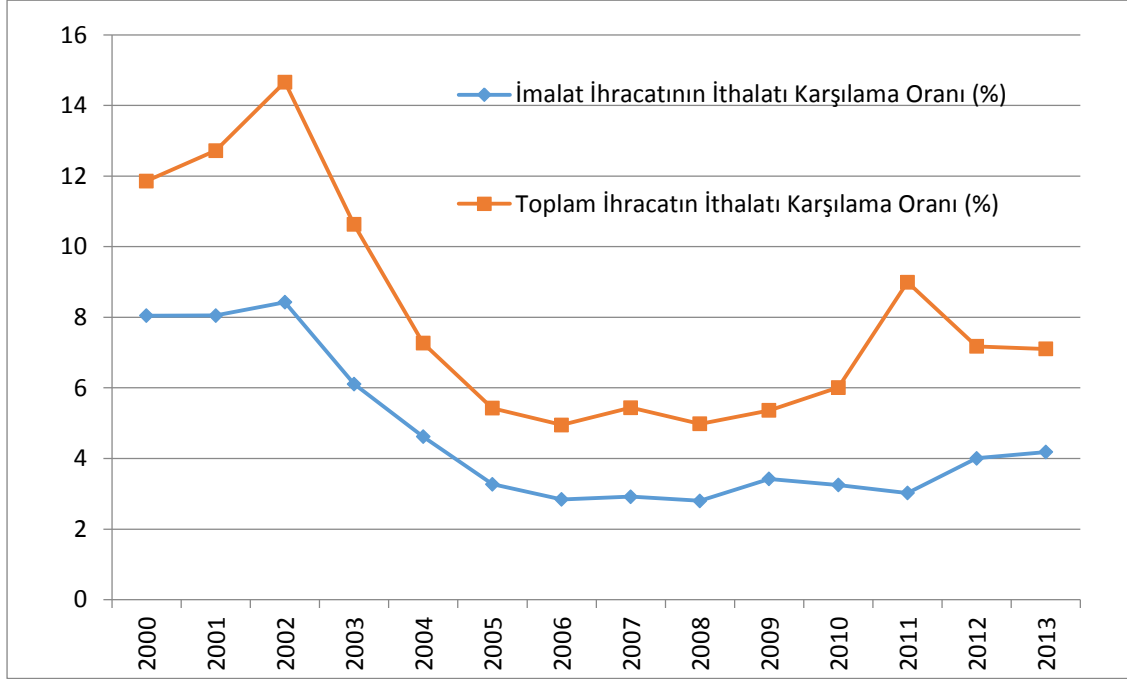
2013 yılı verilerine göre toplam ihracatın %60'ını oluşturan imalat sanayi, 2000 yılında 34 milyon ABD\$ iken bu rakam 2013 yılında 71 milyona yükselmiştir. İhracattaki artış hızı ithalat artış hızından düşük olması ithalat karşılama oranının gerilemesine neden olmuştur. Buna göre imalatı sanayi ihraç mallarının ithalatı karşılama oranı 2000 yılında % 8 iken bu oran 2013 yılında % 4'lere gerilemiştir (Şekil 5).

Şekil 78. Toplam ve İmalat sanayi İhracatı Gelişimi

Ada ülkesi olan KKTC'de sınırlı üretim faktörleri ve ham madde ile toplam ithalatın tümü imalat ihracatı ile karşılanamazsa bile, ülkenin kültürel ve geleneksel niş (niche) ürünleri öne çıkarılarak bunun yanında tarım sanayinde erkencilik de avantaj olarak kullanılması ile karşılama oranı çok daha

iyi noktalara getirilebilir. Adada yaşanan siyasi sorunları veri olarak kabul ederek standart, akreditasyon, gibi siyasi tanınma koşullarını ortadan kaldıracak hususlar ve politikalara yönelme gerekecektir.

Şekil 79. İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)

Kaynak DPÖ (2014)

5 Veri Kullanılarak Yapılan Analizler

Bu bölümde Devlet Planlama Örgütü'nün yayınladığı veriler kullanılarak iki farklı analiz yapılmıştır. Bunlar, Toplam Faktör Verimliliği hesaplaması ve Veri Zarflama Analizidir.

5.1.1 Toplam Faktör Verimliliği Hesaplaması

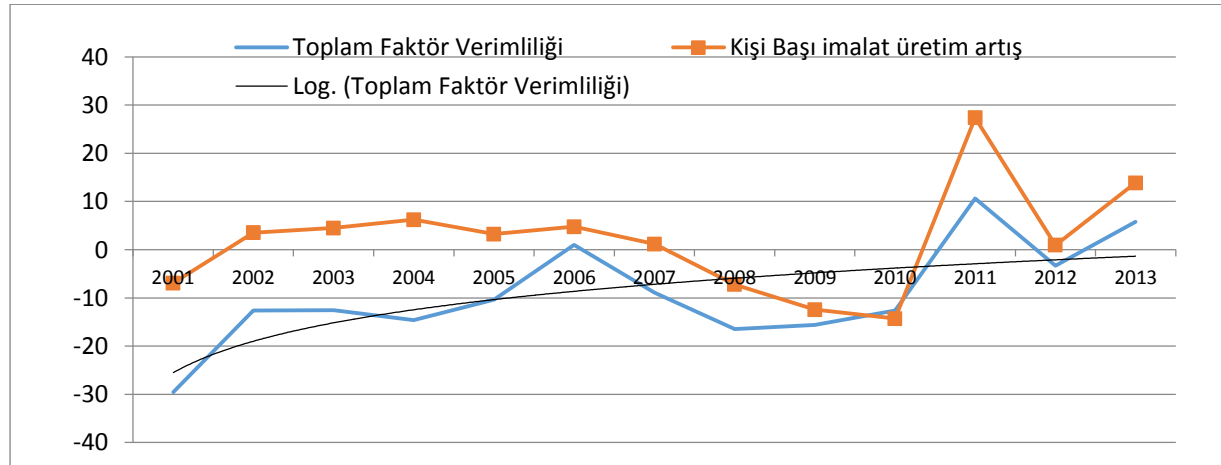
Sektörlerin rekabet edebilirliklerini ölçmek için bu verimlilik ölçme yöntemleri kullanılmaktadır. İmalat Sanayinde toplam faktör verimliliğine ölçmek için 2000-2013 yılı verileri kullanılarak, çalışan başı üretim artışı, çalışan başı sabit sermaye birikimi ve işgücüne bakılmakta, bir üretim fonksiyonu kullanarak işgücü ve sermayedeki iyileşmenin toplam katma değeri nasıl etkilediğini göstermektedir.

Tablo 41. Toplam Faktör Verimliliği

	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
İşgücü Başına Üretim Artışı	6,2	3,2	4,8	1,2	-7,2	-12,4	-14,3
İşgücü Başına Ortalama Sermaye Artışı	50,6	32,5	7,9	23,7	21,7	6,5	-5,6
Toplam Faktör Verimliliği	-14,6	-10,4	1,0	-8,9	-16,5	-15,6	-12,7

Not: Sermaye için %40 ve emek için de %60 oranları kullanılmıştır. İşgücü kalitesini açıklayan beşeri sermaye yıllık %1 artışı varsayılmıştır.

Yapılan hesaplamada 2004-2010 yılları arasında toplam faktör verimliliği 2006 yılına kadar artış, 2006-2009 arasında azalış göstermiş ve 2010 yılında negatif bir değer olmakla birlikte 2009'a göre artış göstermiştir. Bu yıllar arasında en düşük -14,6, en yüksek ise 1 olmuştur. Bu tespitle ülkede imalat sanayinde kişi başı üretimim artışı yıllarda bile bu verimlilik sonucunda değil gerek sermaye gerekse emek kullanımından kaynaklanmaktadır. Daha da kötüsü, belli yıllarda negatif olan TFV, büyümeyi olumsuz etkilemektedir. BU da aslında kaynakların doğru kullanılmadığı, sınırlı olan ekonomik faktörlerin israf edildiği işaret edilmektedir. TFV genel olarak teknoloji kullanımı ve kaynakların etkin kullanımı ile ilgilidir. Bu tespitler bizlere, imalat sektöründe teknoloji adaptasyonun ve kullanımının yetersiz olduğu ve bundan dolayı da sektörün gerek ithal gerekse dış pazarlarda rekabet etme kapasitesinin düşük olduğunu açıklamaktadır.

Şekil 80. Toplam Faktör Verimliliği ve Çalışan Başı Üretim Artışı

Ekonominin büyüme dönemlerinde bile TFV'lik oranın negatif olması, imalat sektörünün mutlak surette teknoloji yatırımlarına gitmesini açıkça ortaya koymaktadır.

5.1.2 Veri Zarflama Analizi

Veri Zarflama Analizi (VZA) tanım olarak birtakım karar alma birimlerinin kullanılan verilere göre ulaşılabilecek en yüksek düzeyde performansı gösteren farazi bir fonksiyon sınırı eğrisi olduğunu varsayar ve tüm birimleri bu ideal eğriye göre göreceli performanslarını ölçer. Veri Zarflama Analizinde etkinlik değerinin 1.000 çıkması, söz konusu karar alma birimlerinin bu farazi eğri üzerinde oldukları ve diğerlerinden daha etkin oldukları şeklinde yorumlanır.

2004-2010 yılları arasındaki dönem için yapılan veri zarflama analizinde karar alma birimleri değil, yıllar alınmış ve hangi yılların diğerlerine göre daha etkin bir performans gösterdiğine bakılmıştır.

Tablodaki sonuçlara bakıldığı zaman İmalat Sanayinde 2001-2010 arasında diğer yıllara göre göreceli olarak daha etkin bir performans görülmektedir. 2004-2007 yılları arasında ise sonuçlarda bir artış gözlemlenmektedir. Bu 7 yılın ortalama etkinlik katsayısı ise 0.985'dir.

Tablo 42. Zarflama Analizi Sonuçları

Yıllar	Etkinlik*
2004	0.940
2005	0.970
2006	0.988
2007	1.000
2008	1.000
2009	1.000
2010	1.000

(*): tabloda etkinlik ölçeğe göre sabit getiri varsayımı kullanılarak değerlendirilmiştir.

5.1.3 Malmquist Endeksi

Verimlilik analizleri genelde belli bir zaman kesiti için yapılır. Ancak, zaman içerisinde verimlilik değişimini ölçmek de gerekir. Bu analizler zaman serileriyle yapılabileceği gibi birtakım indekslerle de yapılabilir. Malmquist endeksi karar verme birimlerinde belli bir zaman içerisinde toplam faktör verimliliğinin değişimini görmek için kullanılır. Endeks sonuçlarını değerlendirirken, değeri 1'den büyük olan rakam, o yılda bir öncekine göre toplam faktör verimliliğinin artmış olduğunu gösterir.

Bu çalışmada Malmquist indeks kullanılarak İmalat Sanayindeki toplam faktör verimliliğinin yıllar içerisindeki değişimine de bakılmıştır

Tablo 43. Malmquist Endeksi Sonuçları

Yıllar	Malmquist Endeksi
2004	
2005	1.058
2006	1.014
2007	1.120
2008	1.056
2009	1.081
2010	0.972

Bu sonuçlara göre 2005-2009 yılları arasında toplam faktör verimliliği bir önceki yıla göre sürekli artış göstermiştir. 2010 yılında ise verimlilik 2009'a göre düşmüştür.

6 KKTC Sanayi Sektöründe Yaşanan Sorunların Giderilmesine Yönelik Politika Önerileri

6.1 Devlet Kaynaklı Teşvik Sisteminin Yenilenmesi

KKTC'de kullanılan Devlet planlama Örgütü kaynaklı mevcut teşvik sistemi ile sağlanan teşvikler ve buna bağlı gerçekleştirilen yatırımlardan sanayi sektörünün yeteri kadar faydalanamadığı görülmektedir. Mevcut sistemde Kalkınma Bankası gibi devletin çeşitli kaynaklarından faydalanarak belirli bir miktarda teşvik alan bir yatırımcının, yatırımını gerçekleştirirken belirli bir fiyat farkı olması durumunda girdisini yurtdışından vergisiz bir şekilde temin etmesine DPÖ tarafından izin verilmektedir. Örneğin teşvik olarak otel yatırımı gerçekleştirecek bir yatırımcı otelde kullanacağı bir girdisini (dolap, yatak, komodin veya çarşaf vs.) dış pazardaki fiyat farkını göstererek yurt dışından temin etmektedir. Geçmiş tecrübeler ve mevcut uygulamalar irdelendiği zaman da yatırımcıların girdilerin önemli bir kısmını KKTC sanayi sektöründen değil yurt dışından tedarik ettikleri görülmektedir. Bu durum ülkedeki maliyetlerle de ilişkilendirildiğinde yatırımcılar açısından haklı gerekçeler görülebilse de ekonomik mantık açısından bu ülkenin kaynaklarıyla sağlanan teşviklerden sanayi sektörünün kısmen de olsa faydalanması beklenmektedir. Bu bağlamda önerilen:

- **Mevcut teşvik sistemi değiştirilerek; belirli bir fiyat farkı durumunda girdinin yurtdışından tedarik edilmesine izin verilmesi yerine, yatırımcının aldığı teşvik miktarının belirli bir yüzdeliği oranında faturayı iç piyasadaki sanayi sektöründen tedarik etmesi zorlanmalıdır. Örneğin devletten 1.000.000 TL'lik bir yatırım teşviki almış bir turizm girişimcisi aldığı teşvik miktarının mesela en az %20'si kadar yani 200,000 TL'lik faturayı iç piyasadan getirmek zorunda olmalıdır. Yatırımcının bu faturayı hangi girdiden kullanacağı da tamamen kendi kararı olmalıdır.**

6.2 OSB ve Şehir içi Atölye/Fabrika Binaları İle İlgili Sorunlar

Yönetim şeklindeki sıkıntılar ve OSB altyapısında yetersizlikler mevcuttur. Belediyeler ve Bakanlık arasında yetki kargaşası var, bazı OSB'lerde günlük temizlik işleri dahi yapılmıyor, işletmeler kendi ihtiyaçlarına göre binalara ekleme ve tadilat yapıyorlar, çok kötü görüntü ve çevre kirliliği var, bunların ıslah edilmesi ve yeni bir yönetim şekli belirlenmesi gerekiyor. Ayrıca, OSB'lerde yeni yatırımcıların arsa taleplerinde değerlendirme kriterinin muğlak olması sorunu da mevcuttur. Daha önceden verilmiş ancak yatırımı tamamlanmamış pek çok arazi de mevcut olmakla birlikte buraların devri için yüksek meblağlar talep edilmektedir. Tüm bunlara ilaveten şehir içlerinde SİT Alanı olan bölgelerde sağlıksız ve olumsuz şartlarda çalışan çok sayıda küçük atölyelerde üretim yapıp çevre ve görüntü kirliliği yarattığı görülmektedir. Bu bağlamda önerilen:

OSB'ler konusunda, 2013-2015 Mali Yılı T.C. Kaynaklarından KKTC'ye Sağlanan Finansmanın Kullanımına İlişkin Protokol kapsamında "Orta ve Büyük boy İşletmelerin yer alacağı farklı yapıda profesyonel Organize Sanayi Bölgeleri kurulması için gerekli çalışmalar yapılacaktır" hususu yer almaktadır. Bu konuda, mevcut OSB'ler ve Şehir içi Atölye/Fabrika Binaları ile ilgili sorunların çözümü, gerek büyüme trendinde olan mevcut işletmeler ve gerekse yeni yatırımcıların önündeki en büyük engelin aşılması, dolayısıyla ülkede imalat sanayinin geliştirilebilmesi için öncelikle şu çalışmaların yapılması gerekli görülmektedir:

- a) **Türkiye'den ilgili uzmanlardan teknik destek alınarak 'KKTC'deki OSB'lerin Mevcut Durumlarının Tespiti, Değerlendirilmesi ve Çözüm Önerileri" ile ilgili bir çalışma gurubu-komisyonu kurulmalıdır.** Komisyon marifetiyle mevcut OSB ve Küçük Sanayi Siteleri-KSS ile Şehir içi Atölye/Fabrika Binaları yerinde incelenerek;
- Tahsis edilmiş ancak gerekli yatırım yapılmamış boş arsaların,
 - Depo vb. amaç dışı kullanılan fabrika binalarının,
 - Yarım kalmış ve inşaatı devam eden yatırımların,
 - Halen faal olan işletmelerin,
 - OSB'ler içindeki yol, su, elektrik ve kanalizasyon altyapısının vs. mevcut durumunun tespiti yapılmalıdır.

Bakanlık ve Belediyelerin OSB'lerle ilgili görev yetki ve sorumluluklarının incelenmesi, buna göre KKTC için OSB Yönetim modelinin ve mevzuatının hazırlanması gereklidir. (Bu konuda KKTC Sanayi Odası, Türkiye'deki uygulamaları ve mevzuatı inceleyerek yasa taslağı hazırlamaktadır, ancak yukarıda belirtilen çalışmalar yapılmadan hazırlanan yasanın yeterli olmayacağı ve mevcut sorunlara çözüm getirmeyeceği düşünülmektedir.)

- b) **KSS için STÖ'lerin elinde projeler bulunmaktadır bu projelerin uygun koşullarda desteklenmesi mevcut mikro işletmelerin bütçelerine uygun faiz destek ve hibe programları ile bu bölgelerden üretim atölyeleri sahibi olmalarının sağlanması ve bankalar ile işbirliği protokolü yapılarak**

oluşturulacak KSS projelerinin bir kısmının teminat olarak kullanım olanaklarının açılması sağlanmalıdır.

6.3 İhracat ve İthalattaki Sorunlar

Dış Ticaret işlemlerinde bürokrasinin fazlalığı dikkat çekmektedir. Bu bağlamda, ithal edilen mallarda gümrüklere düşük bedelli faturalar sunularak vergi dezavantajının ortadan kaldırıldığı ve yerli mallara karşı rekabet avantajı sağlandığı da ayrıca gözlenmektedir.

Kamudaki yaz mesaisi uygulaması nedeniyle iş ve işlemlerin gecikmesi ve gümrük işlemlerinde standart uygulama yapılmadığı da görülmektedir. (Örneğin; Lefkoşa Gümrüğünde hammadde olmadığı gerekçesiyle vergi alınan bir mal için Gazimağusa Gümrüğünde hammadde kabul edilerek vergi alınmaması gibi pek çok örnek mevcuttur)

Bu bağlamda önerilen:

- **Maliye Bakanlığı, Ticaret Dairesi, Gümrük Dairesi, KTSO ve KTTO'nun müştereken bu şikayetleri değerlendirmeleri, mevzuatta yetersizlik varsa yeni mevzuat düzenleme çalışmalarının yapılması; bununla birlikte İşadamları ve Gümrük görevlileri için İthalat ve İhracat Mevzuatı ile ilgili Eğitim Programlarının düzenlenmesi ve yasal düzenleme ve otomasyon çalışmalarının hızlanması gerekmektedir. Ayrıca gümrüklerde artık tek vardiya sisteminin değişmesi için gerekli adımların ivedilikle hayata geçirilmesi gerekmektedir.**

6.4 Teknoloji Yetersizliği

Sanayi sektöründe genel olarak emek yoğun üretim alanlarında çalışmalar yapılmakta ve bu işletmelerin çoğunda eski teknoloji kullanıldığı düşünülmektedir. TC ve AB hibe destek programına özellikle modernizasyon için çok sayıda başvuru yapılmıştır. Başvurular aracılığı ile yeni makine yatırımlarına destek sağlanmıştır. Ayrıca bu makinelerin üretim kapasitelerine uygun ve tasarrufa yönelik olmaları konusu ülke kaynaklarının etkin kullanımı için de önemlidir. Bu bağlamda önerilen:

- **Modernizasyon ve Otomasyona yönelik tevsii yatırımı yapmak isteyen İşletmeler; öncelikle hibe ve kredi desteklerinden yararlanmaları daha da teşvik edilmelidirler. Bu yönde yapılan yatırım envanterlerinin tutulması ve enerji verimliliğine yönelik tasarruflu makine ekipman için de mevzuatın ayrıca düzenlenmesi gerekmektedir.**

6.5 Enerji Maliyetlerinin Yüksekliği

Sanayide kullanılan sübvans edilmiş elektriğin kilovat saati yaklaşık 0.30 TL olup, Türkiye'den çok daha yüksektir. Ülkemizde kullanılan hammadde ve yarı mamul mallar genellikle Türkiye'den temin edilmekte bu durum da girdi maliyetleri ayrıca olumsuz etkilemektedir. Yapılan çalışmalarda sanayi işletmelerinin maliyetleri içerisinde enerji maliyetleri başta olmak üzere, su, kira gibi kalemlerin işletmeleri ayrıca zorladıkları da tespit edilmiştir. Hammadde bağlamında küçük bir ada ülkesi olmanın getirdiği yapısal sorunların varlığı kabul edilmekle birlikte, enerji alanında atılabilecek adımlar mevcuttur. Bu bağlamda önerilen:

- **Enerji tasarrufu ve alternatif enerji kaynakları ile ilgili çalışmaların sanayi bölgelerinde ve tesislerinde ivedilikle başlatılıp uygulamaya konması gerekmektedir. Bu konuda teşvik programlarının Güney Kıbrıs ve Türkiye modellerinde olduğu gibi özel bankalar aracılığıyla faiz destekli ve uzun vadeli yatırım programlarının başlatılması gerekmektedir.**

6.6 Mevcut Faiz Destek Programlarının Geliştirilmesi

2009 yılından itibaren Ekonomi Bakanlığı-KOBİGEM koordinasyonunda ticari bankalar üzerinden uygulanmaya başlanan faiz destek programları artan bir ivme ile bağımsız denetime dayalı bir modelle devam etmektedir. Bu modelden faydalanmaya çalışan işletmelerin devlete karşı tüm yükümlülüklerini (vergi, sosyal sigorta borcu vs.) yerine getirmiş olmaları gerekmektedir. Bu durum ise pek çok işletmenin uygun koşullarda finansmana erişimlerinde engel teşkil etmektedir. Bu bağlamda önerilen:

- **Özellikle mikro ve küçük boy Kobilere yönelik tasarlanan programlarda devlete karşı birikmiş yükümlülüklerin yeniden yapılandırılarak ölçek bazlı muafiyet ve indirimler uygulanmalıdır.**

6.7 KOBİ Geliştirme Merkezinin Yasallaştırılması

KOBİGEM–Küçük ve Orta Boy İşletmeleri Geliştirme Merkezi kuruluş çalışması tamamlanmış ve 14 Temmuz 2010 tarihinde alınan K-400-2010 Sayılı Bakanlar Kurulu kararı ile Ek-2'de Organizasyon Şeması ve Yapısı verilen KOBİGEM KKTC'de kurulmuştur. Ancak Merkez yasal düzeyine henüz kavuşturulamamıştır. Ülkemizde işletmeleri %99unu temsil eden KOBİ'lerin çeşitli programlarla geliştirilmesi ve kalkınma alanında etkin adımların atılabilmesi için KOBİGEM'in ivedilikle yasal bir statüye kavuşması gerekmektedir.

Ayrıca AB, Dünya Bankası ve Türkiye KOSGEB raporlarında da Merkezin öneminden bahsedildiği görülebileceği gibi için Merkezin yasal alt yapısının oluşturulması gerektiği de açık bir şekilde tavsiye edilmektedir.

"2013-2015 Protokolünde yer alan 'Sanayi sektörünün ürün ve işletme kalitesini artırıcı, pazarlama anlayışını geliştiren ve yatırımları planlı bir şekilde yönlendirecek KOBİ stratejisi en kısa sürede oluşturulacaktır' başlığındaki görev de KOBİGEM'e verilmiştir. Tüm bunların ötesinde AB ve TC KOSGEB'den sağlanan uzman destekleri ile KOBİGEM'in yasal altyapısı tüzükleri ile birlikte hazırlanmış bulunmaktadır. **Söz konusu yapının yasallaşması ile birlikte tüm destek programlarının bir çatı altında toplanıp siyasi konjonktürden bağımsız destek programlarının sürdürülebilirliği sağlanacaktır.** Bu bağlamda önerilen:

- **KOBİGEM'in yasallaştırılarak kurumsal yapısının yeterli kapasite ile en kısa zamanda oluşturulması gereklidir.**

6.8 Diğer Tespitler ve Öneriler

Yukarıdaki maddelerde belirtilen genel sorunlar ve öneriler dışında şu başlıklar altında çeşitli çalışmalar da hayata geçirilmelidir;

6.8.1 Ortaklık ve Kümeleme

Pek çoğu aile şirketleri olmalarına rağmen ülke işletmelerinin önemli bir kısmında yabancı ortaklık kurma ve ihracat yapma arzusu mevcuttur. Aile şirketlerinde sık görülen bir olgu olmadığından bu eğilim avantaja çevrilmeli ve özellikle TC firmaları ile ortaklıkların ve yeni yatırımların önünü açabilecek yeni düzenleme ve teşvik edici mevzuat değişiklikleri yerine getirilmelidir.

Kümeleme çalışmaları ülkemizde pek bilinmemekle birlikte AB Lizbon Kriterlerinde dahi kümeleme konusunda gelişme sağlayan bölgelere teşviklerde öncelik veren bir tutum izlenmektedir. Kuzey Kıbrıs, kooperatifçilik konusunda başarı hikayelerine sahip bir ülke olmasına rağmen bu konudaki avantajını bir üst seviyesi olan kümeleme çalışmalarına taşıyarak rekabet gücünü uluslararası standartlarda geliştirebilecektir.

Bahsedilen kümeleme çalışmaları; sektörel, bölgesel ve yerel rekabet gücünü artırıcı, aynı zamanda, kalkınma modeli de olarak görülen kümelenme modeli olup, birbirlerine katma değer ekleyen üretim zinciri ile bağlı, karşılıklı bağımlı tedarikçileri de içeren (1) firmalar ve/ veya işletmeler, (2) bilgi üreten kurumlar (üniversiteler, araştırma kurumları, mühendislik şirketleri vs.), (3) destekleyici kurumlar (acenteler, danışmanlık şirketleri, bankalar, sigorta şirketleri vs.), (4) müşteriler, (5) kümelenmeyi destekleyen ilgili kamu kurumları İl Özel İdareleri, KOBİGEM vs.), (6) sektörel sivil toplum kuruluşları ve (7) yerel yönetimler, (8) sektöre yönelik medya ve (9) kontrol ve standartları düzenleyen kuruluşlar tarafından oluşturulmuş ağ ve bunların coğrafi bir alanda yoğunlaşmaları olarak tanımlanmaktadır (Porter, 1995; 1998).

Örneğin, bir geleneksel veya alternatif turizm sektörü kümelenmesinde, Butik otellerin aralarında rekabet içerisinde olmalarına karşın birbirlerine müşteri gönderebilmeleri (şehirlerarası) ayrıca üniversite ve destek kurumlarının da teknik desteği ile butik otellerin uluslararası web sayfalarına kayıt olabilmesi, ziyaretçilerin görüşlerinin genel formlar ile STÖ tarafından toplanması ayrıca konaklama tesisleri, ulaşım hizmetleri, rehberlik, yeme-içme yerleri, restoranlar, alış-veriş merkezleri gibi tamamlayıcı işlerin kalitesi ve verimliliklerinden de etkilenmektedir.

Kümeleme çalışmaları istenilen düzeyde gerçekleşmesi sağlanırsa; ülkede tarım ve hayvancılık ürünlerin belirli bir seviyeye gelmesi ve rekabet edebilmesi sağlanabilecektir. Örneğin; nar üreticilerinin iç pazarda mevcut otellere istenilen miktarda üretim garantisi ve oteller tarafından alım garantisi ile bir zincir kurmalarını sağlayacak pazarı belli olan sektöre devlet kanallarından saklama ve paketleme yatırımlarına destek verilerek üretim-paketleme-pazar koordinasyonu sağlamış olacak ve bu kümelenme modeli çok daha farklı alanlara yayılabilecektir. Bu bağlamda önerilen:

- **Kümelenme ile ilgili gerek yasal mevzuat gerekse de teknik anlamda çalışmaların başlatılarak bu yöndeki adımların çeşitli destek programlarıyla (hibe, faiz...) desteklenmesi gerekmektedir.**

6.8.2 Üniversite ve Sanayi İşbirliği & Ar-Ge

Ülkemizde 11 adet Üniversite bulunmaktadır. Üniversitelerin sanayi sektörü ile iş birliğinin sağlanması ve özellikle, katma değeri yüksek ürün ve inovatif sektörlerle ağırlık verilmesi ve marka oluşturulması önem arz etmektedir.

Üniversite ve sanayi işbirliği ile Ar-Ge çalışmaları ve teknoloji üretilmesi gereklidir. Ülkemizde Üniversitelerin özel sektör ile çalışmaya ve teknik destek vermeye hazır oldukları, kaliteli ürünler için laboratuvar altyapısının yeterli, hatta gıda ve inşaat sektörü için beklenenden çok daha ileri düzeyde olduğu görülmektedir. Bu bağlamda önerilen:

- **Dünyada Teknoparklar geliştirilerek kullanımları gelişirken KKTC’de mevcut Teknoparkların kullanılmaması bu konuda ivedi çalışmaları gerektirmektedir. Teknolojik yatırım gerektiren işletmeler dışında Üniversitelerimizin çoğunluğunun sahip olduğu kampüs altyapılarına İŞGEM - İş Geliştirme Merkezi olarak kullanılabilmesi de dahil olmak üzere çeşitli modeller geliştirilmelidir. Ayrıca teknoparklarla ilgili gerek yasal mevzuatlardaki eksiklikler gerekse de işleyişlerindeki sıkıntılar tespit edilerek sorunlar giderilmelidir.**

6.8.3 Pazar Olanaklarının Geliştirilmesi & Paketleme

Küçük bir ada ekonomisi olması nedeniyle KKTC’de Pazar anlamında ölçek sorununun varlığı kabul edilmekle birlikte mevcut yerli pazarı yeterince kullanılmadığının altı da çizilmelidir.

2014-2015 eğitim ve öğretim yılında KKTC üniversitelerine 73.894 öğrenci kayıt yaptırmış ve bu öğrencilerin yaklaşık sadece 13,500'ü KKTC vatandaşıdır. Görüldüğü üzere ülkemize eğitim amacı ile gelen öğrenci sayısı ve özellikle ailelerinin de ziyaretleri ile ciddi bir rakamda ülkemize giriş yapan dolaylı turist bulunmaktadır. Bu öğrencilere yönelik araştırmaların yapılması ve sanayicilerimizin hem iç tüketimde hem de ülkelerine giderken götürebilecekleri ürün yelpazesini oluşturmaları gerekmektedir. Pek çok öğrencinin de ayrıca buldukları üniversite şehrinin dışına çıkmadığı ve yerel pek çok ürünü tanımadığı da yapılan anket çalışmalarında görülmektedir.

Yapılan araştırmalar öğrenci ve velilerinin ülkede yerel yemek kültüründe hoşlandığı pek çok ürün olmasına rağmen ülkelere yerli üretim anlamında pek bir şey götürmedikleri gözlenmektedir. Başta işlenmiş tarımsal ürünler olmak üzere ülkede üretilen pek çok ürünün uluslararası standartlarda taşınabilecek bir durumda paketlenmesi ve tanıtılması gerekmektedir.

Sanayi sektörünün öğrencilerin tüketimlerini yakından takip etmeleri ve en az iki dilde paketleme yapması gerekmektedir. Bu bağlamda önerilen:

- **Ülkemizde her sanayicinin paketleme makinesi almasının her ürün için yatırım anlamında karlı olmadığı görülmektedir. Bu konuda ortak üretim-paketleme veya yarı Kooperatifleşmiş bir model üzerine çalışılabileceği gibi markalaşma ve paketleme konusunda kümeleme çalışmaları da yapılabilecektir.**

6.8.4 Beyin Göçü- Girişimcilik

Politik sorunlar ve ülkede yaşanan sıkıntıların yarattığı problemlerden biri de başarılı ve parlak gençlerimizin kariyer ile ilgili planlarının yurt dışına bağlı olmasıdır. Kıbrıs'ta nüfusa endeksli okuryazar ve yükseköğrenime kayıt oranı, diğer ülkeler ile karşılaştırıldığında yüksek görülse de ülkede iş imkanlarının yeterli olmaması ve inovatif-yenilikçi fikirlerin destek programlarına eklenmemesi ülkenin çok ciddi bir beyin göçü yaşamasını sağlamaktadır. Bu bağlamda önerilen:

- **Bu konuda genç üretken beyinlerin ülkeye çekilebilmesi adına destek programlarının geliştirilmesi, devlet eliyle verilen bursların ülke ekonomisine katkı sağlayacak alanlarda gerçekleştirilmesi ve mezun olan gençlere iş kurma imkanları için genç girişimcilik alanında kapsamlı programların tasarlanması, ülkede beyin göçünü önleyip girişimcilik kapasitesini artıracak önemli bir konudur.**
- **Ayrıca ülkeye gelen öğrencilerin diğer ülkelerde yaşamışlıkları ve yenilikçi iş fikirlerinin ülkemize özellikle bilişim konularında taşınması ve yabancı uyruklu öğrencilerimizin ülkemizdeki sorunlara getirecekleri çözüm önerilerini hedefleyen yarışmaların ve**

sürdürülebilirliğini sağlayıp yatırım meleklerini kavuşturan programların yaratılması gerekmektedir.

6.8.5 Dış Pazarlara Ulaşım

Dış pazarlara açılmada uluslararası ambargo en büyük sorundur. Dış Pazar olarak halen Türkiye (%80), Güney Kıbrıs ve Arap ülkelerine mal satılabilmektedir. Ayrıca ilgili sektörlerde üreticilerde henüz kalite bilincinin yeterli düzeyde oluşmaması ve mevzuat bilgisi yetersizliği de ihracattaki sıkıntılarda önemli rol oynamaktadır. Mevcut ambargo koşullarında sorunların kısa vadede çözümü kolay olmamakla birlikte kısa vadede bu bağlamda önerilen:

- **Dünya pazarları ile rekabet edilecek ürün yelpazesinin en kısa zamanda belirlenmesi (bilişim, tarımsal ürünler, vb.) ve mevcut kıt kaynakların dünya standartlarına uygun hale getirilmesi adına uzun vadeli programlar çerçevesinde destek programları verilmeli ve bu programlar çok yönlü olmalıdır. (eğitim, pazarlama, hibe, kredi vs.)**

6.8.6 Kargo Hizmetleri

Kargo sisteminde sıkıntılar yaşanıyor. Türkiye'ye dahi bir kargo gönderdiklerinde bunun ulaşım süresi üç gün oluyor. Güney Kıbrıs'tan ise her yere bir günde kargonun teslim edildiği belirtiliyor. Ayrıca, daha önemli bir sorun olarak örneğin; bir makinenin parçası arızalandığında ve bakım, tamir için Türkiye'ye gönderilmek istendiğinde kargoya kabul edilmiyor, ihracat yapar gibi işlem yapılması gerekiyor. Türkiye'den getirildiğinde ise sorun olmuyor. Bu bağlamda önerilen:

- **Kargo ile ilgili KKTC mevzuatının yenilenerek güncel hale getirilmesi gerekmektedir.**

6.8.7 Teminat Sorunu

KKTC'de teminat olarak genellikle Gayrimenkul İpoteki verilmekte ve Gayrimenkuller ise üç kategoride değerlendirilmektedir: Türk Malı (Türk Koçanlı), Rum Koçanlı ve Eşdeğer Koçanlı.

Ancak gerek mevzuat uyumsuzluğu gerek koçanlardaki genel sorunlardan dolayı teminat sıkıntısı ciddi bir şekilde yaşanmakta ve yatırım kredileri için bile memur kefil aranmaktadır.

Ayrıca emlak vergisi talep edilmesine rağmen OSB'lerden kiralanan binalar teminat olarak gösterilememektedir. Bu bağlamda önerilen:

- Teminat sorununa destek olmak amacıyla, 15 Nisan 2009 tarihli Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe giren 42/2009 sayılı yasa ile KGF-Kredi Garanti Fonu'nun kurulmuş,

ancak beklenen düzeyde sonuç alınamamıştır. **Söz konusu fonun işleyişinin aktif hale getirilmesi gerekmektedir.**

- **Ayrıca OSB'den kiralanan binalara ve arsalara emlak vergisi istendiği gibi kullanım hakkına karşın kısmi teminat koşullarının yaratılması da sağlanmalıdır.**

İNŞAAT SEKTÖRÜ DURUM TESPİT VE POLİTİKA ÖNERİLERİ

1. İnşaat Sektörünün Genel Değerlendirmesi	198
1.1 Sektörde 1974-1990 Arası Dönem.....	198
1.2 İnşaat Sektöründe 1990-2002 Arası Dönem.....	199
1.3 İnşaat Sektöründe 2002 Sonrası Dönem	200
2. İnşaat Sektörü Durum Tespiti ve Analizler	201
2.1 İnşaat Sektörü ve Milli Gelir İlişkisi.....	201
2.2 İnşaat Sektörü İstihdam İlişkisi.....	202
2.3 İnşaat Sektörü Kredi Kullanımı ve Sabit Yatırımlar	203
3. Sektörel verimlilik ölçümü amacıyla geliştirilen yaklaşım ve metotlar	204
3.1 Performans tanımı, ölçme sistemi ve boyutları.....	205
3.2 İnşaat Sektörü Etkinlik Ölçüm Yöntemleri	205
3.3 Sektörün Etkinlik Analiz Sonuçları	205
4. İnşaat Sektörünün Gelişimine Yönelik Politika Önerileri.....	208

1. İnşaat Sektörünün Genel Değerlendirmesi

Kuzey Kıbrıs'ta 1974 sonrası gelişen politikalarda özellikle mülkiyet konusu çözümlenmediğinden inşaat sektöründe belirsiz ve buna bağlı durağan bir dönem yaşanmıştır. Bu belirsizlik özellikle 90'lı yılların sonuna kadar devam etmiştir. Birleşmiş Milletler'in (BM) Kıbrıs'ta varılacak çözüm yönünde ortaya koyduğu parametreler 2001 yılı itibariyle Kuzey Kıbrıs inşaat sektöründe bir hareketlenme yaratmıştır. 2002 yılı sonunda BM çözüm planının (Annan Planı) ilk şeklinin ortaya çıkmasıyla inşaat ve emlak sektöründeki hareketlilik daha belirgin bir hal almıştır. Ancak ani ve hızlı gelişen bu durum karşısında yasal çerçevede yer alan eksiklikler nedeniyle inşaat sektörü gelişmiş, hızlı ve çarpık bir büyüme göstermiştir. Bu durumun sonucu çarpık bir kentleşme ve çevrenin tahribatı şeklinde ortaya çıkmıştır.

1.1 Sektörde 1974-1990 Arası Dönem

Kuzey Kıbrıs'ta inşaat sektöründeki yapılanmayı doğrudan ilgilendiren yasalar üç başlık altında incelenebilir: İskân, Topraklandırma ve Eşdeğer Mal (İTEM) Yasası, Sosyal Konut Yasası ve Fasil 96 Yollar ve Binalar Düzenleme Yasası ve İmar Yasası. 1974 sonrası Kuzey Kıbrıs'ta inşaat sektöründeki ana gelişme devlet ve kooperatifler tarafından yapılan konut türü yatırımlar olarak görülmektedir. Bunun dışındaysa özel şahıs veya şirketlerin kendi imkânları ile yaptıkları bireysel yatırımlar şeklindedir. Özellikle devlet tarafından yapılan projelerin İTEM ve Sosyal Konut Yasası'na göre yapılarak hak sahiplerine dağıtılan projelerde Kıbrıslı Rumlara ait araziler de kullanılmıştır. Adanın 1974 sonrası iki bölgeye ayrılması sonucu Güneyden Kuzey'e ve Türkiye'den Kuzey Kıbrıs'a belirli miktarlarda nüfus akışı yaşanmasına rağmen Kuzey'de kalan Rum mülklerinin sayısı talebin üzerinde olması nedeniyle ilave konut talebi yaratmamıştır.

Rumlardan kalan boş konut ve **işyerlerinin** dağıtılması sonrasında ilave konut ihtiyacı seksenli yılların ortalarında görülmeye başlanmıştır. Ortaya çıkan konut ihtiyacını karşılayabilmek için, devlet özellikle düşük ve orta gelirli ailelere yönelik olarak sosyal konut projelerini planlayarak hayata geçirmeye başlamıştır. Şehir Planlama Dairesi danışmanlığında yürütülen bu projeler kapsamında yerli özel müteahhit firmalar tarafından 1983'ten son etapların tamamlandığı 1999 yılına kadar toplam 3.387 sosyal konut üretilmiştir. Bu tarihten sonra devlet eliyle yeni toplu sosyal konut projesi yapılmamıştır.

1974 sonrası Kuzey Kıbrıs'ta kalan konut stokunun dağıtımının tamamlanması sonrası arsa veya tarımsal amaçlı arazi niteliğindeki toprak dağıtımı gündeme gelmiştir. Güney'den Kuzey'e göç eden mülk sahibi kişilere eşdeğer nitelikli arazi tahsisi yanında, Türkiye'den ağırlıklı olarak tarım nüfusu olarak gelen ve ülkün puanı eğitim kırsal bölgelere yerleşmiş ailelere de

tarım arazileri tahsis edilirken, Kuzey’de yerleşmiş olup ta 1974 öncesi mücahitlik hizmetleri yapanlara bu hizmetleri karşılığı verilen “puanlar” ile mülk alımına imkan tanınmıştır. Yaratılan puanların uygun mülkler ile takas edilebilmesine imkan tanıyan bir tür emlak borsası da bu dönemde kurulmuştur. Edineceği mülke karşılık yeterli puanı olmayanların veya ihtiyaç fazlası puanı olanların puan alıp satabilecekleri şekilde çalışan bu puan borsası doksanlı yılların sonunda yavaş yavaş işlevini yitirmiştir.

Ayrıca, şehit ve hadise kurbanı çocuklarına arsa verilmesini düzenleyen 21/1985 sayılı yasa uyarınca, 1997 yılına dek toplam 2.087 adet arsa nitelikli arazi "şehit ve hadise kurbanı" çocuklarına kura ile dağıtılmıştır. Bu arazilerin birçoğunun altyapı çalışmaları, teknik nedenler ve finansman sorunları nedeniyle henüz tamamlanmamıştır. Altyapısı devam eden 1.687 arazi, tamamlanan ise 400 arazi vardır. Yani, arsaların altyapı çalışmaları büyük ölçüde tamamlanamamıştır ve dolayısıyla bu arsaların dağıtımıyla öngörülen sosyal amaçlara ulaşılamamış ve söz konusu kesimin beklentileri, gereğince karşılanamamış, sosyal huzursuzlukları tamamıyla giderilememiştir. (Hoşkara, 1999, s.37)

1.2 İnşaat Sektöründe 1990-2002 Arası Dönem

Kuzey Kıbrıs’ta 2000’li yıllara kadar ortalama inşaat üretimi yaklaşık 1.200-1.500 yapı inşaatı olduğu ve bunların yaklaşık % 85’inin konut olduğu söylenebilir. Doksanlı yıllarla birlikte Kuzey Kıbrıs’ta kurulmaya başlayan üniversiteler ve bu üniversitelerde eğitim almak üzere başta Türkiye’den olmak üzere yurtdışından veya Kuzey Kıbrıs’ın farklı bölgelerinden üniversite bulunan şehirlere dışarıdan gelen öğrenci nüfusu konut talebinin artmasında önemli ve yeni bir faktör olmuştur. Artan yeni konut talebini karşılamaya yönelik olarak bazı büyük müteahhitlik firmaları yap-sat türü ağırlıklı apartman türü konut inşaatına yönelmiştir. Buradaki amaç, yapılan konutları, cazip bir ödeme planıyla inşaat başladığı sırada satmak ve alınan parayla bu projeleri finanse etmek olmuştur. Kiraların bu dönemde yüksek olması ve yeni yapılan konutların aylık taksitlerinin kira bedellerine kıyasla çok yüksek olmayışı bazı aileleri hatta öğrenci ailelerini yatırım amaçlı olarak konut alımına yöneltmiştir. Yeni gelişen bu hızlı nüfus artışı ve buna bağlı yaşanan konut artışı özellikle Gazimağusa gibi üniversite kenti özelliği olan şehirlerde plansız ve çarpık kentleşme sorunlarını da beraberinde getirmiştir.

Bu dönem içerisinde özellikle kentsel bölgelerde yer alan yapılaşmanın ağırlıklı olarak şehir merkezlerinde yer aldığı ve henüz şehir çevrelerinde uydu kentler tarzı site yapıların oluşmadığı görülmektedir. Hatta Kıbrıs sorunun yarattığı belirsizlikten dolayı özellikle tahsisli mülklerde yenileme yatırımlarının veya kapasite artırıcı ilave inşaatların dahi yapılmadığı da görülmektedir. Bu nedenle özellikle geleneksel dokunun oluşturduğu mimari çevrede

(örneğin, Gazimağusa Açık Maraş bölgesinde, Lefkoşa Surlar içi, Güzelyurt Sehir içi) bir bakımsızlık ve eskime ortaya çıkmıştır.

1.3 İnşaat Sektöründe 2002 Sonrası Dönem

İki toplum lideri arasında başlayan görüşmeler sonrası o dönemin BM Genel Sekreteri olan Kofi Annan'ın adıyla anılmaya başlayacak olan çözüm planının ilk taslağının 2002 sonunda ortaya çıkması ile olası çözümün parametreleri de belirlenmiş oldu. Bu dönemde Kıbrıs sorununda yaşanan olumlu havanın etkisi yanında çözüm beklentilerinin artmasının da getirdiği olumlu iklim sonucu iç ve dış kaynaklı olarak emlak piyasasına yatırımlar hız kazanmıştır. Özellikle orijinal Türk tapulu arazilerin tüm ada çapında ve kıyı bölgelerindeki arazi fiyatlarının hızla yükseldiği bir döneme girilmiş oldu. Arazi alım satımlarının hız kazanması sonrası çoğunluğu şehir dışı kıyı bölgelerinde Girne bölgesi ve kuzey sahil şeridi başta olmak üzere hızlı bir yapılaşmanın yaşandığı görülmektedir. Çok ani gelişen bu durum karşısında genellikle imar planı ve etkin denetimin olmadığı alanlarda bir yoğunlaşmanın yaşanması bahse konu bölgelerde betonlaşmaya ve nüfus artışına bağlı çevre tahribatına yol açmıştır.

Bu dönemde hızlı bir büyüme sürecine giren inşaat sektörü 2005 yılında %18,9 ve 2006 yılında %68,1 oranında reel olarak büyümüştür. Hızlı büyümeye bağlı olarak sektöre yeni şirket girişleri yanında mevcut şirketlerin de araç parklarını büyütme ve yeni iş makinaları almak suretiyle kapasitelerini artırdıkları görülmektedir. Ayrıca üretim artışına bağlı olarak yaşanan işgücü açığı nedeniyle ağırlıklı Türkiye'den ülkeye iş gücü akışı yaşanmıştır. Sektöre girişler, işgücü akışı ve inşaatlar devam ederken başta hukuk davalarının yarattığı belirsizlik talebe ilk darbeyi vururken ardından 2008 yılında dünyada emlak piyasalarına bağlı başlayan küresel kriz sektöre öldürücü darbeyi vurmuştur. Özellikle Kuzey Kıbrıs emlak piyasasına yoğun talebin geldiği İngiltere'nin küresel krizden en çok etkilenen ülkeler arasında yer alması dış talebin azalmasındaki en önemli etkenlerin arasında gelmektedir. Yaşanan bu olumsuz gelişmelere bağlı olarak 2008 yılında sektör %0,7 oranında küçülmüş ve bu daralma devam etmiştir.

Mevzuat ve denetim eksikliğine bağlı olarak kontrolsüz olarak gelişen yatırımlara bölgelerdeki alt yapı yetersizlikleri ve bağlı sorunlar da eklenmeye başladıkça özellikle yabancı alımlarının giderek hız kesmeye başladığı ve oluşan talep açığının yerli alıcılar ile kapatılmaya başlanmıştır. Yine bu dönemlerde Avrupa İnsan hakları Mahkemesinde Kıbrıs'la ilgili alınan iki karar (Orams ve Loizoudu) sonucunda yabancı talebinin durması bir yana, önceden KKTC'de mülk almış olan yabancı uyrukluların ellerindeki mülklerini satmaya çalıştıkları bir döneme geçilmiştir.

Tablo 44. İnşaat Sektörünün Ana Girdilerindeki İthalat Miktarları

(bin ABD dolar)	2004	2005	2006	2007	2008
İnşaat Demiri	36.770	42.105	48.210	51.194	55.932
Çimento	14.987	28.746	18.164	19.217	19.762
Fayans	3.538	5.344	7.183	7.486	9.157
Ev Boyaları	3.905	9.137	6.807	8.482	8.134

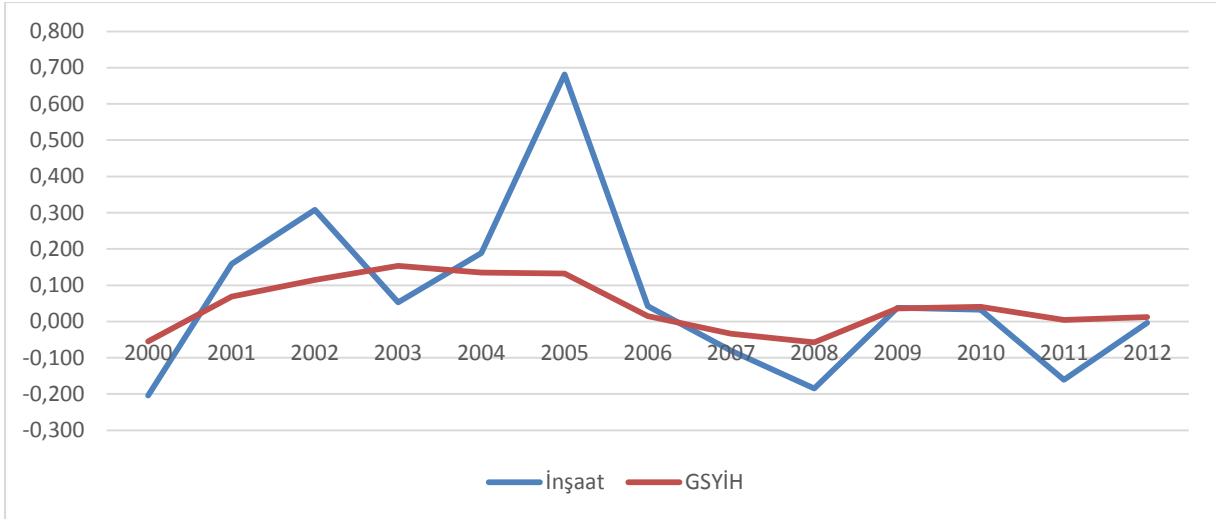
Kaynak: Ticaret Dairesi

Tablo 1'deki veriler, özellikle BM Planı sonrası yaşanan hızlı büyümeye bağlı inşaat sektörünün ana girdilerindeki ithalat artış rakamlarını göstermektedir. 2004 ile 2007 arası inşaat demirinde % 39,2 artış göstermiştir. Aynı zaman diliminde çimento 2006 yılında düşmesine rağmen genelde % 28,2 artmıştır. Fayans ve ev boyaları da genelde 17,4 artış olmuştur. 2008 sonrası ortaya çıkan daralma ile birlikte girdi talebi de düşmeye başlamış oldu.

2. İnşaat Sektörü Durum Tespiti ve Analizler

2.1 İnşaat Sektörü ve Milli Gelir İlişkisi

İnşaat sektörü ekonomik büyümeye önemli etki yapan sektörlerin başında gelmektedir. Devlet Planlama Örgütü verilerine göre inşaat sektörü ekonomideki 27 alt sektörü tetiklemekte ve tüm ekonomiye etki yapabilmektedir. Bu nedenle inşaat sektöründeki gelişmeler ekonomik büyümeye önemli oranda yansımaktadır. Sektörün son 10 yıllık büyüme ortalaması yaklaşık %6,7 civarında gerçekleşirken, genel ekonomik büyüme ortalaması da %4,4 civarında gerçekleşmiştir. Sektör ekonominin büyüdüğü yıllarda genel büyümenin üzerinde büyürken daralma yıllarında daha keskin düşüşler gösterebilmektedir. Sektörel büyüme 2004-2005 döneminde zirve yaparken bu yılların ardından hızlı bir daralma dönemine girmiştir.

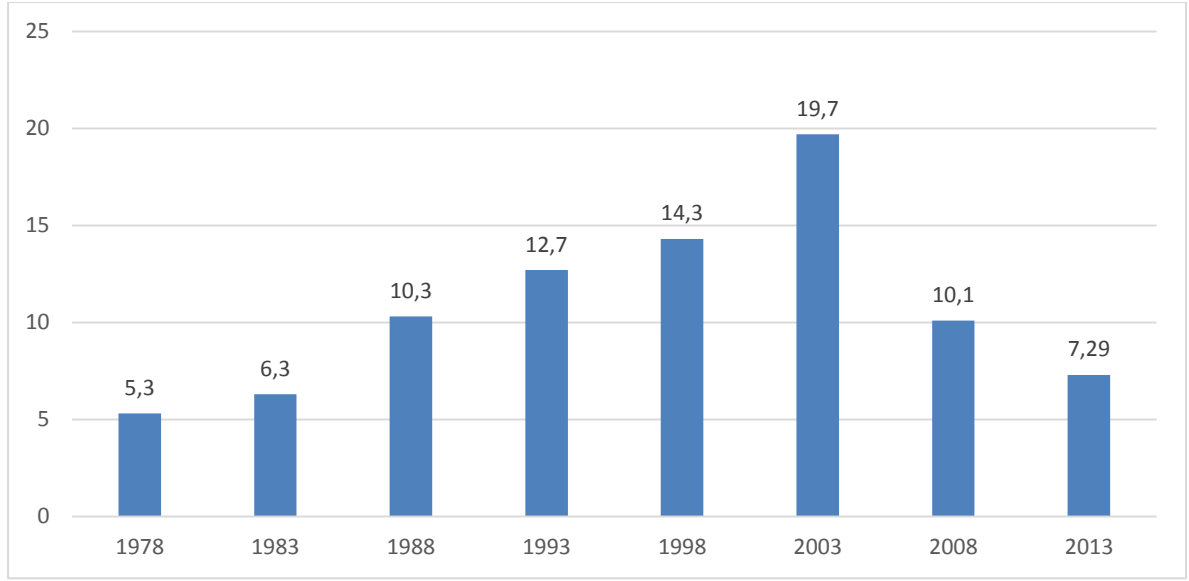
Şekil 81. İnşaat Sektörü ve Ekonomik Büyüme İlişkisi

Kaynak: DPÖ (2013)

Sektördeki inş çıkışlar sadece talep yönlü değil, zaman zaman döviz kurlarında yaşanan inş çıkışlar sonucu girdi maliyetlerindeki değişime bağlı da yaşanabilmektedir. İnşaat sektöründe kullanılan hemen hemen tüm girdilerin ithal olması sektördeki üretim maliyetlerini döviz artışlarına duyarlı hale getirmektedir. Bu nedenle de sektördeki fiyatlama genellikle İngiliz Sterlini cinsinden yapılmakta ve hatta Sterlin 'in diğer yabancı para birimlerine karşı değişen değerinin dahi firmaların gelir ve giderleri arasında dengesizliğine yol açabilmektedir.

2.2 İnşaat Sektörü İstihdam İlişkisi

Emeğin yoğun olarak kullanıldığı bir sektör olan inşaat sektörünün bazı hesaplamalara göre %40-50 oranında emek girdisi ile çalıştığı bilinmektedir. Bu yönüyle sektör istihdam yaratma etkisine sahip bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Genel istihdam içerisinde sektörün yarattığı istihdam oranının yıllar itibarıyla değişkenlikler gösterdiği ancak aşağıdaki Şekil-2'den de görülebileceği gibi 70'li yıllardaki %5-6 seviyelerinden 2003 sonrası dönemde %19-20 seviyelerine kadar yükselmiştir. Ancak sektörde yaşanan daralmaya bağlı olarak bu oran tekrardan yüzde 10'un altına inmiştir.

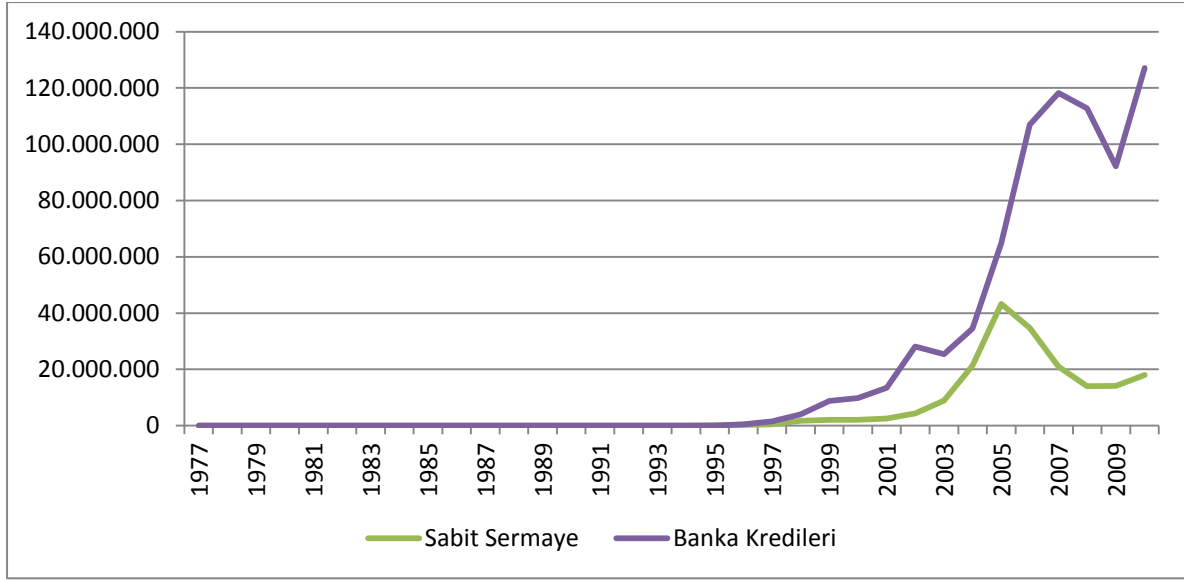
Şekil 82. İnşaat Sektörü İstihdam Oranları

Kaynak: DPÖ (2015)

Çalışan nüfusa baktığımız zaman, 1977 itibarı ile yükselen bir trend olduğunu görmekteyiz. Bu eğilim Annan Planı döneminde tavan yapmış ancak 2006 sonrasında bu gösterge de sürekli gerileme eğilimine girerek düşmüştür. Özellikle hızlı büyüme döneminde ortaya çıkan işgücü açığının karşılanmasına yönelik olarak ağırlıklı olarak Türkiye’den ilave bir işgücünün ülkeye geldiği hem genel istihdam rakamlarındaki artıştan hem de sektörel istihdam rakamlarından görülmektedir. Ancak hem sektördeki ve ekonomideki yavaşlamaya bağlı işgücü talebinin azalmasına hem de muhaceret ve çalışma yaşamı ile ilgili mevzuatta yapılan değişiklikler sonucu 2010 ve sonrasında bu sektörde çalışan önemli bir işgücünün ülkeden çıkış yaptığı düşünülmektedir.

2.3 İnşaat Sektörü Kredi Kullanımı ve Sabit Yatırımlar

Önceki bölümlerde belirtildiği üzere 70’li yıllarda adanın bölünmesi nedeniyle ortaya çıkan konut stoku inşaat sektörünün sınırlı bir büyüme ve gelişme yaşamasına yol açmıştı. Seksenli yıllarla birlikte de her ne kadar özel kesim tarafından inşa edilse devlet temelli sosyal konut yapımı nedeniyle sektörde gelişme ve yapılanma sınırlı ölçülerde kalmıştır. Sektördeki esaslı sabit sermaye yatırımları 2000’li yılların sonrasına rastlamaktadır. Gerek sektörde üretim yapan firmaların gerekse üretim yapanlara mal ve malzeme tedarik eden firmaların araç ve makine parkları ile tesis kapasitelerini artırdıkları veya yeniledikleri görülmektedir. Sektördeki sabit sermaye yatırımları ile sektöre sağlanan banka kredilerini gösteren Şekil-3 incelendiği zaman Sabit sermaye yatırımlarının da sektörel kredilerin de 2000’li yıllarla birlikte gelişme gösterdiği ve hatta sabit sermaye yatırımlarının büyük oranda kredi kaynaklı finanse edildiği de anlaşılmaktadır.

Şekil 83. İnşaat Sektöründeki Yatırımlar (Türk Lirası)

Sektöre özellikle büyüme döneminde giriş yapan ve ağırlıklı olarak yap-sat şeklinde ve banka kredisi ile finansman sağlayarak üretim yapan müteahhitlik işletmelerinin sektörde ani yaşanan küçülmeye birlikte faaliyetlerine son vermek durumunda kaldıkları veya ipotekli olan yatırımlarının tapu devirlerinde sorunlar yaşayarak hem sektördeki diğer işletmelere hem de tüketicilere mağduriyet yaşattıkları bilinmektedir. Kullanılan kredilerin geri ödenmemesine bağlı olarak bahse konu dönem içerisinde bankacılık verilerinde de tahsili gecikmiş alacak oranlarının artması bunun göstergesi olurken, bankacılık sektörünün 2000lerin başında yaşanan bankacılık krizinden nispeten güçlenerek ve yapılanarak çıkması bu sektörde de oluşabilecek zincirleme bir krizi önlemiş oldu.

3. Sektörel verimlilik ölçümü amacıyla geliştirilen yaklaşım ve metotlar¹³

Performans çok yönlü ölçülmekle birlikte, etkinlik ve verimlilik performansı ölçme bağlamında güncel olan ve önemini günden güne artıran iki temel boyutu olarak görülmektedir. Performansı geliştirme ve sürekli artırma özelde firmalarda, genelde sektörlerde büyük hedefler haline gelmiştir. Özellikle küreselleşen Dünyada ve rekabetin yoğun yaşandığı ticari iklimde varlıklarını sürdürebilmeleri için etkinlik ve verimlilik ölçümleri ve buna bağlı olarak geleceğe yönelik planlamalarını yapmaları amaçlarının vazgeçilmez unsurudur. Teorik temelde çok girdilerle çok çıktılarının baz alındığı bir işletim ve üretim ortamında en uygun ve mümkün mertebe en az girdi bileşenlerinin kullanarak en fazla çıktığı üretmeye ve geliştirmeye çalışırlar. Bu alanda en uygun ve kullanışlı olarak öngörülen analiz çeşidi veri zarflama analizidir (VZA). Bu analiz tekniği sadece etkinlik ve verimlilik ölçümlerini sağlamıyor, aynı zamanda kaynakların nasıl kullanılacağı noktasında yönlendirme ve değerlendirme imkanı da sağlıyor. VZA, bankacılık sektörü, sağlık sektörü, eğitim sektörü,

¹³ Bu bölümle ilgili detaylı analiz ve sonuçları Ek-4'te yer almaktadır.

imalat sektörü, inşaat sektörü gibi pek çok sektörde etkin bir biçimde uygulanan doğrusal programlamaya dayanan bir tekniktir.

3.1 Performans tanımı, ölçme sistemi ve boyutları

Performans amaca yönelik ve kapsamlı bir şekilde planlanmış bir etkinlik sonucunda elde edilmiş nicel yada nitel kavramlar zinciridir. Ölçme aslında teknik bağlamda nesnelerin, olayların, bireylerin ve sorunların gözle görülebilen özelliklerini bulma sürecidir. Performans boyutları yedi ana temelde sıralanabilir: Etkinlik, Verimlilik, kalite, yenilik, çalışma kalitesi, girdi kalitesi, karlılık. Verimlilik ise iki şekilde ölçülebilmektedir; bunlar: *teknik ve ekonomik verimlilik*. *Teknik verimlilik* girdi farkı ile kayıpların girdilere oranı anlamına gelmektedir. *Ekonomik* bağlamda ise girdi ile kar toplamının girdilere oranı şeklinde ifade edilmektedir.

$$\text{Teknik verim} = \frac{\text{Yararlı çıktı}}{\text{Girdi}} = \frac{\text{Girdi} - \text{kayıp}}{\text{Girdi}}$$

$$\text{Ekonomik verim} = \frac{\text{Yararlı çıktı}}{\text{Girdi}} = \frac{\text{Girdi} + \text{kar}}{\text{Girdi}}$$

3.2 İnşaat Sektörü Etkinlik Ölçüm Yöntemleri

Etkinlik ölçümleri belirli varsayımlar altında uygulanması gerekmektedir. En önemlisi, girdi ve çıktı vektörleri arasında pozitif bir ilişki olduğu ve bu ilişkide üretim teknolojisinin üretim imkanları kümesini oluşturacağı ve veri olmaması durumunda birimlerin birbirleri ile karşılaştırılmayacağı gerçeğinin varoluşudur. Etkinlik ölçme yöntemleri üç gruba ayrılabilir. *Oransal, parametrik ve parametrik olmayan*.

3.3 Sektörün Etkinlik Analiz Sonuçları

Etkinlik ölçme yöntemleri arasında en yaygın olarak kullanılan yöntem olan Veri zarflama Analizi (VZA) bu çalışmada ölçüm amaçlı kullanılmıştır. Sektörün 1977–2010 yılları arasında girdiye yönelik CCR modeline göre etkinlik değerleri hesaplanmıştır. Böylece İnşaat sektörünün belirlenen değişkenler altında teknik etkinlikleri karşılaştırılmış ve şu sonuçlara ulaşılmıştır:

- 1980, 1987, 1988, 1989, 1991, 1993, 1994, 2005, 2006, 2007 ve 2008 yılları hariç inşaat sektöründeki faaliyetler etkin olarak bulunmamıştır. Bu etkin olmama durumunun, en önemli nedeni hem fiziki hem de insan kaynaklarının etkin bir şekilde kullanılmamasındandır.
- Göze çarpan ikinci nokta ise 1980'li yılların etkin çıkmasıdır bunun en önemli sebeplerinden birisi; 1980'lerde, düşük ve orta gelirliilere yönelik artan konut ihtiyacını karşılayabilmek için, devlet sosyal konut projeleri yapmaya başlamasıdır.
- Üçüncü nokta ise, belediyelerin 2006-2008 yılları arasındaki inşaat sektöründeki

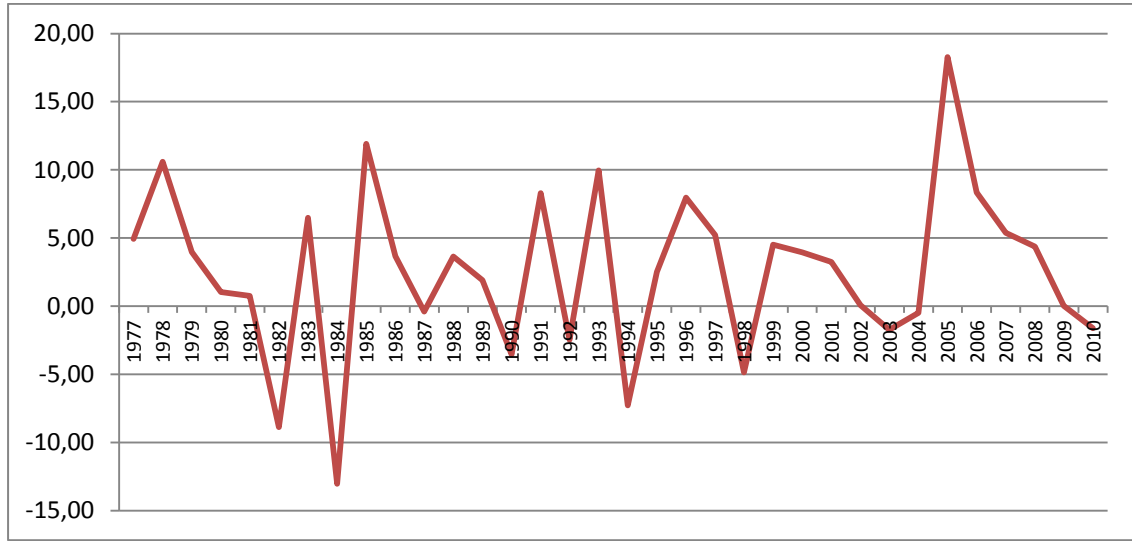
inşaat faaliyetlerinin etkin bir şekilde çalıştığının görülmesidir. Bunun başlıca nedeninin Annan Planı etkisiyle inşaat sektöründe yaşanan büyük patlamalardan dolayıdır. Artan inşaatlara yönelik altyapı yatırımlarının artırılması ve gelişimi göstermiştir.

İnşaat sektörünün 1977-2010 dönemi kaynak kullanım etkinliğini ölçmeye yönelik olarak VZA analizinde çıktı eksenli ve ölçeğe göre değişken getiri ile sektörün etkinliklerindeki değişimleri takip etmek amacıyla da Malmquist TFV tahmin sonuçlarına göre şu sonuçlar elde edilmiştir:

- Elde edilen etkinlik skorlarına bağlı olarak inşaat sektöründe ölçeğe göre azalan getirilerin geçerli olduğunu söylemek mümkündür.
- İnşaat sektöründe yer alan faaliyetleri her beş yıla ilişkin TFV değerleri incelendiğinde ise; 1980, 1995, 2000 ve 2005 yıllarının ölçeğe göre artan getiri ile çalıştıkları,
- Bu değişimin kaynağı incelendiğinde inşaat sektöründeki faaliyetlerin uygun ölçekte çalıştığı görülmektedir.
- Ayrıca Teknik etkinlik düzeyindeki değişimin azaldığı görülmektedir. Bu değişimde bazı küresel krizlerin (2008 krizi gibi) etkileri olduğu ilgili sektördeki faaliyet raporlarından da anlaşılmaktadır.
- Analiz edilen yıllar bazında teknoloji değişim düzeyi incelendiğinde sektör genel olarak yeni teknoloji ile çalıştığı gözlemlenmiştir. Bir başka deyişle teknolojik gelişmeleri üretim sürecine yansıttıkları görülmektedir.
- Sektörün uygun ölçekte çalışmadığı da görülmektedir.
- Verimlilik bağlamındaki sonuçlara göre yıl bazında inşaat sektörü 13 yıldaki faaliyetleri verimli bulunmuştur. Bunlar genellikle 2003 yılı sonrası döneme ait yıllardan oluşmaktadır.
- Çalışmanın incelendiği dönem içerisinde ortalama değerler bağlamında Malmquist verimlilik ve teknolojik değişim katsayıları da etkin bulunmamıştır.
- Analiz edilen sonuçlar ışığında, kullanılan girdi değişkenlerinden olan banka finansmanı ve çalışan nüfusun büyüme oranı değişkenleri arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamsız, sabit sermaye ve çalışan nüfus ilişkisi ise anlamlı çıkmışlardır. Yani literatürde etkinliğe etki edebilecek faktörler olarak belirlenen değişkenlerden sadece iki tanesi anlamlı çıkmıştır. Ancak bu yıllarda ölçülen etkinlik için üzerinde

durulması gereken konu anlamsız çıkan değişkenlerdir. Bu yüzden banka yatırımları üzerinde yapılacak çalışmalara daha fazla önem verilmelidir.

- Kaliteli çalışan nüfusu ve sektördeki sabit sermayenin artırmasının etkinliği artırdığı sonucuna varılmaktadır.
- Çalışan nüfus ve sabit sermaye 'deki artış toplam etkinlik düzeyi üzerinde olumlu bir etki yaratma ihtimali taşımaktadır. Bunun nedeni ise, çalışan nüfus ve sabit sermaye artışı süreci, sektör hizmetlerin ve faaliyetlerinin daha fazla iyileştirilmesi için teknik etkinliğin artırılacağı yönünde olmasıdır.
- 1990'lı yıllara ait dönemlerde ortaya çıkan olumlu gelişmelerin Asil Nadir'e ait yatırımlara ve bunlara bağlı inşaat yatırımları ile üniversitelerin sayıca artmasının etkileri olduğu değerlendirilmektedir.
- 2004 yılı ve sonrası dönemde beşeri ve fiziksel kaynakların iyi kullanıldığını göstermektedir.

Şekil 84. İnşaat Sektörü Toplam Faktör Verimliliği: 1977-2010

4. İnşaat Sektörünün Gelişimine Yönelik Politika Önerileri

Bu kısımda çalışma boyunca yapılan analiz ve tespitler ışığında sektöre açılım getirebilecek yönde politikalar belirlenmeye çalışılmıştır. Bunlar:

- Günümüzde kentleşme adına en önemli kavramlardan biri olan sürdürülebilirlik ve sürdürülebilir kalkınma hayati önemdedir. Sürdürülebilirlik için önemli dört doğal kaynak (arazi/toprak, enerji, su ve malzeme), Kuzey Kıbrıs'ta tamamıyla verimsiz olarak kullanılmakta ve tüketilmektedir. Bunun en önemli nedenlerinden biri de planlama olgusudur. Bu bağlamda ülkesel fiziki yapının planlanması, fiziki planın hazırlanması ve bunun için kullanımı konularında etkin bir yönetim anlayışı ile idari ve hukuki yapıların oluşturulması, oluşacak yapıların sektörü düzenleyecek ve denetleyecek şekilde yetkilendirilmesi ve yapılandırılması gerekecektir. Bu alandaki yapıların oluşmasına yönelik olarak ilgili mevzuatın ivedi bir şekilde hazırlanarak yasallaşması veya mevcut olanların güncellenmesi,
- Sektördeki imar izinlerinin ve emirnamelerin düzenlenip belirsizliklere ve güvensizliklere prim vermemesine dikkat edilmeli,
- Yatırım ve imar bölgelerinin ülkesel fiziki plan çerçevesinde belirlenerek hangi yıllar boyunca ve ne kadar bir kapasiteye ulaşıncaya kadar bölgelerin genişletilebileceğinin ilan edilmesi yoluyla piyasada öngörülebilirlik yaratılması,
- İnşaat sektörünün taahhütlü işler büyük ölçekli yatırımlarda yerli firmalardan oluşacak konsorsiyumları teşvik edici muafiyet mekanizmalarının yaratılması, know-how ve yeni sabit sermaye sağlayacak yabancı yatırımcılarla ortaklıkların teşvik edilmesi,
- Yabancı müteahhitlerin yurt içi devlet ihalelerine katılmaları hatta Türkiye'de Kuzey Kıbrıs için dağıtılan ihaleler dahil olmak şartı ile piyasada bağımsız faaliyet göstermeleriyle ilgili "rasyonel ve kısıtlayıcı koruma" tedbirler alınmalıdır. Altyapı yatırımlarının gerek işletmeler tarafından yapılmasının ekonomiye yaratacağı katma değer çok daha yüksek olacak, bunun yanında müteahhitler kapasite geliştirebilecek,
- Altyapı yatırımlarının planlanması ve projelendirilmesi çalışmanın makroekonomik kısmında önerilen Kamu Yatırımlar Merkezi tarafından belirlenmelidir. Projelendirme için gerekirse hizmet satın alınmalı, kamunun proje geliştirme kapasitesi ve buna bağlı olarak absorbe kapasitesi artırılmalıdır,
- Müteahhitler Birliği tarafından bir kontrol mekanizması oluşturularak bunun web sayfalarında halka açık bir şekilde lanse edilmesi sureti ile sektörde çalışan şirketlerin güvenilirliğinin ve tüketiciler açısından kontrolünün sağlanması,
- İnşaat şirketlerin zamanında bitirmeyi taahhüt edebilmesi için ruhsatlarının (irtifa koçanlarının) çıkmış olması, projeyi finanse edebileceğine dair banka yazısı vd. kriterler getirilmesi ve bunların müteahhitler birliği tarafından kontrolünü sağlayacak bir yapının oluşturulması,
- Bankaların teminat olarak tapu ve varlık değer kabul etmesi yanında proje temelli finansman imkanının da yaratılması, bunun karşılığında işletmelerin de gerçek değerli

- bilanço yapılarını oluşturmaya zorlayacak yasal düzenlemelerin hayata geçirilmesi,
- İnşaat sektöründe geleneksel olarak satış, piyasayla ilgili maliyetler, emek fiyatı dahil birçok gelir ve gider yabancı para, İngiliz sterlini üzerinden yapılmaktadır. Dolayısı ile Kur riskini minimize edilmesi için bir takım yasal önlemler alınması risk azaltma yöntemleri (hedging) ve ileri işlemler (forwarding) uygulamalarının bu sektörde de kullanılabilmesine imkan tanınması,
 - Arsa tahsisi ve benzeri devlet imkanlarının kullanımı yasal mevzuat ile objektif kriterlere bağlanmalı ve siyasi makamların “bireysel” yetkisinden kurtarılmalı,
 - Turistik veya sair üretim amaçlı rezerv arazilerin ihale usulü ile en yüksek fiyat ve en optimal proje önerisi sunan işletmeler arasında yarışma usulü ile dağıtılmasına imkan tanınmalı,
 - Tapu devir işlemlerinin daha hızlı yapılabilmesini sağlamak için sistem, teknoloji kullanımı ve insan kaynakları açısından güçlendirilmesi için adım atılması,
 - Sektördeki kalite, güven ve standart bazlı politikaların üretilmesi, yasal bağlamda malzeme ve kalite denetleme birimleri oluşturulmalı,
 - İnşaat sektöründeki Kayıtdışı ile mücadele etme yöntemlerinin artırılmalı, sektörde kayıtsız iş yapılmasının önüne geçilerek haksız rekabetin önlenmesi için ilgili Bakanlık ve Birlik birlikte çalışmalı,
 - Emlakçılar Birliği Yasası düzenlenmesi ve sektördeki satış ve benzeri faaliyetlerin çağdaş ve standart hale getirilmesi,
 - İnşaat sektörünü için stratejik olan Şehir Planlama, Karayolları Dairesi ve Planlama İnşaat dairesi arasında işbirliği, koordinasyon sağlanması,
 - İnşaat sektör ve ekonomiyle ilgili veriler, şeffaf ve düzenli olarak piyasaya sunulmalı ve paylaşılarak spekülasyon ve haksız kazanç fırsatları önlenmeli,
 - İnşaat sektöründeki ‘Uluslararası mal hakkı’ kullanımından dolayı yapılacak her türlü faaliyetin uluslararası normların içerisine yapılmasına şiddetle önem verilmesi ve yasalarla denetlenmesine imkan kılınması,
 - Kuzey’de yapılmakta olan veya yapılacak olan alt yapı yatırımlarının Güneydeki alt yapı sistemleri ile entegre olabilecek yönde planlanmalıdır. Bu bağlamda karayolları, enerji üretimi ve iletim hatları, kanalizasyon ve arıtma sistemleri, gölet, çöp depolama ve benzer alt yapı inşaatının adanın küçük ölçeği dikkate alınarak daha verimli sonuçlar üretebilmesi ve olası bir anlaşma durumunda tasarruf yaratabilmesi açısından entegre ve iki tarafın sistemlerini tamamlayıcı bir içerikte ele alınmalıdır.

EKLER

EK: 1

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyetinde İşletmelerde Toplam Kalite Yönetimi Uygulamaları ve Türkiye Karşılaştırması

1. Giriş

Toplam Kalite Yönetimi (TKY), Japonya'dan gelen akımla, özellikle 1980 ve 1990'lı yıllarda, ABD gibi dünyanın birçok gelişmiş ülkesinde yoğun bir biçimde uygulandı. Hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerdeki TKY uygulamaları üzerine çeşitli araştırmalar yapılmış olsa da KKTC'de çeşitli sektörlerdeki işletmelerin bu alandaki uygulamalarıyla ilgili pek fazla araştırma bulunmamaktadır. Bu nedenle, bu çalışmanın amaçları aşağıdaki gibidir:

- KKTC'deki işletmelerin TKY uygulama ve ISO belgesi alma girişimlerini, TKY uygulama nedenlerini ve TKY uygulamalarındaki engelleri araştırmak,
- Aldıkları kalite belgeleri veya kalite ödülleri ve bunları almalarındaki nedenleri belirlemek,
- Bu işletmelerin TKY uygulayabilme yetilerini ve TKY'nin iş sonuçları üzerindeki etkisini değerlendirmek,
- KKTC ve Türkiye'deki işletmeler ve KKTC'deki sektörler arasında, TKY unsurları ve TKY'nin uygulanmasına bağlı iş sonuçları arasında herhangi bir farklılık olup olmadığını test etmek,

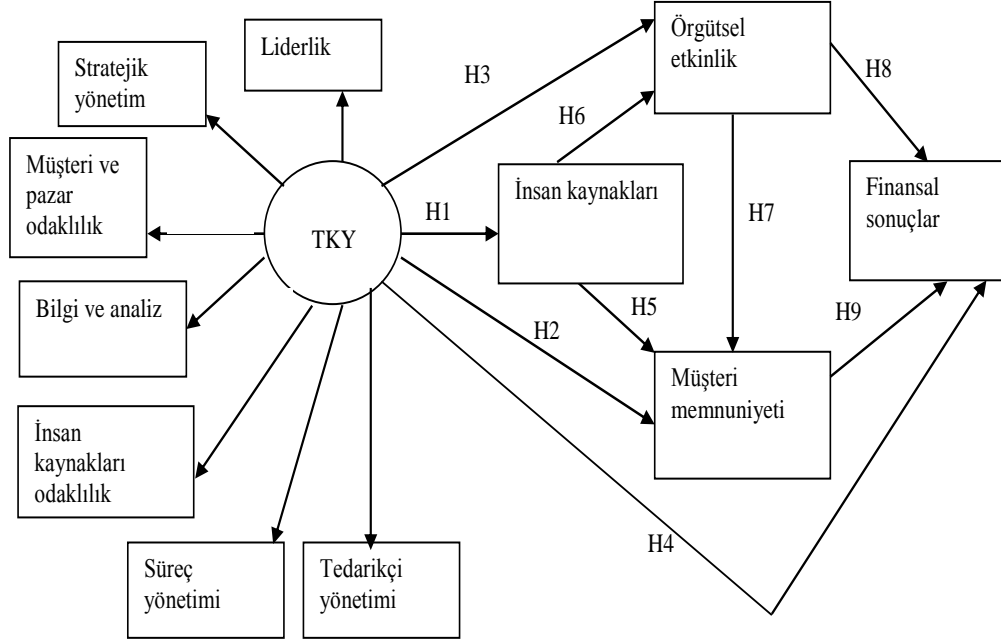
2. Teorik Çerçeve ve Metodoloji

Bu çalışma, Prof. Dr. İsmail Sıla'nın 2007 yılında *Journal of Operations Management* dergisinde, Amerikan şirketlerinin TKY uygulamaları üzerine yayınladığı bir çalışmadan uyarlanmıştır. Sıla'nın (2007) bu çalışmada geliştirdiği, TKY ve iş sonuçları arasındaki ilişkiyi test eden teorik model (Şekil 1), Sıla'nın ilk önce 2012'de Türkiye'de yaptığı anketlerle Türk firmalarına, daha sonra da 2014'te bir anket firmasına yaptırdığı anketlerle KKTC firmalarına uygulanmıştır. Bu modelde görüleceği gibi, TKY unsurları 7 başlık altında toplanmıştır: liderlik, stratejik yönetim, müşteri ve pazar odaklılık, insan kaynakları odaklılık, süreç yönetimi ve tedarikçi yönetimi. İş sonuçları işe 4 ayrı kategoride incelenmiştir:

- Müşteri memnuniyeti ile ilgili göstergeler,
- Finansal göstergeler,
- İnsan kaynaklarıyla ilgili göstergeler ve
- Örgütsel etkinlikle ilgili göstergeler.

Orijinal çalışmada yer almayan sosyal sorumlulukla ilgili göstergeler de bu çalışmaya dahil edilmiştir. Her başlık altında yer alan ölçümler çalışmanın sonunda verilmiştir. KKTC ekonomisinin 4 farklı sektöründen (Sanayi, Ticaret, inşaat, Turizm) elde ettiğimiz 132 geçerli anket bu araştırmanın sorularına yanıt bulmak için kullanılmıştır. Türkiye'nin çeşitli

sektörlerinden ise 157 geçerli anket toplanmıştır. Veriler, averaj, tek yollu ANOVA, yapısal eşitlik modellemesi (structural equation modeling), ve çoklu grup analizi (multiple grup analisin) gibi istatistiksel metotlar kullanılarak incelenmiştir.

Şekil 1. TKY ve iş sonuçları arasındaki ilişki [Kaynak: Sila (2007)]

3. KKTC'deki işletmelerin TKY uygulamaları, uygulama nedenleri ve karşılaşılan engeller

Tablo 1'de görüleceği gibi, KKTC'deki işletmeler, Türkiye'dekilere oranla resmi olarak daha az TKY uygulamakta ve ISO belgesi almaktadır. Kuzey Kıbrıs'taki firmaların TKY uygulama (23%) ve ISO belgesi alma oranları (24%) hemen hemen aynıyken, Türkiye'de ISO belgesi almak (53%) TKY uygulamaktan (44%) daha fazla rağbet görmektedir.

Tablo 1. TKY uygulama ve ISO belgesi alma oranları

	KKTC (N=132)	Türkiye (N=157)
İşletmenizde Toplam Kalite Yönetimi uygulandı mı?		
Evet	24%	44%
Hayri	76%	56%
İşletmeniz herhangi bir ISO belgesi aldı mı?		

Evet	23%	53%
Hayri	77%	47%

Kuzey Kıbrıs'taki firmalar, TKY uygulama nedenleri arasında (23 işletme bu soruyu yanıtladı) Tablo 2'de görülen 34 nedeni listeledi. Verilen nedenler arasında ilk sırada kaliteyi arttırmak yer alırken, bunu sırayla müşteri memnuniyetini, verimliliği, çalışma performansını ve saygınlığı arttırmak takip etti. Diğer öne çıkan nedenler arasında güven/iş güvenliği sağlamak, işletmede daha iyi kontrol elde etmek, müşteri talebi, kurumsallaşmak ve maliyeti düşürmek yer almıştır.

Ankete katılan firmaların ondu kuzu, TKY uygulamasında karşılaştıkları engeller arasında Tablo 3'deki 24 nedeni göstermiştir. En çok listelenen nedenler arasında kalifiye personel eksikliği yer alırken bunu devlet politikasıyla ilgili faktörler, bürokrasi, devlet olarak tanınmamışlık, zaman yetersizliği, belge almak için gereken para ve zamanla ilgili sıkıntılar, bilinçsiz ve duyarsız müşteriler ve karşılaşılan kalite rekabeti izlemiştir. Bazı işletmelerin verdikleri yanıtlar, TKY uygulamak hakkında aslında pek de bilinçli olmadıklarını göstermektedir. Örneğin, bu işletmeler, TKY uyguladıkları zaman ISO'da olduğu gibi belge aldıklarını düşünmekte ve kalite rekabeti olmasının aslında bir engel yerine, TKY uygulamak için teşvik edici bir neden teşkil ettiğini bilmemektedirler.

Tablo 2. TKY uygulama nedenleri

TKY uygulama nedenleri*	İşletme sayısı
Kaliteyi arttırmak	16
Müşteri memnuniyetini arttırmak	10
Verimlilik	5
Çalışma performansını arttırmak	4
Saygınlık	4
Güven/iş güvenliği	3
İşletmede daha iyi kontrol	3
Müşteri talebi	2
Kurumsallaşmak	2
Maliyeti azaltmak	2
AB projeleri	1
Çalışanlara karşı sorumluluk	1
Ciddiyet	1
CNP (ilaç standartlarına uygunluk) kuralları	1
Değişim hızını ve müşteri taleplerini karşılamak	1
Eksikleri görüp gidermek	1
Kaliteli ürünü uygun fiyata satabilmek	1
Müşteri ve çalışanı organizasyonun başarısına dahil	1

etmek	
Personel denetimi	1
Personel memnuniyetini arttırmak	1
Personel iletişimini arttırmak	1
Rekabet	1
Ürün çeşitliliğini artırma	1
Satış sonrası takip	1
Titizlik	1
Başarı	1
İhracat	1
Ürün teslimat süresini düşürmek	1
Değer oluşturmak	1
Standart ürün sunmak	1
Yapılan her işin kayıt altına alınması	1
Teslimat sonrası garanti	1
Üretim kapasitesini arttırmak	1
Dünya standartlarının takibi ve uygulanması	1

* Her anket katılımcısından en önemli üç neden yazması istenmiştir.

Tablo 3. TKY uygulamasında engeller

TKY uygulamasında engeller**	İşletme Sayısı
Kalifiye personel eksikliği	6
Devlet politikası/istikrarsız yönetim biçimi/devletin sektöre bakış açısının yetersizliği	4
Bürokrasi	3
Devlet olarak tanınmamışlık	2
Zaman yetersizliği	2
Belgenin alınması için harcanan para ve zaman	2
Bilinçsiz/duyarsız müşteri	2
Kaliteli ürünlerin Türkiye'den buraya gelmesi/kalite rekabeti	2
Yüksek vergiler	1
Adaptasyon	1
Fiyat rekabeti	1
Kalite denetiminin olmaması	1
Aşırı dokümantasyon	1

Sektördeki alt yapı eksikliği	1
Küçük piyasa ve ölçek	1
Ekonomik sıkıntılar	1
Performans eğitiminin olmaması	1
Tedarikte zorlanılan ürünler	1
İhracat yapamama	1
Disiplin	1
Alışkanlıkların değişmemesi	1
Tedarikçilerinin çoğunun bu kalite belgelerine sahip olmaması	1
Rakiplerin sertifikalarının olmaması	1
İşletmenin inancı	1

** Her anket katılımcısından en önemli üç engeli yazması istenmiştir.

Ankete katılan 22 işletme ayrıca daha önce aldıkları kalite belge ve ödülleri listelemişlerdir.

(Tablo 4). Bu belge veya ödülleri alma nedenleri (Tablo 5) arasında ilk üç sırayı kaliteyi arttırmak, saygınlık ve değer oluşturmak almıştır. Önem sırasına göre verilen diğer sebepler şöyledir: müşteri isteği, ihaleler, tedarikçi isteği, diğer sebepler ve maliyeti düşürmek.

Tablo 4. Alınan kalite belgeleri ve kalite ödülleri

Kalite belgeleri ve kalite ödülleri
ISO 9001
ISO 20000
ISO 22000
OHSAS 18001
ISO 22716
ISO 14001
TSE
TSEK
TS 2824 prEN 1338
TS EN 1339
TS 436 prEN 1340
TS EN 206-1
İş güvenliği ve sağlığı belgesi
Tüketiciler derneği 2014 kalite ve hizmet ödülü
World Sert derecelendirme ve denetleme kurumu sertifikası

Dünya optik fuarı en iyi cam ödülü (1999)
Yiyecek yarışması ödülü (2008)
UKAS
CNP (ilaç standartlarına uygunluk) belgesi
Müşteri memnuniyeti görüşleri ödülleri (1996-2011)
Holiday Check sitesinde %94 memnuniyet ödülü
Optik ve Optometrik Meslekler Derneği üyelerini temsil plaketi (2000)
Tüketiciler Derneği tüketiciye saygı ödülü (2009)
2013-2014 Zoover Most Recommended ödülü
Nano teknolojiyi camda ilk uygulayan patent (2006)
Avrupa ürünlerinde Türkiye piyasasında ithalat birinciliği
En iyi işletme ödülü (2011)
En başarılı restoran ödülü (2012)
Trip Advisor most popüler otel sertifikası (2014)
TSE hizmet yeterlilik belgesi (2014)

Tablo 5. Kalite belgeleri veya kalite ödülleri alma nedenleri

Kalite belgeleri veya kalite ödülleri alma nedenleri***	İşletme Sayısı
Kaliteyi arttırmak	32
Saygınlık	23
Değer oluşturma	19
Müşteri isteği	11
İhaleler	5
Tedarikçi isteği	4
Diğer	3
Maliyeti düşürmek	1

*** Her anket katılımcısına birden fazla neden seçme opsiyonu verilmiştir.

4. KKTC firmalarının TKY uygulayabilme seviyeleri ve TKY'nın iş sonuçları üzerindeki etkisi

EK-1'in ilk sütununda, KKTC'deki işletmelerin her TKY unsuruna verdiği yanıtların ortalama skoru görülmektedir. "1" skoru, unsurun en düşük seviyede uygulandığını, "5" skoru ise en yüksek seviyede uygulandığını göstermektedir. İki ile beş arasındaki sütunlar, bu ortalamaları sektör bazında vermekte, en son sütun ise, Türkiye'deki işletmelerin bu unsurlara verdikleri yanıtların ortalama skorlarını listelemektedir. Genel olarak, KKTC işletmelerinin Türk işletmelerine göre ortalama skorları daha yüksektir. Örneğin, "Liderlerimiz kalite performansı için sorumluluk alır" unsuru için KKTC firmalarının ortalama skoru 4.13'ken bu Türk işletmeleri için 4.06'dır. Ayrıca, liderlikle ilgili TKY unsurunun genel ortalaması KKTC işletmelerinde 3.87, Türk işletmelerinde ise 3.62'dir. Fakat bu farklılıkların istatistiksel olarak önemli olup olmadığını anlamak için daha gelişmiş metotlar kullanmak gerekmektedir. Bu yüzden, daha kesin sonuçlara varmak için tek yönlü ANOVA ve yapısal eşitlik modellemesi teknikleri kullanılmıştır.

4.1. Tek yönlü ANOVA: KKTC ve Türk Firmalarının Karşılaştırması

İlk önce, bu çalışmanın ekinde görülen 50 TKY unsurunun uygulanmasının ve TKY'nin uygulanmasına bağlı iş sonuçlarının KKTC ve Türk işletmeleri arasında farklılık göstermediğini belirlemek için tek yönlü ANOVA uygulanmıştır (Tablo 6). İstatistiksel sonuçlar ($P\text{-value}<0.05$) bu unsurlardan üçünün (liderlik, stratejik planlama ve süreç yönetimi) KKTC firmalarında, Türk firmalarına göre daha yüksek seviyede uygulandığını, diğer dördünün ise (müşteri ve pazar odaklılık, bilgi ve analiz, insan kaynakları odaklılık ve tedarikçi yönetimi) her iki ülke işletmelerinde aynı seviyede uygulandığını ortaya koymaktadır. Yine sonuçlar, TKY'nin uygulanmasına bağlı iş sonuçlarının (insan kaynakları, müşteri memnuniyeti, örgütsel etkinlik, finansal sonuçlar ve sosyal sorumluluk) KKTC firmalarında daha yüksek bir seviyede ($P\text{-value}<0.05$) gerçekleştiğini göstermektedir. Fakat aşağıda tartışıldığı gibi, çoklu grup analizi sonuçları, sadece skor ortalamalarını değerlendiren bu sonuçların aslında yanıltıcı olduğunu, bir model çerçevesinde ve bir bütün olarak bakıldığında, TKY unsurlarının uygulanmasının ve TKY-iş sonuçları arasındaki ilişkinin tamamıyla böyle olmadığını göstermektedir (Tablo 8'e bakınız). Zaten TKY literatürü, TKY'nin iş sonuçları üzerindeki etkisinin anlamlı olabilmesi için TKY unsurlarının hep birlikte bir bütün olarak uygulanması gerektiği, bölük pörçük uygulamaların başarısız olacağı yönündedir.

4.2. Sektörler arası karşılaştırma

Yukardakine benzer analizler, KKTC'de sektörler arasındaki farklılıkları belirlemek için de yapılmıştır (Tablo 7). Yapılan ANOVA analizlerinde, her ne kadar sektörler arasında farklılıklar görülme de ($P\text{-value}>0.05$), yine TKY-iş sonuçları modeli çerçevesinde bir bütün olarak test edildiği zaman, Tablo 8'de görülen farklılıklar ortaya çıkmıştır. Bu farklılıklar, çoklu grup analizleri başlığı altında incelenecektir.

TKY								
İş sonuçları	Source of Variation	Sum of squares	df	Mean Square	F	P-value	F crit	Sonuçlar
Liderlik	Between Groups	4.3115	1	4.3115	7.2440	0.007531	3.8741	Anlamlı
	Within Groups	170.8184	287	0.5952				KKTC'de daha yüksek
	Total	175.1299	288					
Stratejik planlama	Between Groups	6.4006	1	6.4006	9.0092	0.002922	3.8741	Anlamlı
	Within Groups	203.9004	287	0.7105				KKTC'de daha yüksek
	Total	210.3010	288					
Müşteri ve pazar odaklılık	Between Groups	0.1174	1	0.1174	0.2417	0.623345	3.8741	Anlamsız
	Within Groups	139.4272	287	0.4858				Her iki ülkede de aynı
	Total	139.5446	288					
Bilgi ve analiz	Between Groups	0.6750	1	0.6750	1.2847	0.257981	3.8741	Anlamsız
	Within Groups	150.7949	287	0.5254				Her iki ülkede de aynı
	Total	151.4699	288					
İnsan kaynakları odaklılık	Between Groups	2.3703	1	2.3703	3.1097	0.078892	3.8741	Anlamsız
	Within Groups	218.7589	287	0.7622				Her iki ülkede de aynı
	Total	221.1292	288					
Süreç yönetimi	Between Groups	3.3347	1	3.3347	5.3372	0.021584	3.8741	Anlamlı
	Within Groups	179.3153	287	0.6248				KKTC'de daha yüksek
	Total	182.6500	288					
Tedarikçi yönetimi	Between Groups	0.2619	1	0.2619	0.4231	0.515931	3.8741	Anlamsız
	Within Groups	177.6714	287	0.6191				Her iki ülkede de aynı
	Total	177.9333	288					
Müşteri memnuniyeti	Between Groups	7.3709	1	7.3709	14.9365	0.000138	3.8741	Anlamlı
	Within Groups	141.6295	287	0.4935				KKTC'de daha yüksek
	Total	149.0004	288					
İnsan kaynakları	Between Groups	2.6916	1	2.6916	4.4480	0.035809	3.8741	Anlamlı
	Within Groups	173.6758	287	0.6051				KKTC'de daha yüksek
	Total	176.3675	288					
Örgütsel etkinlik	Between Groups	1.7458	1	1.7458	4.3666	0.037531	3.8741	Anlamlı
	Within Groups	114.7431	287	0.3998				KKTC'de daha yüksek
	Total	116.4888	288					
Finansal sonuçlar	Between Groups	6.6001	1	6.6001	12.8597	0.000394	3.8741	Anlamlı
	Within Groups	147.2995	287	0.5132				KKTC'de daha yüksek
	Total	153.8996	288					
Sosyal sorumluluk	Between Groups	7.4849	1	7.4849	10.6598	0.001228	3.8741	Anlamlı
	Within Groups	201.5198	287	0.7022				KKTC'de daha yüksek
	Total	209.0047	288					

Tablo 6. KKTC ve Türk şirketlerinde TKY unsurlarının uygulanmasının ve TKY'nin uygulanmasına bağlı iş sonuçlarının karşılaştırması

TKY unsurları ve iş sonuçları	Source of Variation	Sum of squares	df	Mean Square	F	P-value	F crit	Sonuçlar
Liderlik	Between Groups	1.4126	3	0.4709	0.8192	0.4856	2.6760	Anlamsız
	Within Groups	72.9998	127	0.5748				Tüm sektörlerde aynı
	Total	74.4124	130					
Stratejik planlama	Between Groups	0.4877	3	0.1626	0.2934	0.8301	2.6760	Anlamsız
	Within Groups	70.3671	127	0.5541				Tüm sektörlerde aynı
	Total	70.8548	130					
Müşteri ve pazar odaklılık	Between Groups	0.7740	3	0.2580	0.6157	0.6061	2.6760	Anlamsız
	Within Groups	53.2234	127	0.4191				Tüm sektörlerde aynı
	Total	53.9975	130					
Bilgi ve analiz	Between Groups	2.2552	3	0.7517	1.7163	0.1667	2.6760	Anlamsız
	Within Groups	55.6260	127	0.4380				Tüm sektörlerde aynı
	Total	57.8812	130					
İnsan kaynakları odaklılık	Between Groups	0.2725	3	0.0908	0.1455	0.9324	2.6760	Anlamsız
	Within Groups	79.2605	127	0.6241				Tüm sektörlerde aynı
	Total	79.5330	130					
Süreç yönetimi	Between Groups	0.4425	3	0.1475	0.2848	0.8363	2.6760	Anlamsız
	Within Groups	65.7759	127	0.5179				Tüm sektörlerde aynı
	Total	66.2183	130					
Tedarikçi yönetimi	Between Groups	3.4399	3	1.1466	1.8960	0.1336	2.6760	Anlamsız
	Within Groups	76.8043	127	0.6048				Tüm sektörlerde aynı
	Total	80.2442	130					
Müşteri memnuniyeti	Between Groups	0.6004	3	0.2001	0.6086	0.6106	2.6760	Anlamsız
	Within Groups	41.7584	127	0.3288				Tüm sektörlerde aynı
	Total	42.3588	130					
İnsan kaynakları	Between Groups	0.8995	3	0.2998	0.5146	0.6729	2.6760	Anlamsız
	Within Groups	73.9955	127	0.5826				Tüm sektörlerde aynı
	Total	74.8950	130					
Örgütsel etkinlik	Between Groups	1.1508	3	0.3836	1.1349	0.3376	2.6760	Anlamsız
	Within Groups	42.9250	127	0.3380				Tüm sektörlerde aynı
	Total	44.0758	130					
Finansal sonuçlar	Between Groups	1.4647	3	0.4882	1.2190	0.3056	2.6760	Anlamsız
	Within Groups	50.8687	127	0.4005				Tüm sektörlerde aynı
	Total	52.3333	130					
Sosyal sorumluluk	Between Groups	0.4728	3	0.1576	0.2611	0.8533	2.6760	Anlamsız
	Within Groups	76.6627	127	0.6036				Tüm sektörlerde aynı
	Total	77.1355	130					

Tablo 7. KKTC'nin 4 sektöründe, TKY unsurlarının uygulanmasının ve TKY'nin uygulanmasına bağlı iş sonuçlarının karşılaştırması

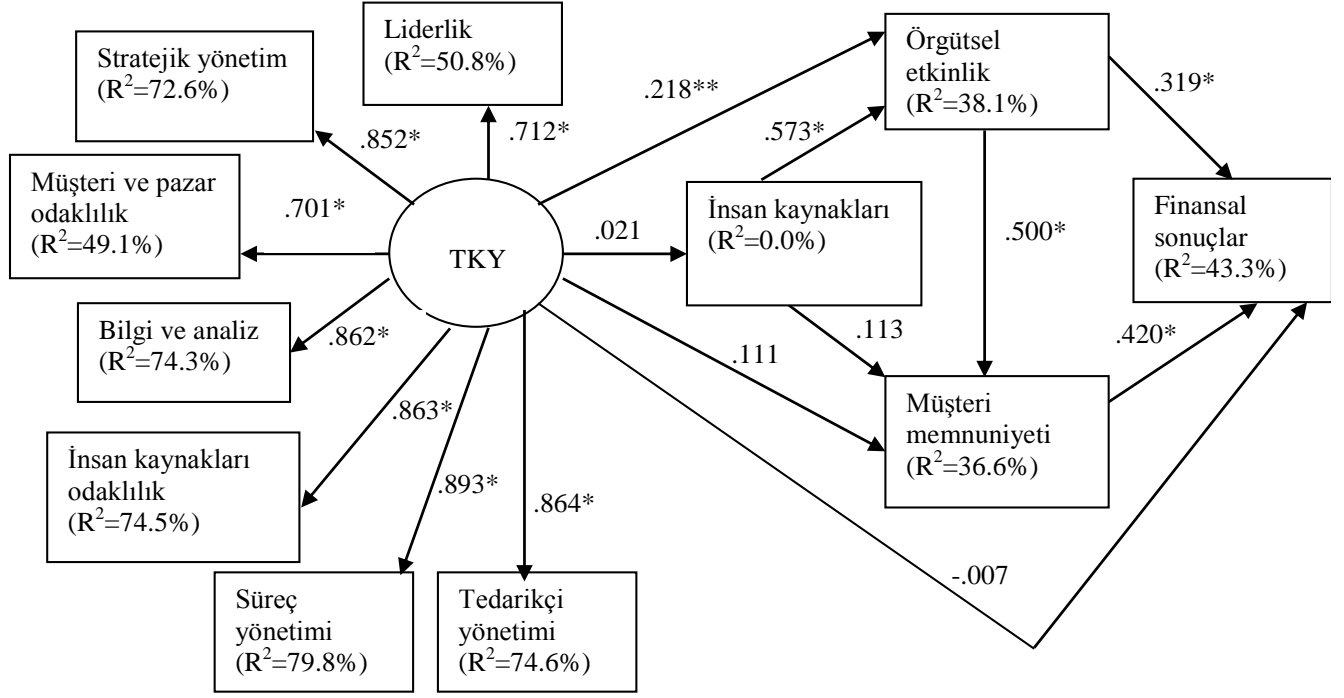
5.

Yapısal eşitlik modellemesi

5.1.

KKTC-Türkiye

Yapısal eşitlik modellemesinin KKTC ve Türk firmaları için sonuçları Şekil 2 ve Şekil 3’de verilmiştir. Uyum endeksleri (fit indeks), her iki ülkenin verilerinin modele uyduğunu göstermektedir (özellikle de CFI>0.90 ve SRMR<0.10 olduğu için). CFI, Türk işletmelerinde daha yüksek, SRMR de daha düşük olduğu için, modelin Türk işletmelerine daha iyi uyduğu söylenebilir. Şekil 3’de görüleceği gibi, Türk firmaları için sadece TKY ve finansal sonuçlar arasındaki ilişki ve insan kaynaklarıyla müşteri memnuniyeti arasındaki ilişki anlamsız çıkmıştır. Bu sonuç, Sıla’nın (2007), modeli Amerikan işletmelerine uyguladığı çalışmasındaki sonuçlarla birebir örtüşmektedir. KKTC firmalarında ise (Şekil 2), bu iki ilişkiye ek olarak, TKY’nın insan kaynakları ve müşteri memnuniyetiyle direkt ilişkileri anlamsız çıkmıştır. Özellikle, insan kaynakları sonuçları ile ilişkisinin sıfır seviyesinde olması ($R^2 = 0\%$) dikkat çekicidir. İki ülke arasındaki model ilişkilerinin karşılaştırması çoklu grup analizleri bölümünde daha kapsamlı bir şekilde yapılacaktır.

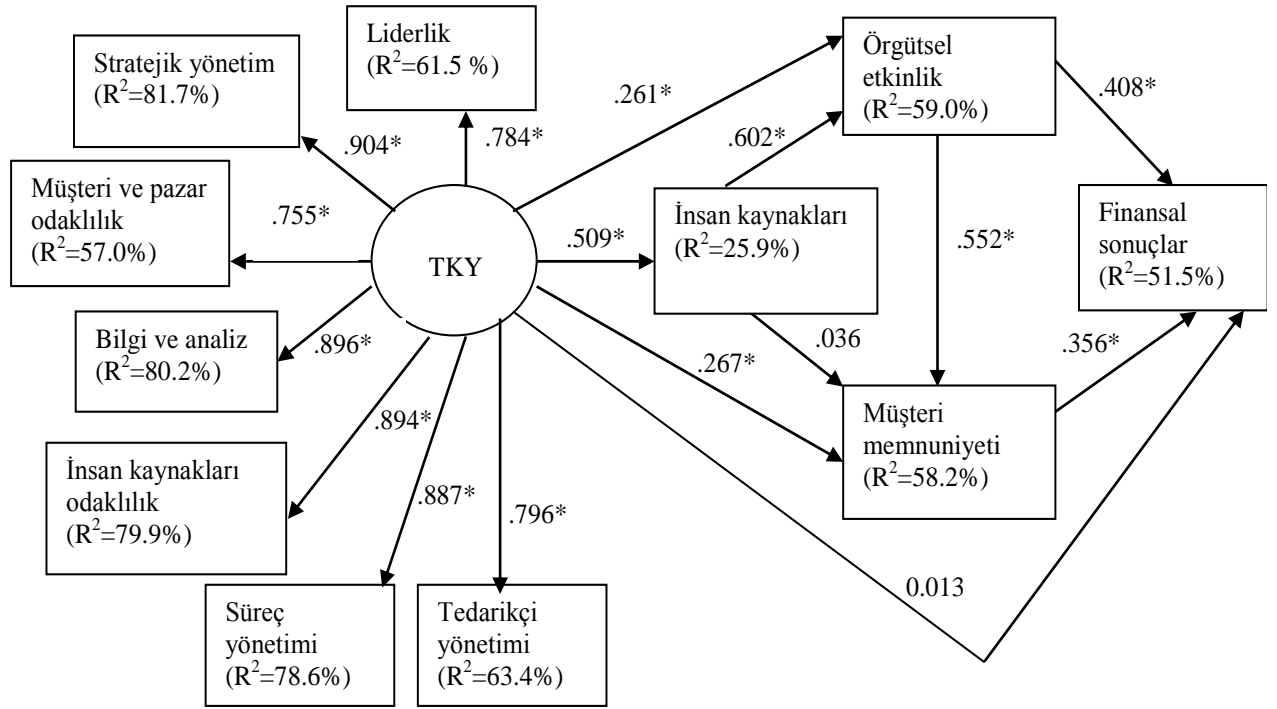

* $p < 0.001$
 ** $p < 0.01$

Fit indices

S-B χ^2 = 77.26
 d.f. = 39
 S-B χ^2 /d.f. = 1.98, p-Value = 0.00025
 Robust CFI = .92
 SRMR = .053

Figür 2. KKTC firmaları için empirik sonuçlar

* $p < 0.001$

Fit indices

S-B χ^2 = 84.85
d.f. = 39
S-B χ^2 /d.f. = 2.18, p-Value = 0.00003
Robust CFI = .96
SRMR = .037

Figür 3. Türk firmaları için empirik sonuçlar

5.2.

Sanayi-Ticaret-İnşaat-Turizm sektörleri

Yapısal eşitlik modellemesinin her sektör için özet sonuçları aşağıda görülmektedir (sektörler için, Şekil 2 ve Şekil 3'dekine benzer detaylara burada yer verilmemiştir):

Sanayi için uyum endeksleri:

$\chi^2 = 74.988$, d.f. = 39, χ^2 /d.f. = 1.92, p-Value = 0.00047, CFI = 0.85, SRMR = 0.082

Ticaret: $\chi^2 = 57.403$, d.f. = 39, χ^2 /d.f. = 1.47, p-Value = 0.02889, CFI = 0.95, SRMR = 0.078

Turizm: $\chi^2 = 50.515$, d.f. = 39, χ^2 /d.f. = 1.30, p-Value = 0.10245, CFI = 0.96, SRMR = 0.058

İnşaat: $\chi^2 = 65.028$, d.f. = 39, χ^2 /d.f. = 1.67, p-Value = 0.00555, CFI = 0.82, SRMR = 0.091

Bu sonuçlardan, modelin, Ticaret ve Turizm işletmeleri için uyumlu ($CFI > 0.90$ ve $SRMR < 0.10$), Sanayi ve İnşaat işletmeleri için uyumsuz olduğu anlaşılmaktadır ($CFI < 0.90$). Fakat numune büyüklüklerinin küçük olması (özellikle inşaat işletmelerinin sayısı 22'ydi), bu sonuçların biraz ihtiyatlı bir biçimde yorumlanmasını gerektirmektedir. Sanayi ve İnşaat firmalarının verileri modele uymadığı için, bu iki sektör, çoklu grup analizlerine dahil edilmemiştir. Yani, sadece Ticaret ve Turizm işletmeleri arasında çoklu grup analizi kullanarak karşılaştırma yapılmıştır (Tablo 8).

6.

Çoklu grup analizleri (Multiple group analysis)

6.1. KKTC-Türkiye

Çoklu grup analizi, yapısal eşitlik modellemesinin bir uzantısı olarak iki veya daha fazla numune arasında farklılıklar olup olmadığını incelemek için kullanılabilir. Bu bağlamda, ilk önce, KKTC ve Türk firmaları arasındaki farklılıklar, daha sonra da Ticaret ve Turizm şirketleri arasındaki farklılıklar, model çerçevesi içinde test edilmiştir. Ülke farklılıkları için yapılan testin sonuçları ($S-B^2 = 188.12$, d.f. = 93, $S-B^2/d.f. = 2.02$, p-Value = 0.00000, Robust CFI = 0.93, SRMR = 0.149), SRMR değerinin 0.10'dan yüksek olması nedeniyle modeldeki ilişkilerin KKTC ve Türk firmaları için genel olarak bir farklılık gösterdiğini ortaya çıkarmıştır. Daha detaylı analizler, Tablo 8'de görülen farklılıkları ortaya çıkarmıştır. Yedi TKY unsurundan ikisi dışında hepsi, her iki ülke işletmelerinde benzer seviyelerde uygulanmaktadır. Müşteri ve pazar odaklılık Türk işletmelerinde daha güçlü, tedarikçi yönetimi ise KKTC işletmelerinde daha etkilidir. KKTC işletmelerinde, TKY yönetimi ile müşteri memnuniyeti ve insan kaynakları arasında anlamlı bir ilişki görülmezken bu ilişkiler Türk işletmelerinde güçlüdür. Örgütsel etkinliğin müşteri memnuniyeti üzerindeki etkisi de Türk işletmelerinde daha fazladır. Modeldeki diğer ilişkilerle ilgili iki ülke arasında fark görülmemiştir.

Etkileyen	Etkilenen	KKTC-Türkiye	Ticaret-Turizm***
TKY	Liderlik	İstatistiksel olarak anlamlı ama fark yok	İstatistiksel olarak anlamlı ama fark yok
TKY	Stratejik yönetim	İstatistiksel olarak anlamlı ama fark yok	Turizm firmalarında biraz daha güçlü
TKY	Müşteri ve pazar odaklılık	Türk firmalarında biraz daha güçlü	İstatistiksel olarak anlamlı ama fark yok
TKY	Bilgi ve analiz	İstatistiksel olarak anlamlı ama fark yok	Ticaret firmalarında biraz daha güçlü
TKY	İnsan kaynakları odaklılık	İstatistiksel olarak anlamlı ama fark yok	Turizm firmalarında biraz daha güçlü
TKY	Süreç yönetimi	İstatistiksel olarak anlamlı ama fark yok	Ticaret firmalarında daha güçlü
TKY	Tedarikçi yönetimi	KKTC firmalarında biraz daha güçlü	Turizm firmalarında daha güçlü
TKY	İnsan kaynakları	Türk firmalarında çok daha güçlü*	İstatistiksel olarak ne anlamlı ne de farklı
TKY	Müşteri memnuniyeti	Türk firmalarında çok daha güçlü**	Turizm firmalarında çok daha güçlü****
TKY	Örgütsel etkinlik	İstatistiksel olarak anlamlı ama fark yok	İstatistiksel olarak ne anlamlı ne de farklı
TKY	Finansal sonuçlar	İstatistiksel olarak ne anlamlı ne de farklı	İstatistiksel olarak ne anlamlı ne de farklı
İnsan kaynakları	Müşteri memnuniyeti	İstatistiksel olarak ne anlamlı ne de farklı	İstatistiksel olarak ne anlamlı ne de farklı
İnsan kaynakları	Örgütsel etkinlik	İstatistiksel olarak anlamlı ama fark yok	Turizm firmalarında daha güçlü
Örgütsel etkinlik	Müşteri memnuniyeti	Türk firmalarında biraz daha güçlü	İstatistiksel olarak anlamlı ama fark yok
Örgütsel etkinlik	Finansal sonuçlar	İstatistiksel olarak anlamlı ama fark yok	İstatistiksel olarak anlamlı ama fark yok
Müşteri memnuniyeti	Finansal sonuçlar	İstatistiksel olarak anlamlı ama fark yok	İstatistiksel olarak ne anlamlı ne de farklı

* KKTC'deki firmalarda, TKY ve insan kaynaklarıyla ilgili iş sonuçları arasında önemli bir ilişki bulunmamıştır

** KKTC'deki firmalarda, TKY ve müşteri memnuniyetiyle ilgili iş sonuçları arasında önemli bir ilişki bulunmamıştır

*** Model, Sanayi ve İnşaat sektörlerindeki şirketlere uyumlu bulunmadığı için bu sektörler karşılaştırmaya dahil edilmemiştir

**** Ticaret firmalarında, TKY ve müşteri memnuniyetiyle ilgili iş sonuçları arasında önemli bir ilişki bulunmamıştır

Tablo 8. TKY unsurlarının ve TKY unsurları-iş sonuçları arasındaki ilişkinin Kuzey Kıbrıs ve Türk firmaları ve Kuzey Kıbrıs'daki sektörler arasındaki karşılaştırması

6.2. Ticaret-turizm

Bu iki sektörü karşılaştırmak için yapılan çoklu grup analizi sonuçları şunlardır:

$\chi^2 = 141.645$, d.f. = 93, $\chi^2/d.f. = 1.52$, p-Value = 0.00087, CFI = 0.93, SRMR = 0.160.

Yine SRMR'ın 0.10'dan yüksek olması nedeniyle iki sektör arasında farklılıklar olduğu anlaşılmaktadır. Bu farklılıklar Tablo 8'de görülmektedir. Liderlik ile müşteri ve pazar odaklılık her iki sektörde aynı seviyede uygulanmaktadır. Bilgi ve analiz ve süreç yönetimi Ticaret işletmelerinde daha güçlüyken, stratejik yönetim, insan kaynakları odaklılık ve tedarikçi yönetimi Turizm işletmelerinde daha etkili bir şekilde gerçekleşmektedir. İş sonuçları ile ilgili analizlerde, Ticaret işletmelerinde TKY ve müşteri memnuniyeti arasında bir ilişki bulunmazken, bu ilişkinin Turizm işletmelerinde güçlü olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. İnsan kaynaklarıyla ilgili iş sonuçlarının örgütsel etkinlik üzerindeki etkisi de Turizm

işletmelerinde daha güçlüdür. Diğer model ilişkileriyle ilgili iki sektör arasında başka farklılıklar bulunmamıştır.

7.

Bulguların özeti

Bu araştırmada yapılan çeşitli analizler ışığında varılan sonuçların özeti aşağıdaki gibidir:

- Kuzey Kıbrıs'taki firmalarda, Türk firmalarına göre TKY uyulama ve ISO belgesi alma oranı çok düşüktür.
 - Kuzey Kıbrıs'taki firmaların TKY uygulama nedenleri arasında ilk sırayı kaliteyi arttırmak yer alırken, bunu sırayla müşteri memnuniyetini, verimliliği, çalışma performansını ve saygınlığı arttırmak takip etmektedir.
 - Kuzey Kıbrıs'taki firmaların, TKY uygulamasında karşılaştıkları engeller arasında kalifiye personel eksikliği ilk sırada yer alırken, bunu devlet politikasıyla ilgili faktörler, bürokrasi, devlet olarak tanınmamışlık, zaman yetersizliği, belge almak için gereken para ve zamanla ilgili sıkıntılar, bilinçsiz ve duyarsız müşteriler ve karşı karşıya oldukları kalite rekabeti izlemiştir. Bazı işletmelerin verdikleri yanıtlar, TKY uygulamak hakkında aslında pek de bilinçli olmadıklarını göstermektedir.
 - Bu firmaların, kalite belge veya ödülleri alma nedenleri arasında kaliteyi arttırmak, saygınlık ve değer oluşturmak ilk üç sırada yer almıştır. Önem sırasına göre diğer sebepler, müşteri isteği, ihaleler, tedarikçi isteği, diğer sebepler ve maliyeti düşüşü olmuştur.
 - Birlerinden bağımsız olarak bakıldığında, TKY unsurlarından üçünün (liderlik, stratejik planlama ve süreç yönetimi) KKTC firmalarında, Türk firmalarına göre daha yüksek seviyede uygulandığı, diğer dördünün işe (müşteri ve pazar odaklılık, bilgi ve analiz, insan kaynakları odaklılık ve tedarikçi yönetimi) her iki ülke işletmelerinde aynı seviyede uygulandığı görülmektedir. Yine sonuçlar, TKY'nin uygulanmasına bağlı iş sonuçlarının (insan kaynakları, müşteri memnuniyeti, örgütsel etkinlik, finansal sonuçlar ve sosyal sorumluluk) KKTC firmalarında daha yüksek bir seviyede gerçekleştiğini göstermektedir.
- Fakat çoklu grup analizi sonuçları, sadece skor ortalamalarını değerlendiren bu tek değişkenli analizlerin aslında yanıltıcı olduğunu, bir model çerçevesinde ve bir bütün olarak bakıldığında, su sonuçlara işaret etmektedir:
- o TKY'nin 5 unsuru (liderlik, stratejik yönetim, bilgi ve analiz, insan kaynakları odaklılık, süreç yönetimi) iki ülke işletmelerinde benzer seviyelerde uygulanmaktadır. Diğer 2 unsurdan müşteri ve pazar odaklılık Türk işletmelerinde daha etkilidir. Tedarikçi yönetimi ise KKTC işletmelerinde daha güçlüdür. Bunun sebebi, KKTC işletmelerinin tedarik zincirlerinin daha küçük ve çalıştıkları tedarikçilerin sayısının daha az olmasından dolayı olabilir.

- KKTC işletmelerinde, TKY yönetimi ile müşteri memnuniyeti arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır. Zaten yukarıda bahsedildiği gibi, TKY'nın önemli unsurlarından biri olan müşteri ve pazar odaklılık, Kuzey Kıbrıs'taki işletmelerde daha düşük bir seviyede uygulanmaktadır. Müşteri memnuniyetinin zayıf olmasının en önemli nedenleri arasında bunun yer aldığını söyleyebiliriz. Örgütsel etkinlikle (maliyet, kalite, verimlilik, devir süresi, hata ve kusur sayısı, tedarikçi performansı) müşteri memnuniyeti arasındaki ilişkinin Türk işletmelerine göre daha zayıf olması da müşteri memnuniyetini negatif bir biçimde etkilemektedir.
- Ayrıca, KKTC'deki işletmelerde, TKY ve insan kaynakları arasında pozitif bir ilişki görülmemiştir. Bunun sebepleri arasında, işletmelerin TKY uygulamasında karşılaştıkları en büyük engel olarak saydıkları kalifiye personel eksikliği veya insan kaynakları yönetimine verdikleri önemin yetersizliği olabilir. Be sebeplerden dolayı, KKTC'deki işletmelerin, TKY uygulamalarıyla iş sonuçları arasındaki bağı daha iyi kurmaları ve bu uygulamaların iş sonuçları üzerindeki etkisini yakından takip etmeleri gerekmektedir.

- Yapılan tek değişkenli analizlerde, sektörler arasında, TKY unsurlarının uygulanmasında ve iş sonuçlarının değerlerinde farklılıklar görülmemiştir. Fakat TKY-iş sonuçları modeli çerçevesinde bir bütün olarak test edildiği zaman, bu modelin Ticaret ve Turizm işletmeleri için daha uygun olduğu ortaya çıkmıştır. Yapılan analizler sonucunda iki sektör arasında bazı farklılıklar olduğu anlaşılmaktadır:

- Liderlik ile müşteri ve pazar odaklılık her iki sektörde aynı seviyede uygulanmaktadır.
- Bilgi ve analiz ve süreç yönetimi Ticaret işletmelerinde daha ileri seviyededir.
- Stratejik yönetim, insan kaynakları odaklılık ve tedarikçi yönetimi, Turizm işletmelerinde daha etkili bir şekilde uygulanmaktadır.
- Ticaret işletmelerinde, TKY unsurlarının müşteri memnuniyetine pozitif bir etkisi yoktur. Fakat Turizm işletmelerinde, TKY'nin müşteri memnuniyetini arttırdığı görülmektedir.
- İnsan kaynaklarıyla ilgili iş sonuçlarının örgütsel etkinlik üzerindeki etkisi Turizm işletmelerinde daha güçlüdür. Turizm işletmelerinin insan kaynaklarına daha odaklı olması bu sonucun elde edilmesinde etkili olmuştur.
- Diğer model ilişkileri iki sektör arasında farklılıklar göstermemektedir.

8. Tavsiye ve Öneriler

KKTC firmalarında TKY uyulama ve ISO belgesi alma oranının çok düşük olması, ülkedeki firmalar arasında kalite farkındalığının artırılması için girişimlerde bulunulması gerektiğini göstermektedir. Devletin ilgili kurumlarına bu konuda büyük görevler düşmektedir. Örneğin, kalite yönetimi konusunda geniş çaplı bilgilendirme seminerleri düzenlenebilir. Ayrıca,

Avrupa'daki Avrupa Kalite Yönetimi Vakfı (EFQM) kalite yönetim modeli ve/veya ABD'deki Malcolm Baldrige Ulusal Kalite Ödülü (MBNQA) modeli gibi bir modelin uygulanması, ülkedeki işletmeler arasında sürdürülebilir bir performans mükemmelliği eleştirmekte ve dolayısıyla rekabet güçlerini arttırmakta faydalı olacaktır. Her yıl bu modelleri en başarılı şekilde uygulayan değişik sektörlerden işletmelere ödülleri, MBNQA'da olduğu gibi, kaliteye verilen önemin bir göstergesi olarak, devletin en yüksek makamı tarafından takdim edilebilir. İşletmeler, bu çalışmada kullanılan TKY modelini de öz değerlendirme için kullanabilirler. Zaten bu modeldeki TKY unsurları, EFQM ve MBNQA'deki unsurlarla örtüşmektedir.

İşletmelerin, TKY'nın uygulamasında karşılaşılan bazı önemli engellerin de üstesinden gelmesi gerekmektedir. Bunlar arasında, uygulama için gerekli zaman, para, caba ve kararlılık önemli yer tutmaktadır. TKY'in etkili olabilmesi için bir organizasyonun tüm çalışanları tarafından uygulanması zorunludur. Bu yüzden tüm çalışanların TKY konusunda eğitilmesi gereklidir. Uygulamada karşılaşılan engeller arasında üst sırada yer alan devlet politikası, istikrarsız yönetim biçimi, devletin sektöre bakış açısının yetersizliği, bürokrasi ve devlet olarak tanınmama gibi sorunların ortadan kaldırılması için devlet çapında girişimler başlatılmalı ve en üst düzeyde kalite programları için destek sağlanmalıdır.

KKTC'deki işletmelerin, işletme başarısının en temel faktörlerinden biri olan müşteri ve pazar odaklılıkta yetersiz kalması büyük bir eksidir ve müşteri memnuniyetini negatif bir biçimde etkilemektedir. Diğer büyük bir eksiklik ise TKY unsurlarının insan kaynakları üzerinde pozitif bir etkisi olmamasıdır. TKY, müşteri ve insan kaynakları odaklı bir yönetim felsefesidir ve doğru uygulanan bir TKY programı bu açıkların kapatılmasında faydalı olacaktır. TKY uygulamalarının tüm iş sonuçları üzerindeki etkilerini güçlendirmek için diğer TKY unsurlarının da bir bütünün parçaları olarak birlikte, koordineli bir biçimde uygulanması ve bu etkilerin yakından takip edilip ölçülmesi lazımdır. Özellikle KKTC'deki Sanayi ve İnşaat işletmelerinin TKY ve iş unsurları arasındaki bağı daha iyi kurmaları gerekmektedir. EFQM gibi bir modelin uygulanması, TKY'nin etkili bir biçimde hayata geçirilmesinde bir yol haritası görevi görecektir.

EK-1. Ülke ve sektör bazında TKY uygulamalarının ve iş sonuçlarının seviyeleri

Lütfen ölçeği 1=Kesinlikle katılmıyorum, 2=Katılmıyorum, 3=Ne katılıyorum Ne katılmıyorum, 4=Katılıyorum, 5=Kesinlikle Katılıyorum durumlarını ifade eden aşağıdaki sorulara yanıtınızı belirtiniz. Soruların doğru yada yanlış yanıtları yoktur, lütfen sadece fikrinizi belirtiniz.

	KKTC (N = 132)	KKTC Sanayi (N = 37)	KKTC Ticaret (N = 42)	KKTC İnşaat (N = 22)	KKTC Turizm (N = 30)	Türkiye (N = 157)
I. LİDERLİK						
Liderlerimiz kalite performansı için sorumluluk alır.	4.13	4.30	4.07	4.36	3.87	4.06
Liderlerimiz kalite iyileştirmelerini firma karını artırmanın bir yolu olarak görür.	3.96	4.00	3.98	4.18	3.77	4.01
Liderlerimiz kalite hedeflerine ulaşmak için teşvikler sunar.	3.83	3.86	3.90	3.50	3.97	3.66
Liderlerimiz kaliteye maliyetten daha fazla önem verir.	3.78	3.89	3.48	4.27	3.73	3.25
Liderlerimiz organizasyonun topluma etkilerinin (sosyal sorumluluk) üzerinde durur.	3.67	3.78	3.39	4.05	3.67	3.31
İdare sistemimiz yönetimi yaptığı eylemlerden sorumlu tutar.	3.88	4.00	3.69	4.09	3.87	3.74
İdare sistemimiz işletmemizin faaliyetleri konusunda ve yönetim kurulu üyelerinin seçiminde şeffaftır.	3.81	3.72	3.78	3.86	3.97	3.36
Ortalama skor	3.87	3.94	3.76	4.05	3.84	3.62
II. STRATEJİK PLANLAMA						
Misyonumuz kalite üzerine odaklanmıştır.	4.20	4.30	4.10	4.36	4.10	3.77
Hedeflerimize nasıl ulaşacağımız konusunda net ve uzun dönemli bir görüşümüz vardır.	3.92	4.08	3.81	4.18	3.67	3.62
Kısa ve uzun dönemli hedeflerimizi kapsamlı bir planlama süreci ile belirler ve değerlendiririz.	3.89	4.00	3.83	3.77	3.93	3.55
Kalite odaklı stratejilerin başarıyla uygulanması için yeterli kaynakları tahsis ederiz.	3.83	4.00	3.73	3.68	3.87	3.41
İşletmeni her seviyesinde, hedefleri belirlemek ve eylem planlarını yapmak için takımlar görevlendirilir.	3.46	3.35	3.36	3.55	3.70	3.41
Müşterilerimiz, çalışanlarımız ve tedarikçilerimizin ihtiyaç ve talepleri için kaynak aktarıyoruz.	3.66	3.72	3.71	3.55	3.63	3.41
Ortalama skor	3.83	3.91	3.76	3.85	3.82	3.53

IV. BİLGİ VE ANALİZ

KKTC (N = 132)	KKTC Sanayi (N = 37)	KKTC Ticaret (N = 42)	KKTC İnşaat (N = 22)	KKTC Turizm (N = 30)	Türkiye (N = 157)
----------------	----------------------	-----------------------	----------------------	----------------------	-------------------

III. MÜŞTERİ VE PAZAR ODAKLILIK

Müşterilerimizin memnuniyetini, rakiplerimizle olan memnuniyetlerine ve/veya kıstaslara göre belirleriz.	3.13	2.95	3.07	3.09	3.47	3.29
Müşterilerimizle ilişki kurmak, sipariş tekrarları ve olumlu referansları artırmak için çeşitli yöntemler kullanırız.	4.05	4.30	4.15	3.77	3.80	4.03
Müşteri ihtiyaçları çalışanlara iletilir.	4.23	4.27	4.29	4.27	4.03	4.04
Müşteri şikâyetleri, süreç iyileştirmede girdi olarak kullanılır.	4.04	4.11	4.07	3.86	4.07	4.23
Müşteri ihtiyaçları ve talepleri değiştiğinde standartlarımızı yeniden belirleriz.	4.02	4.05	4.10	4.05	3.87	3.97
Müşteri bilgilerini çeşitli yöntemler kullanarak elde ederiz.	3.70	3.95	3.67	3.18	3.87	3.85
Ortalama skor	3.86	3.94	3.88	3.71	3.85	3.90

İyileştirmeleri tespit etmek ve geliştirmek için kurumsal performans ve maliyet verilerini toplar ve analiz ederiz.	3.83	4.19	3.67	3.64	3.77	3.61
İyileştirme için öncelikleri belirlemek amacıyla müşteri ve pazar verilerini inceleriz.	3.99	4.11	3.98	3.82	4.03	3.75
Donanım ve yazılım sistemlerimiz güvenilir ve kullanışlıdır.	3.97	4.19	4.20	3.55	3.67	3.75
Bilgi teknolojimizi değişen iş ihtiyaçlarına göre güncelleriz.	3.89	4.03	3.98	3.95	3.53	3.92
Farklı sektörlerin en iyi uygulama ve performanslarını kendimize örnek alırız.	3.76	4.08	3.43	3.82	3.77	3.68
Yöneticiler ve çalışanlar hata veya kusur oranı gibi kalite verilerine ulaşabilir.	3.57	3.58	3.59	3.32	3.73	3.48
Rakiplerimizin ürün/hizmetlerini ve süreçlerini karşılaştırırız.	3.63	3.73	3.74	3.33	3.53	3.65
Çalışanlara, tedarikçilere ve müşterilere yüksek kaliteli bilgi sağlamak için interneti kullanırız.	4.04	4.27	4.05	3.95	3.77	4.05
Ortalama skor	3.83	4.02	3.83	3.67	3.73	3.74

V. İNSAN KAYNAKLARI ODAKLILIK

Kurumumuzda çalışanların öneri ve taleplerinin alındığı programlar uygulanır.	3.45	3.35	3.44	3.67	3.43	3.48
Yüksek kalite performansından dolayı çalışanlarımızı ödüllendiririz.	3.71	3.81	3.60	3.73	3.77	3.30
Farklı departmanlardaki çalışanlar bir araya getirilerek takımlar oluşturulur.	3.30	3.43	3.00	3.55	3.37	3.20
Bölümler arası engeller kaldırılmıştır (Üretim, muhasebe, satış, pazarlama, personel idaresi faaliyetleri arasında koordinasyon vardır.).	3.79	3.92	3.74	3.86	3.70	3.37
Kurumumuzdaki iletişim sadece “yukarıdan aşağıya” değil aynı zamanda “aşağıdan yukarıya” doğrudur.	3.92	3.92	4.05	3.91	3.80	3.73
İnsan kaynakları yönetim politikaları kurumun kalite ve performans planlarıyla uyumludur.	3.74	3.86	3.68	3.71	3.71	3.54
Tüm çalışanlara kalite eğitimleri verilir.	3.51	3.51	3.55	3.32	3.60	3.45
Kurumumuz, çalışanlarımızın sağlığını, emniyetini ve güvenliğini temin eder.	4.15	4.30	4.19	4.00	4.07	4.07
Ortalama skor	3.70	3.77	3.66	3.73	3.68	3.52

VI. SÜREÇ YÖNETİMİ

Süreçlerimiz çalışan hatası ihtimalini düşürecek şekilde tasarlanır.	3.97	4.03	4.02	3.95	3.87	3.68
Yeni ürün/hizmetlerimizi sunmadan veya onlar üzerinde değişiklik yapmadan önce çalışanlarımızın fikrini alırız.	3.93	4.08	3.86	3.73	4.03	3.47
Süreçleri kontrol etmek için istatistiksel teknikler kullanırız.	3.51	3.69	3.32	3.38	3.67	3.38
Çalışanlarımız kendi işlerini kontrol ederler.	3.77	3.95	3.68	3.68	3.77	3.72
Çalışanlara açık, standart iş veya süreç talimatları verimiz.	3.90	3.89	4.00	3.64	4.00	3.85
Tüm iş süreçlerinde sürekli kalite iyileştirmesini vurgularız.	4.01	4.03	4.02	4.00	4.00	3.76
Kurum kültürümüz süreçlerimizin her kısmında yenilikleri teşvik eder.	3.96	3.97	4.02	4.00	3.87	3.71
Ortalama skor	3.87	3.95	3.85	3.78	3.89	3.65

VII. TEDARİKÇİ YÖNETİMİ

Satın alma departmanı alınan ürün ve hizmetlerin kalitesi için sorumluluk üstlenir.	4.06	4.19	4.07	4.05	3.93	4.02
Tedarikçilerimiz, ürün ve hizmetlerinin kalitesini teyit etmek için etkili sistem ve programlara sahiptir.	3.62	3.78	3.79	3.57	3.23	3.55
Tedarikçilerimizi genel olarak fiyat ve programdan ziyade kaliteye göre seçeriz.	3.91	4.05	3.81	3.95	3.80	3.57
Az sayıda tedarikçiyle uzun dönemli ilişkileri tercih ederiz.	4.02	4.22	4.10	4.00	3.63	4.04
Tedarikçilerimize anlaşılır spesifikasyonlar veririz.	4.06	4.27	4.00	4.14	3.80	4.06
Tedarikçilerimizin kalitesi kurumumuz veya diğer organizasyonlar tarafından tasdik edilir.	3.88	4.16	3.88	3.73	3.60	3.84
Tedarikçilerimizin ürün/hizmet kalitesi planlama sürecinde aktif katılımını bekleriz.	3.57	3.92	3.48	3.36	3.37	3.60
Tedarikçilerimizin maliyet ve kalite konularında kendilerini geliştirmelerine yardım ederiz.	3.46	3.68	3.29	3.64	3.27	3.43
Ortalama skor	3.82	4.03	3.81	3.81	3.58	3.76

1= Ortalamanın çok altı, 2=Ortalamanın altı, 3=Ortalama, 4=Ortalama üstü, 5=Ortalamanın çok üstü 'nü ifade etmektedir. Lütfen aşağıdaki sorularda kurumunuzun son 3 senelik performansını sektörünüzdeki başlıca rakiplerinize göre değerlendiriniz.

VIII. İŞ SONUÇLARI

Müşteri memnuniyetiyle ilgili göstergeler

KKTC (N = 132)	KKTC Sanayi (N = 37)	KKTC Ticaret (N = 42)	KKTC İnşaat (N = 22)	KKTC Turizm (N = 30)	Türkiye (N = 157)

Müşteriyi elde tutma	4.2 1	4.1 9	4.3 3	4.05	4.1 3	3.8 1
Ürün ve hizmetlerin güvenilirliği	4.5 3	4.6 2	4.5 7	4.48	4.3 7	4.1 1
Kişileştirilmiş hizmet	4.1 8	4.0 6	4.1 9	4.23	4.2 3	3.8 2
Harcanan paranın karşılığı	3.7 0	3.5 0	3.8 8	3.59	3.7 3	3.5 9
Ortalama skor	4.1 5	4.1 0	4.2 4	4.08	4.1 2	3.8 3
Finansal göstergeler						
Pazar payı	3.6 4	3.6 8	3.6 2	3.59	3.6 7	3.3 0
Kar	3.2 6	3.1 1	3.3 6	3.18	3.3 3	3.1 1
Varlıkların getirişi	3.3 5	3.0 8	3.5 1	3.36	3.4 3	3.0 2
Rekabet karşısındaki genel durum	3.6 7	3.7 6	3.6 9	3.41	3.6 7	3.3 1
Pazara başarıyla sunulan yeni ürün ve hizmet sayısı	3.7 6	3.7 5	4.1 0	3.23	3.6 6	3.4 1
Ortalama skor	3.5 4	3.4 8	3.6 6	3.35	3.5 5	3.2 3
İnsan kaynaklarıyla ilgili göstergeler						
Personel değişim oranı	3.3 0	3.0 0	3.4 6	3.33	3.4 0	3.2 0
Çalışan devamsızlığı	3.4 9	3.5 0	3.3 7	3.57	3.6 2	3.5 0
Çalışanlardan alınan kalite ve yenilik önerilerinin sayısı	3.4 4	3.4 3	3.3 4	3.41	3.6 3	3.1 0
Çalışanların iş performansı	3.8 4	3.7 6	3.8 8	3.73	4.0 0	3.5 2
Ortalama skor	3.5 2	3.4 3	3.5 2	3.51	3.6 6	3.3 3
Örgütsel etkinlikle ilgili göstergeler						
Maliyet	3.2 9	3.2 4	3.4 6	3.00	3.3 4	3.2 0
Kalite	4.2 7	4.4 3	4.3 6	4.14	4.0 3	3.8 9
Verimlilik	3.9	3.9	4.0	3.59	4.0	3.4

	2	5	5		0	9
Devir süresi	3.5 7	3.5 0	3.8 1	3.55	3.3 8	3.4 0
Hata ve kusur sayısı	3.1 1	3.1 4	3.0 7	3.36	3.0 0	3.4 3
Tedarikçi performansı	3.6 2	3.6 8	3.7 4	3.50	3.4 7	3.4 6
Ortalama skor	3.6 4	3.6 6	3.7 5	3.52	3.5 4	3.4 8
Sosyal sorumlulukla ilgili göstergeler						
Çevreyi koruma faaliyetleri	3.8 0	3.9 7	3.6 3	3.68	3.9 3	3.6 5
Oluşturulan kirlilik ve gürültü seviyeleri	3.6 5	3.5 8	3.6 8	3.55	3.8 0	3.4 3
Topluma olan pozitif etkiler	4.1 9	4.2 4	4.2 1	4.05	4.1 7	3.7 3
Topluma etkin olarak katılım	3.9 8	3.9 7	4.0 5	3.86	3.9 3	3.5 5
Ortalama skor	3.9 1	3.9 5	3.9 1	3.78	3.9 6	3.5 9

EK 2

KKTC Firmalarının BİT ve E-Ticaret Kullanımında Dünya Ülkeleriyle Rekabet Edebilirliği

1. Giriş

Bilişim ve İletişim Teknolojileri (BİT) ve Elektronik ticaretin (E-ticaret) firmalar tarafından benimsenmesinde etken olan birçok faktör mevcuttur. Bu çalışmadaki amaç, Kıbrıs Türk Ticaret Odası tarafından 2008-2013 yılları arasında KKTC’de bulunan firmalarla yapılan anket verilerini kullanarak:

- Bahse konu firmaların BİT ve E-ticaretin benimsenmesinde etken olabilecek faktörlerle ilgili KKTC firmalarının rekabet edebilirliğini değerlendirmek;
- Elde edilen bulgular ışığında, firmalara ve politika belirleyicilere, politika geliştirmeleri amacıyla önerilerde bulunmaktır. KKTC’de faaliyet gösteren firmalarla ilgili böyle bir çalışmanın daha önce yapılmadığı bilinmektedir.

2. BİT ve E-ticaretin kullanılmasında etken olabilecek faktörlerin uygulanmasında rekabet edebilirlik

BİT, bilginin iletişimini, üretilmesini, bir yerden bir yere iletilmesini, depolanmasını ve yönetilmesini sağlayan teknoloji araç ve kaynakları olarak tanımlanabilir (Blurton, 1999). E-ticaret mal, hizmet ve bilgilerin, bilgisayar ağları aracılığıyla (çoğunlukla İnternet ve İtranet üzerinden) satın alma, satış, transfer ve takas işlemlerinin yapılmasıdır (Efraim et al. 2012). Dinamik küresel pazarlarda daha etkin bir biçimde rekabet edebilmek için, birçok firma, giderek artan bir hızla ortaklarıyla olan işlemlerini örgütler arası sistemler kullanarak entegre etmek zorundadır (Williamson et al. 2004). Bu sistemleri kullanmanın faydaları arasında maliyet ve stok seviyesini düşürmek ve müşterilerle daha yakın ilişkiler kurmak yer almaktadır (Johnston ve Vitale, 1988). Literatür, BİT ve E-ticaretin uygulanmasında etken olabilecek birçok faktörden bahsetmektedir. Bu faktörler arasında teknoloji stratejisi, BİT altyapısı, risk yönetimi, kabiliyetler, tedarik zincir entegrasyonu, düzenleyici çevre, rekabetin yoğunluğu ve firmanın büyüklüğü gibi faktörler yer almaktadır. Aşağıdaki bölümlerde, KKTC firmalarının bu faktörlerin uygulanmasının rekabet edebilirliği ne derece etkilediği, 2008-2013 arasında bu firmalardan elde edilen veriler ışığında analiz edilecektir.

Teknoloji stratejisi

Firmaların radikal teknolojilere yaklaşımı birkaç şekilde olabilmektedir: teknolojiyi göz ardı ederek, yakın takibe alarak, diğer firmalarla teknolojiyi birlikte kullanabilmek amacıyla anlaşmalar yaparak, belli sınırlar içerisinde teknolojiyi deneye tabi tutarak veya teknolojiyi benimseyerek (Srinivasan *et al.* 2002). Daha önceki araştırmalar, BİT'e daha proaktif bir şekilde yaklaşan firmaların işlem inovasyonlarını daha sistematik bir biçimde değerlendirdiklerini ve daha çok benimsediklerini göstermiştir (Jun and Kang, 2009). Bu firmalar, genellikle yeni teknolojilerin yarattığı fırsat ve tehditlerin analizini yaparak teknoloji kullanım stratejileri geliştirirler veya bu tehditleri savuşturmak için girişimlerde bulunurlar (Srinivasan *et al.* 2002).

KKTC firmalarından 2008-2013 yılları arasında elde edilen verilere bakıldığı zaman, bu firmaların, yaygın olmamakla beraber daha çok lisans alarak veya yabancı şirketleri taklit ederek teknolojiyi elde ettikleri görülmektedir. Teknolojiyi elde etmek için araştırma yapmak ve kendi yeni ürünlerini ve süreçlerini geliştirmek konusunda, son 6 yılın verilerine göre (EK-1) KKTC'nin ortalama olarak 140 ülke arasından 110. sırada yer aldığı görülmektedir. Son teknolojileri yaygın olarak kullanmada 119. sırada, yeni teknolojileri özümleme konusunda da 116. sırada yer almaktadırlar. Ayrıca, ülke olarak Ar-Ge alanında özel sektör ile üniversiteler arası işbirliği konusunda da 7 üzerinden ortalama 2.84 rekabet edebilirlik skoru ile 112. sırada yer almaktadır. İzolasyonlar nedeniyle ülkeye yapılan doğrudan yabancı yatırımın oldukça düşük düzeyde olması da (ortalama 3.66 skorla 126. sırada) yeni teknolojilerin benimsenmesinde engel teşkil etmektedir.

BİT altyapısı

Bir firmanın teknolojiye rekabet edebilirliği, bilişim teknolojileri (BT) kullanımındaki düzeyi ve teknoloji kaynakları (örneğin BT altyapısı, İnternet becerileri, E-ticaret 'know how'ı, bilgi kalitesi, kaliteli bilgi ve iletişim teknolojileri danışmanlık servislerine erişim olanakları) E-ticaret kullanmasında etken olan önemli faktörler arasındadır (e.g. Zhu *et al.* 2003; Gibbs and Kraemer, 2004; Molla and Licker, 2005; Fu *et al.*, 2006).

KKTC'deki firmalar, ülkedeki BİT altyapısında büyük eksiklikler görmeseler de bu teknolojilerin çok yaygın ve erişilir olduğunu düşünmemektedirler. Örneğin, ülkede mevcut olan İnternet bant genişliği kapasitesi, işletmelerin faaliyetlerini gerçekleştirmesi veya yeni girişimlerde bulunmalarını yaygın olarak kısıtlamamakta hatta hiç kısıtlamamaktadır (ortalama rekabet edebilirlik skoru 7 üzerinden 4.16'dir). Elde edilen veriler, okullarda İnternet erişiminin yaygınlığının orta seviyede (3.73 skorla 77. sırada) olduğunu, ülkede dijital içeriğe (metin ve görüntülü içerik, yazılım ürünleri) çeşitli platformlardan (kablolu İnternet, kablosuz İnternet, mobil ağ, uydu, vs.) erişilebilirliğin de 7 üzerinden ortalama 4.90 seviyesinde olduğunu göstermektedir. Sonuç olarak, teknolojiye rekabet edebilirliğin temel öğelerinden biri olan BİT altyapısı KKTC firmaları için yüksek bir düzeyde değildir.

Risk yönetimi

Bir inovasyon erken benimsenmesiyle bağlantılı risklerin azaltılması (uygulama riski, finansal risk ve işletme rizikosu gibi) bu inovasyon benimsenmesini teşvik edebilir. İnovasyon ya bir süreliğine deneme sürecinden geçirilebilir ya da tedarikçi firma inovasyon başlangıçta düşük bir maliyetle teknolojiyi benimseyen şirkete sağlayarak uygulama riskinin bir kısmını paylaşabilir (Frambach and Schillewaert, 2002).

E-ticaret teknolojilerinin benimsenmesinde de bu gibi riskler caydırıcı bir etki yapabilir: maliyet, teknolojilerin karmaşıklığı ve uyumluluğu, işlemlerin güvenilirliği, şirketler arasında güven (Fu *et al.* 2006), teknolojilerin yeni ve test edilmemiş olması, kanal anlaşmazlığı ve tedarik zinciri ortaklarının direnç göstermesi (Johnson, 2010) ile ilgili sorunlarla karşılaşılabilir.

KKTC'deki firmalarda, BİT ve E-ticaret kullanımı alanında risk yönetiminin uygulanmaması bir yana, genel anlamda risk yönetiminin de yapılmadığı göze çarpmaktadır. Firmalar, KKTC'de yenilikçi fakat riskli projeleri olan girişimcilerin risk sermayesi bulmakta çok zorlandıkları belirtilmektedir. Uygun risk sermayesi bulabilme konusunda KKTC ülke olarak, 140 ülke arasında 130. sırada yer alabilmiştir. Ayrıca, aynı yerel firmalar ulusal hükümetin başlıca küresel risklere (Örneğin, finansal krizler, doğal afetler, iklim değişikliği, pandemikler) karşı kontrolünü, risklere hazırlıklı olmasını ve risklere karşı risk yönetimi etkinliğini (7 üzerinden 1.69) çok zayıf olarak değerlendirdiler.

Kabiliyetler

Firmaların, operasyonlarını etkin bir şekilde yürütmeleri için çeşitli kabiliyetler edinmelerine ihtiyaçları vardır. Firmalar arasında E-ticaretin uygulanabilmesi için teknoloji geliştirme, dışsal ilişki yönetimi, müşterilere **karşı duyarlılık, strateji geliştirme ile yeni ürün ve hizmet geliştirme gibi kabiliyetlerin geliştirilmesi önem arz eder** (Koch, 2010; Wade and Hulland, 2004). Bahse konu kabiliyetler, çalkantılı ve karmaşık iş çevrelerinde daha da önem kazanır (Wade and Hulland, 2004).

Bu kabiliyetler yanında, üretim maliyeti, hızlı ve güvenilir ürün teslimi, üretim dizaynının esnekliği, ürün kalitesi gibi içsel kabiliyetlerin de elektronik ticareti tetikleyebileceği öngörülmekte (Lee *et al.* 2009) fakat, bazı ampirik bulgular bu varsayıma önem vermemektedir (Örneğin, Lee *et al.*,2009; Hwang *et al.*, 2010).

E-ticaretin uygulanması, tedarik zinciri ortakları arasında sıkı ve yakın bir koordinasyon gerektirir (Çörten and Kumar, 2005). Hem Tedarikçiler hem de müşterilerin temsilcilerinin yer aldığı satın alma ve işlevler arası ekipler, E-ticaretin başarılı bir şekilde uygulanabilmesi için takım bazlı kabiliyetler geliştirilebilir (Çörten and Kumar, 2005; Johnson *et al.* 2007).

KKTC'deki firmaların çeşitli içsel ve dışsal kabiliyetleriyle ilgili 2008-2013 yılları arasında elde edilen verilere baktığımız zaman, bu kabiliyetlerin pek de yeterli olmadığını görmekteyiz:

- Ülkedeki şirketlerin yenilik yapma kapasitesi oldukça düşük bir düzeydedir. EK-1’de görüleceği gibi, KKTC, ortalama 140 ülke arasında 100. sırada yer almaktadır.
- Üretim süreçlerinin pek gelişmemiş (120. sıra) olması yanında teknoloji ve bilgi yoğunluklu üretim yerine, daha çok emek yoğun yöntemler veya eski nesil süreç teknolojileri kullanılmaktadır.
- Gelişmiş pazarlama araç ve teknikleri pek kullanılmamakta (118. sıra)
- Ülkedeki şirketlerin yeni iş modellerini, örgütsel yapılarını ya da tasarımlarını tanıtmak ve piyasalarda ürünlerini (mal ve hizmetler) farklılaştırmak için verilen lisanslar yetersiz seviyededir (ortalama rekabet edebilirlik skoru 7 üzerinden 2.92’dir).
- Uluslararası dağıtım ve pazarlama yoğun olarak yerel firmalarca yapılmamakta ve yapılanlar da kendi denetimleri altında olmamaktadır (113. sıra)
- Ülkedeki yatırımcılar ve yönetim kurullarının kurumsal yönetişimi, yatırımcılara hesap verimlilik içermemekte (138. sıra).
- Ülkedeki şirketler gelişmiş tedarik zincirlerine sahip değiller (Örneğin, Tedarikçilerle Stratejik anlaşmalar, risk yönetimi, ürün standartları, vs.) (2.73).

Tedarik zinciri entegrasyonu

Bir şirketle Tedarikçileri arasındaki karşılıklı bağımlılığın derecesi, E-ticaret teknolojilerinin benimsenmesi konusunda karar vermede etkili bir rol oynar (Ranganathan *et al.*, 2004; Hadaya, 2006; Zhang and Dhaliwal, 2009). Tedarik zinciri ortaklarıyla (Tedarikçiler, müşteriler ve ilgili kurumlar) BT sistemleri ne kadar entegre edilmiş ise BİT ve E-ticaret teknolojilerinin benimsenmesi de o kadar kolay olur. Müşteri şirketlerle işbirliği, bilgi paylaşımı, ve güçlü sistem ve prosedürler üzerine kurulmuş tedarik zinciri ilişkileri olması, şirketlerin daha başarılı E-ticaret teknolojileri benimsemesine olanak tanır (Claycomb *et al.*, 2005; Hadaya, 2006). Şirketlerin müşterilerle ilişkilerinde web tabanlı elektronik uygulamalar kullanması, tedarikçilerle de benzer teknolojileri kullanmalarını kolaylaştırır (Barua *et al.* 2004). Ayrıca, iş süreçlerinin iletişim cihazları, işlevler arası ekipler ve [departmanlar arası](#) komitelerle stratejik ve işlevsel entegrasyonu (Örneğin Ar-Ge ve pazarlamanın entegrasyonu), bu teknolojilerin benimsenmesinde önemli bir etkidir (Claycomb *et al.*, 2005). Bununla beraber, diğer endüstrilerdeki kaynaklar ve hedef pazarlarla entegrasyonun iyileştirilmesi ve bu endüstrilerle yürütülen pazarlama aktivitelerinin entegrasyonu, elektronik pazarların gelişmesine yol açar (Fu *et al.*, 2006).

Tedarik zinciri ortaklarının bu teknolojileri kullanmada teknolojik altyapı olarak hazırlıklıları (Molla and Licker, 2005; Tan *et al.*, 2007), ortakların birbirleriyle bilgi paylaşma konusunda istekliliği, bilgi güvenliği, satıcıya bağımlılık, pazarlık gücü, ortaklarla entegrasyonun maliyeti

(Barua *et al.*, 2004) ve karşılıklı güven (Ke and Wei, 2007; Huang *et al.*, 2008; Ke *et al.*, 2009; Johnson, 2010) gibi konuların E-ticaret uygulamalarına geçmeden önce değerlendirilmesi gerekmektedir.

KKTC’de, kümeler içindeki firmalar, tedarikçiler, ortaklar ve ilgili kurumlar arasındaki işbirliğinin çok düşük bir seviyede olduğu görülmektedir (140 ulke arasında 138. sırada). Bu da doğal olarak BİT ve E-ticaret teknolojilerinin gelişimini destekleyecek bir ortam yaratmamaktadır.

Düzenleyici Çevre

Bilişim teknolojilerinin firmalar tarafından benimsenmesinde düzenleyici çevrenin önemli bir rolü bulunmaktadır. Düzenleyici çevreyle ilgili faktörler arasında hükümetin sağlayabileceği teknik destek, eğitim ve finansman yer almaktadır (Zhu *et al.*, 2006a). Bunun yanında, hükümetler yasal koruma sağlayarak ve kamu politikaları geliştirerek E-ticaret kullanımını teşvik edebilirler. Bu sayede, müşterilerin internette alışveriş yapma istekliliklerini artırıp Firmaların E-ticarete yönelmelerine yol açabilirler (Zhu et al. 2006b). Ayrıca, pazar ve telekomünikasyonda liberalizasyon politikaları izlenerek, şirketlerin maliyetlerini düşürmelerine yardımcı olup gerekli BİT altyapısına erişimleri de kolaylaştırılabilir (Scupola, 2009).

2009-2013 dönemleri arasında ankete katılan KKTC firmaları ülkede BİT kullanımında hükümet teşvikinin başarısız olduğunu belirtmişlerdir (7 üzerinden 2.77). Ülkede toplam rekabet gücünün artırılması için BİT ’den yararlanma konusunda hükümetin net bir uygulama planı bulunmadığı (7 üzerinden 2.15), ve BİT kullanımı (Örneğin, E-ticaret, dijital imzalar, tüketicinin korunması) ile ilgili mevzuatın oldukça yetersiz olduğu (7 üzerinden 2.08), bu firmaların verdiği yanıtlarda öne çıkmaktadır.

Rekabetin Yoğunluğu

Durağan iş çevrelerinde değişim genellikle yavaş ve doğrusal olarak gerçekleşir. Çalkantılı iş çevrelerinde ise bu değişim hızlı ve düzensizdir (Modarres et al., 2003). Sonuç olarak, çalkantılı iş çevrelerindeki firmalar, piyasa güçleri ve rekabetçi güçlerle yarışabilmek için daha yenilikçi olmaya eğilimlidirler (Myers & Marquis, 1969). Durağan çevredeki şirket yönetiminin esas amacı rekabetçi avantaj yaratmaktır. Değişim yavaş gerçekleştiği için, firmalar elde ettikleri böylesi bir avantajı devam ettirebilirler. Diğer taraftan, çalkantılı çevredeki firmalar sürekli rakiplerinden önde olabilmek için çaba göstermek zorundadırlar çünkü rekabetçi avantajlar uzun süre elde tutulamaz. Bu firmalar, farklı varlıklar ve yetenekler kullanırken durağan çevredeki firmalar mevcut bilgi ve yeteneklerini kullanmakla yetinip farklı alternatifler aramazlar. Durağan çevredeki şirketler BT teknolojisi becerileri, BT geliştirme ve BT altyapısı gibi BT kaynaklarına odaklanırken, çalkantılı çevredeki firmalar E-ticaret teknolojileri gibi BT kaynaklarına yönelirler (Wade & Hulland, 2004).

Ambargolar sebebiyle dış rekabetten uzak KKTC firmalarının durağan bir iş çevresinde faaliyet gösterdiği söylenebilir. Bu da zaten 2008-2013 arasında düzenlenen anketlere verdikleri yanıtlarda görülmektedir. Rekabetle ilgili tüm sorulara verdikleri cevaplar, ülkedeki rekabet yoğunluğunun düşük olduğunu düşündüklerini göstermektedir. Bu durumu destekler bazı bulgular aşağıdaki gibidir:

- Yerli pazarda rekabetin yoğunluğu çoğu sektörde kısıtlıdır (140 ülke arasında 111. sırada)
- Ürün/hizmet kalitesindeki standartlar, güvenlik ve diğer düzenlemelerin (çevresel düzenlemeler dışında) rekabeti bir miktar engellemektedir (7 üzerinden 2.90).
- Ülkede anti-tekel politikası rekabeti teşvik edici bir seviyede değildir (124. sıra).
- Kamu İktisadi Teşebbüsleri'nin özel şirketlerden daha fazla kayırılması özel şirketlerin rekabet gücünü olumsuz şekilde etkilemektedir (95. sıra).

Ülkedeki müşterilerin, tedarikçilerin ve endüstri yapısının özellikleriyle ilgili faktörler de rekabet çevresinde genel bir olumsuzluğa işaret etmektedir. Bunlarla ilgili bulgular ise şöyledir:

- Müşteriler satın alma kararlarını daha çok ayrıntılı bir performans özellik analizine dayandırmak yerine en düşük fiyata dayandırır (82. sıra).
- Yerli tedarikçilerin sayısı ve kalitesi yüksek değildir (131. sıra).
- Ülkedeki firma faaliyetleri rekabeti artıracak şekilde pek çok şirkete yayılmamıştır. Bu faaliyetler daha çok birkaç büyük işletme grubunun egemenliğindedir (130. sıra).
- Ülkede iyi gelişmiş ve derinleşmiş kümeler (Belirli bir alanda uzmanlaşmış firmalar, tedarikçiler, ilgili ürün ve hizmetlerin üreticileri ve firmaların coğrafi konsantrasyonları) pek yoktur (129. sıra).

Firma Büyüklüğü

Literatür, firma büyüklüğünün teknoloji özümseme üzerinde nasıl bir etkisinin olduğu konusunda hemfikir değildir. Bazı çalışmalar, büyük firmaların, daha fazla kaynakları olması, daha kolay ölçek ekonomileri elde edebilmeleri, yatırım riskini göze alabilmeleri ve ticaret ortakları üzerinde aynı teknolojileri özümsemeleri için daha fazla baskı kurabilmeleri nedeniyle E-ticaret teknolojilerini uygulamada daha avantajlı olduklarını iddia etmektedir (Zhu, 2003). Diğer yandan ise, bazı araştırmalara göre küçük şirketlerin büyük şirketlere nazaran daha çevik ve esnek olmaları, daha az iletişim ve koordinasyon gerektirmeleri ve daha az bürokratik engeller barındırması nedeniyle, bu şirketlerde teknoloji özümsemesinin daha kolay olduğunu savunmaktadır (Zhu *et al.*, 2006b).

Aşağıdaki bölümde yapılan analizlerden de görüleceği gibi, KKTC'deki küçük firmalarla daha büyük firmalar arasında BİT ve E-ticaret kullanımında pek fark gözlemlenmemiştir.

3. BİT ve E-ticaret Kullanımında Rekabet Edebilirlik

Yukarıda tartışıldığı üzere, KKTC’de BİT ve E-ticaret teknolojilerinin benimsenmesi ve özümsemi için uygun zemin oluşmamıştır. Firmaların son 6 yılda yapılan anketlere verdikleri yanıtlar, analiz edilen tüm faktörlerin, bu teknolojilerin gelişmesini teşvik edecek seviyede olmadığını göstermektedir. Bu konudaki bulgular aşağıdaki gibidir:

- Ülkedeki işletmeler, diğer işletmeler ile iletişim kurmak ve işlemlerini yürütmek için BİT’e pek kullanmamaktadır (7 üzerinden 3.62).
- İşletmeler, satışlarını artırma ve yeni müşterilere erişimi sağlamak için İnterneti pek yaygın olarak kullanmazlar (7 üzerinden 3.19).
- İnternet, iş süreçlerinde (Örneğin, ürün satmak ve satın almak, müşteri ve tedarikçilerle iletişim halinde olmak için) yoğun olarak kullanılmamaktadır (7 üzerinden 3.37).
- Ülkede, yeni iş modelleri, hizmet ve ürünleri oluşturmada BİT ‘den pek yararlanılmıyor (7 üzerinden 2.82).
- Ülkede, bilgi ve iletişim teknolojileri yeni örgütsel modeller (sanal takımlar, uzaktan çalışma, tele-ulaşım, vb.) yaratmaz (7 üzerinden 2.51).

Yukarıda bahsedilen 8 faktör ile BİT ve E-ticaret kullanımında rekabet edebilirlik arasındaki ilişkiyi test etmek için ayrıca regresyon analizleri (EK-2) yapılmıştır. EK-2’de görüleceği üzere, teknoloji stratejisi, beş yılın üçünde (2010, 2012, 2013), BİT ve E-ticaret kullanımında rekabet edebilirliği önemli şekilde etkileyen faktörler arasında yer almıştır. Kabiliyetler, 2009-2012 arası her yıl önemli bir etken olarak görülse de 2009 yılında bu ilişkinin beklenenin aksine ters olduğu gözlemlenmiştir. Diğer taraftan, BİT altyapısı sadece 2009 yılında, düzenleyici çevre ve rekabetin yoğunluğu da sadece 2013 yılında önemli birer faktör olarak görülmektedir. Sonuç olarak, KKTC Firmalarının BİT ve E-ticaret kullanımında rekabet edebilirliğine farklı yıllarda en tutarlı şekilde olumlu katkı koyan faktörler arasında teknoloji stratejisi ve kabiliyetler yer almaktadır. Bu sonuç, önemli olabilecek diğer teknolojik (BİT altyapısı), organizasyonel (Tedarik zinciri entegrasyonu), ve dış çevreyle ilgili faktörlerin (düzenleyici çevre, risk yönetimi, rekabetin yoğunluğu) göz ardı edildiğine işaret edebilir. BİT ve E-ticaret teknolojilerinin ülke çapında düşük bir oranda kullanımının önemli sebeplerinden biri bu olabilir.

4. Öneriler

BİT ve E-ticaretin KKTC’deki şirketler tarafından yaygın olarak kullanılması ve özümsemi için devletin öncelikle uzun vadeli bir uygulama planı yapması ve kullanımı kolaylaştıracak gerekli altyapıyı güçlendirmesi gerekmektedir. Ayrıca, bu teknolojilerle ilgili yasaların hayata geçirilmesi ve şirketlere gerekli risk sermayesi sağlanmalıdır. Bilgi ve İnternet hizmetleri ve katma değerli hizmetler, ticaret ve ekonomik büyümede önemli bir rol

oyunmaktadır. Telekomünikasyonda liberalizasyon politikaları izlenerek rekabetin artırılması, hem şirketlerin maliyetlerini düşürmelerine yardımcı olup gerekli BİT altyapısına erişimleri kolaylaştıracak, hem de yeni pazar ve hizmetlerin gelişimine önyak olacaktır.

Tabii ki burada şirketlere de büyük görevler düşmektedir. Bu teknolojileri süreçlerine entegre etmek için teknoloji stratejileri geliştirmeli, üniversitelerle Ar-Ge alanında işbirliği içerisine girmelidirler. Doğrudan yabancı yatırımın ülkeye girmesiyle BIT kullanımının ülke çapında yaygınlaşacağını düşünürsek, Kıbrıs sorunun çözümünün de bu konuda çok güçlü bir etkisi olacaktır. Bunların yanında, yenilik yapma kapasitelerini artırmak ve daha fazla teknoloji ve bilgi yoğunluklu olmak için girişimlerde bulunmalıdırlar. Ayrıca, kurumsallaşma ve çağdaş yönetim biçimleri benimseme yolunda önemli adımlar atılmalıdır.

KKTC'deki şirketler, tedarik zinciri ortaklarıyla güvene dayalı ilişkiler kurmalı, işbirliği ve bilgi paylaşımını güçlendirmeli ve bilişim teknolojileri kullanarak birbirleriyle daha entegre olmalıdırlar. Bu girişimler, BIT ve E-ticaret teknolojilerini benimsemelerini kolaylaştıracaktır.

EK1- KKTC Firmalarında BİT ve E-ticaretin benimsenmesini etkileyebilecek faktörlerin uygulanmasında rekabet edebilirlik.

Faktör	2008- 2009 Skor ^a (Sıralama /135)	2009- 2010 Skor (Sıralama /134)	2010- 2011 Skor (Sıralama /139)	2011- 2012 Skor (Sıralama /142)	2012- 2013 Skor (Sıralama /144)	2013- 2014 Skor (Sıralama /148)	Ortalama Skor (Ortalama Sıralama /Ortalama Ülke Sayısı =140)
Teknoloji stratejisi:							
Ülkenizde Firmalar teknolojiyi nasıl elde ederler?	-	2.88 (75)	2.52 (112)	4.31(23) (Sapkın Gözlem)	1.79 (144)	-	2.40 (110)
Ülkenizde son teknolojiler ne ölçüde kullanılmaktadır?	3.72 (110)	3.99 (108)	3.9 (127)	5.86 (33) (Sapkın Gözlem)	4.90 (74) (Sapkın Gözlem)	3.75 (130)	3.84 (119)
Ülkenizdeki Firmalar	4.16	4.00	3.8 (129)	5.58 (27)	4.60 (83)	4.05	4.00 (116)

Yeni teknolojileri ne kadar özümser?	(104)	(113)		(Sapkın Gözlem)	(Sapkın Gözlem)	(117)	
Ülkenizde Ar-Ge alanında özel sektör ile üniversiteler arası işbirliği ne düzeydedir?	1.95 (133)	3.11 (95)	3.1 (106)	2.3 (137)	3.44 (84)	3.15 (114)	2.84 (112)
Ülkenizde yabancı teknolojinin lisansının alınması ne kadar yaygındır? ^c	-	3.16	2.73	2.54	1.98	-	2.60
Ülkenize yapılan doğrudan yabancı yatırım (DYY) ne oranda yeni teknoloji getirir?	3.70 (135)	3.81 (122)	3.5 (132)	3.05 (141)	3.61 (133)	4.29 (95)	3.66 (126)
BİT altyapısı:							
Ülkenizde mevcut olan internet bant genişliği kapasitesi işletmelerin faaliyetlerini gerçekleştirmesi veya yeni girişimde bulunmasını ne ölçüde kısıtlamaktadır? ^c	-	-	-	-	4.12	4.19	4.16
Ülkenizdeki okullarda İnternet erişimini nasıl değerlendirirsiniz?	2.86 (92)	4.00 (58)	4.4 (44)	3.06 (114)	4.14 (72)	3.94 (82)	3.73 (77)
Ülkenizde, dijital içeriğe (metin ve görüntülü içerik, yazılım ürünleri) çeşitli platformlardan (kablolu İnternet, kablosuz İnternet, mobil ağ, uydu, vs.) ne kadar yaygın olarak erişilebilir	-	4.24	4.90	5.59	4.73	5.03	4.90

Risk yönetimi:

Ülkenizde yenilikçi fakat riskli projeleri olan girişimciler için risk sermayesi bulmak ne kadar zordur?	1.76 (134)	2.54 (79)	1.74 (134)	1.68 (138)	1.34 (144)	1.51 (148)	1.76 (130)
Ulusal hükümetinizin başlıca küresel risklere karşı kontrolü, risklere hazırlıklı olunması, risklere karşı tepkisi ve etkisinin azaltılması hakkında risk yönetimi etkinliğini nasıl değerlendiriyorsunuz? (Örneğin; finansal krizler, doğal afetler, iklim değişikliği, pandemikler) ^c	-	-	-	-	1.69	1.69	1.69

Kabiliyetler:

Ülkenizde şirketlerin yenilik yapma kapasitesi ne ölçüdedir?	2.24 (128)	2.88 (72)	2.54 (103)	4.25 (21) (Sapkın Gözlem)	2.90 (90)	3.10 (109)	2.73 (100)
Ülkenizde üretim süreçleri ne kadar gelişmiştir?	2.85 (104)	3.16 (93)	2.88 (113)	2.43 (134)	2.39 (138)	3.15 (137)	2.81 (120)
Ülkenizde gelişmiş pazarlama araç ve teknikleri ne oranda kullanılır?	2.95 (124)	3.44 (104)	3.40 (102)	3.05 (122)	2.93 (128)	3.15 (128)	3.15 (118)
Ülkenizdeki şirketlerin yeni iş modelleri, örgütsel yapıları ya da tasarımlarını tanıtmak piyasada mallarını (ürün ve hizmetler)	-	-	-	-	2.70	3.14	2.92

farklılaştırmak için verilen izinler ne ölçüdedir? ^c

Ülkenizden uluslararası dağıtım ve pazarlama ne oranda yerel Firmalarca yapılır ve onların denetimi altındadır? 3.79 (92) 3.67 (97) 3.93 (75) 2.52 (142) 3.16 (133) 3.15 (137) 3.37 (113)

Ülkenizde yatırımcılar ve yönetim kurullarının kurumsal yönetişiminin nasıl tanımlarsınız? 3.14 (135) 3.54 (129) 3.06 (134) 3.2 (141) 3.20 (143) 3.01 (147) 3.19 (138)

Ülkenizdeki şirketler ne ölçüde gelişmiş Tedarik zincirlerine sahiptirler (örneğin, tedarikçilerle stratejik anlaşmalar, risk yönetimi, ürün standartları, vs.)? ^c - - - - - 2.73 2.73

Tedarik zinciri entegrasyonu:

Ülkenizde kümeler içindeki firmalar, Tedarikçiler, ortaklar ve ilgili kurumlar arasındaki işbirliği ne kadar kapsamlıdır? - - - 2.29 (137) 2.64 (135) 2.65 (143) 2.53 (138)

Düzenleyici çevre:

Ülkenizde Bilgi ve İletişim Teknolojileri (BİT) kullanımında hükümet teşviki ne kadar başarılı? ^c - 3.16 3.48 4.67 (Sapkın Gözlem) 2.25 2.17 2.77

Ülkenizin toplam rekabet gücünün artırılması için bilgi ve iletişim teknolojilerinden - 2.85 2.40 1.48 1.92 2.08 2.15

yararlanma konusunda hükümetin ne oranda net bir uygulama planı bulunmaktadır? ^c

BİT kullanımı (örneğin, elektronik ticaret, dijital imzalar, tüketicinin korunması) ile ilgili ülkenizin yasalarını nasıl değerlendiriyorsunuz?	-	3.15 (100)	-	1.37*	1.78*	2.01*	2.08
---	---	------------	---	-------	-------	-------	------

Rekabetin yoğunluğu:

Ülkenizde, yerli pazarda rekabetin yoğunluğunu nasıl değerlendirirsiniz?	4.25 (108)	4.06 (117)	4.3 (102)	4.18 (110)	4.19 (116)	4.46 (110)	4.24 (111)
--	------------	------------	-----------	------------	------------	------------	------------

Ülkenizde müşteriler satın alma kararlarını nasıl verirler?	-	3.37 (82)	3.25 (81)	3.23 (83)	3.30 (87)	3.37 (77)	3.30 (82)
---	---	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------

Ülkenizde yerli Tedarikçilerin sayısı ne kadardır?	3.47 (130)	3.95 (120)	4.04 (122)	3.4 (140)	3.41 (141)	3.82 (132)	3.68 (131)
--	------------	------------	------------	-----------	------------	------------	------------

Ülkenizdeki yerli Tedarikçilerin kalitesini nasıl değerlendirirsiniz?	3.44 (125)	3.68 (116)	3.63 (126)	3 (140)	3.09 (142)	3.49 (133)	3.39 (130)
---	------------	------------	------------	---------	------------	------------	------------

Ülkenizde ürün/servis kalitesindeki standartlar, güvenlik ve diğer düzenlemeler (çevresel düzenlemeler dışında), ne ölçüde rekabeti engellemektedir? ^c	-	3.15	2.61	2.40	3.45	-	2.90
---	---	------	------	------	------	---	------

Ülkenizde anti-tekel politikası rekabeti ne kadar teşvik eder?	2.75 (126)	3.69 (81)	3.15 (120)	3.05 (127)	2.60 (143)	2.70 (144)	2.99 (124)
--	------------	-----------	------------	------------	------------	------------	------------

Ülkenizdeki Firma faaliyetlerini nasıl değerlendirirsiniz?	3.16 (102)	3.44 (96)	3.30 (138)	3.14 (118)	3.54 (83)	3.03 (131)	3.27 (111)
--	------------	-----------	------------	------------	-----------	------------	------------

Ülkenizdeki kamu iktisadi teşebbüsleri (KİT) ne oranda özel şirketlerden daha fazla kayırılır?	-	3.13 (67)	2.78 (90)	2.25 (127)	2.76 (96)	-	2.73 (95)
Ülkenizin iyi gelişmiş ve derinleşmiş kümeler (Belirli bir alanda uzmanlaşmış Firmalar, Tedarikçiler, ilgili ürün ve hizmetlerin üreticileri ve Firmaların coğrafi konsantrasyonları) ne kadar yaygındır?	-	2.84 (117)	2.66 (121)	2.25 (139)	2.53 (139)	3.02 (131)	2.66 (129)

BİT ve E-ticaret kullanımında rekabet edebilirlik:

Ülkenizdeki işletmeler ne ölçüde diğer işletmeler ile iletişim kurmak ve işlemlerini yürütmek için BİT kullanmaktadır? ^c	-	-	-	-	3.45	3.78	3.62
İnternet ülkenizdeki işletmelerin satışlarını artırma ve yeni müşterilere erişimi sağlamada ne ölçüdedir? ^c	-	-	-	-	2.90	3.47	3.19
Ülkenizdeki Firmalar İnternet'i iş süreçlerinde ne kadar kullanırlar (ör. ürün satmak ve satın almak, müşteri ve Tedarikçilerle iletişim halinde olmak için)? ^c	-	4.04	2.49	3.93	3.00	-	3.37

Ülkenizde, yeni iş modelleri, hizmet ve ürünleri oluşturmada BİT 'den ne ölçüde yararlanılıyor? ^c	-	-	3.24	2.85	2.37	2.81	2.82
Ülkenizde bilgi ve iletişim teknolojileri ne oranda yeni örgütsel modeller (sanal takımlar, uzaktan çalışma, tele-ulaşım, vb.) yaratır? ^c	-	-	2.90	1.88	2.58	2.67	2.51

^a Skorlar 7 üzerindedir (1= Rekabet edebilirliği çok düşük, 7= Rekabet edebilirliği çok yüksek).

^b Sapkın gözlemler averaja dahil edilmemiştir.

^c Sıralama bilgisi bulunmamaktadır.

EK-2: Çeşitli faktörlerle BİT ve E-ticaretin kullanımında rekabet edebilirlik arasındaki ilişki.

Faktör	2009	2010	2011	2012	2013
Teknoloji stratejisi	0.225 (0.219)	0.482*** (0.174)	0.070 (0.103)	0.399*** (0.130)	0.320* (0.093)
BİT altyapısı	0.661* (0.135)	-0.016 (0.093)	0.022 (0.061)	0.095 (0.081)	0.033 (0.091)
Risk yönetimi	0.033 (0.144)	0.095 (0.142)	0.113 (0.064)	-0.038 (0.122)	0.054 (0.092)
	-				
Kabiliyetler	0.360** (0.163)	0.380** (0.154)	0.405* (0.086)	0.414* (0.105)	0.072 (0.121)
Entegrasyon	-0.092 (0.134)	-0.002 (0.105)	0.016 (0.064)	-0.077 (0.070)	-
Düzenleyici çevre	0.014 (0.201)	0.076 (0.147)	0.191 (0.102)	0.172 (0.116)	0.269*** 0.091
Rekabetin yoğunluğu	0.283 (0.229)	-0.400 (0.224)	0.126 (0.101)	0.049 (0.135)	0.397*** (0.118)
Firmanın büyüklüğü	-0.080 (0.282)	0.048 (0.145)	-0.006 (0.227)	-0.086 (0.126)	0.045 (0.117)
Sabit	1.031 (0.923)	0.976 (0.784)	0.347 (0.564)	0.013 (0.530)	-0.437 (0.469)
N	81	73	81	90	97
R ²	0.450	0.368	0.600	0.536	0.562

*p<0.001

**p<0.05

***p<0.01

Referanslar

- Barua, A., et al. (2004), "Empirical investigation of net-enabled business value", *MIS Quarterly*, Vol. 28 No. 4, pp. 585-620.
- Blurton, C. (1999), "New directions of ICT-use in education". Available online at <http://www.unesco.org/education/educprog/lwf/dl/edict.pdf>; accessed 25 December 2014.
- Claycomb, C., et al. (2005), "Predicting the level of B2B e-commerce in industrial organizations", *Industrial Marketing Management*, Vol. 34 No. 3, pp. 221-34.
- Corsten, D. and N. Kumar (2005), "Do suppliers benefit from collaborative relationships with large retailers?: an empirical investigation of ECR adoption", *Journal of Marketing*, Vol. 69 No. 3, pp. 80-94.
- Efraim, T., et al. (2012), *Electronic commerce 2012 : a managerial and social networks perspective*, Pearson Prentice Hall, Upper Saddle River, NJ .
- Frambach, R.T. and Schillewaert, N. (2002), Organizational innovation adoption: A multi-level framework of determinants and opportunities for future research, *Journal of Business Research*, Vol. 55 No. 2, pp. 163-76.
- Fu, H.-P., et al. (2006), "Factors affecting the adoption of electronic marketplaces: a fuzzy AHP analysis", *International Journal of Operations & Production Management*, Vol. 26 No. 12, pp. 1301-24.
- Gibbs, J.L. and Kraemer, K.L. (2004), "A cross-country investigation of the determinants of scope of ecommerce use: an institutional approach", *Electronic Markets*, Vol. 14 No. 2, pp. 124-37.
- Hadaya, P. (2006), "Determinants of the future level of use of electronic marketplaces: the case of Canadian firms", *Electronic Commerce Research*, Vol. 6 No. 2, pp. 173-85.**
- Huang, Z., et al. (2008), "A comprehensive examination of Internet-EDI adoption", *Information Systems Management*, Vol. 25 No. 3, pp. 273-86.
- Huang, X., et al. (2010), "Do competitive priorities drive adoption of electronic commerce applications? Testing the contingency and institutional views", *Journal of Supply Chain Management*, Vol. 46 No. 3, pp. 57-69.
- Johnson, P.F. et al. (2007), Utilizing e-business technologies in supply chains: the impact of firm characteristics and teams", *Journal of Operations Management*, Vol. 25 No. 6, pp. 1255-74.

- Johnson, M. (2010), "Barriers to innovation adoption: a study of e-markets", *Industrial Management & Data Systems*, Vol. 110 No. 2, pp. 157-74.
- Johnston, H.R. and Vitale, M.R. (1988), "Creating competitive advantage with interorganizational systems", *MIS Quarterly*, Vol. 12 No. 2, pp. 153-65.
- Jun, B.-H. and Kang, B.-G. (2009), "Organizational characteristics and electronic commerce utilization in Korea", *Journal of Global Business and Technology*, Vol. 5 No. 1, pp. 1-17.
- Ke, W. and Wei, K.K. (2007), "Factors affecting trading partners' knowledge sharing: using the lens of transaction cost economics and socio-political theories", *Electronic Commerce Research and Applications*, Vol. 6 No. 3, pp. 297-308.
- [Ke, W., et al.](#) (2009), "How do mediated and non-mediated power affect electronic supply chain management system adoption? The mediating effects of trust and institutional pressures", *Decision Support Systems*, Vol. 46 No. 4, pp. 839-51.
- Koch, H. (2010), "Developing dynamic capabilities in electronic marketplaces: a cross-case study", *Journal of Strategic Information Systems*, Vol. 19 No. 1, pp. 28-38.
- Lee, S.M., et al. (2009), "Suppliers' participation in a single buyer electronic market", **Group Decision and Negotiation**, Vol. 18 No. 5, pp. 449-65.
- Modarres, M., et al.. (2003), "The contingent effects of industry conditions on relationship between structural complexity and strategic change", *Journal of Academy of Business and Economics*, Vol. 2 No. 2, pp. 44-53.
- Molla, A. and Licker, P.S. (2005), "eCommerce adoption in developing countries: a model and instrument", *Information & Management*, Vol. 42 No. 6, pp. 877-99.
- Myers, S. and Marquis, D.G. (1969), *Successful industrial innovations: a study of factors underlying innovation in selected firms*, U.S. Government Printing Office, Washington DC, NSF-69-17.
- Ranganathan, C., et al. (2004), "Assimilation and diffusion of web technologies in supply-chain management: an examination of key drivers and performance impacts", *International Journal of Electronic Commerce*, Vol. 9 No. 1, pp. 127-61.
- Scupola, A. (2009), "SMEs' e-commerce adoption: perspectives from Denmark and Australia", *Journal of Enterprise Information Management*, Vol. 22 No. (1/2), pp. 152-66.

- Srinivasan, R., *et al.* (2002), "Technological opportunism and radical technology adoption: an application to e-business", *Journal of Marketing*, Vol. 66 No. 3, pp. 47-60.
- Tan, J., *et al.* (2007), "Business-to-business adoption of eCommerce in China", *Information & Management*, Vol. 44 No. 3, pp. 332–51.
- Wade, M. and Hulland, J. (2004), "The resource-based view and information systems research: review, extension, and suggestions for future research", *MIS Quarterly*, Vol. 28 No. 1, pp. 107-42.
- Williamson, E.A., *et al.* (2004), "Information systems development with supply chain management", *International Journal of Information Management*, Vol. 24 No. 5, pp. 375–85.
- Zhang, C. and Dhaliwal, J. (2009), "An investigation of resource-based and institutional theoretic factors in technology adoption for operations and supply chain management", *International Journal of Production Economics*, Vol. 120 No. 1, pp. 252-269.
- Zhu, K., *et al.* (2003), "Electronic business adoption by European firms: a cross-country assessment of the facilitators and inhibitors", *European Journal of Information Systems*, Vol. 12 No. 4, pp. 251-68.
- Zhu, K., *et al.* (2006a), "The process of innovation assimilation by firms in different countries: a technology diffusion perspective on e-business", *Management Science*, Vol. 52 No. 10, pp. 1557-76.
- Zhu, K., *et al.* (2006b), "**Innovation diffusion in global contexts: determinants of post-adoption digital transformation of European companies**", [*European Journal of Information Systems*](#), Vol.15 No. 6, pp. 601-16.

EK 3

Yükseköğretim Ek Bilgiler ve Öğrenci Anketi

1. KKTC Üniversitelerine Gelen Öğrencilerin Geldiği Ükelere Göre Analizi

1.1. Ülkemizde eğitim gören yabancı öğrencilerin diğer ülke tercihleri

Yurtdışında okuyan Türkiyeli öğrencilerin yarıya yakını Almanya ve ABD’de eğitim görmektedirler. Bunun yanında Bulgaristan ve İngiltere’de de eğitim alan öğrenci sayısı da dikkate değerdir. Nijeryalı öğrencilerin yarıya yakın bir kısmı İngiltere’de eğitim almaktadır, bunu ABD, Gana ve Malezya’da okuyan Nijeryalı öğrenciler takip etmektedir. İranlı öğrencilerin de büyük kısmı Malezya, ABD ve İngiltere’de eğitim almaktadır. Yurtdışında eğitim alma konusunda göreceli olarak daha yeni olan Azerbaycan da ise öğrencilerin yarıya yakını Türkiye’de eğitim almaktadır. Günümüzde İngiltere ve ABD gibi geleneksel öğrenci tercihleri yanında Malezya’nın ciddi bir alternatif olarak ortaya çıktığı görülmektedir.

Tablo 1: KKTC’ye Öğrenci Gönderen Ülkelerin Öğrenci Gönderdiği Diğer Ülkeler¹

TÜRKİYE			NİJERYA			İRAN			AZERBAYCAN		
Almanya	12,222	25%	İngiltere	17,542	46%	Malezya	9,311	19%	Türkiye	4,412	56%
ABD	11,597	24%	ABD	6,807	18%	ABD	5,518	11%	İngiltere	574	7%
Bulgaristan	5,015	10%	Gana	6,113	16%	İngiltere	3,463	7%	Almanya	511	6%
İngiltere	3,320	7%	Malezya	4,975	13%	İsveç	3,068	6%	ABD	446	6%
Azerbaycan	2,854	6%	Finlandiya	939	2%	B. Arap E.	3,046	6%	Beyaz Rusya	307	4%
Avusturya	2,634	5%	Suudi Arabistan	935	2%	Kanada	2,805	6%	Gürcistan	280	4%
Fransa	2,484	5%	B. Arap E.	850	2%	Hindistan	2,589	5%	Fransa	252	3%
Ukrayna	1,077	2%	Macaristan	475	1%	İtalya	2,452	5%	Çek Cum	133	2%
İtalya	870	2%	Almanya	410	1%	Avusturya	2,311	5%	Kazakistan	91	1%
Hollanda	663	1%	Avusturya	398	1%	Almanya	2,302	5%	B. Arap E.	87	1%
	48,369			38,327			48,957			7,870	

1.1.1. Nijerya

Nijerya’da hızla artan nüfus ile birlikte eğitim sistemi talebi karşılayamaz hale gelmiştir. Lise çağı nüfusunun sadece %44’ü liselere devam etmektedir. Üniversite yaş grubunda ise üniversiteye giden öğrenci oranı %10’dur.

ABD’de eğitim gören Nijeryalı öğrenci sayısı son 10 yılda her yıl ortalama %6 artış göstermiştir. İngiltere’de eğitim gören Nijeryalı öğrenci sayısı da 2008 yılında 11,785’ten 2012’de 17,542’ye yükselmiştir.

¹ UNESCO Institute for Statistics (<http://data.uis.unesco.org/>)

Nijerya'da üniversitelere giriş yapmak isteyen 1,5 milyon öğrencinin sadece %16'sı üniversitelere yerleşebilmektedir. Bu oran son 5 yılda her yıl artış göstermiştir. 2006-2010 yılları arasında eğitime ayrılan harcamalar iki katına çıkarılmıştır. Yani ülke kendi yükseköğretimi arzını artırma gayreti içindedir.² Bu irade 2012 yılında bütçenin %8,4'ünün eğitime ayrılması ile ortaya konulmuştur. ABD'de 700'ün üzerinde akredite olmuş üniversitede eğitim gören toplam Nijeryalı öğrenci sayısı 6,568 iken³ KKTC'de üniversitelerimizde eğitim gören Nijeryalı öğrenci sayısı 5,290'dır. Türkiye dışındaki ülkelerden gelen öğrencilerimizin %31'i Nijerya'dan gelmektedir. Bunu %10 ile Pakistan ve %8 ile İran takip etmektedir. Bu ülkelerden öğrenci akışı kendi ülkelerindeki arzın talebi karşılayamaz durumda olduğundan gerçekleşmektedir. Ülkemize olan talebin kısa vadede devam etmesi beklenmektedir ancak uzun vadede öğrenci akışının devam etmesi öğrenciler tarafından kendi ülkelerinde sunulan eğitimin üzerinde tercih edilir duruma gelmemiz ile mümkün olacaktır. Nijerya'da üniversite sayısı 2005'te 51'den 2012 yılında 128'e yükselmiştir. Bununla birlikte öğretim üyesi ihtiyacı karşılanamamaktadır ve üniversite sınıfları çok kalabalıklaşmıştır. Hükümet 6 bölgede birer mega-üniversite açacağını ve her birinin kapasitesinin 150,000 öğrenci olacağı açıklamasını yapmıştır. Ancak bunun gerçekleşip gerçekleşmeyeceği ülkenin ekonomik ve siyasi istikrarına bağlı olacaktır.

1.1.2. İran

İran yurtdışına en fazla öğrenci gönderen ülkeler arasındadır. 2000 yılında yurtdışında öğrenim gören öğrenci sayısı 21,681 iken bu rakam 2012 yılında 51,549'a çıkarak %138 artış göstermiştir. İran'da da üniversitelerde bulunan kontenjan ve talep arasında büyük bir fark bulunmaktadır. Bunun yanında İranlı gençler için yurtdışında eğitim almak kendi ülkelerindeki baskıcı rejimden uzaklaşmak için de bir fırsat olarak görülmektedir.

Ülkeye uygulanmakta olan ekonomik kısıtlamalardan dolayı para birimi önemli ölçüde değer kaybetmiştir. Daha önce eğitim amaçlı harç ödemek için özel bir kurdan ABD doları alınabilirken bu uygulama ekonomik güçlükler içine giren hükümet tarafından kaldırılmıştır. Bu durumda serbest piyasada dolar kurları 3 kat artmış ve yurtdışında eğitim almayı 3 kat daha pahalı hale getirmiştir. Döviz birikimi olmayan aileler için bu durum ciddi sorunlar ortaya koymuştur.

Ülkede özel üniversite olarak 1981 yılında İslamic Azad University kurulmuştur ve günümüzde 1.6 milyon öğrenciye farklı kampüslerinde eğitim imkanı sağlamaktadır. 2009 itibarı ile İran'da 29 özel üniversite bulunmaktadır. Özel üniversitelerin giriş koşulları devlet üniversitelerine göre daha düşük seviyededir. İran'da talep artışı ile birlikte üniversite sayısı da artmaya devam etmektedir. Ancak öğrenciler için yurtdışında eğitim almak cazibesini korumaya devam etmektedir.

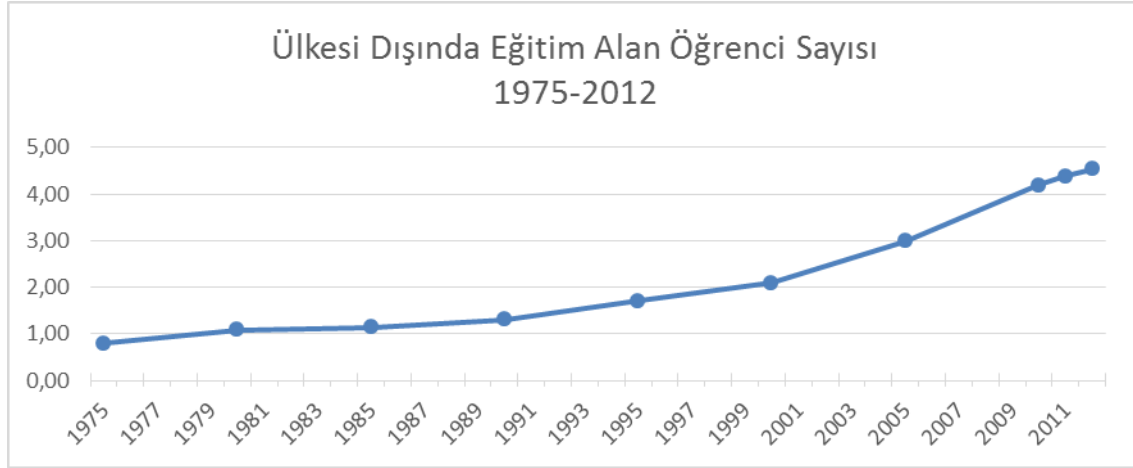
² Nigeria Education Fact Sheet United States Embassy in Nigeria, Ocak 2012

³ Nigeria Education Fact Sheet United States Embassy in Nigeria, Ocak 2012

2. Yükseköğretimde küresel değişiklikler.

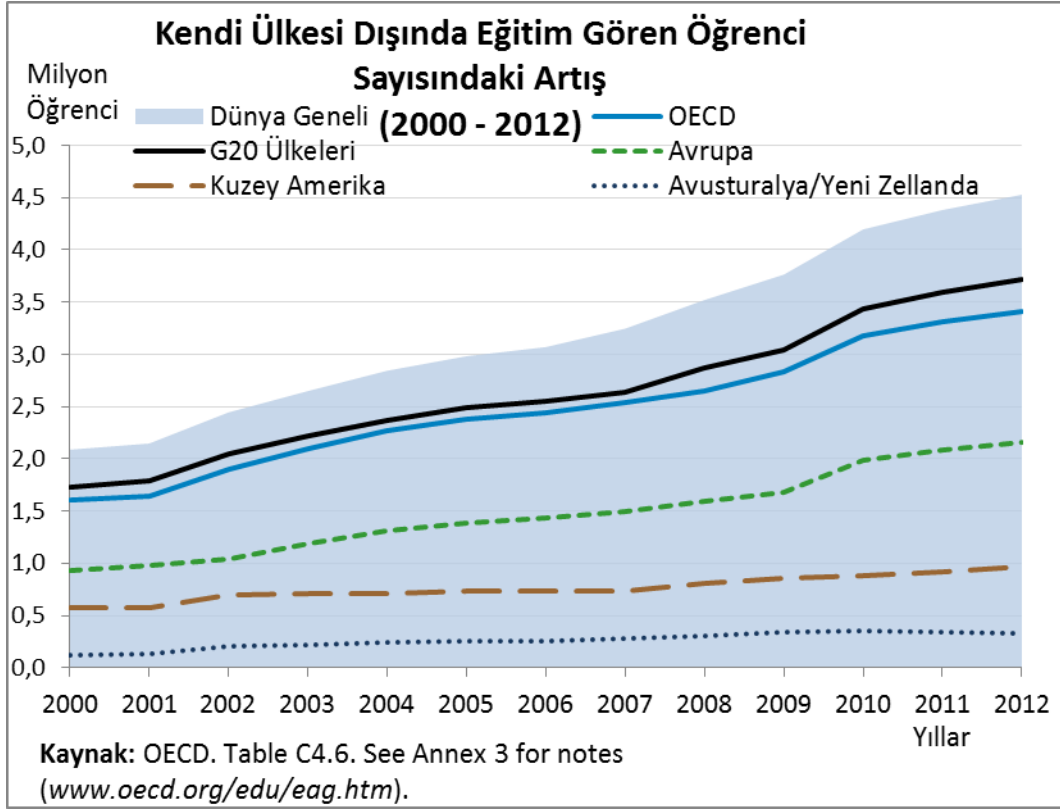
2.1. Yükseköğretim gören kişi sayısında artış

Dünya çapında kendi ülkesi dışında yükseköğretim gören öğrenci sayısı 2000 yılında 1.8 milyon öğrenciden 2011 yılında 4.5 milyona yükselmiş ve 2025 yılında da talebin 7.2 milyon öğrenci olması beklenmektedir.⁴

Şekil 1: Ülkesi Dışında Eğitim Alan Öğrenci Sayısı

⁴ Bohm, A., Davis, D., Meares, D., & Pearce, D. (2002). The global student mobility 2025 report: Forecasts of the global demand for international education. IDP, Canberra, Australia.

Şekil 2: Kendi Ülkesi Dışında Eğitim Gören Öğrenci Sayısındaki Artış

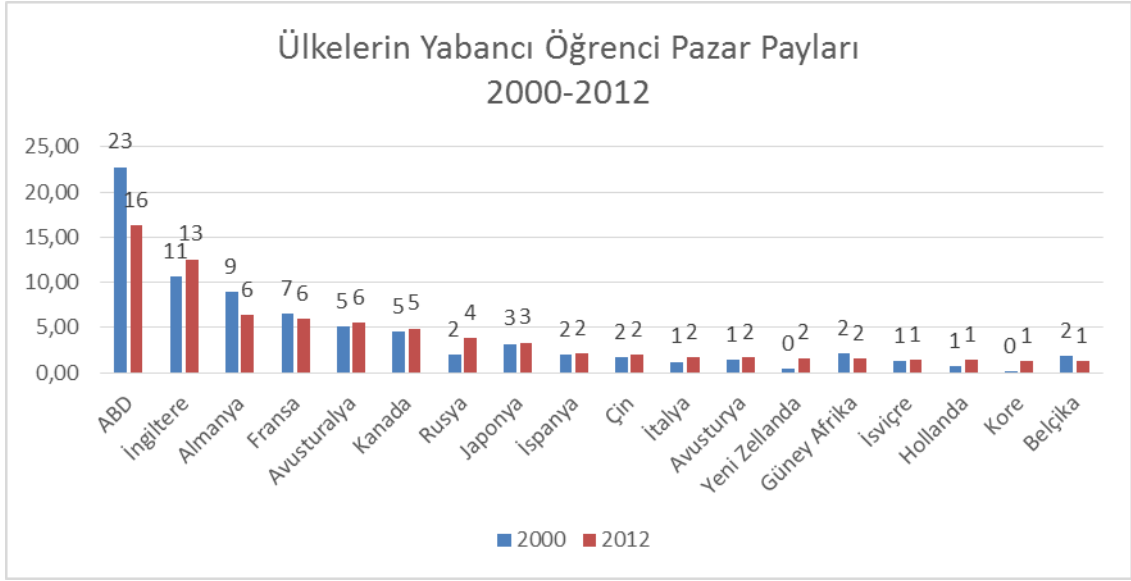
Özellikle Avrupa ülkelerinde yabancı öğrenci sayıları ve yükseköğretimdeki pazar payı süratle artmaktadır. Kendi ülkesi dışında öğrenim gören her Avrupalı öğrenci başına Avrupa’da eğitim gören 3 öğrenci bulunmaktadır⁵. Şekil 9’da görüleceği gibi 2000 yılından 2012 yılına gelirken ABD’nin pazar payı %23’ten %16’ya gerilemiş, diğer taraftan İngiltere ise %11’den %13’e yükselmiştir.

Tablo 2 Ülkelerde Yükseköğrenim Gören Yabancı Öğrenci Sayısı

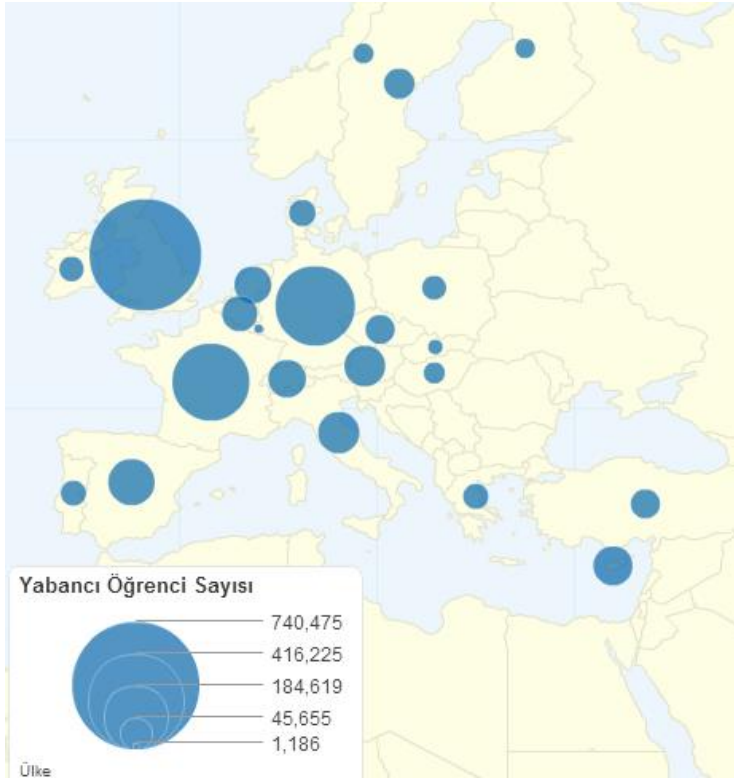
Ülke	Yabancı Öğrenci	Ülke	Yabancı Öğrenci	Ülke	Yabancı Öğrenci	Ülke	Yabancı Öğrenci
ABD	740,475	İtalya	77,732	Yeni Zelanda	40,994	Portekiz	18,525
İngiltere	427,686	Kore	59,472	Çek Cum.	39,455	Macaristan	17,520
Fransa	271,399	Avusturya	58,056	Türkiye	38,590	Finlandiya	15,636
Avusturalya	249,588	Hollanda	57,509	Yunanistan	29,012	İrlanda	11,100
Almanya	184,594	İspanya	55,759	İsveç	28,629	Slovakya	9,059
Japonya	136,215	İsviçre	44,468	Polonya	23,525	Norveç	3,956

⁵ OECD Education at a Glance 2014

Kanada	120,960	Belçika	42,926	Danimar ka	22,363	Luxembu rg	2,468
--------	---------	---------	--------	---------------	--------	---------------	-------

Şekil 3: Ülkelerin Yabancı Öğrenci Pazar Payları

Şekil 4: Bölgemiz Ülkelerinde Yabancı Öğrenci Sayıları

2.2.Yurtdışına en fazla öğrenci gönderen ülkeler

OECD verilerine göre 2012 yılında OECD ülkelerinde öğrenim gören yabancı öğrencilerin % 22'sini Çinli öğrenciler oluşturmaktaydı. Çinli öğrencilerin %28'i ABD, %11'i Avusturalya %6'sı Kore%13'ü Japonya, %11'i ise İngiltere'de eğitim görmektedir.

Yurtdışına en fazla öğrenci gönderen Çin'in ardından ikinci sırada ise Hindistan gelmektedir. OECD ülkelerinde eğitim gören yabancı öğrencilerin %5.8'i Hindistan'dan gelmektedir. Bu öğrencilerin %45'i ABD, %17'si İngiltere, %6 Kanada, %5'i ise Avustralya'da eğitim almaktadır.

Tablo 3: Yurtdışına en fazla öğrenci gönderen ülkeler

	2000	2012	% DEĞİŞİM
ÇİN	140,829	694,365	393%
HİNDİSTAN	62,576	189,472	203%
SUUDİ ARABİSTAN	10,616	62,535	489%
VİYETNAM	9,152	53,802	488%
İRAN	21,681	51,549	138%
RUSYA	28,386	51,171	80%
NİJERYA	15,089	49,531	228%
KAZAKİSTAN	20,151	43,039	114%
BEYAZ RUSYA	6,688	40,643	508%
UKRAYNA	20,950	39,627	89%
PAKİSTAN	15,429	37,962	146%
AZERBEYCAN	4,617	20,127	336%

Dünya genelinde 2000 yılında yükseköğrenim çağında olan nüfusun %19'u üniversitelerdeyken 2010 yılında bu oran %29'a yükselmiştir. Afrika'da bu oran %6'lardadır. Bu da yükselme potansiyelini göstermektedir. Bundan dolayı bu ülkelerde ekonomik gelişme ile kısa ve orta vadede yurtdışında eğitime talep artacaktır.

Öğrenci sayısındaki beklenen artışın büyük bir bölümü Çin ve Hindistan'da beklenmektedir. Buna karşılık söz konusu ülkeler de kendi üniversite sayısı ve kapasitesini artırma gayreti içerisindeydir.

Geleneksel olarak öğrenci çeken ülkeler yanında uluslararası öğrenci payını yükseltmek amacı olan yeni ülkeler piyasaya girmiştir. Singapur, Malezya, Ürdün ve Çin ülkelerine gelen yabancı öğrenci sayısını artırma gayreti içindedir. Örneğin Çin 2020 yılına kadar yabancı öğrenci sayısını şu andaki seviyesi olan 260,000'den 500,000'e çıkarmayı hedeflediğini açıklamıştır.

Bunun yanında British Council tarafından yapılan bir çalışmada yurtdışında eğitim alma trendi yanında öğrencilerin kendi ülkelerinde de çok sayıda yabancı üniversitenin öğretim ve diploma vermeye başladığı (franchise) ve dolayısıyla talebin bu yöne de kayabileceğini belirtilmektedir.

3. Yükseköğretimde Denetim ve Koordinasyon Yöntemleri

3.1. Türkiye’de Üniversite Kurma ve Öğretime Başlama İzinleri

Türkiye Cumhuriyetinde sadece kar amacı gütmeyen vakıflar tarafından üniversite kurulabilmektedir. "Vakıf Yükseköğretim Kurumları Yönetmeliği" uyarınca üniversite kurmak isteyen vakıflar aşağıdaki kurallara tabidirler:

“Vakıflar Genel Müdürlüğünden alınan, anılan vakfın yükseköğretim kurumu kurabileceğine ve kurulmasını müteakip yeterli mal varlığının mülkiyetini bu yükseköğretim kurumuna bedelsiz devredeceğine ilişkin belge ve amaçları arasında yükseköğretim kurumları kurma yönünde hüküm bulunan vakıf senedinin Genel Müdürlükçe tasdikli bir örneği.

Kurulacak yükseköğretim kurumlarına bağlı birimlerden her birinin, ilk defa hizmete gireceği yıla ait her çeşit cari masrafların, on iki aylık tutarının beyanı ile, bunların her yıl en az % 20'sini karşılayacak taşınır ve taşınmaz malların, ekonomik değerleri olan bir hakkın veya gelirin mevcut olduğunu ve bunların yükseköğretim kurumuna tahsis edildiğini veya yükseköğretim kurumunun mamelekine gireceğini gösterir belge ile vakfın veya müşterek hareket eden vakıfların son iki yıllık bilançoları.

Kurulacak yükseköğretim kurumunun tüzel kişilik kazanmasından sonra en geç üç yıl içinde eğitim öğretime başlayacağına dair taahhüt belgesi.

Üniversite kurulmasının istenilmesi halinde, üniversitenin en az üç fakülteden oluşması, kriterleri Yükseköğretim Kurulunca belirlenen, 5 yıllık hedefini, gelir ve giderlerini, mevcut ve 5 yıl içerisinde tamamlanacak imkanlarını, kurulacak üniversiteye alınacak öğrenci sayısının yıllara ve bölümlere göre dağılımını, fakülte ve enstitülerin hangi tarihte faaliyete geçirileceğini, araştırma ve geliştirme konularında izleyeceği esasları gösterir bir fizibilite raporu.⁶”

YÖK, 2009 yılında bir karar ile, üniversite kurmak isteyen vakıfların mal varlığının en az 15 milyon lira olmasını karara bağlamıştı. Bu üniversitelere alınacak öğrencilerin yüzde 20'sinin de, tam burslu olması şartını getirmişti.

Mayıs 2012 tarihinde Türkiye basınına yansıyan haberlere göre de üniversite açabilmek için üniversite açacak olan vakıf malvarlığının 15 milyon liradan 50 milyon liraya, Meslek Yüksekokulu (MYO) kurmak için istenen 5 milyon lira da 25 milyon liraya çıkarılması hazırlığının yapıldığı duyurulmuştu.⁷

Eğitim-öğretime başlama izni alabilmesi için ise

“a) Kuruluş aşamasında devir ve tahsisi vakıf tarafından taahhüt edilen menkul ve

⁶ Yükseköğretim Kurumu Vakıf Yükseköğretim Kurumları Yönetmeliği

⁷ <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/20515051.asp> 9 Mayıs 2014

gayrimenkul mal varlığının mülkiyeti ile zilyetliğinin üniversite/ileri teknoloji enstitüsü/meslek yüksekokulu tüzel kişiliğine devredilmiş, devir kayıtlarının tamamlanmış ve nakdi taahhütlerinin yerine getirilmiş olması,

b) Eğitim öğretim faaliyetlerinin sürdürülebilmesi için gerekli elverişli ve yeterli derslik, sosyal tesis, laboratuvar, kütüphane ve diğer mekânların hazır olması,

c) Yükseköğretim kurumuna sözleşme yapılarak alınan öğretim elemanı sayısının; ilk yıl için öğretim programı ve bu programa alınacak öğrenci sayısının gerektirdiği asgari sayıda tam zamanlı öğretim üyesine sahip olması, ilerideki yıllarda ise öğretim kadrosunun nasıl temin edileceğinin planlanmış olması zorunludur”⁸

3.2.Güney Kıbrıs'ta Üniversite Kurma ve Öğretime Başlama

Güney Kıbrıs'ta Eğitim Bakanlığına bağlı bir "Department of Higher and Tertiary Education (DAAE)" yükseköğretim konularını koordine etmektedir. Bunun yanında Cyprus Council of Recognition of Higher Education Qualifications (KYSATS) denklik konusunda yetkilendirilmiştir, Council of Educational Evaluation – Accreditation (SEKAP) programlara akreditasyon kararlarında yetkilidir. Özel üniversite açma izinleri konusunda ise Evaluation Committee of private universities (ECPU) yetkilendirilmiştir.

Güney Kıbrıs'ta her programın açılması için devlete kayıt ve inceleme ücreti ödenmektedir. Program akreditasyonu için de her program için ücret ödenmekte ve uzman denetim ekibinin (üyeleri yurtdışından da gelmektedir) tüm masrafları denetlenen kurum tarafından karşılanmaktadır. Açık olan ve öğrenci kabul eden tüm programlar için de yıllık ücret ödenmektedir.

Üniversite açılması aşamasında oluşturulan ECPU Bakanlar Kurulu tarafından Eğitim konularından sorumlu bakanın önerisi ile 7 kişilik bir komite olarak 5 yıllığına atanır ve başvuruları değerlendirir. Komite üyelerinin 3 farklı ülkede saygın üniversitelerde Profesör unvanı ile görevli olması ve üniversite yönetimi konusunda yeterli tecrübe sahibi olmaları gerekmektedir.

Güney Kıbrıs'ta üniversite sahiplerinin üniversite gelirlerinden veya mülklerinden pay alması yasaklanmıştır. Bunun yanında Rektör, Dekan gibi tüm yöneticiler seçimde üniversite hocaları tarafından belirlenir. Seçimlerde uygulanacak prosedür üniversiteler tarafından belirlenebilir.⁹

Üniversitenin kurulması ve bir yasal statü kazanması ile programlarına öğrenci kabul etmesi ayrı aşamalarda incelenmektedir.

⁸ VAKIF YÜKSEKÖĞRETİM KURUMLARI YÖNETMELİĞİ http://www.yok.gov.tr/web/guest/icerik/-/journal_content/56_INSTANCE_rEHF8BisfYRx/10279/18104

⁹ http://www.ecpu.ac.cy/en/legislation/private_universities_law.pdf

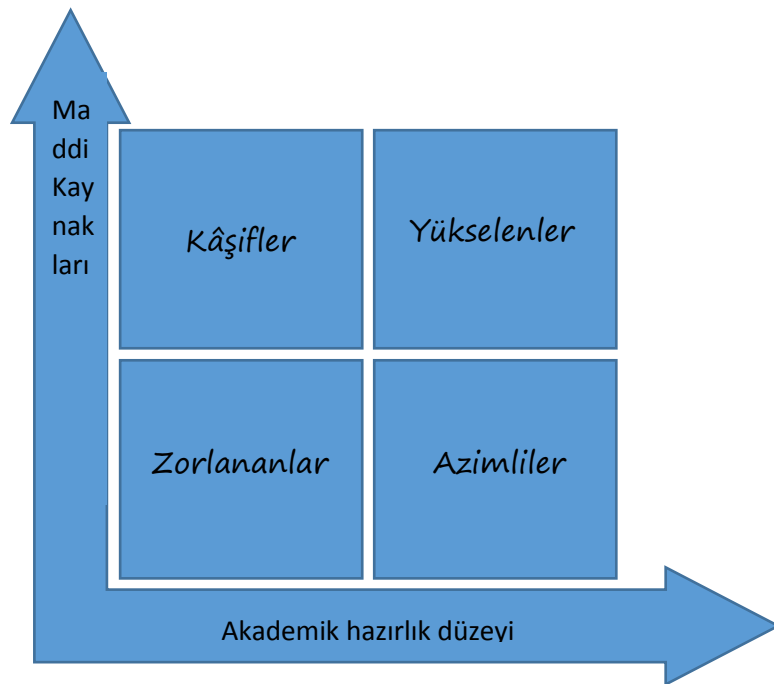
4. Öğrenci Beklentileri

4.1.Y-Kuşağının Üniversiteden Beklentileri

Günümüzde üniversiteye gidecek olan kuşak "Y-kuşağı olarak" adlandırılmıştır. Bu kuşağın üniversite seçimi ile ilgili yapılmış olan bir araştırmada üniversiteleri karşılaştırırken interneti çok yoğun bir şekilde kullandıkları, bunun yanında tablet ve cep telefonları üzerinden de üniversite taraması yapmakta oldukları, kayıt kabul birimleri ile haberleşme beklentilerinin çok kısa sürede cevap almaları gerektiğine dayalı olduğu belirlenmiştir. Bunun yanında bu kuşağın önceki kuşaklara göre fikir ve tecrübelerini çevreleri ile paylaşma konusunda çok daha istekli oldukları ifade edilmektedir.

ABD'nin World Education Services kuruluşu (WES) tarafından Ekim 2013 – Mart 2014 arasında yurtdışında eğitim almak isteyen 4,852 öğrenci üzerinde yapılan anket sonuçlarına göre öğrencilerin bilgi arama ve kullanma özellikleri incelenmiştir.

Bu çalışmada yurtdışında eğitim görmek isteyen öğrenciler yüksek ve düşük "maddi

Şekil 5: Dört Öğrenci Segmenti

kaynakları" ve yüksek ve düşük "Akademik hazırlık düzeyleri" boyutlarında Kâşifler, Yükselenler, Azimliler, Zorlananlar olarak dört sekme ayrılmıştır. Farklı sekmenlerde bulunan öğrencilerin eğitim kurumu ararken eğitim kurumundan beklentileri farklılık göstermektedir. Tek tür öğrenci varmış gibi ortalama öğrenci tercihleri belirlemek yerine sekmenlere göre öğrenci sayıları incelenmelidir.

Afrika ülkelerinde özellikle orta sınıfın arttığı Nijerya ve Gana gibi ülkelerde yüksek lisans arayışı içerisinde olan yüksek akademik hazırlıklı ve yüksek gelir düzeyinde olan (Yükselenler) öğrenci grubunun öğrencilerin %40'ı olduğu belirlenmiştir.

Afrikanlı öğrencilerin özellikle %48'i ilk olarak öğrenim ücretleri ve diğer giderler ile ilgili bilgiye erişmek istemektedirler. Bunu burs imkânları ile ilgili bilgi ihtiyacı takip etmektedir. Yüksek lisans öğrencileri ise öğrenim ücretleri ve diğer giderler yanında başvuru koşulları ile ilgili bilgileri merak etmektedir. Kurumun alanında ne kadar meşhur olduğu ve mezuniyet sonrası iş bulabilme imkânları gibi konular ise daha geride kalmaktadır.

4.2.Yabancı Öğrencilerin Uyum Süreci

En fazla yabancı öğrenci çeken ABD'nin World Education Services (WES) kurumu tarafından yapılan ve özellikle öğrenci gönderen ülke gençliğinin beklenti ve algılarının incelendiği anket çalışması sonuçlarına göre öğrencilerin hem akademik hem de sosyal uyum ile ilgili sorunları bulunmaktadır.

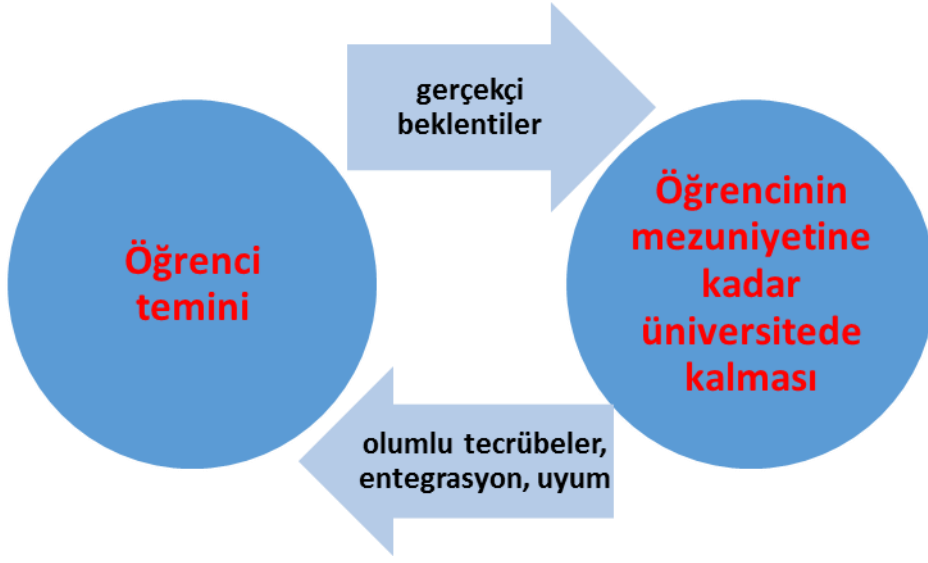
Yabancı öğrencilerin ülkeye gelmeden önce oluşturmuş oldukları beklentiler ile geldiklerinde üniversite kampüslerinde ve şehirlerinde buldukları gerçekler arasında tutarsızlık olması öğrenci açısından uyum sürecini etkilemektedir. Bu uyum süreci özellikle yabancı öğrencilerin hem yerleştikleri okulda eğitimlerine devam etmelerini hem de başkalarına yapacakları tavsiyeleri etkilemektedir. Dolayısıyla öğrencilerin gerçekçi beklentiler ile gelmeleri çok önemlidir. Her ne pahasına olursa olsun öğrenci bulalım yaklaşımı, kısa vadeli olarak öğrenci sayılarını artırsa da, beklediğini bulamayan öğrencinin uzun vadede çevresine yapacağı sözlü olumsuz reklamın etkisi ülkemizdeki yükseköğretimin zarar görmesine yol açacaktır. Bunun için öğrenci temini yapılırken gerçekçi beklentiler oluşturulmalı ve **başarılı olamayacağı kesin olarak bilinen öğrencilerin üniversitelere getirilmesinden uzak durulmalıdır.**

Öğrencilerin uyum sürecinde, öğrenciyi ülkesinden farklı bir ülkeye gelmesine vesile olan üniversitenin önemli bir sorumluluğu bulunmaktadır. Hem yurtdışından çok sayıda öğrenci getirmek hem de bu öğrencilere karşı sorumluluklarını yerine getirmemek kabul edilebilir bir tutum olamaz. Yabancı öğrenciye eğitim veren üniversiteler öğrenci yaşamı, yurtlardaki koşullar, öğrenciye verilecek hizmetler gibi konularda hassas davranmalıdır. Geleneksel üniversiteler genellikle sadece akademik konularla ilgilenip öğrenci yaşamının dışında kalabilmekteydi ancak günümüzde yabancı öğrenciye eğitim veren üniversitelerin akademik konuların ötesine geçmesi gerekmektedir.

İngiltere de yabancı öğrencilerin algıları ile ilgili yapılan bir araştırmada yabancı öğrencilerin %40'ının kendi ülkesinden gelen öğrencilerle zaman geçirdiğini ortaya koymuştur. Öğrencilerin %20'si ise kendini çok yalnız hissettiğini ifade etmiştir. Diğer taraftan öğrencilerin %90'ı eğitim kalitesini beğendiğini ve İngiltere'de eğitim almayı çevrelerine tavsiye edeceklerini vurgulamıştır¹⁰.

Öğrenci memnuniyetini öğrencinin hem ülkeye gelmeden önce oluşan beklentileri hem de ülkeye geldikten sonra ne kadar üniversiteye ve çevreye uyum sağladığı ve entegre olabildiği etkilemektedir.

¹⁰ <http://www.bbc.co.uk/news/education-23003987>

Şekil 6: Öğrenci Memnuniyeti

KUZHEY KIBRIS TÜRK CUMHURİYETİ'NDE YÜKSEKÖĞRENİM GÖRMEKTE OLAN YABANCI UYRUKLU ÖĞRENCİ ANKETİ¹¹

Bu anket iki ana bölümden oluşmaktadır. Bir bölüm yurt dışında yükseköğretim için üniversite seçerken nelere dikkat edildiğini araştırırken diğer bölüm ise yabancı öğrencilerin harcamalarını incelemektedir.

A. KİSİSEL BİLGİLER

1. Öğrenim gördüğünüz üniversite:
3. Uyuğunuz: a. Türkiye b. Diğer (Belirtiniz):
4. Yaş:
5. Cinsiyet:
6. Fakülte/Okul
7. a. Mimarlık h. Fen Edebiyat
b. İşletme ve Ekonomi i. İletişim ve Medya
c. Eğitim j. Mühendislik
d. Hukuk k. Yabancı Diller
e. Turizm ve Sağlık Yönetimi l. Bilgisayar ve Teknoloji
f. Tıp m. Diğer
- g. Eczacılık
- a. 1. sınıf c. 3. Sınıf e. Yüksek Lisans
b. 2. Sınıf d. 4. Sınıf f. Doktora
8. KKTC'de ne kadar zamandır bulunuyorsunuz? (Sene sayısı olarak)
9. İkamet Yeriniz: a. Kiralık Ev/apt. b. Otel
c. Yurt - kampüs içinde d. Yurt- kampüs dışında
e. Yakınlarımla birlikte yaşıyorum e. Diğer
10. Ailenizin ortalama aylık geliri
a. 1000TL 'den az b. 1000-2999 TL
c. 3000-4999 TL d. 5000-6999 TL
e. 7000-8999 TL f. 9000-10999 TL
g. 11,000 -12,999 TL h. 13,000-14,999 TL
i. 15,000-16,999 TL j. 17,000-18,999 TL
k. 19,000 TL ve üzeri

¹¹ 3. Ülke öğrencilerine bu anketin İngilizce versiyonu verilmiştir.

B. Yüksek Öğretime Karar Vermeyi Etkileyen Faktörler

1. Yurtdışında eğitim görme sebepleri aşağıda verilmiştir. Lütfen aşağıdaki seçeneklerin her birine önem durumuna göre en önemli (5) en az önemli (1) olacak şekilde 5 üzerinden puan veriniz..

Yurtdışında eğitim görmemi etkileyen faktörler	EN AZ ÖNEMLİ				EN ÇOK ÖNEMLİ
1. Kendi ülkemde istediğim akademik programa giremememden dolayı	1	2	3	4	5
2. Kendi ülkemde alabileceğim eğitim kalitesinin düşük olması	1	2	3	4	5
3. Farklı kültürleri öğrenme arzusu	1	2	3	4	5
4. Kendi ülkemde girebileceğim programların maliyetinin yüksek olması	1	2	3	4	5
5. Kendi ülkemde burs imkanlarının sınırlı olması / hiç olmaması	1	2	3	4	5
6. Kendi ülkem üniversiteleri mezunlarının statüsünün düşük olması	1	2	3	4	5
7. Kendi ülkemdeki yaşam kalitesinin düşük olması	1	2	3	4	5
Diğer:	1	2	3	4	5

2. Yurt dışında yükseköğrenim ilk tercihiniz KKTC değilseydi, ondan önceki tercihleriniz sırası ile nelerdi? : 1) _____ 2) _____ 3) _____

3. Yükseköğrenim için KKTC'yi seçmenizi etkilemiş olabilecek faktörler aşağıda verilmiştir. Lütfen aşağıdaki seçeneklerin her birine önem durumuna göre en önemli (5) en az önemli (1) olacak şekilde 5 üzerinden puan veriniz.

KKTC'de eğitim görmemi etkileyen faktörler	EN AZ ÖNEMLİ				EN ÇOK ÖNEMLİ
1. Buradaki eğitimin kalitesi					
2. Burs imkanları	1	2	3	4	5
3. Buradan mezun olmanın yaratacağı statü	1	2	3	4	5
4. Buradan mezun olmanın sağlayacağı iş imkanları	1	2	3	4	5
5. Buradaki eğitimin ileride farklı ülkelerde yaşamaya imkan sağlaması	1	2	3	4	5
6. İlerdeki kazanç beklentisi	1	2	3	4	5
7. Eğitimim süresince daha kaliteli bir hayat beklentisi	1	2	3	4	5
8. Farklı kültürleri daha iyi anlama imkanı	1	2	3	4	5
Maliyet uygunluğu					
9. Harçların uygun olması	1	2	3	4	5
10. Seyahat Maliyetlerinin uygun oluşu	1	2	3	4	5
11. Yaşam Maliyetinin düşük oluşu	1	2	3	4	5
Güvenli bir ortam olması					
12. Suç oranının düşük olması	1	2	3	4	5
13. Ayrımcılık / Irkçılık olmaması	1	2	3	4	5
Çevre					
14. Rahat iklim	1	2	3	4	5
15. Yaşanabilir, güzel bir yer olması	1	2	3	4	5
16. Sessiz bir çevre	1	2	3	4	5
17. Uluslararası bir ortam	1	2	3	4	5
Sosyal Bağlar					
18. Arkadaşlar/akrabalar burada eğitim görüyor	1	2	3	4	5
19. Arkadaşlar/akrabalar burada yaşıyor	1	2	3	4	5
Giriş kolaylığı					
20. İstediğim programa kabul edilmiş olmak	1	2	3	4	5
21. Burs almış olmak	1	2	3	4	5
22. Ülkeye giriş için vize gerekmemesi	1	2	3	4	5

Diğer:

4. Kayıtlı olduğunuz üniversiteyi seçerken kullandığınız özellikler aşağıda verilmiştir. Lütfen aşağıdaki seçeneklerin her birine önem durumuna göre en önemli (5) en az önemli (1) olacak şekilde 5 üzerinden puan veriniz..

Yüksek öğretime karar vermeyi etkileyen faktörler	EN AZ ÖNEMLİ					EN ÇOK ÖNEMLİ
	1	2	3	4	5	5
Üniversitenin ...						
1... aradığım programı sunuyor olması	1	2	3	4	5	
2... öğretim elemanlarının uzmanlık ünü	1	2	3	4	5	
3... araştırma ve yayın alanında itibarı	1	2	3	4	5	
4... kaliteli eğitim verme konusundaki itibarı	1	2	3	4	5	
5... genel akademik prestiji	1	2	3	4	5	
6... Uluslararası tanınmış olması	1	2	3	4	5	
7... öğrenci kabulünde seçici olması	1	2	3	4	5	
8... programların esnek olması	1	2	3	4	5	
9 ... masrafların (harç, barınma vb.) ödemesinde kolaylıklar sunması	1	2	3	4	5	
10 ... öğrencilerine sunduğu ek akademik destek hizmetleri	1	2	3	4	5	
11.... Bilgi işlem altyapısının gelişmiş olması	1	2	3	4	5	
12.... yenilikçi olması	1	2	3	4	5	
13... bana ilk kabul veren üniversite olması	1	2	3	4	5	
14...Ailem tercihi olması	1	2	3	4	5	
15Arkadaşlar/aileden gelen önerilmesi	1	2	3	4	5	
16.... İlk yıl için kalacak yer sunması	1	2	3	4	5	
17....Başvuru aşamasında detaylı bilgi sunması	1	2	3	4	5	
18... giriş şartlarının düşük olması	1	2	3	4	5	
19... kampüsünün ve imkanlarının gelişmiş olması	1	2	3	4	5	
20... Evime yakın olması	1	2	3	4	5	
21....Ve çevresinin sunduğu sosyal etkinliklerin zenginliği	1	2	3	4	5	
22Üniversiteyle ilgili şahsen bilgi sahibi olmam	1	2	3	4	5	
23... Mezunlarına iş bulmada yardımcı olması	1	2	3	4	5	
24Diğer:	1	2	3	4	5	

5. Lütfen aşağıdaki bilgi kaynaklarını dikkatlice okuyunuz ve siz üniversite seçerken, kararınızı verirken hangilerini kullandığınızı düşünün. Lütfen aşağıdaki seçeneklerin her birine önem durumuna göre en önemli (5) en az önemli (1) olacak şekilde 5 üzerinden puan veriniz..

-den/dan bilgi	EN AZ ÖNEMLİ			EN ÇOK ÖNEMLİ	
	1	2	3	4	5
1Tanıtıcı broşür/katalog	1	2	3	4	5
2Üniversite web sitesi	1	2	3	4	5
3Üniversite tanıtım günleri	1	2	3	4	5
4Üniversite acentesi /temsilcisi	1	2	3	4	5
5Lise / Dershaneadaki rehber öğretmen	1	2	3	4	5
6Eğitim danışmanlık hizmeti	1	2	3	4	5
7Eğitim fuarı	1	2	3	4	5
8Gazete reklamları	1	2	3	4	5
9Üniversite sıralamaları	1	2	3	4	5
10Arkadaşlar	1	2	3	4	5
11 Diğer kişilerden gelen öneriler	1	2	3	4	5
12 Aile	1	2	3	4	5

6. KKTC'deki yükseköğretimin imaj ve itibarı ile ilgili oluşturulan önermelere ne derecede katılırsınız? Lütfen her seçeneği (5) kesinlikle katılıyorum, (1) kesinlikle katılmıyorum olacak şekilde değerlendiriniz..

KKTC'deki Yükseköğretimin imajı ve itibarı	KESİNLİKLE KATILMIYORUM			KESİNLİKLE KATILYORUM	
	1	2	3	4	5
1. KKTC' deki yükseköğretim bana her zaman iyi bir izlenim vermiştir.	1	2	3	4	5
2. Yabancı öğrenciler KKTC'deki yükseköğretimin iyi bir imaja ve itibara sahip olduğuna inanır.	1	2	3	4	5
3. KKTC'de yükseköğretim diğer ülkelere göre daha iyi bir imaja sahiptir.	1	2	3	4	5
4. Yurtdışında diğer alternatiflerle karşılaştırıldığında KKTC'de yükseköğretim iyi bir izlenime sahiptir.	1	2	3	4	5
5. Geldiğim ülkede KKTC'de yükseköğretim diğer ülkelere göre daha iyi bir itibara sahiptir.	1	2	3	4	5

7. Ülkenizde üniversiteye giriş için yapılan merkezi sınavlardaki başarınız nedir?

a. En üst %10	c. En üst %25
b. En üst %50	d. Ortalamanın altında

C. AYLIK HARCAMALAR

Lütfen bu bölümdeki soruları cevaplandırırken 2014 yılı harcamalarınızı düşünerek cevap veriniz. Aşağıdaki başlıklarda ortalama aylık harcamanızı belirtiniz.

a. Kira	
b. Yerel Ulaşım	
c. Hediyelik eşya	
d. Gıda (meyve, sebze, patates)	
e. Et, balık	
f. Sigara ve alkol	
g. Arabanız için yakıt	
h. Sabun, şampuan, çamaşır tozu, vs	
i. Elektrik	
j. Evinizin su ve belediye masrafları	
k. Restaurant (üniversite kafeteryaları ve kafeler dahil)	
l. Cep telefonu (fatura veya kontör)	
m. Eğlence (bowling, kulüp vs)	
n. Kültürel sosyal harcamalar (sinema vs)	
o. İnternet	
p. Yemek pişirme ve ısınmak için gaz	
q. Kıyafet ve takı (aylık ortalama)	
r. Gazete, kitap, dergi	

D. YILLIK HARCAMALAR (TL cinsinden verilecek)

2014 yılının kaç gününü yurt dışında geçirdiniz?	
Geçtiğimiz sene içerisinde toplam yeme, içme, ev kirası, okul harçları ve seyahat giderleri de dahil olmak üzere toplam ne kadar para harcadınız?	

1. Kirada oturuyorsanız, ev için herhangi bir depozit ödediniz mi? a. Evet b. Hayır

Eğer ödemişseniz, ne kadar ödediniz?

2. Eğer arabanız varsa, 2014 yılı ile ilgili aşağıdaki soruları cevaplayınız:

- a. Arabanız var mı? i. Evet ii. Hayır
b. Arabanızı Kıbrıs'ta mı satın aldınız? i. Evet ii. Hayır
c. Araba için ne kadar para ödediniz (Stopaj dahil)?
d. Stopaj ödediniz mi? i. Evet ii. Hayır

Eğer ödemişseniz, ne kadar ödediniz?

- e. Sigorta (kasko ve trafik) için ne kadar para ödediniz?
- f. Seyrüsefer (arabanızın yıllık muayenesi) için ne kadar ödeme yaptınız?
- g. Trafik cezası ödediniz mi? Evet ise, toplam ne kadar ödediniz?
- h. Avukatlar için herhangi bir harcamanız oldu mu? Evet ise, ne kadar?
- i. KKTC sürüş ehliyeti için herhangi bir harcamanız oldu mu? Evet ise, ne kadar?
- j. Arabanız için herhangi bir tamirat ve servis için herhangi bir harcamanız oldu mu?
 i. Servis (yıllık toplam).....
 ii. Parça (yıllık toplam):
- k. Arabanız için başka herhangi bir harcamanız oldu mu? Olmuşsa toplam ne kadar oldu?

3. Bu akademik yılda Üniversite'ye ödenen harçlar:
 a. Kış Dönemi b. Bahar Dönemi c. Yaz Dönemi
4. Herhangi bir burs aldınız mı?
 i. ÖSYM:..... a. %100 b. %75 c. %50 d. %25
 ii. KKTC Devlet Bursu a. %100 b. %75 c. %50 d. %25
 iii. Üniversite a. %100 b. %75 c. %50 d. %25
 iv. Diğer..... a. %100 b. %75 c. %50 d. %25
5. Bu akademik yılda özel ders aldınız mı? Ne kadar harcadınız?
 a. Kış Dönemi b. Bahar Dönemi c. Yaz Dönemi
6. Akademik yıl boyunca proje veya ödev yazdırmak için destek aldınız mı? Almışsanız bu hizmet için toplamda ne kadar para ödediniz?
 a. Güz _____
 b. Bahar _____
 c. Yaz _____
7. Bu akademik yılda öğrenim malzemeleri için ne kadar harcadınız?
	Kitap	Kırtasiye	Fotokopi	Diğer (lab. aletleri)
a. Kış Dönemi				
b. Bahar Dönemi				
c. Yaz Dönemi				
8. Bu akademik yılda doktor veya hastane için ne kadar para harcadınız?

	Doktor veya hastane	İlaç Harcaması	Röntgen, tahlil, vs

	Kamu	Özel	Kamu	Özel	Kamu	Özel
Toplam

9. 2014 yılında herhangi bir akrabanız sizi ziyaret etti mi?

- a. Evet b. Hayır

10. Önceki soruya cevabınız Evet ise, sizi ziyaret eden yakınlarınız (hepsi) toplam olarak kaç gün kaldılar?

11. Kıbrıs'ı ziyaret eden yakınlarınız nerede kaldılar?

- a. Sizinle b. Otel c. Diğer (Belirtiniz):

*ANKETİ DOLDURMAK İÇİN ZAMAN AYIRDIĞINIZ VE TAMAMLADIĞINIZ İÇİN TEŞEKKÜR
EDERİZ.*

EK 4.

İnşaat Sektörü Ek Bilgiler

1. İnşaat Sektöründe Verimlilik Ölçümü Geliştirilen Yaklaşım ve Metotlar

Performans çok yönlü ölçülmekle birlikte, etkinlik ve verimlilik performansı ölçme bağlamında güncel olan ve önemini günden güne artıran iki temel boyutu olarak görülmektedir. Performansı geliştirme ve sürekli artırma özelde firmalarda, genelde sektörlerde büyük hedefler haline gelmiştir. Özellikle küreselleşen Dünyada ve rekabetin yoğun yaşandığı bir ticari iklimde varlıklarını sürdürebilmeleri için etkinlik ve verimlilik ölçümleri ve buna bağlı olarak geleceğe yönelik planlamalarını yapmaları amaçlarının vazgeçilmez unsurudur. Teorik temelde çok girdilerle çok çıktıların baz alındığı bir işletim ve üretim ortamında en uygun ve mümkün mertebe en az girdi bileşenlerinin kullanarak en fazla çıktığı üretmeye ve geliştirmeye çalışırlar. Bu alanda en uygun ve kullanışlı olarak öngörülen analiz çeşidi veri zarflama analizidir (VZA). Bu analiz tekniği sadece etkinlik ve verimlilik ölçümlerini sağlamıyor, aynı zamanda kaynakların nasıl kullanılacağı noktasında yönlendirme ve değerlendirme imkanı da sağlıyor. VZA, bankacılık sektörü, sağlık sektörü, eğitim sektörü, imalat sektörü, inşaat sektörü gibi pek çok sektörde etkin bir biçimde uygulanan doğrusal programlamaya dayanan bir tekniktir.

1.1. Kullanılan yöntem ve metotlar

1.1.1. Veri Zarflama Analizinde tarihsel gelişim

Veri Zarflama Analizi ilk kez 1951 yılında Debreu tarafından yapılan çalışmaya kadar dayanır. Ama ilk teknik deneme 1957 yılında Farrell tarafından geliştirilmiştir. Bu çalışma Ortalama Performans ölçütüne karşılık ortaya konan Sınır Üretim Fonksiyonu önerisi ile kabul görmüştür. Farrell bu çalışmada tek çıktıya karşı çok girdisi olan etkinlikleri incelemiştir (Karahana ve Özgür, 2009) ve Ertuğrul ve Işık, 2008). İlk VZA modeli Charnes, Cooper, Rhodes' in (CCR) tarafından 1978'de yapılmıştır. Bu model deterministik bir yapıda ve ölçeğe göre sabit getiri varsayımı altında kullanılmıştır. 1984 yıllarında Banker, Charnes, Cooper (BCC) geliştirdikleri modelde ölçeğe göre değişken getiri varsayımı altında ve teknik verimliliğin ayrı ayrı ölçülmesine olanak tanımıştır. Banker ve Morey (1986) ve Kamakura (1988) farklı değişkenlerin VZA modelinde kullanılmasına yönelik çalışmalar yapmışlardır. Bu çalışmalar son yıllardaki girdi ve çıktılarının stokastik bağlamda kullanılmasına ışık tutmuşlardır (Dikmen, 2007). Türkiye'de 1990 yılların başında sağlık ve bankacılık sektörlerinde kullanılmıştır (Özcan vd., 1992; Kavuncu başı ve Ersoy, 1995, Zaim, 1995; Yolalan, 1996).

1.1.2. Performans tanımı, ölçme sistemi ve boyutları

Performans amaca yönelik ve kapsamlı bir şekilde planlanmış bir etkinlik sonucunda elde edilmiş nicel ya da nitel kavramlar zinciridir. Ölçme aslında teknik bağlamda nesnelerin, olayların, bireylerin ve sorunların gözle görülebilen özelliklerini bulma sürecidir. Ölçmede genel kavram şöyle vurgulana bilinir, “Ölçemediğiniz organizasyonu, insanı ve sistemi yönetemezsiniz” (Akai, 2005). Performans ölçmenin üç boyutu Bireysel, Sistem ve Çevresel olarak ilgili literatürde yer almaktadır (Tsang, v.d., 1999). Performans boyutları yedi ana temelde sıralanabilir: Etkinlik, Verimlilik, kalite, yenilik, çalışma kalitesi, girdi kalitesi, karlılık. Bu raporda daha çok ilgi sektöründe verimlilik ve etkinlik üzerinde çalışmalar gerçekleştirilecektir. “Verimlilik (prodüktivite), belirli bir dönemde gerçekleştirilen ürün veya hizmetler (çıktılar) ile bu çıktıları elde etmek için aynı dönemde kullanılan kaynaklar (girdiler) arasındaki ilişkidir” (Kecek, 2010). Verimlilik iki şekilde ölçüle bilinir, *teknik ve ekonomik* bağlamda. *Teknik* bağlamda girdi farkı ile kayıpların girdilere oranı anlamına gelmektedir. *Ekonomik* bağlamda ise girdi ile kar toplamının girdilere oranı şeklinde ifade edilmektedir.

Teknik verim=Yararlı çıktı/ Girdi= Girdi-kayıp/Girdi

Ekonomik verim=Yararlı çıktı/ Girdi= Girdi+ kar/Girdi

1.1.3. Veri Zarflama Analizinde karar verici birimler

Girdi ve çıktıların kullanılmasından önce bir karar verici için birden çok karar noktası varsa, bu karar birimlerinin etkinliklerini tahminleme ve kararını bu etkinlikler ölçüsünde şekillendirmek büyük önem taşımaktadır. Gerçekten de karar birimler etkinlik sırası belirlenirken hangisinin diğerlerine nazaran daha az etkin olan karar birimlerinin etkinliklerinin arttırılmasını sağlayacak senaryoların etkinliğin yönünü tümünden nasıl değiştireceğini bilmek ister (Yolalan, 1993; Ramu, 2003).

Bu noktada Veri Zarflama Analizi, homojen girdiler kullanarak çıktı ya da çıktılar ortaya sunmak karar birimlerinin göreceli etkinliklerini değerlendirmek için kullanılan ve doğrusal programlama yönlü bir teknik olarak tanımlanabilir. Veri Zarflama Analizini bazı yönleri ile benzer amaçlı diğer yöntemlerden ayıran en önemli noktası, çok sayıda girdi ve çıktının olduğu durumlarda değerlendirme yapılabilmesini sağlamasıdır. Analiz sonucunda, her karar biriminin etkinlik değeri, etkin olmayan karar noktalarının hangi girdi/çıktı oranlarında etkinliklerinin nasıl arttırılabileceği (senaryolar) ve referans olarak kullanılacak karar birimlerine yönelik gerekli bilgiler elde edilir (Karakoç, 2003).

1.1.4. Etkinlik Ölçme Yöntemleri

Etkinlik ölçümleri belirli varsayımlar altında uygulanması gerekmektedir. En önemlisi, girdi ve çıktı vektörleri arasında pozitif bir ilişki olduğu ve bu ilişkide üretim teknolojisinin üretim imkanları kümesini oluşturacağı ve veri olmaması durumunda birimlerin birbirleri ile karşılaştırılmayacağı gerçeğinin varoluşudur. Etkinlik ölçme yöntemleri üç gruba ayrılabilir. Oran, parametrik, ve parametrik olmayan.

1.1.4.1. Oran

En basit ve en fazla kullanılan yöntemdir. Bir tek çıktının bir girdiye oranlanmasıdır. Dezavantajı çok sayıda girdi ile çıktıyı analiz etmede zorluklar verebilir ve zorluklar sayesinde de yanılgılara yol açabilmektedir.

1.1.4.2. Parametrik

Parametrik yöntemlerin etkinlik ölçümleri regresyon analizlerine dayanmaktadır. Bu analizlerde üretim fonksiyonu tek çıktı ile birçok girdi ilişkisine dayanmaktadır. Burada regresyon doğrusu aynı zamanda etkinlik sınırı olarak kabul edilir. Üzerinde kalan karar birimleri etkin olarak sayılır. Ayrıca, bir rassal hatanın olabileceği varsayılır. Parametrik yaklaşımlar, sırası ile Stokastik Sınır Yaklaşımı (SFA), Serbest Dağılım Yaklaşımı, (DFA) ve Kalın Sınır Yaklaşımı (TFA). İlk iki yaklaşım literatürde çok sık kullanılırken üçüncü yaklaşım kullanılmamaktadır (Berger ve Humphrey, 1997).

1.1.4.3. Parametrik olmayan

Parametrik olmayan analizler ilk olarak Farrell (1957) ve Fieldhouse (1962) tarafından literatüre kazandırılmıştır. Bu yaklaşımlar analitik bir fonksiyona dayanmamaktadır. Bu yöntem matematik programlamaya yönelik etkinlik sınırına olan uzaklıkları ölçmeye çalışır. En yaygın olanları veri zarflama analizi (VZA) ile serbest atılabilir zarf modelidir (SAZM). Bu çalışmada veri zarflama analizi (VZA) modeli kullanılacağı için bu modelin gelişimini modellerle açıklayacağız.

1.1.5. Veri Zarflama Analizinin (VZA) matematiksel formülü:

Veri Zarflama Analizinde temel etkinlik ölçütü, çıktıların ağırlıklı toplamalarının girdilerin ağırlıklı toplamalarına bölümüdür. i ve j sırasıyla girdi ve çıktıların toplam sayısı ifade etmektedir. Diğer bir deyişle i ve j ile ilgili karar birimleri formülündeki gibi tanımlanabilir.

$$Etkinlik = \frac{\text{Füli Çıktı}}{\text{füli Girdi}} = \frac{\sum_{j=1}^n u_j y_j}{\sum_{i=1}^m v_i x_i} = \frac{u_1 y_1 + u_2 y_2 + \dots + u_n y_n}{v_1 x_1 + v_2 x_2 + \dots + v_m x_m} \quad (1)$$

Yukarıdaki formülünde j . karar noktası için n adet çıktı ve m adet girdi vardır. Burada, u_n n . çıktının ağırlığını, y_n n . çıktının miktarını, v_m m . girdinin ağırlığını ve x_m m . girdinin miktarını göstermektedir. İlgili formülünden de görüleceği gibi Veri Zarflama Analizi bir kesirli programlama sürecini içermektedir. Ancak kesirli programlamanın çözümü güçtür. Bu nedenle kesirli programlama seti, formülünün paydasının $1'$ e eşit olacağı ana varsayımı ile doğrusal programlama setine dönüştürülebilir ve çözülebilir.

1.1.6. Veri Zarflama Analizinde Yöntemler

Aşağıda anlatılan Veri Zarflama Analizinde kullanılan yöntemler, girdi ya da çıktı odaklı olarak çözülebilir. Burada girdi odaklılık, çıktı miktarlarının sabit tutularak girdi miktarlarında meydana gelecek değişimlerin incelenmesi, çıktı odaklılık ise girdi miktarlarının sabit tutularak çıktı miktarlarında meydana gelecek değişimlerin incelenmesi olarak tanımlanmıştır. Veri Zarflama Analizinde temel olarak dört yöntem kullanılmaktadır. Bu yöntemlerin tümünde, girdi ya da çıktı odaklılık dikkate alınmak şartıyla kesirli programlama-doğrusal programlama dönüşümü kullanılabilir. Bu yöntemler,

1.1.6.1. CCR (Charnes-Cooper-Rhodes) Yöntemi

CCR yöntemi ölçeğe göre sabit getiri varsayımına dayanır. Eğer j . karar biriminin etkinliği h_j ise amaç, bu değer maksimizasyonu olmalıdır. Bu durumda amaç fonksiyonu girdi odaklılık varsayımı altında (2) formülündeki gibi ifade edilebilir (Tarım, 2001):

$$Enbh_j = \frac{\sum_{r=1}^n u_r y_r}{\sum_{i=1}^m v_i x_i} \quad (2)$$

Kısıtlar ise (3) formülündeki gibi gösterilebilir.

$$\begin{aligned} \frac{\sum_{r=1}^n u_r y_r}{\sum_{i=1}^m v_i x_i} &\leq 1 \\ u_r &\geq 0 \\ v_i &\geq 0 \end{aligned} \quad (3)$$

Yukarıda da değinildiği gibi kesirli programlama setinin çözümü doğrusal programlamaya göre güçtür. (2) ve (3) formülleri doğrusal programlama mantığı ile ifade edildiğinde (4) ve (5) formülleri elde edilebilir.

$$Enbh_j = \sum_{r=1}^n u_r y_r \quad (4)$$

$$\sum_{i=1}^m v_i x_i = 1$$

$$\begin{aligned} \sum_{r=1}^n u_r y_r - \sum_{i=1}^m v_i x_i &\geq 0 \\ u_r, v_i &\geq 0 \end{aligned} \quad (5)$$

(4) ve (5) formülleri girdi odaklılık durumu için düzenlenmiştir. Eğer çıktı odaklılık durumu için CCR yöntemi kullanılacaksa bu durumda doğrusal programlama modeli (6) ve (7) formüllerindeki gibi olacaktır.

$$Enkg_j = \sum_{i=1}^m v_i x_i \quad (6)$$

$$\begin{aligned} \sum_{r=1}^n u_r y_r &= 1 \\ - \sum_{r=1}^n u_r y_r + \sum_{i=1}^m v_i x_i &\geq 0 \\ u_r, v_i &\geq 0 \end{aligned} \quad (7)$$

İster girdi odaklı ister çıktı odaklı düşünölsün, bir karar verici karar noktalarının etkinliklerine CRR yöntemiyle karar vermek istiyorsa yukarıda tanımlanan modeli bütün karar noktaları için uygulamalıdır. Kurulan model her bir karar noktası için çözüldüğünde her bir karar noktası için toplam etkinlik ölçütleri elde edilecektir. Bu ölçütleri 1' eşit olması karar noktaları için etkinliği, 1' den küçük olmaları ise karar noktalarının etkisizliğini gösterir.

1.1.6.2. BCC (Banker-Chaenes-Cooper) Yöntemi

CCR modelinin varsayımlarında değışiklik yapılarak elde edilmiş bir modeldir. Bu model temelde ölçeğe göre değışken getiri varsayımına dayanır. Banker-Charnes-Cooper tarafından geliştirilmiştir. BCC modelini kullanarak tüm karar birimleri için ölçeğe göre getiri tipi de belirlenebilir. BCC sınırı her zaman CCR sınırının altında yer alır. Bu yüzden CCR etkinlik skoru, BCC etkinlik skorundan küçük veya ona eşit olacaktır.

BCC modelinin CCR modelinden tek farkı, ölçeğe göre değışken getiri varsayımı altında her bir karar birimi için çözülecek doğrusal program sonucu elde edilecek λ (etkin olmayan bir karar noktası için etkin olası girdi çıktı bileşimi oluşturmak için gereken bilgiyi sağlayan değeri) değeri toplamının 1'e eşit olmasıdır. BCC yönteminin modeli (8) formülünde verilmiştir.

Amaç fonksiyonu,

$$Enk\Theta_k$$

Kısıtlar,

$$\begin{aligned}
\sum_{j=1}^N y_{rj} \lambda_{jk} &\geq y_{rk} \\
\Theta_k x_{ik} - \sum_{j=1}^N x_{ij} \lambda_{jk} &\geq 0 \\
\sum_{j=1}^N \lambda_j &= 1
\end{aligned} \tag{8}$$

1.1.6.3. Toplamsal Yöntem

CCR ve BCC modelleri girdiye ve çıktıya odaklı olarak değerlendirmektedir. Eğer bir model, bu iki çeşit odaklanmayı da beraber değerlendiriyorsa toplamsal modeldir. Burada asıl amaç, girdi fazlası ve çıktı eksikliği eş zamanlı olarak ele alıp etkinlik sınırı üzerinde etkinsiz karar birimine en uzaktaki noktaya ulaşmaya çalışmaktır. Etkinsizlik ise (1-Etkinlik) ile bulunur. Bu model sonucunda bir etkinlik skoru değeri elde edilmez. Karar birimlerinin etkin olup olmadıkları aylak değişken değerlerine bakılarak belirlenir. Eğer her iki aylak değişkenin değeri de sıfır ise o karar birimi bu modele göre etkin olacaktır. Bu model Charnes, Cooper, Golany, Seiford ve Stutz (1985) yılında geliştirilmiştir.

1.1.6.4. Çarpımsal Yöntem

Çarpımsal (Multiplicative) VZA modeli logaritmik doğrusal ve Cobb-Douglas fonksiyonu kullanılarak geliştirilmiştir. Bu model Charnes, Cooper, Seiford ve Stutz (1983) yılında geliştirilmiştir. Karar birimleri varyanssız ve logaritmik veriler kullanılarak ölçümler yapılmaktadır.

1.1.7. Veri Zarflama Analizinin Avantajları ve Dezavantajları

Veri Zarflama Analizi, doğru şekilde kullanıldığı zaman çok etkin bir araçtır. Veri Zarflama Analizinin avantajları aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- Veri Zarflama Analizi, çok girdi ve çok çıktıyı işleyecek yetenektedir.
- Veri Zarflama Analizi, doğrusal form dışında, girdi ve çıktıları ilişkilendiren bir fonksiyonel forma ihtiyaç duymaz.
- Veri Zarflama Analizi ile etkinlikleri hesaplanan karar birimleri göreceli olarak tam etkinliğe sahip olanlarla kıyaslanır.
- Girdiler ve çıktılar çok farklı birimlere sahip olabilirler. Bu durumda, onları aynı biçimde ölçebilmek için çeşitli varsayımlar kullanmaya, dönüşümler yapmaya gerek yoktur.

Veri Zarflama Analizinin dezavantajları ise aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- Veri Zarflama Analizi, ölçüm hatasına karşı çok duyarlıdır.
- Veri Zarflama Analizi, karar noktalarının performansını ölçmek açısından yeterlidir, fakat bu değerlendirmenin mutlak etkinlik bazındaki yorumu ile ilgili ipucu vermez.
- Veri Zarflama Analizi, parametrik olmayan bir teknik olduğu için, sonuçlara istatistiksel hipotez testlerinin uygulanması zordur.
- Veri Zarflama Analizi, statik bir analiz şeklindedir, bir tek dönemdeki karar noktası verileri arasında bir kesit analizi yapar. Analiz sonucunda her karar noktası için tek bir etkinlik tahminleyicisi elde edilmektedir ve bu tahminleyicinin istatistiksel özelliklerinin elde edilmesi çok zordur.
- Her karar noktası için ayrı bir doğrusal programlama modelinin çözümü gerektiğinden, büyük boyutlu problemlerin Veri Zarflama Analizi ile çözümü, hesaplama açısından zaman alıcı olabilir.

1.1.8. Malmquist endeksi

Malmquist endeksi etkinlik analizlerinde TFV ölçme bağlamında zaman içindeki verimlilik değişimlerini geçmişteki dönemlerini dikkate alarak hesaplamak için kullanılır. Bu ölçümde en az iki dönemin olması gerekir. Bu dönemlerden yararlanılarak maksimum ortalama sapmalar belirlenir. Malmquist toplam faktör verimliliği endeksi (U_0) gerekli olan uzaklık fonksiyonlarını tahmin etmek için en çok kullanılan yaklaşımdır. Bu endeks, her bir veri noktasının ortak teknolojiye göre nispi uzaklık oranlarını hesaplayıp, iki veri noktası arasındaki TFV'deki değişmeyi ölçmektedir. Malmquist endeksi aşağıdaki formülle hesaplanır.

$$U_0(y^t, x^t, y^{t+1}, x^{t+1}) = \left[\left(\frac{d_0^t(y^{t+1}, x^{t+1})}{d_0^t(y^t, x^t)} \right) x \left(\frac{d_0^{t+1}(y^{t+1}, x^{t+1})}{d_0^{t+1}(y^t, x^t)} \right) \right]^{\frac{1}{2}}$$

$d_0^t(y^{t+1}, x^{t+1})$ notasyonu iki dönem arası teknolojik uzaklığı gösteriyor. Burada U_0 'ın 1'den büyük olması TFV'nin arttığını; 1'den küçük olması da TFV'nin azaldığını gösterir (Kara, 2011). TFV' deki teknolojik ve etkinlik değişimini iki ayrı şekilde formüle edebiliriz.

$$\text{Teknik Etkinlikteki Değişim} = \left(\frac{d_0^{t+1}(y^{t+1}, x^{t+1})}{d_0^t(y^t, x^t)} \right)$$

$$\text{Teknolojik Değişim} = \left[\left(\frac{d_0^t(y^{t+1}, x^{t+1})}{d_0^{t+1}(y^{t+1}, x^{t+1})} \right) x \left(\frac{d_0^{t+1}(y^{t+1}, x^{t+1})}{d_0^{t+1}(y^t, x^t)} \right) \right]^{\frac{1}{2}}$$

Malmquist verimlilik endeksi TFV'deki teknik etkinlikteki değişimi (TED) ve teknolojik değişiminin (TD) ayrı ayrı katkılarını belirlememizi sağlamaktadır. Burada, TED üretim sınırını yakalama etkisi (catch-up effect) olarak ifade edilirken, TED üretim sınırı eğrisinin yer

değiştirmesi (frontier-shift) olarak ifade edilmektedir. TED ve TD, TFV'ndeki değişmenin ana unsurlarını oluşturmaktadır. Bir başka değişle, TED ile TD'nin çarpımı TFV'ndeki değişmeyi vermektedir (Kara ve Aydın, 2012)

1.1.9. Tobit

İlgili Literatürde kaynakların etkin olup olmadığını belirlemek amacıyla, elde edilen TED değerleri bir diğer aşama olan Tobit modelinde bağımlı değişken olarak kullanılmıştır. Bu modeller son yapılan bazı çalışmalarda sıklıkla birlikte kullanılmıştır (Jackson, P. M. ve Fethi, M. D. (2000); Gaye Karpas (2004); Hwang ve Oh, (2008), Ke-Chiun Chang ve diğerleri (2011)).

Tobit model aslında Probit modelin devamı olarak geliştirilmiştir. Bağımlı değişkene ait bilginin yalnız bazı gözlemler için söz konusu olduğu sansürlü örneklem olarak bilinir. Bu model ilgili literatürde sansürlü yâda kesikli regresyon modeli olarak da belirlenmiřtir¹² (Gujarati, 1999, Kılıçkapan S. Ve Karpas G. 2004; Aydın, 2010).

Bir başka değişle yapılan bir regresyon tahmininde bağımlı değişkenin gözlenen tüm değerleri tam olarak belirlenemiyorsa veya belli bir aralıkta gözlemleniyorsa, kullanılacak model Tobit modelidir. Bu örnekte popülasyon tam olarak temsil edilemez ve sınırlandırılmış bağımlı değişken, genelleştirilmiş Tobit veya gizli değişken modelleri kullanılır. Tobit modelinde veya sansürlü normal regresyon modelinde, gizli değişken doğrusal, bozucu terimleri sıfır ortalama ve eşit varyant tahmini ile hareket edilmektedir¹³ (şengül ve diğerleri, 2013).

Tobit model literatürdeki genel bağlamıyla aşağıdaki gibi ifade edilebilir:

$$y_i^* = x_i' \beta + \mu_i \quad (i = 1, 2, \dots, n)$$

$$y_i^* > 0 \text{ eger } y_i = y_i^*$$

$$y_i^* \leq 0 \text{ eger } y_i = 0$$

x_i' = bağımsız değişken

$y_i = 0$ yada 1 değerlerini alan sınırlandırılmış bağımlı değişken

β = tahmin edilen katsayılar

μ_i = hata terimini ya da bozucu terimini belirtmektedir.

VZA analizlerinden sonra Tobit modelinin kullanılması en temel nedeni, etkinlik analizlerinde değerin 0 ile 1 arasında olmasıdır. Bu mantıkla hareket edildiği zaman, 1'e yakın noktalardan sansürlenmiş Tobit modeli kullanılması tavsiye edilir (Kurtlar ve diğerleri, 2010). Belirtilen model aşağıdaki gibi ifade edilebilir.

¹² Bağımlı değişkenin değişim aralığının herhangi bir şekilde sınırlandırıldığı regresyon modellerinde eğer belirli bir aralığın dışındaki gözlemler tamamen kaybediliyorsa kesikli model, ancak en azından bağımsız değişkenler gözlenebiliyorsa sansürlü model söz konusu olur (Üçdoğruk vd., 2001: 14-17)

¹³ Tobit Modeller için hata terimlerinin normal dağıldığı ya da genel olarak parametrik biçimi belli olan dağılım fonksiyonuna sahip olduğu bilindiğinde maksimum olabilirlik ve asimptotik olarak normal dağımlı tahmin ediciler verir ancak aksi halde bu tahmin ediciler tutarsız olur (Kara ve Aydın, 2012).

$$y_i^* = x_i' \beta + \mu_i$$

$$y^* = y_i^* < 1$$

$$1 = y_i^* \geq 1$$

1.1.10. Toplam faktör Prodüktivitesi (Çoklu faktör üretkenliğini)

Literatür 'deki birçok makaleler 'de belirtildiği gibi¹⁴, Toplam Faktör Prodüktivitesi Solow (1956, 1957) makalelerin 'deki konseptte dayanarak aşağıdaki model yapılacak bu gibi çalışmalarda kullanılır.

$$Y(t) = A(t) F[K(t), L(t)] \quad (1)$$

Bu Model'de Y (t) çıktı, K (t) sermaye, L (t) işçi sayısı ve A (t) Toplam Faktör Prodüktivitesi olarak tanımlanmaktadır. Solow'un (1957) büyüme modelini baz aldığımız zaman ölçeğe göre sabit getiri varsayımından hareketle aşağıdaki denklemleri kullanarak Toplam Faktör Prodüktivitesi tahmin edilebilir.

$$\dot{Y}(t) = \frac{\partial Y(t)}{\partial K(t)} \dot{K}(t) + \frac{\partial Y(t)}{\partial L(t)} \dot{L}(t) + \frac{\partial Y(t)}{\partial A(t)} \dot{A}(t) \quad (2)$$

$$\frac{\dot{Y}(t)}{Y(t)} = \alpha_K(t) \frac{\dot{K}(t)}{K(t)} + (1 - \alpha_K(t)) \frac{\dot{L}(t)}{L(t)} + R(t) \quad (3)$$

Model 3'de $\alpha_L = 1 - \alpha_K(t)$ sermaye ve emeğin zaman bağlamında esneklik katsayılarını gösteriyor. R(t) ise a Solow'un açıklayamayan faktörleri gösteriyor. Aşağıdaki model son olarak esneklik katsayılarının α (sermaye) ve β (emek) tahminini ilgili teoriye göre ölçüyor.

$$TFP = \Delta \ln Y - \alpha \Delta \ln K - \beta \Delta \ln L \quad (4)$$

2. Mevcut veri setleri ve Çalışmanın Kısıtları

2.1. Firma Bazlı veriler

VZA'de kullanılacak veriler firma bazlı olarak şu an tedarik safhasında olduğu için ilk etapta tahmin hesaplarında kullanılamamıştır. Firmalar bazında bilgi tabanına sağlıklı bir şekilde ulaşılamadığı için çalışma yıllık bazla sınırlı kalmıştır.

5.2 Yıllık veriler

Yıllık veriler ise DPÖ¹⁵ 'den alınmıştır. Yıllık bazlı veriler için VZA metodunu kullanarak etkinlik ve verimlilik ölçümleri aşağıdaki tablodaki giriş şekline göre belirlenip kullanılmıştır. İnşaat sektörü içerisindeki, çıktı bazında **GSMH (Gayri safi milli hâsıla)** ve **Ekonomik büyüme** kullanılırken, girdi bazlı kullanılan veriler ise sırası ile **sabit sermaye**,

¹⁴ Daha fazla bilgi için bak Bernard ve Jones (1996).

¹⁵ Veriler KKTC Devlet Planlama Örgütü'nün web sayfasından alınmıştır; <http://www.dpo.gov.ct.tr>

banka yatırımları, çalışan nüfus ve çalışan nüfusun büyüme oranı. Tablo 5.2.1 yıllık verileri görülmektedir.

Tablo 1. Yıllık veriler

Yıl	sıra	GSMH	Ekonomik Büyüme	Sabit Sermaye	Banka Plasmanları	Çalışan nüfus	ÇN Büyüme
1977	1	153.0	4.8	4.0	91.0	2,360	5.3
1978	2	231.1	4.8	3.3	168.3	2,445	5.3
1979	3	482.7	7.1	5.3	233.5	2,575	5.3
1980	4	987.5	-21.0	10.8	229.9	3,264	5.3
1981	5	1,388.9	25.8	17.8	267.4	3,395	6.2
1982	6	1,920.7	18.7	61.6	395.7	3,567	6.3
1983	7	2,036.7	3.0	35.9	624.4	3,647	6.3
1984	8	3,686.5	29.5	234.3	660.6	4,454	6.2
1985	9	5,308.0	-2.4	305.1	676.4	4,454	7.5
1986	10	15,892.6	38.9	239.9	1,011.5	5,753	7.2
1987	11	22,685.6	23.1	580.7	2,103.2	6,750	9.0
1988	12	32,709.6	3.2	1,201.3	2,877.4	6,992	10.2
1989	13	61,249.4	7.7	1,915.6	10,034.2	7,396	10.3
1990	14	86,378.3	1.0	7,281.6	13,762.9	7,451	10.6
1991	15	159,562.6	6.6	4,987.8	15,938.9	7,820	10.4
1992	16	313,844.8	21.3	14,124.5	20,861.3	9,070	10.9
1993	17	442,945.2	7.6	15,514.2	25,458.7	9,584	12.3
1994	18	893,611.2	-8.2	60,767.9	57,506.8	9,584	12.7
1995	19	1,291,235.6	-21.5	86,069.4	63,069.1	9,584	12.6
1996	20	1,880,364.5	3.1	200,348.3	463,257.9	9,792	12.5
1997	21	5,132,410.1	23.7	439,043.6	1,492,460.1	11,547	12.2
1998	22	10,131,978.4	7.3	1,714,261.9	4,043,915.0	12,177	13.9
1999	23	16,468,983.9	2.0	2,096,741.0	8,825,463.0	12,361	14.3
2000	24	28,934,272.9	18.7	2,065,985.6	9,858,156.0	14,104	14.1
2001	25	38,923,294.0	-20.4	2,544,432.3	13,501,013.0	14,104	15.8
2002	26	62,012,967.1	15.9	4,327,423.0	28,079,824.0	15,786	15.6
2003	27	93,301,912.1	30.8	8,909,608.5	25,357,955.0	19,433	17.0
2004	28	106,808,649.0	5.3	21,259,857.0	34,524,407.0	20,205	19.7
2005	29	164,910,647.6	18.9	43,258,675.4	64,886,021.9	21,160	19.3
2006	30	314,785,285.7	68.1	34,687,310.1	107,001,070.1	9,590	19.4
2007	31	364,429,418.0	4.2	20,913,624.0	118,170,144.1	9,664	10.4
2008	32	362,216,034.6	-8.0	14,016,685.2	112,794,326.2	10,491	10.8
2009	33	346,383,111.8	-18.5	14,168,717.1	92,173,062.9	9,204	11.5
2010	34	312,118,707.4	3.8	18,049,456.8	127,065,324.8	7,746	10.1

3. Sektör Temelli Analiz ve Durum Tespiti,

3.1.1. Sektörün Yıllık Bazında analizi

3.1.1 Bulgular

Çalışmanın bu bölümünde analize dâhil edilen 1977–2010 yılları arasında girdiye yönelik CCR modeline göre etkinlik değerleri hesaplanmıştır. Böylece İnşaat sektörünün belirlenen değişkenler altında teknik etkinlikleri karşılaştırılmıştır.

Tablo 6,1.'de 1977–2010 yılları arasında inşaat sektörünün girdiye yönelik CCR modeli etkinlik değerleri verilmiştir. Aynı tablo 'da, göze çarpan ilk nokta, 1980, 1987, 1988, 1989, 1991, 1993, 1994, 2005, 2006, 2007 ve 2008 yılları hariç inşaat sektöründeki faaliyetler etkin olarak bulunmamış olmasıdır. Bu etkisizlikte, en önemli sebep hem fiziki hem de insan kaynaklarının etkin bir şekilde kullanılmadığının olmasıdır. Göze çarpan ikinci nokta ise 1980'li yılların etkin çıkmasıdır bunun en önemli sebeplerinden birisi; 1980'lerde, düşük ve orta gelirli için artan konut ihtiyacını karşılayabilmek için, devlet sosyal konut projeleri yapmaya başlamasıdır¹⁶. Göze çarpan üçüncü nokta ise, belediyelerin 2006-2008 yılları arasındaki inşaat sektöründeki inşaat faaliyetlerinin etkin bir şekilde çalıştığına görülmüştür. Bunun başlıca sebebinin Annan Planı'ndaki bazı düzenlemeler ışığında inşaat sektöründe yaşanan büyük patlamalardan dolayıdır.

Tablo 2. VZA Teknik etkinlik sonuçları

Girdiler: (1), (2) Çıktılar: (1), (2)		
Yıl	KVB	Teknik Etkinlik Değerleri
1977	1	0.42
1978	2	0.76
1979	3	0.96
1980	4	1.00
1981	5	0.79
1982	6	0.86
1983	7	0.97
1984	8	0.65
1985	9	0.54
1986	10	0.60
1987	11	1.00
1988	12	1.00
1989	13	1.00
1990	14	0.40
1991	15	1.00
1992	16	0.64
1993	17	1.00
1994	18	1.00
1995	19	0.75
1996	20	0.40
1997	21	0.41

¹⁶ Daha fazla bilgi için bak (Hoşkara ve Hoşkara, 2007).

1998	22	0.41
1999	23	0.54
2000	24	0.17
2001	25	0.16
2002	26	0.39
2003	27	0.14
2004	28	0.37
2005	29	1.03
2006	30	1.00
2007	31	1.00
2008	32	1.00
2009	33	0.47
2010	34	0.94
Etkinlik Ortalaması: 0.69		
Etkin Bulunan yıllar Sayısı: 11		

İnşaat sektörüne yönelik olarak 1977-2010 dönemi kaynak kullanım etkinliğini ölçmeye yönelik olarak DEA analizinde çıktı eksenli ve ölçeğe göre değişken getiri, bu sektörün etkinliklerindeki değişimleri takip etmek amacıyla da tahmin edilen Malmquist TFV sonuçları Tablo 3'de gösterilmiştir.

Aynı tablodan elde edilen etkinlik skorlarına bağlı olarak inşaat sektörüne ilişkin TFV'nin ele alınan dönemde ortalama 0.76 olduğu hesaplanmıştır. Buna göre ilgili sektörün tamamına ilişkin ölçeğe göre azalan getirilerin geçerli olduğunu söylemek mümkündür. İnşaat sektöründe yer alan faaliyetleri her beş yıla ilişkin TFV değerleri incelendiğinde ise;

1980, 1995, 2000 ve 2005 TFV skoru ortalama 1.06 düzeyinde olup yalnızca son iki yılın ortalamasının üzerindedir. İlgili yıllar ölçeğe göre artan getiri ile çalışmaktadır. Bu değişimin kaynağı incelendiğinde inşaat sektöründeki faaliyetlerin uygun ölçekte çalıştığı görülmektedir. (TED) katsayısı bu dönemde 0.73 görülmektedir. Ayrıca Teknik etkinlik düzeyindeki değişimin azaldığı görülmektedir. Bu değişimde bazı küresel krizlerin (2008 finansal krizi gibi) etkileri olduğu ilgili sektördeki faaliyet raporlarından da anlaşılmaktadır. Tablo 3'de yer alan yıllar bazında teknoloji değişim düzeyi incelendiğinde sektör genel olarak yeni teknoloji ile çalıştığı 1.04 ortalama ile gözlemlenmiştir. Bir başka değişle teknolojik gelişmeleri üretim sürecine yansıttıkları görülmektedir. Uygun ölçek büyüklüğünü ifade eden TED katsayısına bakıldığında ise ilgili sektörün uygun ölçekte çalışmadığı görülmektedir. yıllar bir bütün olarak değerlendirildiğinde ilgili dönem itibarıyla uygun ölçeğin gerçekleştiği (yılların ortalaması 0.73) görülmemektedir.

Tablo 3. Malmquist Toplam Faktör Verimliliği (TFV) Sonuçları

Malmquist Toplam Faktör Verimliliği Endeksi (TFV)										
KVB										
	1980	1985	1990	1995	2000	2005	2010	Malmquist ortalama	TED değişim (catch-up)	Teknolojik değişim ortalaması

										(frontier)
İnşaat sektörü	1.06	0.26	0.18	1.09	1.08	1.03	0.33	0.76	0.73	1.04

Tablo 4 deki verimlilik bağlamındaki sonuçlara bakıldığı zaman, yıl bazında inşaat sektörü 13 yılın faaliyetleri etkin bulunmuştur. Genelde 2003 yılı sonrası Malmquist verimlilik ve teknolojik değişim katsayıları etkin bulunmuştur. Annan planının getirdiği geçici bir sonuç olarak karşımıza çıkmaktadır. Çalışmanın incelendiği dönem içerisinde ortalama değerler bağlamında Malmquist verimlilik ve teknolojik değişim katsayıları etkin bulunmamıştır.

Tablo 4. Malmquist Toplam Faktör Verimliliği (TFV) Sonuçları

Girdiler: (1), (2), (3)				
Çıktılar: (1), (2)				
Yıl	KVB	Malmquist Teknik Etkinlik Değerleri	TED değişim	Teknolojik değişim
1977	1	0.66	0.67	0.98
1978	2	0.88	0.89	0.99
1979	3	1.02	1.02	1.00
1980	4	1.06	1.06	1.00
1981	5	0.95	0.97	0.98
1982	6	0.44	0.45	0.97
1983	7	0.42	0.43	0.98
1984	8	1.06	1.04	1.01
1985	9	0.26	0.29	0.89
1986	10	0.40	0.44	0.90
1987	11	0.41	0.47	0.87
1988	12	0.26	0.32	0.81
1989	13	0.94	0.98	0.95
1990	14	0.18	0.22	0.81
1991	15	1.07	1.05	1.01
1992	16	1.02	1.01	1.00
1993	17	0.63	0.66	0.95
1994	18	0.48	0.49	0.97
1995	19	1.09	1.09	1.00
1996	20	0.11	0.13	0.84
1997	21	1.07	1.07	1.00
1998	22	0.23	0.24	0.97
1999	23	0.42	0.44	0.95
2000	24	1.08	1.04	1.03
2001	25	0.91	0.92	0.98

2002	26	0.60	0.61	0.98
2003	27	1.02	1.01	1.00
2004	28	0.23	0.24	0.95
2005	29	1.03	1.03	1.00
2006	30	1.02	1.02	1.00
2007	31	1.03	1.03	1.01
2008	32	1.07	1.04	1.02
2009	33	0.68	0.69	0.98
2010	34	0.33	0.35	0.94
Etkinlik Ortalaması: 0.70, TED: 0.71, Teknolojik değişim:0.96				
Etkin Bulunan yıllar Sayısı: 13				

Tablo 5' deki korelasyon değerlerinden yola çıkarak, kullanılan girdi ve çıktı değişkenlerinde değişiklik yapmaya gerek olmadığı saptanmıştır. Korelasyon değerlerinden beklenen tahminler, bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki korelasyon katsayılarının yüksek, bağımsız değişkenler arasındaki katsayıların ise düşük olmasıdır. Aynı tabloda girdi bazında sabit sermaye (Girdi1), ve çalışan nüfus (Girdi3) korelasyon katsayısı bakımından anlamlı değerler taşırken diğer girdiler banka yatırımları (Girdi3) ve çalışan nüfusun büyüme oranı (Girdi4) anlamlı değerler vermediği için Tobit regresyon tahminleri içerisinde görülecektir.

Tablo 5. Girdi ve Çıktıların 2004 Yılı Korelasyon Değerleri

	cikti1~h	girdi1ss	girdi2by	girdi3em	girdi4~u
cikti1gsmh	1.0000				
girdi1ss	0.7589	1.0000			
girdi2by	0.2775	0.7884	1.0000		
girdi3em	0.9875	0.5379	0.2896	1.0000	
girdi4embu	0.3302	0.6066	0.3458	0.9224	1.0000

Korelasyon değerleri bulunduktan sonra, değişkenlerin Tobit modelin de uygulanmasında karar verilir. Bir başka deyişle, VZA sonucunda etkinlik değerleri 0-1 gibi sınırlı bir aralıkta çıkar. Bağımlı değişkenin sınırlı olduğu regresyon modelleri klasik lineer regresyon modeli ile tahmin edildiğinde, sapmalı tahminler vereceğinden bağımlı değişkene etki eden faktörlerin değerleri belirlenirken sınırlı bağımlı değişkenli modellerden biri olan Tobit model tercih edilir.

Tablo 6' daki sonuçlar ışığında, VZA analizinde kullanılan girdi değişkenlerinden olan banka yatırımları (Girdi3) ve çalışan nüfusun büyüme oranı (Girdi4) değişkenlerinin p olasılık değerleri 0.05'ten büyük olduğu için anlamsız, diğer değişkenler; sabit sermaye (Girdi1), ve çalışan nüfus (Girdi3) anlamlı çıkmışlardır. Yani literatürde etkinliğe etki edebilecek faktörler olarak belirlenen değişkenlerden sadece iki tanesi anlamlı çıkmıştır. Ancak bu yıllarda ölçülen etkinlik için üzerinde durulması gereken konu anlamsız çıkan değişkenlerdir. Bu yüzden banka yatırımları üzerinde yapılacak çalışmalara daha fazla önem verilmelidir. Anlamlı çıkan parametrelere bakıldığında sabit sermaye (Girdi1), ve çalışan nüfus (Girdi3) işaretleri pozitifdir. Yani bu değişkenlerin etkinliği çoğaltıcı yönde etkisinin olduğu sonucuna varılır. Zaten bu değişkenlerin potansiyel iyileştirme değerlerine de bakıldığında optimum değer üstünde olduğu ve bir artma gerektiği görülür. Yani, kaliteli çalışan nüfusu ve sektördeki sabit sermayeyi artırmak, etkinliği artırır sonucuna varılır. Yine anlamlı çıkan parametreler üzerinden yorum yapılırsa; çıktı değişkeni olan sektördeki gayri safi milli hâsıla ile büyümedir. Bu değişkenlerin etkinlik bağlamında büyük katkıları olduğunu ampirik bulgular belirtiyor.

Tablo 6'daki model sonuçlarına göre kaliteli çalışan nüfus ve sektördeki sabit sermaye anlamlı ve pozitif eğimli olduğu görülmektedir. Çalışan nüfus ve sabit sermaye 'deki artış TED düzeyi üzerinde olumlu bir etki yaratma ihtimalini ifade etmektedir. Bunun nedeni ise, çalışan nüfus ve sabit sermaye artışı süreci, sektör hizmetlerin ve faaliyetlerinin daha fazla iyileştirilmesi için teknik etkinliğin artırılacağı yönünde olmasıdır. Aynı zamanda tahmin edilen katsayılarının işaretleri iktisadi olarak beklentilere uygun olup anlamlı ve pozitif eğimli olduğu görülmektedir. Harcamalarda yapılacak kısıntılar teknik etkinliği ve toplam faktör verimliliği artıracığı yönde ifade edilebilir. Model sonuçlarına bağlı olarak sektöre yönelik banka yatırımlarının artırımlar veya devletin bu konuda yeni ve etkin politikalar oluşturulması ilgili sektördeki etkinliğe artıracığı ve yatırımların daha verimli kullanılması yönünde yorumlanabilir.

Tablo 6. 1977-2010 yılları arası Tobit Model Bulguları

Tobit regresyon						
Number of obs =		34				
LR chi2(4) =		20.57				
Prob > chi2 =		0.0004				
Log likelihood = 2.5919356		Pseudo R2 =		0.3370		
dea	Coef.	St. Er.	t	P> t	[95% Cönk. Interval]	
cikti2gsbu	-.0042786	.003188	-1.34	0.190	-.0107894	.0022321
girdi4embu	.0286012	.0268843	1.06	0.296	-.0263039	.0835063
girdi1ss	1.35000	0.0462	2.92	0.007	0.403000	2.290000

girdi3em	.0000675	.0000218	3.10	0.004	.000112	.000023
_cons	.9662375	.1352248	7.15	0.000	.6900715	1.242403
/sigma	.2191808	.0270174			.1640039	.2743577

Son olarak ta toplam faktör prodüktivitesi (çoklu faktör üretkenliğini) tahmin ederek önceki uygulamalarda elde ettiğimiz sonuçları metotlar farklı olsa da kıyaslayıp sağlamsını bir nebze de olsa yapmaya çalıştık. Tablo 7 ve Tablo 8'deki toplam faktör üretkenliği tahminlerine baktığımız zaman VZA teknik etkinlik değerleri (Tablo 6.1) ve Malmquist Toplam Faktör Verimliliği (TFV) değerlerine (Tablo 6.3) ile 2005, 2006, 2007 ve 2008 yılları tam etkin ve üretken görülmektedir. Bu yıllar özellikle Annan Planı sonrası inşaat sektöründeki ekonomik patlamalardan kaynaklandığı açık bir şekilde gözlemlenmektedir.

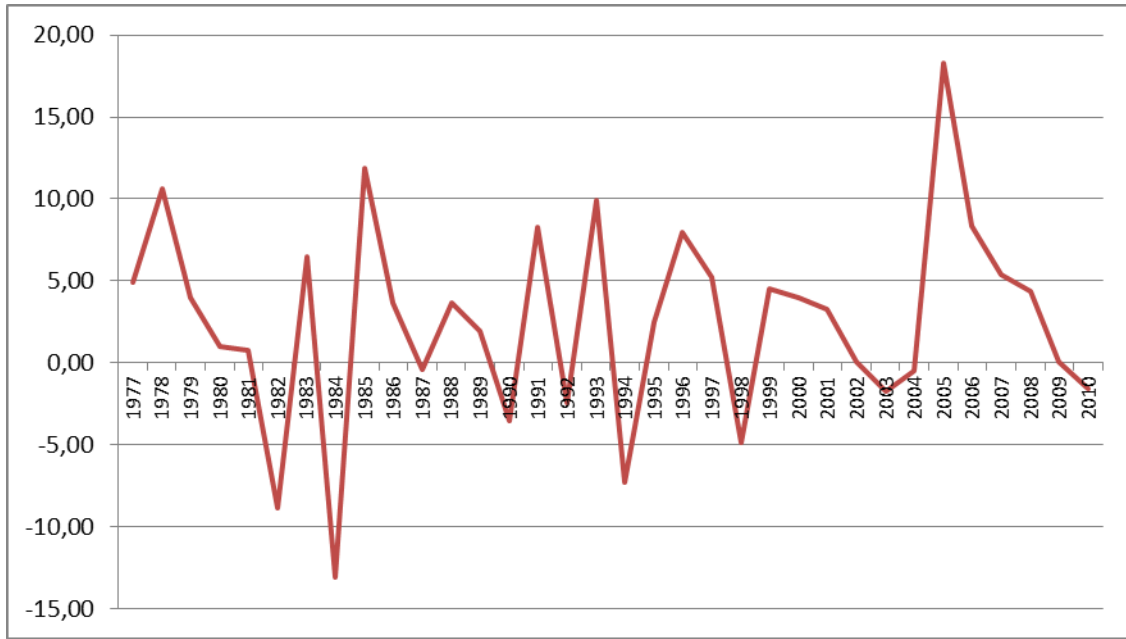
Tablo 7. Toplam faktör prodüktivitesi (çoklu faktör üretkenliğini)

	KKTC İnşaat sektörü Toplam faktör üretkenlik tahminleri					TFP= $\Delta \ln Y - \alpha \Delta \ln K - \beta \Delta \ln L$								
	1977	1978	1979	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	
GSMH çalışan nüfus göre büyüme oranı	$\Delta \ln Y$	0.457946723	0.983256943	0.613938155	0.352210317	0.31621	0.037134	0.482084	0.439848	1.318034	0.216595	0.391962	0.770236	0.399862
sabit sermayenin çalışan nüfus göre büyüme oranı	$\Delta \ln K$	-0.10368098	-0.20368098	0.524977935	0.60758879	0.584552	2.293801	-0.42999	4.343962	0.302177	-0.39124	1.063062	0.99711	0.507502
sabit sermaye katsayısı	α	0.4	0.4	0.4	0.4	0.4	0.4	0.4	0.4	0.4	0.4	0.4	0.4	0.4
işçilik katsayısı	β	0.01	0.01	0.01	0.01	0.01	0.01	0.01	0.01	0.01	0.01	0.01	0.01	0.01
Toplam faktör üretkenliği	TFP	4.93	10.59	3.98	1.03	0.76	-8.86	6.48	-13.04	11.91	3.67	-0.39	3.65	1.91

Tablo 8. Toplam faktör prodüktivitesi (çoklu faktör üretkenliğini) tablo 7'nin devamı...

					KKTC İnşaat sektörü Toplam faktör üretkenlik tahmi					TFP= $\Delta \ln Y - \alpha \Delta \ln K - \beta \Delta \ln L$										
1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
0.760088	0.695834	0.335659	1.017431	0.444964	0.425319	1.31463	0.871982	0.60125	0.539774	0.345231	0.423453	0.222194	0.101024	0.474299	2.211752	1.148843	0.384424	0.29001	0.07069	0.05069
2.773152	-0.34734	1.441538	0.039482	2.916921	0.416363	1.278307	0.858336	2.702528	0.204909	-0.13644	0.231583	0.519528	0.672482	1.295	0.942925	0.769271	-0.4017	-0.38262	0.15219	0.51368
0.4	0.4	0.4	0.4	0.4	0.4	0.4	0.4	0.4	0.4	0.4	0.4	0.4	0.4	0.4	0.4	0.4	0.4	0.4	0.4	0.4
0.01	0.01	0.01	0.01	0.01	0.01	0.01	0.01	0.01	0.01	0.01	0.01	0.01	0.01	0.01	0.01	0.01	0.01	0.01	0.01	0.01
-3.55	8.29	-2.47	9.96	-7.28	2.53	7.97	5.23	-4.86	4.52	3.94	3.25	0.08	-1.74	-0.50	18.29	8.35	5.39	4.37	0.04	-1.61

Şekil 1 analiz edildiği zaman, inşaat sektöründeki dalgalanmalar açık bir şekilde görülmektedir. İlgili trend bizlere 1977 ile 2010 yılları arasında inşaat sektöründe istikrarlı bir yapının olmadığını göstermektedir. Bunların birçok siyasi ve ekonomik sebepleri olabilir. Bu sebepler en son bölümde tartışılacaktır. TFP trendi analiz edildiğinde 2004 yılı Annan planı sonrası 4 yıllık dönem üst seviyelerde olup beşeri ve fiziksel kaynakları ne kadar iyi kullanıldığının bir göstergesi olarak karşımıza çıkıyor. Asil nadir Devri'nin inşaat yatırımları ve üniversitelerin sayıca artması inşaat sektöründeki etkisini 1991'de net bir şekilde görülmektedir. 1977, 1978 ve 1979 yıllarınında savaş sonrası bulunan fiziksel kaynakların inşaat sektörüne yansımalarını göstermektedir.

Şekil 1. İnşaat Sektörü Toplam Faktör Verimliliği (1977-2010)